UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00252991 5

Digitized by the Internet Archive
in 2009 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/zkladnfiloso00mark

NOWOČESKÁ
BIBLIOTHÉKA

WYDÁWANÁ

NÁKLADEM ČESKÉHO MUSEUM.

Číslo IV.

ANTONÍNA MARKA

ZÁKLADNÍ FILOSOFIE. LOGIKA. METAFYSIKA.

W PRAZE.

W KOMMISSÍ U KRONBERGRA I ŘIWNÁČE.

1844.

ANTONÍNA MARKA,

BISKUPSKÉHO VIKÁŘE, DĚKANA I FARÁŘE W LIBUNI,

AUDA ČESKÉHO NÁRODNÍHO MUSEUM a t. d.

ZÁKLADNÍ FILOSOFIE.

LOGIKA.

METAFYSIKA.

AUG 25 1956

NÁKLADEM ČESKÉHO MUSEUM.

W PRAZE.

W KOMMISSÍ U KRONBERGRA I ŘIWNÁČE.

1844.

B
2525
C9M37

1113549

Tiskem Jaroslawa Pospíšila.

Jeho Excellencí

Urozenému Pánu Panu

JANU LEKSOWI,

SWOBODNÉMU PÁNU Z AEHRENTHALU,

Nejwyššímu Sudímu Dworskému, Kommanderu cís. Řádu Leopoldowa, skutečnému tajnému c. k. Radowi, a jubilowanému Vicepresidentu při nejwyšším c. k. českém appellačním saudu, Výboru w jednotě pomologické w Čechách, a skutečnému Členu c. k. hospodářské společnosti w Čechách, Členu jednoty pro hudební a krásné umění, čestnému Členu ústawu pro hluchoněmé, zakládajícímu Členu jednoty k probuzení promyslu w Čechách, dopisujícímu Členu hospodářské společnosti w Štyrsku, řádnému Členu hospodářské jednoty Badenské, Podporowateli spořitelnice české, okresnímu Direktoru ústawu Swato-Štěpánského pro chudé etc., Pánu na Hrubé Skále, Doksanech a Malém Březně etc. etc. etc.,

Swému Milostiwému Patronu

s hlubokau úctau a drahowážením

wěnuje

Spisowatel.

Předmluwa.

Jest tomu čtyrmecítma let, co logika česká poprwé na poli slowesnosti domácí se zjewila. Kdo od té doby rostení a rozwíjení téže slowesnosti pozorowal, příti nebude, že spis ten, jakožto newyhnutelně potřebná ke wšem wědám i umám proprawa, wýborně jí poslaužil, a w žiwotě jejím znamenitau epochu učinil. Poněwadž ale logika, ačkoli o sobě stojící, wždy toliko částku wěd filosofských stanowí, bez nichž dokonalého wzrûstu a rozwoje úplného weškeré literatury očekáwati nelze: sbor musejní pro wědecké wzdělání literatury a jazyka českého nemohl jinak, než k celé saustawě libomudrctwí, a předewším k metafysice, jakožto ku wědě wšech wěd, zřetel a péči swau obrátiti. Od kohožby wšak w té wěci jistější pomoci se nadíti mohl, jako od prwního logiky české dûstojného pûwoda, kterýž tu nesnadnau práci z pauhé lásky k wlasti a přirozenému jazyku, beze wší kterakkoli nazwané odměny, podstaupil a šťastně wywedl; za čež jemu každý wlasti a wědy milowný Čech srdečných díkû wzdáwati neopomine.

Bylo s pomyšlení, jaké saustawy se přidržeti tu dobu, an tolikeré z nich wedlé sebe a proti sobě w nerozhodnuté při a kolbě stojí; mimo to i jiné neodstranitelné překážky swobodnému w tom pokračowání zbraňowaly. Že pak na ten čas nám ne tak na saustawě umění mudrckého, jako raději na tom záležeti se widě-

lo, abychom i o wěcech prostowědných po česku howořiti a psáti uměli, to jest, abychom české názwoslowí pro metafysiku, pokud možno, ustanowené měli: wywolen jest k dosažení toho cile spis nejnowějších sice saustaw a zporûw filosofských nedotýkající, přece wšak dosti ponětí a slow z okresu metafysiky poskytující a srozumitelností wýtečný, mimo to w našich zemích již jako zdomácnělý, a ten jest: Wilhelm Traugott Krugs System der theoretischen Philosophie. Wien 1818. Z toho tento náš přitomný spis dílem slowně přeložen, nejwíce ale swobodně wytažen a stručně zdělán jest. Některé částky, u p. o nesmrtelnosti duše, přičiněny jsau z knihy: Anfangsgründe der Metaphysik von Dr. Jos. N. Jäger. Wien 1842, logika pak z prwního wydání, nejwíce dle Kiesewettra složená, s přídawky některými tuto poznowu přičiněna.

Staráno i o to, aby uwedené tu názwy wědecké mezi sebau a s jinými posawádními we wědeckém slohu zkauškami w odpor newešly, nébrž srownáwaly se; čehož ale dosažení má zwláštní obtížnosti. Jestliže tedy kde jaká neshoda, tu nechť čas wyrowná, a ta slowa uwede, která nejpřiměřenější k wěci zdáti se budau.

Registřík zde jakož i k páně Hynowě Dušeslowí p. prof. Jos. Chmela přičinil.

W Praze 22. srpna 1844.

Jos. Jungmann,

t. č. sekretař sboru musejního pro wědecké wzdělání literatury a jazyka českého.

O b s a h.

Základní filosofie. Díl prwní. Str.

Úwod 3

Prwotinná filosofie.

A. Částka záhadná 4
B. Částka stanownà 7

Prwouka stanownà.

A. O wrchních zásadách zwědů filosofických . . . 8
B. O konečné hranici filosofie 12
C. O prwotinné době činnosti w člowěku 16
D. O nejwyšším a posledním cíli činnosti člowěcké . 25

Základní filosofie. Díl druhý.

Náwodstwí.

Úwod 29

O cwičném náwodstwí.

1. O rozličném za prawdu držení a přeswědčení . . 29
2. O náwodech rozumowání 37

O stawebném náwodstwí.

A. O pojmu filosofie 40
B. O částkách filosofie 41

Str.

Skumná filosofie. Díl prwní.

Skumná dobná filosofie čili Logika neb Myslověda.

Úwod 45

I. Pauhá wšeobecná myslověda čili *Rozbornictwo.*

A. O *prwotinné ucc* 51
I. Hlawa. O wšeobecných zákonech umu wůbec . . 54
II. Hlawa. O wšeobecných zákonech umu zwláště.
a) O ponětích či pojmech a wznikání jejich . . 60
b) O úsudcích 84
c) O rozsudcích 104
B. *Náwodstwo* 125

II. Upotřebená wšeobecná myslověda čili *Rozumowstwo* 141

I. Hlawa. O zamezenosti člowěčího poznání dle obšírnosti a důležitosti, a kterak by ji w té příčině wyhowěti se dalo 142
II. Hlawa. O zamezenosti člowěčího poznání dle zřetelnosti, a jak takowéto wadě wyhowěti . 161
III. Hlawa. O zamezenosti člowěčího poznání z ohledu prawdy, a jak tento nedostatek naprawiti . 166
IV. Hlawa. O obmezenosti lidského poznání z ohledu jistotnosti, a kterak nedostatku tomu wyhowèti 177

Skumná filosofie. Díl druhý.

Skumná matiznowá filosofie čili Metafysika neb Prostowěda.

Úwod 191

I. Pauhé poznanstwí neb Bytoslowí.

A. *O poznání wůbec* 195
B. *O rozličném okresu poznáwawosti* 198
I. Hlawa. Rozbor smyslnosti 198
II. Hlawa. Rozbor myslnosti 201
III. Hlawa. Rozbor rozumnosti 225

Str.

II. Upotřebená nauka o poznávání 227

A. *Metafysika smyslné přírody* čili *Prostowěda nižší* . 228

I. Hlawa. Metafysická hylologie čili prostowědné hmotoslowí 229

II. Hlawa. Metafysická organologie čili prostowědné strojeslowí 241

III. Hlawa. Metafysická teleologie čili prostowědné účeloslowí 245

B. *Metafysika přírody nadsmyslné* čili *Prostowěda wyšší.*

I. Hlawa. Metafysická psychologie čili prostowědné dušeslowí 248

II. Hlawa. Metafysická kosmologie čili prostowědné swětoslowí 264

III. Hlawa. Metafysická theologie čili pauhorozumowé bohoslowí 274

a) Prabytost božská 292

α) Bůh co duch 292

β) Co duch neskončený 295

b) Bůh w poměru k swětu 297

Opravy.

Str.	21	řádek	9	zdola	místo	smyslowost	čti smyslnost
-	22	-	2	swrchu	-	ledwa	- leda
-	23	-	8	zdola	-	neříkati	- naříkati
-	30	-	3	zdola	-	předmětných	- podmětných
-	45	-	3	-	-	přemýslíme	- přemýšlíme
-	56	-	15	swrchu	-	dostatečného	- dostatečného důwodu
-	66	-	9	zdola	-	wsažiwosti	- wsažitosti
-	93	-	1	swrchu	-	jedinaké	- prosté (einfach)
-	95	-	2	zdola	-	odpowědné	- podpowědné
-	104	-	17	swrchu	-	Přewědy.	- Skrze přezwědy.
-	112	-	2	zdola	-	a A	- , ale ne A
-	119	-	19	-	-	podmětů	- podmětu
-	128	-	3	-	-	prostraný	- prostranný
-	132	-	9	swrchu	-	neoddolatelný	- neodolatelný
-	161	-	6	-	-	přiwtělnime	- přiwtělujme
-	202	-	1	-	-	discurrere	- discutere
-	—	-	14	-	-	o kteréž	- u kteréž
-	203	-	9	zdola	-	podpowědné	- podpowědně
-	234	-	5	swrchu	-	compressiva	- contractiva
-	281	-	17	zdola	-	náhodno ;	- náhodno,
-	—	-	16	—	-	uči,	- uči ;

Wšudy místo nezkončený čti neskončený

—	—	zhledati	—	shledati
—	—	zeznati	—	seznati
—	—	oddolati	—	odolati
—	—	zwrchowaný	—	swrchowaný.

Základní Filosofie.

Díl první.

Úwod.

§. 1.

Chtě rozumowati činím se newěda, jelikož wědění teprwa w sobě způsobiti hodlám.

Filosofie*) jakožto wěda k wědění zření měj a nad ostatní wědy se powýšiwši skaumej důwod wšelikého zwědění; a protož sluši, aby počala netak pochybowáním (skepsis) jako spíše bezwědností (agnosia).

§. 2.

Čině se newěda na počátku swého rozumowání, wědomost jakausi zastihuji w sobě, jinak by nelze bylo pokusiti se o to, abych jaké wědění zplodil w sobě. Než otázka: Kterak možno učiniti se newěda?

§. 3.

Možno takto: Wědění swého totiž pozatajím w sobě (suspendo), poważuje je jakožto prawdu nedokonané jistoty. – Swé wědění položím jakožto wědění nejisté, snaže se dostopowati wědění wyššího a jistého.

§. 4.

Wědění nejisté sluj *záhadné* (problematicus), a jisté nazwáno buď *stanowné* (apodicticus). — Wolímeli totiž z

*) Doslowné zčeštění filosofie — bude libomudrctwí; co do smyslu byloby důslednější mudrolibectwí; staří wšak předkowé naší filosofii zkrátka *mudrctwím*, a filosofa *mudrcem* jmenowali.

wědění nejistého k jistému překročiti, tehdy dlužno si předložiti záhadné wěděni, aby se úlohy poznaly, které rozprawiti čili rozřešiti (solvere) wěda hodlá, pak wyhledati postředky k této rozprawě, ježto k stanownému wědění napomáhají. — Odtud powstáwá *částka záhadná* a *částka stanownáa* w nauce prwotinné.

Prwotinná filosofie.

A. Částka záhadná.

§. 5.

Dwojího jsem sobě powědom, totiž rozeznáwaje *sebe*, a *ostatní wěci kromě sebe*. Čině rozdíl mezi nimi nazýwám jedno *člowěk*, druhé *swět*, a rozdílem tímto předstawuji sobě obé. Sebe pokládám býti *představujícím*, a což kromě sebe widím, pokládám býti *představeným*.

§. 6.

Ale i w sobě rozeznáwám cosi wnitřního zowa to duchem neb duší, a cosi wnějšího zowa to tělem, a maje to za wnějšnost ke mně nepostředně přináležející, podlé kteréž s ostatní wnějšností do mne nepřináležející w společenstwí stojím.

§. 7.

Rozeznáwám též wšeliké *činnosti* na sobě. Jedny potahuji k swému wnitřku, druhé ke swé wnějšnosti. Protož sobě přičítám wšeliké moci a schopnosti, poważuje je za prameny oněch činností.

§. 8.

We swětě rozeznáwám dále wšeliké wěci, nalézaje mezi nimi jedny, wedlé swé ústrojnosti, samohybnosti a rozumných skutků jednorodé býti se mnau, druhé zúplna rozličné ode mne. Úhrnek wšech wěcí jmenuji také *pří-*

rodau (natura), poważuje sebe za částku přírody, neb za člena k wěcem patřicího.

§. 9,

Rozeznáwám *bytí* i *nebytí*, a přiwlastňuji sobě a wěcem kromě sebe *bytí* neboli *byt* (jsaucnost).

§. 10.

Uwědomiw se o tom, což jest, zpatřuji to, že jest buď *rozsáhlé*, anebo za sebau *sledující*. Cokoli tedy zhledáwám, měřím *prostorau* na díle, poněwadž to widím w *pospolstwu* (nebeneinander), na díle pak i *časem*, wida to *posledstwu* (nacheinander).

§. 11.

Rozeznáwám w rozličných předmětech we prostoře a času naskytlých *stálost* a *trwalost* od *jinačiwosti* a *míjeliwosti*, hledaje důwod wšelikého bytu a děje w něčem jiném, což jako *příčinu* poważuji.

§. 12.

Rozeznáwám w bytu i ději *skutečnost* od toho, což pauze *možno* jest, a mnohau skutečnost prawím býti *náhodnau*, a jinau opět *potřebnau* či *nutnau*.

§. 13.

Rozeznáwám i to, což trpím, totiž *strast*, od toho což konám, od swého *činu*; též to, čehož jinak učiniti nelze, od toho což činiti mám; — to k čemu přírodně lnu, od toho k čemuž powinnost i swědomí mne zawazuje; — též i to, čemuž se sám *podwoluji*; — to což sám *kdesi* a *druhdy* wykonal jsem, od toho, což jsem wykonati mohl, kdybych byl *chtěl*.

§. 14.

Ukládámť si tedy z jedné strany záwazky nebo powinnosti, a z druhé si přiwlastňuji jakausi libowolnost a swobodu, rozličiw od toho nutiwost přírody.

§. 15.

Rozeznáwám tedy dwojí *pořádek* a *prawidelnost*, jednu připisuje wěcem přirozeným, kteréž jistými zákony řízeny widím, druhau wztahuje k tomu, což sám neb jiní lidé *konají* neb *opomíjejí*.

§. 16.

Rozeznáwám dále to, což swými *smysly* (názorně a citně) *ponímám*, od toho, co toliko si *myslím*, ale z toho co jsem pojal, dosuzuji se něčeho onakého, čehož jsem nepřezwěděl, nébrž k přezwěděnému toliko nadeslal.

§. 17.

Rozeznáwám i také to, co *přezwěděno* býti může, od toho, což smyslům se nikterak *nedojme*; — cosi hořejšího nade smyslnost wywýšeného, za pomezím konečnosti a mí, jeliwosti stojícího.

§. 18.

Rozeznáwám wšelikterak *prawdu* od *křiwdy*, *slast* ode *strasti*, *zisk* ode *škody*, *krásu* od *hyzdy*, *práwo* od *bezprawí*, *dobro* ode *zla*, *dokonalost* od *nedokonalosti*, *kochaje se* w jednom a *mrze se* nad druhým.

§. 19.

Na čem se mnedle zakládá wšeliká ta rozličnost? — Jestli wše takowé, jaké si představuji, čili nic? — Stáwáli mne — a čeho kromě mne skutečně? — čili jest wše toliko jalowá šalba, wymyšlenost a mámení? — Jsa, k čemu pak jsem? — k čemu jest ostatní, co přezwídám? jestli i ono? — Nemáli wšeliké moje bytí, předzwídání i konání nižádného cíle? — a mámli do sebe cíl ustanowený, ku kterémuž se směřowati zawazuji? jaký jest tento cíl? — — Takowauto cestu klestí sobě mudřec, chtě dojíti k wýsluní swých otázek, swého bádání, neb aspoň k tomu místu, na němž by se wyjewilo: Zde jest twojích zwědůw hráze: dále jíti tobě nelze! —

B. Částka stanowná.

§. 20.

Abychom se w důležitých swých záhadách dočinili prawého a jistého přeswědčení, třeba bude zjednati tyto záhady, t. j. zahrnauti je w několiko hlawních otázek, kteréž by swým rozhodnutím postačily wšem ostatním.

§. 21.

Tyto otázky jsau: 1) Odkud wyjdu bádaje, a na čem žádané poznání založím?

2) Kam až dorazím w bádání swém, a kde si wytknu metu swému skaumání?

3) Kolikerá jest moje činnost a kolikerý způsob mého jednání?

4) K čemu se wztahuje wšechna moje činnost, a k čemu má býti konečně naměřena?

§. 22.

1) Wyšetřim tedy nejprwé wrchní zásady filosofického poznáwání;

2) pak wysadím konečnau přestáwku wšeho poznáwání;

3) potom prwotinnau dobu (formu) wší swé činnosti;

4) posléze wytknu nejwyšší a poslední cíl její.

Stanowná částka prwotinné filosofie rozpadá se na čtwero hlaw, a coby w nich umístěno býti nemohlo, náleží do náwodstwí základního, anebo w druhé nauky základní filozofie.

Prwouka stanowná.

A. O wrchních zásadách zwědů filosofických.

§. 23.

Wrchní zásady (prasady) zwědů filosofických nazýwají se sady nepostředně samy sebau pojištěné, a tudy poslední pramenowé wšj filosofické platnosti w té stránce, we které se co klade za prawdu. Bez takowých zásad nepostačowalo by oprawdowati jednoho druhým, kdyžby každé druhé opět w třetím swůj základ postihowalo.

§. 24.

Než skutečněli se nalézají takowé prasady, totiž zásady poslední neodkazné platnosti? čili to přirozenost mého poznání sebau nese, že hledání jich wede cestau w nekonečnost, na níž se ani nejnižšího ani nejwyššího nalézti nedá?

§. 25.

K těm, kteří možnost wrchních zásad zamítají, nedá se ostrým důkazem přikročiti sice, dokud jich ke skutečné zásadě odkázati nelze; než oni také právě z té samé příčiny neosmělí se dokazowati opaku swého, jinak by museli totiž k ruce swé míti, čemu jsaucnosti popírají.

§. 26.

Nic méně cítím potřebnost, abych takowé zásady wyhledáwal; a abych je nalézti mohl, musím je jakožto možné připustiti, a tudy se promění sada: »stáwá zajisté zásad we zwědech filosofických« w pauhý požádawek mého rozumu. Jak mile se ty zásady wynaleznau, obrátí se požádawek w děj, a pak není boje wíce proti požádawku, nébrž proti dějině.

§. 27.

Kde budu hledati wrchní zásady? Kde jinde nežli w sobě; neboť mají tyto zásady za pramen mé zwědy, kteréž, byť i se týkaly wněšnosti, jednak we mně se zplozují. Kromě toho maji to býti zásady filosofického poznání: wšak i toho musím pramen w sobě stihati, a nic kromě sebe, čili we wěcech wněšných. Jich tedy odwětiw se, k wnitřku swému *zahnu* (reflecto), abych sám *sebe* přede wšim wyzpytował. — Sebe samého si wytknu (fixo) za předmět hlawní hledaného poznání, poněwadž, bych i kromě sebe něčeho poznati hleděl, o tom jediné w *sobě* bych dowědował se.

§. 28.

Hledam wůbec zásadu, jakožto prwní půwod wšeho poznání, a tu zásadu jmenujeme *zásadu wěcnau* (principium essendi), abych ji rozeznal od zásad, z kterých se powodí platnost wšelikých zwědů filosofických, a tyto zásady slují zásady *widné* či *idejní* (principia cognoscendi), poněwadž jsau to představy nebo pomyslowé jiným opět sadám za skumadlo slaužicí.

§. 29.

Widné zásady dělí se od zásady wěcné, kteráž by i zřídlem poznatků slauti mohla tím, že jsau jako zplozenky zřídla toho. Následkem toho bude: že jedna tatáž zásada nemůže wěcna a widna býti pojednau, a že w tom ohledu filosofie se zásadami nejedněmi činiti má.

§. 30.

Wěcnau zásadau jsem já sám, w powšechnějším smyslu rozumující *podmět*. Ustanowuji se jím, protože *rozumuji*, a to beze wšeho jiného osprawednění. Já jakožto zwědající poważuji sebe z wlastního plnomocenstwí co *wěcnau zásadu wýzwědů* wůbec, a jakožto zwědatel rozumující co *wěcnau zásadu rozumujícího zwídání*, při kterémž sebe samého za předmět swého zwídání sázeje plnoprawně říci smím: Člowěk činící sebe samého předmětem

zwědu, jest wěcnau (realis) zásadau zwědu rozumujícímu. — Ačkoli rozumující podmět sebe si činí předmětem, nedá se říci, že kromě něho žádného jiného předmětu není, anebo že k nabytí zwědu jiných předmětů se nepotřebowalo.

§. 31.

Než třeba také se ohlédnauti k zásadám widným (idealis), rozdílným od zásady wěcné. Od zásad widných očekáwáme, aby nám wykázaly 1) matiznu neb obsah wědy filosofické utwořitelné, pak 2) aby dobu (formu) té wědy wyměřily; protož budau dwojího způsobu, jedny totiž, kteréby wědění filosofické ustanowily (constituo), a druhé, kteréby je zpořádaly.

§. 32.

Zásady matiznowé dlužno hledati na bezpečném dně naší swědomosti, a wšímati si toho, čím se ona zaměstnáwá, jakým předmětem se zanáší, aby bádající rozum w jednotliwém oswědomění k znakům společným prohlédl, a odwětiw se wšeho zwláštního, sobě utwořil základní prawidlo k sadám ostatním. — Jednotliwá oswědomění načitě jsau rozličná, u p. oswědomění se děje w tom, když zpatřuji obraz — když cítím tu neb onu bolest — když myslím ten neb onen pomysl. — Když wolím ten neb onen cíl — když wykonáwám to neb ono předsewzetí. Z jednotliwých těchto oswědomění sebere rozum, co w nich nalezl společného, a utwoří sobě wšeplatnau matiznowau zásadu, a sice především tuto: že jest w každém oswědomění jakási *činnost*. Slowem, sada platí: »*Jsem činný.*« — W sadě: »*Jsem*« zawírají se sady: zírám, cítím, myslím a t. d. Jest totiž tolik, jakobych řekl: Jsem činný, mysle, cítě, zíraje a t. d. Důkazu o tom netřeba! ani pro osobliwau sadu: »zírám«; aniž pro powšechnau: »jsem činný.« Odwětiw se jednotliwého osobliwého a pohlédna k powšechnému, nabýwám oswědomění powšechného.

§. 33.

K těmto matiznowým zásadám opět přihlédati (reflecto) dlužno, abychom zákonnau potažitost mezi nimi wy-

šetřili a w rozmanitosti filosofických zwědů jakausi sjednocenost wystopowali. A z této druhé přemítky powstanau *zásady druhořadé* (principia secundi ordinis) aneb zásady *odnožené* (derivata), a pak se může říci: že *zákonowé moji činnosti, bywše w pojem snatí a slowy wyjádření, jsau dobné zásady zwědů filosofických.*

§. 34.

Pokračowaw dále chci wyšetřiti shodu wšechněch swých činností, pročež libowolně powýším průpowěd na důstojnost wrchní dobné zásady filosofickým zwědům, řka: *Dokonalá (absolutus) shoda wšech činností w podmětu jest swrchowaný cíl rozumowání;* anebo kratčeji: *Hledám dokonalau shodu we wší swé činnosti.*

Swrchowaná dobná zásada jest owšem twořena a nikoli dána, jelikož samowolně si obírám cíl swého rozumowání. Ona má slaužiti za sworu w budowě filosofické, tak jako wrchní matiznowá zásada se powažuje za její podstawu (basis). Wšecky ostatní sady a nálezy jsau jako stawiwo potřebné k nějaké budowě. Wěcná zásada může se wážiti co stawitel sám. Než jako stawitel se nedá za sworu w klenutí anebo za úhelník w základě užiwati, tak také nemůže tatáž zásada býti zaroweň wěcnau a widoláteènau nebo widodobnau. — Mohlyby se wšak tyto sady w jednu průpowěd sjednotiti a asi takto wyjádřiti:

A.

Já

(zásada wěcná)

B. jsem činný, (wrchní zásada matiznowá).

C. a hledám dokonalau shodu wší swé činnosti. (wrchní dobná zásada).

Wrchní widné zásady.

B. O konečné hranici filosofie.

§. 35.

Poněwadž swědomost nic jiného není, nežli snětí (synthesis) wědu a bytu w podmětě: tedy každé osobliwé oswědomění nebude nic jiného nežli oswědomění určité, totiž potažení k určitosti, o které se wí; u p. uderení hromu, které slyším, a tudy jeho swědom jsem.

§. 36.

Nebyloby možno, aby se určitá swědomost nepřetržitě střídala, kdyby byt a wěd nebyl původně (a priori) slaučen, a taťjest newyhnutelná wýminka wší swědomosti (conditio sine qua non). Toto původní oswědomění (factum a priori) děje se w určité hodině, a každau určitau swědomost jako předchází. Protož nazweme toto snětí nedostihlé (transcendentalis) dle rozdílu od onoho určitého snětí bytu a wědu, kteréž toliko zkusitelné (empiricus) jest.

§. 37.

Toto původní snětí jest jakási praswědomost, kteráž jinostrannè odnožena a wyjasněna býti nemůže, a protož sluje konečnau neb poslední hranicí wšeho rozumowání, nesauc známku nepochopitelnosti a nedostižitelnosti na sobě, zbraňující dalším krokům filosofické přemyslnosti. Wšeliké rozumowání potkáwá se stauto nepochopitelností, jelikož wyswětlowání tak jako pochopowání nemůže nekonečnè se prowozowati, maje swé končiny a swé meze. Co nás nedojalo, nemůže se zjewiti jakožto skutečnost, a za ohradau swědomosti nemůže se nám projewiti swědomost.

§. 38.

Moje wědění může se wztahowati na mne samého, anebo na něco kromě mne; kladu tedy podmět (úsobu, jástwí) a pak předmět (wýsobu), totiž wěc kromě mne byt-

nau, a nyní se táži: O jakém právu smím obému přičítati *wěcnost?*

§. 39.

Nazwemeli wšelikau bytost *wěcí* (res), a wědomost swau o ní *widau* (idea), tehdy se můžeme i takto otázati: »W jakém poměru stojí wěc a wida wespolek?« A tu se wyskytne dwojí odpowěd:

1) Buď jedno druhým se sází, a tudy jedno z druhého bude wywoditelno;

2) Aneb stojí jedno i druhé prwotně o sobě, jsauc toliko jedno k druhu připojeno, a tudy newywoditelno.

§. 40.

Chopímeli se prwní odpowědi, narazíme opět na dwě případnosti. Mohuť totiž

1) Wěci přiřknauti prwost (prius) a widě slednost (posterius); z čehož powstává we filosofii saustawa, ježto wěcenstwím či wěcokladstwím (realismus) slowe. Mohuť ale

2) Widě přiřknauti prwost (prius), a wěcnosti sledowání odwozuje tuto od oné, z čehož powstane saustawa, ježto nese jméno widenstwí či widokladstwí (idealismus). Z obau těchto případností která bude platnější?

§. 41.

Přiřknuli wěcem prwopočátečnost, a wywýšímli je nad widu, tehdy bude tolik, jako bych wěcnost připustil a widností opowrhl. Wěci bez widy nebudau ničím jiným leč toliko hmotau, tělesnau spaustau, do níž není nižádné swědomosti, leč toliko klidu a hnutí dojímaného přitažliwau a pudiwau mocí. Realism, jenž by widu z wěcnosti odwoditi hodlal, zwrhuje se w pauhý materialism (hmotenstwí či hmotokladstwí), a newyhowí slibům swým; neboť nemožno, aby dokázal, kterak hmota hmotu pojímati a ku wědomí swému obrátiti mohla.

§. 42.

Wěcenstwí takowé příčí se i jiným mojím důležitostem, jelikož podle celé té saustawy nebyl bych nic jiného nežli hmota jakási podrobená nutným zákonům přírody; weta by bylo po ušlechtilé myšlénce: *Samostatná a z přirozené poroby wymožená bytost jsem.*

Tudy wěcenstwí mrawnosti více škodí nežli prospíwá, zůstaneli w důslednosti se swými sadami. Nebo důsledný wěcník či wěcokládce (Realist) musí spolu býti i hmotnikem čili hmotokládcem (Materialist), a prohlásí wšelikau směs lidských činůw za wýjew přirozeného ústrojí, wywráti tudy wšecku mrawnost jako z kořene; protože mrawnost toliko na poli swobodného wolení bere wznik a wzrůst. A kdyby w sausledním wěcokladném neb hmotokladném učení zmínka se mohla díti o náboženstwí, tehdy by wesmír jakožto nejwěcnější, nekonečná, nejwyšší bytost za božstwo se uznati musil, a bohoslowí nemohlo by učiti jednobožstwu, nébrž mnohobožstwu, jakož i skutečně učil Spinosa.

§. 43.

Popustímeli wšak prwopočatečnost widě, tehdy budu míti widu bez wěcí. Wida bez wěcí není ničím, poněwadž odwětiwšímu se wší wěcnosti nepozůstane nižádného podmětu, jenžby mysel a si wědom byl, ani předmětu, jehož by se k swědomosti obralo; a neníli ani wěci ani widy, nastane nicota. Idealism, jenž z widy wěcnost odplozuje, jest prawý nihilism (nicokladstwí, nicotenstwí), na nějž se wšickni idealisté přiznáwají. — Známý widník Fichte asi takto rozumuje: »Stálosti není nikde ani we mně ani mimo mne, anobrž wše jest změnám podrobeno. O bytu newím nižádném, aniž o swém wlastním. — Bytu není nižádného — i já jsem bez wědomí i bez bytu. To co jest, není než obraz neznající sebe, že obraz jest. — Obraz za obrazem přemíjí, a přemíjeje přemíjí bez wyobrazení, bez wýznamu a bez cíle. Já sám jsem takowýto obraz; ba téměř nelze říci, že jsem, jsa toliko wyobrazením obrazů. Wšeliká wěcnost mění se w podiwný sen bez žiwota, o němž jest sen, i bez ducha majícího sen, co sen o sobě, o snu.

Názory nejsau než snowé, a myšlení jest pramen wšeho bytu i wěcnosti, kterauž si osnuji, pramen mého bytí, mé moci, mého účelu, prawý sen o snu.« Z toho patrno znáti, jaké nicotenstwí ze wšeho wykwètá. — Člowèk má nicméně představy o předmětném swětě do sebe, a žádný, ani sám widník, jich nepopírá, jediné chce wyswètliti, kterak se děje, že w nás powstáwají. K tomu rážejí dwojí cestu: jedni totiž staří wzali útočiště k božstwu, a powodili z něho představy; druzí totiž nowější připisowali je swé podmětnosti (úsobě). Při oněch by mohla slauti *tajemná* (mysticus), *theologická*, při těchto pak *sobètná* (egoisticus), *člowècká*. Mohlyby sice tyto dwa idealismy slauti *výslowné* (assertoricus), k rozeznání jich od kartesianského, kterýž jest záhadný (problematicus), jelikož Des Cartes wěcnost wnèšného swèta jedno pro to w pochybu uwáděl, že se zračitě (evidenter) dokazowati nedala. Kant nazýwá Berkleyský idealism dogmatickým, karteský skeptickým, swůj pak kritickým. Zde toliko o dogmatickém řeč býti může.

§. 44.

Idealism se nepohoduje s mrawností, jelikož swědomí naše nás poukazuje k předmětnému swètu, jemuž idealista jistotu bytnosti odnímá. On podráží mrawného člowèka stání, a konečně sám sebe činí bohem, a bývá původem *samobohosti* (autotheismus).

§. 45.

Ani realism ani idealism nemůže tedy státi o sobě, a protož nelze jinak než zawrhnauti odpowěd na prwní otázku: W jakém poměru se srownáwá wěcnost s widau — a přidržeti se druhé, podlé kteréž nemohu než *wěcnost* i *widnost*, jakož původně sázenau, a we spolek slaučenau poważowati, klada za nemožno jedné z druhé odnožení. Z toho wzniká filosofická saustawa, kteráž slauti může *nadsmyslné sbornictwí* (transcendentalis synthetismus), poněwadž kladu nadsmyslnau slaučenost wěcnosti s widau w prwopočátečném a protož také nerozlučitelném spojení.

§. 46.

Nadsmyslné sbornictwí připauští w každém člowěku to troje přeswědčení totiž, jedno o *bytnosti swé wlastní*, druhé o *bytnosti wěcí wněšných*, třetí o *společenstwí obau*, twrdě: že, ač nedowoditelna tato trojí přeswědčenost rozsudné mysli, jednak newýwratna a jista jest, poněwadž jest prwopočátečna, prwobytna.

C. O prwotinné době (formě) činnosti w člowěku.

§. 47.

Pozorujíce sami sebe nalézáme, že wzájemným působením, jaké mezi člowěkem (úsobau) a jeho okolností (wýsobau) panuje, w člowěku wznikají jisté proměny, k nimž přičiněno něčím kromě nás. Podobně ale wědomi jsme, že k jistým proměnám kromě nás se sbíhajícím sami příčinu dáwáme. Počínáme si tedy dílem *trpně* (passive) dílem *činně* (active). Každá činnost, kteréž se překážka děje, cosi trpného s sebau přináší. Činnost má do sebe cosi *kladného* (positivus) a trpnost cosi *záporného* (negativus); konečně wíme, že i w sobě nějakých proměn lze nám dowésti, a z té příčiny nazweme činnost swau *samočinnau*. Ačkoli wedlé zamezeného činění našeho každé činnosti cosi trpného přimíšeno, jednak pro činné i trpné proměny nelze dwojí mohutnost co zřídlo jich stanowiti, jako slují *wnímawost* (receptivitas) a *samočinnost* (spontaneitas). — Pauhotrpná wnímawost nedá se mysliti, a samočinnost jesti wlastně ona činnost, kteráž místo má, když u p. s umíněním o něčem přemýšlím, a nebo k budaucnosti nějakých zámyslů se podnímám. Poněwadž ale samočinně způsobené proměny jiné kromě nás ležící proměny působiti mohau, u p. kdy úmysl w skutek se uwádí, tedy i wněšné proměny budau k samočinnosti přináležeti. Ostatně nebuď míšena samočinnost se swobodností (libertas). Prwní jest samočinnost obecná, bez ohledu, jestli činník

se řídí prawidly přírody čili nic. Druhá wyznamenáwá činnost neodwislau od *ponutu* přírody (Naturnothwendigkeit).

§. 48.

Přihlédajíce k proměnám w nás nepostředně oswědoměným, budte ony námi nebo něčím kromě nás působeny, nalezneme mezi nimi některé prwotinné, kteréž druhé ze sebe jak odplozují a jim základem jsau a protož jména prwotních (a priori) zasluhují, ježto druhé co odnožené a ze skutečnosti wyplywající (a posteriori) se poważují.

§. 49.

Prwotinné proměny dodáwají základní ráz přirozenosti člowěčí a mohau slauti *wlohau původní* (indoles originaria) člowěka. Jsauť totiž podstatné a wšeobecně nutné, an druhé, totiž zkusitelné (empiricus), k podstatě člowěka nepřináležející, u wšech lidí stejnoměrně zhledawány nebywají.

§. 50.

Možno tedy člowěka z dwojího hlediště poważowati, jednak co čistý podmět s průhledem (zřetelem) k prwotinným proměnám jeho, jednak co zkusitelný podmět s průhledem k pobočným proměnám jeho. Poněwadž člowěk jakožto skutečná bytost sebe si wědom jest dle zkusitelných proměn, tedy jedno o zkusitelném podmětu dá se twrditi, že bytuje. Čistému podmětu nedá se wěcného bytu přisauditi, poněwadž není wěcnost, nébrž pauhý toliko pojem neb myšlénka, myšlená w odtahu od zkusitelných proměn, a w průhledu k proměnám prwotinným. Čisté jástwí (úsoba) bude tedy obsahem prwotinnosti a newystižitelnosti we mně, kterauž co osnowu wší zkusitelnosti býti kladu. Možno je nazwati *jástwím naprosto;* neb jest takowé, jakowé jest, jiného důwodu o swé prwotinnosti nepřipauštějíc. — Filosofie člowěka wáží toliko z prwního hlediště jakožto čisté jástwí, a tudy se načitě liší

od anthropologie (člowěkosloví), kteráž člověka z druhého hlediště jakožto zkusitelné jástwí (úsobu) posuzuje. Ona nauka jest nadsmyslná; tato zkusitelná. K této poslední náleží dílem zkusitelné tělosloví (somatologie), dílem zkusitelné dušeslowí. Zkusitelné dušeslowí není částkau filosofie, kterak by mohla býti jejím základem? — Filosofie skaumající w člověku čistau podmětnost, nemá činiti ani s duší (anima, *ψυχη*) ani s tělem (corpus, *σωμα*) jakožto podměty poprostu řečenými, poněwadž rozdíl mezi duší a tělem toliko zkusitelen jest, což filosofii nepodléhá, kteráž odtáhnuwši se toho rozdílu w skaumání člověka rozeznáwá toliko w nadsmyslném ohledu wnitřnost a wněšnost jakožto dwě hlediště; jelikož činnost naše může směřowati k jednomu nebo k druhému, a tato dwojí snaha činnosti prospíwá znamenitě k uzpořádání filosofické saustawy. O poměru wnitřnosti k wněšnosti nedá se owšem ničeho stanowiti, ale když se zmínka stane o *umnosti* (intelligentia) a *mysli* (animus, Gemüth), newyrozumíwá se duše naproti tělu, nébrž pauhé toliko jástwí.

§. 51.

Prwotinné proměny jástwí budau trojího způsobu, ačkoli celost jich jest nerozlučitelna, a sice:

1) *Možnost* nebo pramen činnosti wůbec, mohutnost činná, n. p. poznáwawost.

2) *Prawidlo* činnosti, dle kterého se mohutnost řídí, kdy w činnost se obrací.

3) *Rozsáhlost* každého způsobu činnosti, neb obor, w kterém se swírá mohutnost při swém činění — nebo hráze činnosti.

§. 52.

Prwotinné proměny jástwí nejsau nic jiného nežli prwotinné moci, prawidla, a hráze jich činnosti. Tyto proměny nesmějí w ujedinění (každá o sobě) býti powažowány; neboť mohutnost činná nedá se mysliti bez zákonů, a těmito zákony se ustanowuje spolu také obor

činnosti; protož je možno nazwati prwotinnau dobau činnosti (forma agendi originaria) čili *pradobau* člowěka (Urform). — Přizírajíce k proměnám jistým nalézáme, že mohau býti jednak prwotinné, jednak zkusitelné. Přes to wšecko zůstáwá wždy jedna a tatáž mohutnost. Neboť jako w lidech mnohotwárnost podob se nalézá, jednak twárnost wšechněch lidí, jako z jednoho rázu otištěná se zpatřuje, tak i lze sauditi o zkusitelných mohutnostech, z nichž wšechněch prwotinná čistá jako prozírá.

§. 53.

Přihlížejíce k činnosti své we swědomosti naší se zjewující nalézáme dwojí činnost: jedna jest wnitřní (immanens), záležející w představách, jimiž se plodí poznání; druhá jest wněšná, míjející (transiens) a záleží we snažení po něčem, a plodí jednání. Onano jest tedy toliko widná, skumná, t. způsobná k prowedení čeho podmětného; — druhá jest wěcná, wýkonná, praktická, t. způsobná k prowedení čeho předmětného.

Powšechná činná mohutnost dělí se tedy newyhnutelně w *mohutnost skumnau* a *mohutnost wýkonnau*. Ale tak jako widnost s wěcností we wzájemném stojí konání, tak také skumná i wýkonná činnost se střídá. — We skumu při představách a poznatcích řídí se předměty podlé předmětůw; podmět bywá stanowen předmětem; a we wýkonu — we snaze a konání — řídí se představy dle předmětůw. Předmětowé totiž stanoweni bywají podmětností. Owšem se to wyswětliti nedá, jak se to děje, ale wědomí naše jest toho důkazem. — Budeli u p. kdosi žebrákem prošen o almužnu, tehdy stanowí se podmět předmětem, a činnost jeho bude toliko wnitřní skumná, jelikož o potřebě žebráka u sebe rozjímá. — Podáli ale to, oč se prosilo, tehdy předmět se ustanowí podmětem, a činnost děje se wýkonnau míjející (transiens), an činíme něco, čím potřebě pomáháno, a staw prosícího změněn bywá.

Skumnau mohutnost nazýwáwají *představliwostí* a

poznáwawostí — a podlé toho můžeme wýkonnau mohutnost nazwati *snažliwostí a konawostí*, jelikož mohutnosti wýkonné wèc jest, aby se snažila a konala. Jiní říkají wýkonné mohutnosti také *chtíč* (facultas appetendi), ale tehdáž ať jest w takowé obšírnosti wyrozumíwán, aby netoliko chtění, anobrž i zawrhowání, a z druhé strany netoliko snahu ale i konání w sobě zawíral. Mnozí chtěli mezi tyto dwè mohutnosti i *citliwost* wetknauti; než cit patří wždy buď k jedné nebo druhé činnosti, buďto ke skumné, nebo k wýkonné. Rozwržení tedy na tré není dobře logické, poněwadž tito dílowé dobře se newylučují. *)

§. 54.

W každé činnosti člowěka, buď ona skumná nebo wýkonná, dá se rozeznati trojí stupeň neb mocenstwo (potentia). Prwní jest *smyslnost* (Sinnlichkeit sensualitas), druhá *umnost* (intellectualitas), třetí *rozumnost* (rationalitas). Budauli tyto moci poważowány ze strany skumné nebo wýkonné, wyniknau následující myslné mocnosti. Smyslnost w ohledu skumném slowe zwláštně *smysl* (sensus) nebo smyslnost w užším wýznamu (sensualitas strictius sic dicta), we wýkonném *pud* (instinctus). Umnost w prwním ohledu sluje zwláštně *um* (intellectus), w druhém pak *wůle* (voluntas). Rozumnost konečně w prwním ohledu nazýwá se *rozum skumný* (ratio theoretica), w druhém *rozum wýkonný* (ratio practica).

---

*) Ti, kteří drží se rozdělení duševných moci trojčásteného, tím se zaštituji, že duše lidská pro pauhost a jednost swau nejinak než celkem působiti může, tak že nižádná její moc, t. poznáwawost, citliwost a snažiwost sama o sobě činná není, a že tedy to rozdělení jest pauze školské, mající platnost jen potud, pokud jedna neb druhá moc nad ostatní dwě wyniká. Má i trojčásteče to rozdělení zwláštní užitek w krasowědě a w nauce o slohu. Wztahuje se ku *pozuání*, *citu* a *wůli* člowěčí, jichžto předmětem jest, co *prawdau*, *krásau* a *dobrem* nazýwáme, rozwržení prohyteče ono slohowé w *prostomluwu*, *básnictwí* a *řečnictwí*, jakož i wlastnosti jejich *jasnosti*, *živosti* a *wážnosti*.

§. 55.

Dějem skumné smyslnosti bývá *wnímání* (perceptio), wztahující se buď k *názorům* (Anschauung) nebo k *pocitům* (sensatio), aneb wůbec k *představám nepostředním*; a poněwadž názory mohau wznikati buď *dojmem wnitřním* nebo *wnějším*, tudy může skumná smyslnost býti buď *wnitřní* nebo *wnější*.

Názor může míti trojí wyrozumění, a sice nejprwé slowozpytné, w kterémž sluje tolik co *zření*, k čemuž toliko zrak se hodí. Druhé jest filosofického pojmu širšího, náležejícího ke wšechněm představám, jakýmkoli by byly čidlem pojaty. Z toho plyne druhé i třetí wyrozumění, w onom totiž druhém liší se názor od pocitu. *Názor* totiž jakožto představa smyslná směřuje k předmětnosti, a *pocit* co představa smyslná přináleží k podmětnosti. Tak u p. bywají kamna mojím názorem; teplo pak z nich mojím pocitem. Způsob prowedené hudby jest mojím názorem, moje hnutí při ní jest mojím pocitem. W třetím wyrozumění jakožto nejrozlehlejším zawírá slowo názor každau wesměs představu smyslnau, buď ona k předmětnosti nebo k podmětnosti patřící. W tomto třetím znění užiwá se názor w Kantowých spisech.

Smyslnost skumná jest schopnost k nepostředním představám. Nepostředně se ale představuje to, čeho se wnímáním dowědujeme. Při *dowědu* se nám děje jakoby whatek před nás byl předstaupil, tak že lze říci: my se toho dowědujeme, co se nepostředně nám představilo. Máli ale býti dowědu, třeba prwé aby mysl byla dojata, t. j. aby proměnu zkusila, za kterauž jako k dowědu pobídnuta jest. — Protož se s Kantem také říci může, že *smyslowost* jest mohutnost k představám skrze dojmy. Dojmowé ustanowují na díle tyto představy samé, na díle wšak záležejí ony na prwotinném zpořádání mysli, aneb na době (forma), poněwadž každá činnost mocí jistými zákony se řídí, bez nichž by žádné prawidelnosti a stejnodobnosti w dowědech nebylo. Při každé představě wyskytuje se cosi podaného a pak i také cosi způsobeného. — Ono wynáší obsah a látku, toto pak způsob neb dobu smyslných

představ. Toto rozeznání látky a doby nemůže se jinak státi ledwa *odmíšeném* a *wytknutím* (abstractio, reflexio), jelikož we skutečném představowání nedají se tyto dwa živly od sebe různiti, a to platí o každé případnosti, kdekoli se udá rozeznati dobu od látky, kteréž obě sňaté w jednotu věc samu uskutečňují.

Wnimání, dowědy, a jakž staří naší říkali, skaumání jsau možny *uně* i *dně* (wněšně i wnitřně). Neboť wšecko, co se u nás (w nás) děje, jest předmět wnitřního skumu, ač se pozdaleku se wněšností snaubí. Protož skaumáme (dowědujeme se o něm) přítele nepřítomného nebo zámek wymyšlený toliko w sobě, ač se zdá, že obě věci kromě sebe sázíme. Smyslnost se tedy obostranně powažowati může, a sice jakožto wněšná, i jakož wnitřní, ku kteréž poslední přináležeti bude i *obrazotwornost* (phantasia), jakožto pramen nekonečných skumů (wňatků, dowědů), kteréž mohau býti opětowáním předešlých názorůw a pocitůw, a nebo plodem nowých smyslných představ. W prwním případě stáwá se wnitřní čilost probuzující, w druhém zplozující.

§. 56.

Působení *wýkonné smyslnosti* (pud) projewuje se ne postřední *snahau* po předmětu, kteráž ráz *chtění* nebo *zawrhowání* na sobě nese. *Snahy wšelikého pudu* jsau tedy *libowání* (appetitus) nebo *zawrhowání* (aversationes). Pud může tedy také slauti smyslná *snažiwost* nebo *zawrhawost*. Náklonností a pudem nazýwá se powaha mysli naší, když swau činnost jistým způsobem wyjewuje.

Kdykoli si wědomi bywáme, že ke skutečnosti zarozowaných představ samochtíc přispíwáme, tedy jednáme *wýkonně*. Pak i to k našemu wědomí přichází, že některé představy nás dojímají *citem líbosti*, a druhé *citem nelibosti*. Mohau býti dojmy smíšeny z obého, jednak druh nade druha předčí, a tudy k jednání nebo konání pudí: protož sázíme pud jakožto zdrojem činnosti.

Pud (instinctus) jest naměření naší wnitřní snahy, za kterauž mysl citem líbosti nebo nelibosti buzená k jistým

činům se nese, a sice nikoli libowolně a měrau rozwahy, nébrž nepostředně kwapíc tam, kam se příjemnost nebo nepříjemnost chýlí. — S příjemnými wěcmi snaží se spojiti, s nepříjemnými hledí jak dalece možno swého odmíšení. Protož jedno puzení bývá jeweno *chtíčem*, druhe pak *nechutí*. Mámeť puzení k zachowání žiwota skrze užíwání pokrmů, nebo skrze ucházení z nebezpečných míst, puzení na zachowání swého rodu a t. d.

Utwrdíli se puzení w člowěku w jednom nebo druhém, tedhy wzniká *náklonnost*. Pojíli se snažnost tato se chtěním, slule tehdáž *náklonností*; pojíli se ale s zamítáním, tehdy *odwráceností*. Pud jest wrozen, náklonnost ale přiswojena. Z náklonnosti opanowalé wzniká *dychtiwost*. Puzení, dojdeli swého cíle, k němuž se snažilo, plodí *líbost*; wyjdeli na opak, plodí *nelíbost* nebo *bolest*.

§. 57.

Úkon *skumné umnosti* čili *umu* jest *ponímání* čili upostředněné představowání, ježto danau rozmanitost představ w jednotu pojmu spojuje. Představy *umowé* jmenují se *poněti* (conceptus, notio), a jsau z ohlehu na představy smyslné aneb názory a pocity prawí prwkowé (elementa) *poznatkům* (cognitio). Jest tedy poznání společný plod skumné smyslnosti a umnosti. *)

*) Myšleni dělí se od názorůw a pocitůw tím, že mysl z představ hotowých jednotwárné znaky snímá a poněti twoří.

Poznání se děje spolkem skumné smyslnosti a umnosti. Smyslnost jest jakoby nižší pramen, a um jakoby wyšší pramen poznání; jelikož umnost se o powýš s myšlením zaměstnáwá, nežli se děje při názoru a čití w jakési podrobenosti stojícím. Jednak se nemá neříkati smyslnost, že swádí a klame a omyly plodí; neboť smyslnost dodáwá látku ku poznání tak přesnau, jakž ji byla wňala. Když tedy omyl se ztrhne, prowinil um, nesaudně si w zásobě podané počinaw.

Poněwadž pojem jest složená představa, dá se tedy opět rozložiti, což se děje rozwinowáním pojmu nebo rozbiráním. Toto dílo jest jako zpáteční myšlení, neb opětowané, a nemůže se bez prwotního díti. Oba způsoby mají se k sobě jako *saubor* a *rozbor* (synthesis

§. 58.

Wykonné umnosti děj jest *chtění*, nebo nepostřední snažení k nějakému předmětu, kteréž w tom záleží, že mysl wytknuwši sobě pojatý cíl, míry k němu wedauci si obírá. Snahy wůle jsau plémě *umnosti* a jmenují se *chtíče* (volitiones).

Že předmětowé, po kterých wůle baží, buď postředně k příjemnému čelí, ačkoli w sobě dosti nepříjemní jsau, k. p. trpký lék, anebo na opak postředkem k nepříjemnému jsaucí, ač w sobě dosti příjemní, k. p. sladký jed; tedy se nazywají *užitečné* nebo *škodní*, *dobří* nebo *zlí* a t. d. Wůle budeli netoliko rozwahau, ale i pudem k předmětům kloněna, sluj *libowolností* (arbitrium).

Wše, co *potažně dobré* jest, směřuje k blaženosti a co *naprosto* (absolute) *dobré* jest, směřuje k mrawnosti.

§. 59.

Kromě dwau nižších mocností nalézáme w sobě i *wyšší* moc, ježto nekonečnost za cíl swého bažení sází,

---

et analysis). Sauborné zplozuje, rozborné wykládá, objasňuje. Ono jest přesažité (transcendens), toto myslowědné či logické.

Poznáwati jest daný předmět jakožto určitý předmět si představiti. Podáwá se předmět buď názorem neb citem a nabýwá swého určení, když se od jiných rozeznáwá.

Slowce *um* u nás z obyčeje wyšlo, ač starým dobře známo bylo. Znamená pak we wztahu k poznawní moci a sice podmětně to, co něm. Verstand (intellectus), předmětně tolik co umění (Kunst, ars). We wztahu k žádací moci znamená wůli, snahu (Gemüth, Neigung). We wztahu k oboji moci jest tolik co duch (animus. Opp. tělo). Kořen slowa toho jest, jakoby řekl *jem* (jemný), jímání, wnímání a wykládá se způsobnosti k ponímání wěcí. Tudy *umění* jakoby řekl: cosi umem pojatého.

W obecném jazyku českém slowce *rozum* zastupuje spolu slowo *um*, ač rozum, jakž etymologie sama ukazuje, jest jako rozjem, rozjímání, rozbírání wěcí čili ponětí, a tudy myšlení we wyššim stupni k wywáděnî wýsledků, ke tworení odtažitých idei atd. (ratio, Vernunft),

a wlastně *rozumem* se zůwc, bywajíc pramenem wěd a zásad, a jsauli ony *pauhodůmyslné*, sluje *rozum skumný* (theoreticus), jsauli *wýkonné*, sluje *wýkonný* (practicus). Z toho plyne rozwrh trojího poznání a trojího chtění.

1) *Nižší poznání* a *chtění* (facultas cognoscendi et appetendi inferior) = smysl a pud = smyslnost.

2) *Wyšší poznání* a *chtění* (facultas cognoscendi et appetendi superior) = um (Verstand) a wůle = umnost.

3) *Nejwyšší poznání* a *chtění* (facultas cognoscendi et appetendi suprema) = *skumný* a *wýkonný rozum* = *rozumnost*.

§. 60.

Člowěk jakožto *rozumná* a *mrawná* jestota jest také jestota *swobodná*. Tau swobodau se stáwá swým zákonodárcem z ohledu na swau mrawnau činnost a nepodléhaje přirozené nutnosti může se neodwisle swými zákony rozumu říditi. Tato wnitřní swobodnost ho powyšuje jako nějakým nadáním osoby nade wšecko to, co jest toliko předmětem swobody a wěcí se nazýwá. A protož také w ohledu na jiné lidi swoboda mu jeho náleží.

D. O nejwyššim a posledním cíli činnosti člowěcké.

§. 61.

Oswědomění *mrawných úředů* otwírá nám rozhled do swěta *nadsmyslného*. Nebo wýkonný rozum předstírá nám mrawný pořádek wěcí, podlé něhož *tělesenstwí* mrawnosti se náležitě podrobuje, a tudy blaženost mrawně dobrých jakožto nejwyššim cílem wšeho snažení činí.

§. 62.

Prohlédna k podmínkám, pod kterými cíl rozumnosti se widí, cítí se člowěk nucena *nejwyšší jestotu*, jakožto

neskonalý původ a *zprávu světa*, pak žiwot wěčný, jakožto prodlaužení přítomné obmezené jsaucnosti přijmauti a tudy obé w praktickém ohledu wěřiti. Protož jest s *mrawností* i *náboženstwí* jakožto powzdwižení mysli k nadzemskému nekonečnému wěčnému Bohu newyhnutelně spojeno: wše co činí mrawně smýšlející člowěk, činí s náboženstwím, totiž wzhledem ke swému wyššímu ustanowení a králowstwí božímu.

Základní Filosofie.

Díl druhý.

Náwodstwí.

Úwod.

Náwodstwí bude záležeti jako prwouka ze dwau částek, totiž *cwičné* (didacticus) a *stawebné* (architectonicus). Prwní budau wyšetřowány *náwody* rozumowání (dogmatického, skeptického a j.) I bude ukázáno, kterak podlé jediné platného náwodu wědecky we wšech částkách se pořádající a sestáwající celek filosofie jewiti se může.

O cwičném náwodstwí.

1. Oddíl.

O rozličném za prawdu držení a přeswědčení.

§. 63.

Wěrní zakládá se na některé platnosti některého úsudku. Prawda nemá činiti s představami neb pojmy, nébrž s úsudky je swazujícími nebo rozlučujícími. Stáwáli jednoho nebo wíce důwodů w tomto spoji nebo rozpoji od usuzujícího za prawé držaných, bude dle něho úsudek prawdiwý, bez ohledu, jsauli ty důwody i u jiných takowé platnosti.

§. 64.

S uznáwáním platného úsudku spojuje se naše *poswědčení* (Beifall), s kterým se bez ohledu, budeli prawdiwý úsudek nám ke škodě neb na ujmu, upřímně k prawdě přirážíme.

§. 65.

Z *poswědčowání* ustawičného roste *přeswědčení*, kteréž nic jiného není nežli platnost úsudku nepřetržitě oswědomowaná. Utuchneli čas od času toto oswědomění a mysl jednak poswědčí jednak se zepře, neřekneme, že jsme se přeswědčili, nébrž toliko *přeswědčowali*. Někdy kráčí přeswědčení cestau *přemluwy;* než přemluwami se nedocílí přeswědčení prawého.

§. 66.

Přeswědčení naše, tak i samé uznáwání, již jest rázem silnější, rázem slabší podlé rozličných stupňů w našem oswědomění platných *důwodů*. *Důwody* wšeho uznáwání bywají buď *postačující* neb *nedostatečné* a z toho wzniká buď *úplné* neb *neúplné* oswědomění platného úsudku. *Úplné* powstane *oswědomění* tehdáž, když se zrodí nemožnost mysliti opak, jinak zůstane neúplné, a protož naše přeswědčení stáwá se *neúplné, pochybné*.

§. 67.

Důwodowé za prawdu držení jsau buď *předmětní*, kdy wěc sama *uznatelnost* w sobě zawírá, anebo *podmětní*, když kromě wěci naskytující se důwodowé nám se wtírají; k. p. náklonnost, potřeba, swědectwí. *Uznáwání* z předmětních důwodů jmenuje se *wědění* (scire) a stupeň přeswědčení sluje *zřejmost* (evidentia).

Uznáwání z předmětných důwodů jmenuje se *wíra* a stupeň přeswědčenosti *důwěra* (fiducia). Ona jest *jistotau podmětní* (osobní), tak jako jest zřejmost *jistota předmětní*.

§. 68.

Nedostateční důwodowé uznáwání jsau buď *skuteční*, totiž sebau uwážení, platní důwodowé, kteří wšak nemohau úplného, nepochybného přeswědčení způsobiti, u p. nejistá powěst; anebo jsau *domnělí*, totiž sami w sobě uwážení, neplatní, kteří se jakýmsi twarem do mysli jakožto skuteční důwodowé wlaudili.

Z uznáwání důwodů skutečných nedostatečných wzniká *domnění* (opinio) a jemu po boku stojící stupeň přeswědčení jest toliko *prawdě podobnost* (probabilitas). Uznáwání z důwodů nedostatečných domnělých jest *zdání* (vana opinio, Wahn). *Přemluwení* (vana persuasio) jest jeho stupeň přeswědčenosti.

Máme tedy čtwero rodů wěřiwosti a tolikéž stupňů přeswědčenosti, totiž:

1) *Wědění* = *zřejmost.*
2) *Wíra* = *důwěrnost.*
3) *Domnění* = *wíře podobnost.*
4) *Zdání* = *přemluwa.*

§. 69.

Wědění jest buď *zkusitelné* aneb *domyslné* či *pauhorozumné* (rationalis). *Zkusitelné*, kdy čidla názory k němu dodala, tak že nepostředně ze skutečnosti se wyprýštilo. *Pauhorozumné*, když samočinností rozumu wzniklo, nepostředně z domyslu wyšedši. To, co se smyslem přezwědělo, jest *zřejmě* a *wýsobně* (předmětně) *jisto* tak, jako to co ze zásad wšeobecně nutných se poznalo. Ona jistota zwáti se může *okázanau* (monstrativus), tato *dokázanau* (demonstrativus).

§. 70.

Pauhorozumné wědění jest buďto *mathematické* nebo *filosofické*. Mathematické, které ze *spatřitelné* (intuitivus), a filosofické, ježto z *přemítawé* (discursivus) sestawy (constructio)

pojmů se plodí. Protož jest *dokázatelná jistota*, kteráž pauhoumnému umění přisluší, buď mathematická buď filosofická, a poněwadž mathematická pro swau *názornau jasnost* wyššího stupně *zřejmosti* dochází, tedy hlawně se mathematická swau *dokázatelností* honosí. — *Pojem sestawiti* jest wnitřní jeho obsah tak k mysli přičiniti, aby to, k čemu směřuje, skutečně se mysli představilo.

§. 71.

Wědění se wywyšuje na wědu, když se látka neb obsah jeho w prawidelnau dobu uwedl a zřejmým učinil. Jest wšak rozdíl mezi *zřejmým wěděním* a *zřejmostí wědeckau*. Prwní se poważuje w smyslu *matiznowém* a druhá toliko w *dobném*, wznikající toliko ze saustawného uspořádání jednotliwých poznatků a ze sausledného wywození měrau *nadeslaných* zásad.

§. 72.

Wíra jest uznání ne tak podlé *předmětu* jako spíše podlé *podmětu* dostatečně *zdůwodněné* aneb takowé uznání, při němž, nebywše skutečně s předmětem seznámeni, něco k němu se potahujícího z úsobnich (podmětnich) postačujících důwodů za platné přijímáme. S wěrau spojená *důwěrnost* jewí osobní podmětní jistotu, o níž i w nedostatku zřejmosti nikterak nepochybujeme. Wěrau se wyrozumíwá jednak i *důwěrnost* sama, jednak i to, o čem býwáme přeswědčeni. Ona jest *wěrau* z ohledu na podmět neb osobu, tato *wěrau* z ohledu na *předmět* neb wěc samu.

§. 73.

Když osobní důwody ku přeswědčení postačují wšem *přeswědčitelným podmětům*, tehdy jest wíra *wšeobecně platná*; neníli wšak toho, bude míti platnost toliko pro tu neb onu osobu.

§. 74.

Rozličnost wíry řídí se dle rozličnosti důwodů k wěření nabízejících a wíru ubezpečujících, kteréž buďto w

podmètu wèřícím leží anebo pospolu i *w cizím podmètu* se nalézá, jemuž se wěří swé předswèdčení oznamujícímu. Ona wíra bude *wíra wlastní*, tato *dějepravná* (historicus).

§. 76.

Kdy wlastní *wíra* na *úsobních* (podmětních) *důwodech* se zakládá, které ze zkusitelných, člowěckau přirozenost zjinačujících, dojmůw powstaly, tehdáž wíra ta se nazýwá *saukromná* (privata), jelikož důwodowé její pro ostatní jednotníky nehodí se.

Takowá saukromná wíra bywá opět mnohotwárná: téměř każdý člowěk chowá saukromnau wíru, kteráž, budeli šetřena z wyššího hlediště, toliko w zdání a přemluwu obrátí se. Podlé rozličnosti podmětůw wíře oddaných dá se děliti we wíru *jednotnickau* (individualis), když důwody jen pro jednotníka stačují, u p. když domnělý umělec sebe mistrem býti saudí, nejsa leda hudlařem; nebo jest *částečná* (particularis), když důwody jen pro některé úsoby (podměty) postačují. K této částečné náležejí wšecky wýchluby rodin, kmenů, stawů, řemesel, národů. Když některá rodina se domníwá, že potomkowé z jiné látky stwořeni jsau nežli druzí lidé.

§. 77.

Wlastní wíra ale může plynauti z *původního* (a priori) a tím *wšeobecného uzpořádání* (Bestimmung) člowěcké přirozenosti, a tehdá má přeswědčení takowé *wšemírnau* (universalis) platnost a jest *wíra obecná* (fides communis).

Obecná wíra může na čas toliko saukromně a částečně wěřena býti, když se pro náhodné záwady ještě w ostatních úsobách (podmětech) nerozwinula, a jen w přihodnějším čase skrze nenáhlé pokračowání plemene člowěckého k dokonalosti se šíří a w obecnau wíru obrací; u p. w národech slowanských wznikající přeswědčení o lásky hodné ceně slowanského jazyka. Tak wíra w Boha a nesmrtelnost bywala toliko wěrau nemnohých mudrců, rozšířila se wšak, že jen při malých wýminkách za obecnau wíru dá se powažowati.

§. 78.

Obecná *wíra* sluje *rozumná* (fides rationalis), jelikož rozum jí základem jest a protož wšickni rozumem saudní za platnau ji přijímají. Taková wíra má owšem u sebe úplnau jistotnost i podmětnau, jež *důwěrnost* se jmenuje, jelikož rozumu se při ní z ohledu předmětu zřejmosti nedostáwá. Jako rozumnost, tak i rozumná wíra *skumná* neb *wýkonná* býti může. A jestli wýkonná opět w širším smyslu se poważí, může wýkonná wíra býti *mrawnau* nebo *pragmatickau* čili *probytečnau*.

Skumná wíra wzniká z *důležitosti přemyslné* (speculativus) a wýkonná z *důležitosti konawé* (practicus). *Důležitost konawá wztahuje se k účelům opatrnosti*. Onde jest wlastně *pragmatická*, tuto wšak *důležitost mrawná*. Z oné plyne wíra pragmatická, z této wíra mrawná a tudy wlastně wýkonná.

Pragmatická wíra přijímá neb nadesílá důwěrností to, co k dosažení cíle opatrnosti widí se služebné, u p. někomu běží o jeho nábytek a k uhájení jeho nezná leda jediné wíry, která wšak by marná byla bez ochotné wůle zdáleného přítele. On tedy wěří a jednaje zpoléhá se na tuto ochotnost. W takowé případnosti panuje probytečná wíra a jednající úsoba opírá se w okamžení swého jednání o důwody její jako o jisté přeswědčení. Poněwadž mrawná wíra se jakožto prawá nábožnost w myšlení a skutcích pronáší, k wyššímu ustanowení w králowství Božím zření majíc, tedy sluje se wším právem *wěrau náboženau* (fides religiosa).

§. 79.

Dějeprawná (historicus) může býti buďto *matiznowá* nebo *dobná*. Může se wztahowati jednak ke skutečným událostem, k předmětům totiž smyslným, o kterých kdosi zprávu dáwá, a tehdy by naprosto *wíra historická* slauti měla; anebo se wztahuje k nálezům rozumu, totiž předmětům od čidel nedojemným, o jichžto *skutečnosti* (realitas) z cizího swědectwí se teprwa přeswědčujeme. Z této případnosti wíra se jen podlé doby za historickau powažuje, jakoby historie podala, co poskytnuto rozumem.

§. 80.

Matiznowá dějeprawná wíra má práwo ke wšeobecné platnosti. Neb o wěcech we smysl padajících, u p. o minulých událostech nebo zdálených předmětech, k nimžto každičký přístupu nemá, nelze jinako dowěděti se leda cizím swědectwím. Budeli toliko swědek wěrohodný nebo takowý, který dle schopnosti a upřímnosti své prawdu oswědčiti může a chce, swědectwí jeho jest postačujícím důwodem wěřiwosti dle ostatních. Poněwadž ale wěrohodnost swědků až na úplnau jistotnost powynésti a wywýšiti nelze, a poněwadž matiznodějeprawná wíra jen postředečně zkusitelné wědění a tím samým wědění neúplné poskytuje, tedy se jen na *wšemožné podobnosti* zakládá.

Dějeprawná wíra jest oprawdu *upostředěné zkusitelné* wědění, neboť předmět její se wnímá a může wědomě zkušen býti. Očekáwámeť, že ten, i kdo o nějakém ději swědčí, o něm zkušením wí, když nám ho k našemu wědění poskytuje. Wědění upostředěné nikdy není úplné, jelikož ubezpečeni, ujištěni nejsme, že swědek skutečně wňal a zkusil, že w okamžení jeho wnímání mu zdrawá čidla slaužila, že do sebe měl dosti pozornosti a rozmyslu, nemoha býti klamán, a že dle obwyklé wěrnosti své ani wědomě ani newědomě prawdiwosti wyprawowaného děje zkrácení neučinil.

§. 81.

Dobná dějeprawná wíra jedno tehdáž nabýwá platnosti, když nálezy rozumu, ku kterým směřuje, skutečnau prawdiwost do sebe mají a když wěřící, jakž mu podlé *úsobnosti* (podmětnosti) jeho možno, sám skaumá a cizí swědectwí toliko k ožiwení a upewnění wýroků rozumu užiwá. Protož slaužíwá dobná dějeprawná wíra často pauhorozumné a zwláště wíře nábožné *úwodnicí* (Introductionsmittel), což wšak snadno, když postředek za cíl se chopí, w slepau wíru, ba i powěru se zwrhuje.

§. 82.

Wíra, s kterau se potýkají předmětní důwody, a která nemá do sebe wšeplatných podmětních důwodů, sluje

blud (bludná wíra, Irrthum) a sice *zmámení* (Wahnglaube), když se její šemnost (neprawost) wůbec považuje, a *powěra* (Aberglaube), když se w ní přirozené wěci w nadpřirozené přetwařují. *Nawěra* (Unglaube) jest ona chybná powaha mysli, kteráž toliko to připaušťí, co se na předmětních postačujících důwodech zakládá. *Lehkowěrnost* (Leichtgläubigkeit) jest wada pocházející z nedostatečného rozumu, klonící se k wěření beze wšeho důwodu, z čehož se konečně *slepá wíra*, ba i *powěrčiwost* rodíwá.

§. 83.

Mínením (Meinung) se zowe uznáwání z důwodů neúplně přeswědčení jistému postačujících. Tím se rozeznáwá ode *zdání* (Wähnen), jehož důwody samy w sobě neplatné aneb wymyšlené bywají. Máli takowéto uznáwání místo míti, ať se s ním nepotýká žádná wědomost neb wíra, sice wywráceno bude.

§. 84.

Mínění ať s *wěděním* nebo wěrau se některak dotýká; — kdyby se nedotýkalo a na žádný platný důwod se nepodpíralo, byloby pauhé zdání. Dotýkáli se jen opodál, bude z něho *domnění* (Vermuthung). Mínění, budauc jakkoli k wědění nebo k wíře zbliženo, nesmí s jedním nebo druhým pomíšeno býti.

§. 85.

Jako wědění a wěření za sebau *jistotu* (onde wýsobnau neb předmětnau, tuto úsobnau neb podmětnau) wede, tak mínění se snaubí s *prawděpodobností* nebo *nejistotau*. Podlé míry neúplných důwodů řídí se tato podobnost a na stupně se rozwrhuje.

§. 86.

Podobnost u wíře jest buď *mathematická* nebo *silojewná* (dynamicus). W prwní případnosti nalézají se důwody *jednorodé* a *stejnowážné*, číslem stižitelné, w druhé případnosti jsau *nerownoměrné*, *nerownowážné a nezčíslitelné*. Toliko w prwní případnosti dá se podobnost wypočísti.

§. 87.

Jestli důwodůw sadu *popírajících* tolik jako i *hájících*, tehdy wzniká *pochybnost*. Neníli jedněch ani druhých, wzniká *nerozhodnost*, a kdo při takowém nedostatku přece se k úsudku má a jeho se opowažuje, upadáwá w pauhé *zdání* nebo *přemluwu*.

§. 88.

Pochybnost jest dwojí: *myslowědná* (logicus) nebo *nadsmyslná* (transcendens). W oné prwní s rozsudkem se odkládá, ažby se důwody shledaly a sešly, w druhé se od úsudků na prosto upauští a sice z příčiny, že lidskému poznání se nedostáwá pewných zásad wedaucích k jistotě. Prwní slauti může *dobná* a druhá *matiznowá*, a že jí za starodawná Pyrrho oddán byl, také Pyrrhonská.

---

2. Oddíl.

O náwodech rozumowání.

§. 89.

Mudřec snaží se mudrowáním dojíti poznatku wíce méně wážného, jenžby netoliko pro někoho, alebrž pro wšecky ostatní plastnost měl, a k takowému cíli nepustí se maně a slepě, jakoby hmataje, co se mu ku poznání naskytne, nébrž obehnaw se jistým prawidlem a tímto prawidlem bywá wytknut náwod rozumowání, kteryžto nic jiného není než jisté počínání rozumu mudrujícího k nabytí poznatku řídícího se jistým prawidlem.

§. 99.

Kolikero jest saustaw mudreckých, tolikero bude i náwodů. Saustawy mudrecké jsau trojí, a dle toho bude

i troji náwod rozumowání a sice: 1) náwod *sadný* čili *wýrokowý* (theticus, dogmaticus); 2) *rozpačný* (scepticus) čili *protisadný* (antitheticus); 3) *sudebný* čili *sausadný* (criticus neb syntheticus).

§. 91.

Powaha *náwodu wýrokowého* (theticus) záleží w tom, že rozumowatel neohlížeje se na wytknutau ohradu mudrckého poznání wše za prawdu pokládá, co ze sad za platné přijatých důsledně dowoditi se dá, že tedy libowolně swé zásady si obírá a swým přemyslem přes přirozené hranice poznatků wybíhaje *přesažitě* čili *nadsmyslně* (transcendenter) rozumuje.

§. 92.

Podstata náwodu *protisadného* či *rozpačného* (scepticismus) záleží w tom, že rozumowatel mudrcké sady, kteréž prawdiwým a jistotným poznatkem slynau, popírá, jelikož o možnosti takowého poznatku wůbec pochybuje, a rozhodného úsudku we filosofickém ohledu owšem a na prosto se odříká.

§. 93.

Podstata *sudebného rozumowání* (criticismus) záleží w tom, že rozumowatel si nepočíná jednak ani libowolně jednak ani přesažitě, nébrž snaží se k oswědomění obecně platných zásad a konečné ohrady we filosofickém poznání najíti, skaumaje z ohledu obojího prazákony swé činnosti, ani o wšem nepochybuje, ani wše za prosto jisté wydáwaje, co twárnost prawdy a jistoty na sobě nese, nébrž každau průpowěd pečliwě a ostražitě skaumaje, dříwe nežli ji jakožto článek do saustawy swého přeswědčení přijímá.

Jest tedy troji náwod rozumowání:

1. Sadný (theticus) či Dogmatismus.
2. Protisadný (antitheticus) či Scepticismus.
3. Sausadný (syntheticus) či Criticismus.

A tudy i trojí saustawa filosofie:

1. Sadná či Realismus.
2. Protisadná či Idealismus.
3. Sausadná či Synthetismus.

Rozumowání wýrokowé (dogmaticus) nese na sobě ráz libowolnosti a přesažitosti a následkem jeho bývá jednostrannost, osobování, zporčiwost, nesnášeliwá zákeřnost u wywracowání cizích nálezů; protož také dogmatismu dáwá se jméno mudrckého despotstwí. — Scepticism se nejhlawněji potýká s dogmatismem, maje stále bojowati proti jeho libowolným sadám, sám ale oddán jsa přesažité pochybnosti neví, na čem se ustanowiti; nebo stanowíli sadu: wše jest nejisto, buď ji za platnau a jistotnau pokládá a tudy sám sebau w odporu stojí; anebo ji za pochybnau wyhlásí, a tudy i swůj scepticism w pochybnost uwádí a skutečně upadáwali staří sceptikowé do této krajnosti říkajíce: Nihil sciri posse, ne id ipsum quidem. Sceptickému protisadnému rozumowání přisluší toliko potažná cena w ohledu na dogmatické rozumowatele, jimž scepticism zpupnau wýstřednost a hranic přebíhání krotí a zaráží, dokonalau cenu míti nemůže, a jestli dogmatismu se přezdíwá filosofického násilnictwí, tehdy scepticismu se může přezděti filosofického bezwládstwí (anarchia), neb náwod sausadný čili kriticism wyhýbá se wadám obau předešlých a jen to, co dobrého mají, sobě přiwlastňuje. On jest dogmatický i sceptický pospolu tak, jako saustawa přesažitého synthetismu, kteráž z tohoto náwodu se plodí, realism a idealism w sobě spojuje. Náwod sausadný nebo kriticism wychází ze zásad, jako má obyčej dogmatism, jen že jeho libowolnosti a přesažitosti nedopauští, přitom ale na wzor scepticismu každau sadu z odporných dwau stránek wáží a wyšetřuje, aby se prawda od křiwosti wytříbila, dáwá se mu proto také jméno filosofického republikanismu.

O stawebném náwodstwí.

§. 94.

Jelikož sudebným náwodem rozumowáni wšeliké filosofické poznání u wědeckau saustawu uwedeno býti má, tedy již z předu ať se nakreslí stawebný rozwrh. W tomto rozwrhu ať jest wytknutá wida celku a pak dle této widy počet, powaha a poměr jednotliwých částek tohoto celku. A protož rozpadá se stawebné náwodstwí opět w nauku o *pojmu filosofie* a w nauku o *částkách filosofie*.

A. O pojmu filosofie.

§. 95.

Pojem filosofie jakožto zwláštní wědy ať se od pojmu jiným wědám wlastního zwláštností filosofického poznáwání liší.

§. 96.

Filosofické poznání má býti wědomostí nějakého předmětu a právě odtud ať wyjde wěda, nazwaná *filosofie* (mudrolibstwí či mudrctwí).

§. 97.

Kolikeré jest wědění, tolikeré bude i poznání. Předewším ale máme wědění *zkusitelné* (empiricus) *a rozumowé* (rationalis), budeť tedy také *zkusitelné a rozumowé poznání*.

§. 98.

Že filosofické poznání se nečerpá ze zkušenosti, samo sebau dosti zřejmo jest. Nebo filosof jest filosofem toliko tudy, že nad pauhau zkušenost samočinným rozumem se wznáší a prapůwodu wšeho zkusitelného dowědu hledá. Tím samým jest poznání jeho wýtečně rozumowé.

Zdá se sice, že filosof od zkušenosti wycházeje, také ze zkušenosti swé poznání čerpá; než odwoláwaje se

ke zkusitelné swědomosti své, činí ji toliko záwěskem swého rozumowání; předmětem wšak jeho bádání bude prapůwod a z domyslu ustanowené zákony jeho činnosti.

§. 99.

Rozumowé wědění jest buďto *mathematické* nebo *filosofické*, a tak také jest rozumowé poznání buď mathematické nebo filosofické. Filosofické poznání liší se od mathematického prawě tím, čím se liší filosofické wědění od wědění mathematického.

§. 100.

Filosofie jest tedy na wědu neb saustawu powýšené filosofické poznání, a sice wěda o prapůwodní zákonnosti wšestranné činnosti ducha, aneb wěda o pradobě *úsoby* (jástwí).

B. O částkách filosofie.

§. 101.

Saustawa filosofie bude předewším ze dwau hlawních částek se skládati, z nichž jedna sluje filosofická *základní nauka* (archologia philosophica, philosophia fundamentalis) a *druhá odnožená filosofie* (philosophia derivata).

§. 102.

Poněwadž wšeliká ducha činnost buď *skaumací* neb *konací* bywá, tedy i odnožená filosofie bude buď *skumná* (theoretica) neb *wýkonná* (practica). *Skumné* mudrolibstwí (filosofie) bude wěda o prapůwodní zákonnosti úsoby wohledu na předstawowání a poznáwání aneb na *určení úsoby wýsobau; wýkonná* pak filosofie bude wědau o prapůwodní zákonnosti w ohledu na snahu a konání nebo na *určení wýsoby úsobau.*

§. 103.

Skumné mudrolibstwí (filosofie) rozwrhuje se we tři částky neb podřaděné wědy a sice *logiku* či *myslowědu* (di-

anoeologia, Denklehre), *metafysiku* či prostowědu (pauhowědu, bytowědu, gnoseologia, Erkenntnisslehre) a *krasowědu* (aesthetica, callologia, Geschmackslehre).

§. 104.

Wýkonná filosofie rozwrhuje se także we tři částky nebo podřaděné wědy, totiž: *prawowědu* (jus naturae, dicaeologia) *mrawowědu* (ethica, aretologia), *bohowědu* (ethicotheologia, eusebiologia).

§. 105.

Každá jednotliwá wěda odnožené filosofie dá se rozmísiti *w pauhorozumowau a zkusnorozumowau* wědu, w částku pauhau a upotřebenau, tak jako i celá filosofie w pauhau a upotřebenau se rozděliti dá.

§. 106.

Saustawa filosofie bude tedy w následujících částkách záležeti:

I. Základní filosofie (archologia).
II. Odnožní filosofie.
  A. Skumná filosofie.
    1. Skumná dobná filosofie, totiž *myslowědu* (logika, dianoeologia).
      a. Pauhá; b. upotřebená.
    2. Skumná matiznowá filosofie.
      a. Prostowěda (bytowěda, gnoseologia).
        α. Pauhá; β. upotřebená.
      b. Krasowěda (aesthetica, callologia).
  B. Wýkonná filosofie.
    1. Prawowěda (dicaeologia).
      a. Pauhá; b. upotřebená,
    2. Wýkonná matiznowá filosofie.
      a. Mrawowěda (aretologia, ethica).
        α. Pauhá; β. upotřebená.
      b. Bohowěda (ethicotheologia, eusebiologia).
        α. Pauhá; β. upotřebená.

Skumná Filosofie.

Díl prwní.

Skumná dobná Filosofie,

čili

Logika neb Mysloměda.

Úwod.

§. 1.

Jestli úkol filosofie wůbec, aby wědecky prwobytnau zákonnost wykázala wšem činnostem ducha člowěčího aneb se zaměstnala pradobau úsoby, tehdy bude skumná aneb přemyslná filosofie onau wědau, ježto prwobytnau zákonnost wykázati má činnosti skumné ducha člowěčího, záležející w představowání a w poznáwání, anebo w určení podmětu skrze předměty. — Zde owšem činí se odwolání k tomu, co se nadeslalo, totiž k nutnému přeswědčení našemu o bytu wlastním a o bytu wěcnosti kromě nás, neb o swé úsobnosti, spojené se wněšnými předměty, jakž toho přesažité sbornictwí (transcendentalis synthetismus) ukládá. Dá se tedy úkol skumné neb přemyslné filosofie asi takto wyjádřiti: Jaké jsau prwobytné zákony našeho představowání? Tažemeli se, který jest swrchowaný účel přemyslného mudrolibectwí, tehdy se naskytne ta odpowěd: Že, jako wůbec swrchowaný účel filosofie jest powšechná shoda wšeliké činnosti naši, tak že swrchowaný účel přemyslného mudrolibectwí nemůže jiný býti, nežli powšechná shoda naší činnosti skumné, totiž prawda. Přemýslíme tedy toliko hledajíce prawdu a posuzujíce ji podlé widy (idea) powšechné shody w našem představowání a poznáwání. Protož také platí sada: Co jest we shodě

se saustawau našich představ a poznatků, sluje prawé; jinak sluje neprawé.

§. 2.

Poněwadž ke skumné filosofii trojí wěda náleží, totiž myslowěda čili logika (dianoeologia) metafysika či prostowěda (gnoseologia) a krasowěda neb aesthetika (callologia), tedy rozwrhne se skumná filosofie w téže hlawní oddíly, mezi nimiž logika neb myslowěda jest tuto nejpřístupnější.

§. 3.

Jakož při každé wědě, tak i w této namítají se následující otázky: 1) Co se wyrozumíwá tím slowem logika? anebo: čím tato wěda se zanáší? 2) Na kterém místě ona mezi ostatními wědami stojí? 3) Z jakého pramene své nálezy neb sady čerpá? 4) Kterého stupně dosahuje jistoty? 5) Které jsau hlawní částky její?

Každému jest wědomo, že člowěk při swém myšlení následuje jistých prawidel, bez kterýchby ani sám sobě nerozuměl, ani od jiného rozumín nebyl, rowně tak jakoby i řeči druh druha nerozuměl, kdyby slowa pronešená žádnými prawidly se neřídila. Těmto prawidlům, podlé kterých myslíme, učí nás logika. Jest tedy logika nauka pořádného myšlení, a protož i česky nazwáno jí *myslowědau*. Logika jest tedy to z ohledu myšlení, co bywá grammatika (mluwnice) z ohledu mluwení; jedno umění s druhým může obapolně oswěcowáno býti. Pročež nechať srownáme jedno s druhým. Wšeliký člowěk sprostý mluwíwá řádně dle prawidel mluwnických, následuje jich srostitě (in concreto), nejsa jich wědom w odtahu (in abstracto); on ale i myslíwá prawidelně w některé případnosti, nic newěda o prawidlech zwláště odlaučených. Tak jako w některé mluwnici prawidla se přednášejí, která se wšemi jazyky se shodují, jako n. p. že trojí rozdíl jest času, totiž: přítomnost, minulost a budaucnost, kdežto mluwnice sluje wšeobecná; nebo jenom prawidla některého zwláštního jazyka w sobě zawírá, n. p. českého, a tudy mluwnicí zwláštní sluje: tak i logika může dwojí býti, jedna *wšeobecná*, a druhá *zwláštní*. Wšeobecná logika učí prawidlům myšlení, nehledíc jakosti w myšlénkách, tak

jako i wšeobecná grammatika, nešetříc slowes w mluwě spojených, nawrhuje prawidla řeči. Logika zwláštní nawrhuje prawidla rozumu přemýšlejícímu o kterémsi určitém předmětu, n. p. bohoslowném, právním a t. d. Logika zwláštní některé určité nauky má swé naměření k tomu, aby jí cestu razila, ku prawdám napomáhala, a přednešené nálezy (sady) skaumala, jestli jakého w nich omylu. Zde jediné o logice wšeobecné zmínka býti může. Tato wšak logika wšeobecná opět na dwé se rozpadá, totiž: *pauhau* (pura), kteráž k powaze osoby myslící nijakž neprohlídá, a *upotřebenau* (applicata), ježto k wadám a překážkám člověčího myšlení prohlíží, ukazujíc, kterak jim wywarowati, neb jich poodstraniti možno. Slujeť také pauhá, že swých prawidel nečerpá ze skušenosti, nébrž jediné z rozumu.

§. 1.

Máli pauhá wšeobecná logika přednášeti wšeobecná prawidla mysli, tehdy nemůže zaměstnáwati se předmětem pomyslůw, nébrž odtáhnuwši se jeho jakožto látky pomyslůw, jediné sformau jejich obírá se.

To, o čemž se myslí, sluje *matizna*, jinak *látka* (materia), způsob ale, kterým se to myšlení děje, slowe jeho *doba* (forma). Tak n. p. k soše, t. době Zeusowě, přináleží wšeliké příslušenstwí, jímž se sochau, Zeusa představující, stáwá, totiž zpanilé jeho jasné a přísné čelo, silné jeho obočí, prawice hromem ozbrojená; mramor ale, na kterémž doba řezbau wyražena jest, bude matiznau. Rowněž tak dá se w myšlení matizna od doby rozeznati. Myslíme-li, tehdy slučujeme to, což rozmanito jest, w jednotu swědomosti. Rozmanitost, která se slučuje, jest matizna myšlení, a způsob, kterým z rozmanitosti jednota wzniká, sluje doba myšlénky. Řeknuli: »led jest studený,« tehdy mám pomysl; představy »led a studený« jsau jeho matizna; způsob, kterým w jednotu polaučeny jsau tyto představy, sluje či doba či forma jeho. Může se tedy říci, že pauhá wšeobecná logika odtáhnuwši se wšelikého obsahu pomyslůw pauze s jejich dobau se obírá.

§. 5.

Logika obsahujíc prawidla wšeobecná, každému poznání prospiwající, jest wšem ostatním wědám základem; ona tedy může slauti *proprawau* (propaedeutica) ke wšechněm wědám jakéhokoli předmětu, poněwadž jednakaždá podlé těchto prawidel myslí pojata býti může.

Matizna (u Welesl. látka) zde užiwána w logickém aneb myslowědném smyslu, čeluě proti době (forma). Hmota ať sluje tolik, co tělo, čelně proti duchu. Doba, wlastně jistý čas neb místo, u starých také za formu se klade. Rozmanitost, Manigfaltigkeit. Swědomost, Bewusstsein

§. 6.

Logika není toliko sudbau (Kritik), totiž sbírkau prawidel k rozsuzowání. Tato prawidla nejsauce dowoditelná, a nemajíce rázu wšeobecnosti a nutnosti (newyhnutelnosti) na sobě, mohau ze zkušenosti čerpána býti, jakož n. p. zní prawidlo w krasowědě: aby předmětowé mrzutí a oškliwí pěkným uměním nikdy předstawowáni nebyli; nebo slušně bychom haněli obraz opilého člowěka, an zwrací. Wšeobecná logika ale nebéře ze zkušenosti swých prawidel, nébrž z rozumu, jakožto mohutnosti mysliwé, a ze wlastních zásad, protož zaslauhuje jména wědy dowoditelné, a netoliko nějaké sudby. Wěda wšeliká sluje *strojidlo* (organon), když nástrojem slauží k poznání a wywedení jiných wěd; tak n. p. jest člowěkoslowí (anthropologia) strojidlem mrawnictwa upotřebeného (Sittenlehre), uwádějící w známost wášně a náružiwosti člowěčí, a ukazující kterak je zkrocowati možno. Pauhá wšeobecná logika, obírajíc se jedno s dobau myšlének, nikdy pramenem poznání státi se nemůže, a tudíž se nemůže státi strojidlem některé wědy. Mýlilby se tedy ten, kdožby se w logice nadál dojíti wěcných poznání.

Logika jest jenom ředidlem (canon), totiž takowau wědau, kteráž nawrhuje, co o době jiných wěd sauditi sluší. Prawidlo, Regel; dowoditelný, demonstrabilis; nutnost, Nothwendigkeit, potřeba, Bedürfniss; ráz, Charakter; krasowěda, Aesthetik; mohutnost, Vermögen; zásada, Grundprincip.

§. 7.

Užiwání rozumu může dwojí býti, jedno *sprosté*, druhé *přemyslné;* první není wědomo prawidel myšlení w odtahu jako druhé; protož také dwojí myslowěda se udáwá; jedna přirozená, druhá učenecká; nebude wšak myslowědce přirozeného, an toliko ten myslowědcem slowe, jenž prawidel myšlení w odtahu wědom jest.

Sprostý, gemein; přemyslný, speculativ; přirozený, natürlich; učenecký, scholastisch; myslowěd či myslowědec, Logiker.

§. 8.

Učenecká logika není od prostonárodní obsahem, anobrž toliko pronešením rozdílna. Učenecká pronáší prawidla podlé saustawy; prostonárodní podlé ponětí obecného lidu. — Kdo nějakau wědu pronášeti míní prostonárodně, musí prw učeneckau wědomost o ní míti.

Prostonárodní, populär; saustawa, systema.

§. 9.

Na druhau swrchu (§. 3.) doloženau otázku wěděti sluší, že logika jest wěda rozumowá (scientia rationalis). Wšeliké poznání (Erkenntniss) naše jest dwojí, buďto wědné (wissenschaftlich), nebo kusé (fragmentarisch). Wědau se wyrozumíwá saustawa poznání. Saustawa jest spojení rozmanitosti dle jednoho ponětí (Begriff); n. p. Koperníkowa saustawa planetní. Dobrowského saustawa rostlinná. — Kusé, různé poznání jest ono, kteréž nikoli saustawné (systematisch), ale toliko náhodné spojení má, n. p. Buffonowo popsání zwířat. Nauky bywají čerpány z dwojího pramene, buďto z přezwědu (a posteriori) anebo z domyslu (a priori); tamto jest saustawa přezwěděných, zkušených wědomostí, tuto pak domyšlených; kdež wlastně u nás wěda slowe. Logika jsauc nauka domyslná, neboli wěda, sluje také *pauhá*, protože poznání swé jediné z rozumu wáží, a nic ze zkušenosti, a tudy jest částkau mudrctwí neb filosofie.

Poněwadž wšeobecná logika pauhau dobu wšelikých poznání uważuje, tedy mohlaby i *mudrctwím pauhodobným* slauti (philosophia formalis).

§. 10.

Pauhá wšeobecná logika odtahujíc se wšeho předmětu myšlení, nečerpá swých nálezů nebo sad (Sätze) ze zkušenosti. Ona se nezaměstnáwá leč rozborem (analysis) počinkůw mysli při smýšlení, aby si oswědomila prawidla, dle kterých mysl naše zprawuje se. Pramen tedy pauhé wšeobecné logiky jest sám toliko rozum.

§. 11.

Poněwadž pauhá wšeobecná myslowěda swé nálezy čerpá pauze z rozumu, tedy dosahuje welikého stupně jistoty, a její nálezowé jsau *powšechni* a nutni.

§. 12.

Nyní pozůstáwá ještě poslední otázka o rozwržení myslowědy. Pauhá wšeobecná myslowěda rozwracuje se na dwě části, a sice: 1) w *prwotinnau myslowědu* (logica elementaris); 2) w *náwodstwí* (methodica), a sluje jinak také *rozbornictwem* (analytica), protože se w ní prawidla rozumu rozbírají. Wšeobecná upotřebená logika sluje jinak také *rozumowstwo* (dialectica).

Prwotinná logika učí wšeobecným prawidlům myšlení wůbec, a wšelikým rodům pomyslůw: ponětí, úsudkůw a rozsudkůw. — Náwodstí podáwá zákony, dle kterých rozum z těchto matizen myslowých sworný a dokonalý celek působí.

Prwotinná logika mohlaby se přirownati k oné částce w mluwnici, která o klonění nebo o proměnách wšelikých slow jakožto prwotinných dílůw každé mluwy jedná a náwodstwí s onau částkau mluwnice, která pojení neb skladna slowe a slowce w průpowědi spojowati učí. Zřejmé jest, že prwotinná logika náwodstwo předcházeti musí.

§. 13.

K snadnějšímu přehlédnutí rozwrhu w logice služ toto ohlawení:

Myslowěda

1) přirozená; 2) učenecká.

A) wšeobecná; B) zwláštní.

a) pauhá či rozbornictwo; b) upotřebená či rozumowstwo.

α) prwotinná; β) náwodstwí.

I. Pauhá wšeobecná myslowěda

čili

Rozbornictwo.

A. O prwotinné uce (doctrina).

§. 14.

Pauhá wšeobecná myslowěda má předestříti prawidla, dle kterých mysl myšlénky zarozuje, a pak ma poukázati k zákonům, dle kterých rozum myšlénky we wědu spojuje. Powstáwáť tu předewším ta otázka: Co jest mysliti, a co sluje myšlením? *Mysliti* jest spojowati rozmanitost w jednotu swědomosti. *Myšlení* jest zplozowání upóstředkowaných představ. Mohutnost mysli, skrze kterauž se ta jednota působí, nazýwáme *umem* (Verstand). Plodina tauto mohutností zarozená sluje *pomysl* (Gedanke). *Myšlénka* (das Gedachte) jest předmět pomyslu. Pomyslowé jsau představy (Vorstellungen). Při každém pomyslu sobě cosi představujeme, trojí wěc při tom rozeznáwajíce: 1) úsobu, totiž wlastně to *já* představující sobě, což jinak *podmětem* (subjectum) představy sluj; 2) to což představe-

no jest, sluje *předmět* (objectum), o cemž swůj pomysl mám; 3) *představa* sama w sobě.

Na těchto základních mohutnostech založena jsau wšeliká jména duše, jako: mysl (mens), t. moc, která mysli, (u jiných Slowanů též plodina té moci, t. pomysl), duch, wtip, hlawa, srdce (animus); osoba (persona) w potaze na wolnočinnost

§. 15.

Poněwadž logika zanáší se prawidly myšlení, tedy jenom poznáwawost bude předmětem jejího wyšetřowání; a poněwadž mohutnost poznáwací dwojí jest, totiž *wyšší* a *nižší*, a rozum w širším smyslu tau wyšší poznáwawostí nazwán býti může, tak jako smyslnost (Sinnlichkeit) poznáwawostí nižší sluje, a to proto, že tuto nižší poznáwawost s jinými twory máme obecnau, a pak že smyslnost naše rozumu teprw zásobu poskytuje, kterauž on pořádá a w umění wzděláwá; tedy jenom rozum bude předmětem myslowědstwa. — Smyslnost má dwa oddíly: smysl wnitřní (der innere Sinn) a smysl wněšný (der äussere Sinn). Aby mysl naše o čem pracowati mohla, jest třeba, aby nástroje našich smyslů zewnitřních aneb *čidla* (Sinneswerkzeuge) wněšnými předměty dojímána byla. Takowé dojmy neb wrážení, když jsme jich se oswědomili, slují *čitím* (Empfindung), jsauce příčina *názorůw* (Anschauung). Slowce názor sice od zření rodem pochází, nicméně wšeliké čití naše znamenati má.

Strom, který zrakem widím, sladkost, kterau na jazyku okauším, hudba, kterau slyším, wůně růžowá, kterau čenichám, obhrublost peníze, kterauž omakáwám; wše to působí názory. Názorowé w nás zplozují *představy* (Vorstellungen). Císař Alexander byl tehdáž naším názorem, když oko naše nań zřelo; nyní jest jedno představau pauhau, když podobu jeho si představujeme.

Rozdil činí se mezi mohutností (Vermögen, facultas) a mocí (Kraft, vis). Mohutnost jesti wnitřní důwod možnosti w některé wěci, moc jest důwod skutečnosti w ní. Síla jest moc tělesná. Myslowěda jedná o umu a rozumu co o mohutnosti poznáwací; člowěkoslowí (anthropologia) o mocech.

§. 16.

Majíli předmětowé nás dojímati, tehdy musíme míti *wnímawost* (receptivitas), a z té příčiny sluje smyslnost naše, která k čití swému dojmůw potřebuje, *trpná* (passiva). Mysl wšak naše nenazírá jako smyslnost, neposkytujíc žádného čití, protož také není trpná, nébrž *činná* (thätig).

Činnost wšak její není takowá, jako činnost obraznosti (Einbildungskraft), která na poskytnuté čití bývá obmezena; neboť mysl je o své wlastní ujmě a zákonech pořádá a jewí, protož prawíme, že jest *samočinna*, a při swobodné *wolnočinosti* (spontaneitas).

§. 17.

Aby mysl naše nèkterau představu sobě zplodila, potřebuje názorůw, kteréž, jakožto látku swau, od smyslnosti přijímá, a kteříž tu powahu do sebe mají, že rozmaniti jsau. Mysl naše spojujíc takowau rozmanitost w jednotu swědomosti, plodí nowé představy. Představa spojenim rozmanitosti powstalá sluje *pojem* neb ponětí (conceptus), od pojímání toho, což rozmanito jest. Ponětí jest představa představy, neboli upostředněná představa; n. p. mámli názory: dubu, lípy, buku a t. d., tehdy mysl z těchto rozmanitých názorůw jedinau představu, totiž strom sobě twoří. Stejným způsobem sobě mysl naše počíná, kdykoli úsudek neb rozsudek činí, wždy rozmanitost w jednotu swědomosti spojuje.

Pomyslem může slauti nejenom wšeliká představa, ale i také úsudek a rozsudek. Mysliti tedy nic jiného není, než spojowati rozmanité představy w jednotu swědomosti. Třeba tedy také, abychom swědomi byli tohoto spojowání w mysli naši, neboť *podmèt* (subjectum) myslící jest to *já*, kterému swědomost přináleží.

I. Hlawa.

O wšeobecných zákonech umu wůbec.

§. 18.

Pauhá wšeobecná logika má udati zákony, dlé kterých si um při sboru (synthesis) rozmanitých předmětůw počínal, což jinak se státi nemůže, leč se to slaučení rozebere, abychom tyto zákony sobě oswědomili.

§. 19.

Wšeliké myšlení z ohledu umu jest trojí, buď *možné* (möglich), buď *skutečné* (wirklich), buď *nutné* (nothwendig). Rozmanitost buď může w jednotu swědomosti spojena býti, jest myslitelná (denkbar), nebo již jest w jednotu spojena, totiž *myšlená*, nebo jest nutno, aby w jednotu swědomosti přišla; n. p, pro Hotentota jest pojem nejlepšího řízení možný, pro Rousseau byl skutečný, pro toho, jenž ho sobě z předeslaných nálezůw neb sad wywodí, jest nutný. Protož jest také trojí zákon umu: dle možného, dle skutečného, a dle nutného. Nutné jest, což na opak se mysliti nedá.

§. 20.

Že tyto zákony nemají pramene swého ze zkušenosti, nébrž toliko z umu, již napowěděno jest. Zkušenost jest jedno toliko důwod oswědomění jich sobě, ale um jest důwod jejich jsaucnosti (existentiae).

Sady, které žádných důkazůw nepotřebují, nébrž samy od sebe, jak nejprw se nahlédnau, chápány bywají, slují *zásady* (principia, Grundsätze). Nebo wšeliký důkaz bylby jenom kolo, w němžby se týchže zákonůw užíwati musilo, kteřížby se dokazowali. Tyto zásady jsau nejwyšší, proto že wšecko myšlení naše jimi se řídí.

§. 21.

Představy, z nichž jedna něco *twrdí* (affirmat), což druhá *zapírá* (negat), slují *protiwné* (entgegengesetzt); n. p. pěkný a nepěkný. Ze dwau protiwných představ ruší jedna druhau. Představy, které sebe neruší, slují *shodné* (einstimmig).

§. 22.

Prwní zásada, neb základní prawidlo umu dle myslitelného jest tato:

Shodné představy mohau we swědomosti w jednu představu spojeny býti, protiwné nemohau w jednu představu býti slaučeny.

Prwní částka této sady sluje *zákon shody* (principium identitatis), a druhá *zákon neshody* (principium contradictionis). — Twrdý a dřewo jsau shodné představy, a dají se w jednu představu, totiž: twrdé dřewo spojiti. — Dřewo a kámen, nebo dřewo a železo, jsau protiwné představy, a nemohau býti slaučeny, abych mohl říci buď kamenné dřewo, neb dřewěné železo. Dá se sice říci: zkamenělé dřewo, protože zkamenělý a dřewo wěru shodné představy jsau.

§. 23.

Myslitelnost neb nemyslitelnost podané rozmanitosti stanowí se zákonem shody neb neshody. Myslitelnost záleží na tom, jakáže jest ona rozmanitost, která slaučena býti má, zdaliž shodná neb neshodná, a ta jakost se přemítáním (reflexione) zhledáwá. Což myslitelné, sluj *logická možnost*, což není myslitelné, sluj *logická nemožnost*. Jinak logická možnost slautiby mohla i *logickau něcotau* (ens), tak jako logická nemožnost *logickau nicotau*.

a) Rozdíl jest mezi logickau wěcnau (realis) možností a nemožností. Logická nemožnost toho, čehož mysliti nelze, jest wždy spolu také wěcná neb skutečná nemožnost, n. p. čtwerobranný kruh ani logicky ani skutečně neb wěcně možen není. Neboť aby něco logicky možno (myslitelno) bylo, ničeho potřebí není, než aby žádné neshody w sobě nezawíralo; máli ale wšak cosi wěcně možno býti, tehdy jest dlužno, aby se stanaucími skutečně we swětě wěcmi se shodowalo. Logická možnost snáze se poznati dá, nežli wěcná; z logické možnosti

nedá se wždy twrditi možnost wěcná; u p. zlatá hora jest logicky možná, ale ne wěcně, an wskutečnosti nikde se nenalézá. Plawba w powětři byla toliko logicky možná, dokud Blanchardowým wynalezenim wzduchowých míčůw nezwěcněla (neuskutečněla).

b) Neshoda dwau pomyslůw může býti dwojí: jedna záporná (contradictorium), druhá odporná (contrarium). Dwa pomyslowé jsau sobě záporně protiwni, když, co jeden klade a twrdí, druhý při a zamítá; n. p. pěkný a nepěkný, zralý a nezralý. — Odporně protiwni jsau tehdáž, když jeden pomysl druhý nejenom zamítá, ale také cosi zcela jiného na jeho místě klade; n. p. žlutý a čerwený — čerwenost neruší toliko žlutosti, ale klade na místě jejím ještě jinau jakausi wěc. Odporná neshoda jest wždy také záporna, ale záporná nebywá odporna.

§. 24.

Druhý zákon myšlének jest zákon dostatečného (principium rationis sufficientis). *Wšecko co se myslí, má dostatečný důwod.*

Důwod (Grund) jmenuje se w logickém smyslu to, z čeho se něco poznáwá; *následek* (Folge) to, co se poznáwá; n. p. ze hrochu, kterýž slyším, poznáwám, že z děla wystřeleno bylo; představa hrochu jest mi důwodem představy o wypálení z děla. — Dotčený zákon se dá i takto wyslowiti: Každé slaučení rozmanita w jednotu swědomosti musí dostatečný důwod míti. Tak n. p. w tomto úsudku: »Růže předemnau ležící jest čerwená« skutečně se wyjadřuje slaučení představ, a dle stanoweného zákona má býti důwod jistý k tomuto spojení, kterýž jiný není, nežli pohled mých očí.

Zde sluší rozličnost znamenati mezi důwodem a příčinau wěcnau, a mezi následkem logickým a skutkem (Wirkung). Důwod logický jest jedno důwod jeho poznání; příčina wěcná jest příčina, za kterauž něco jiného newyhnutelně se státi musí; u p. wypálení z děla jest příčinau hrochu, t. j. položímli wypálení, dlužen jsem položiti i hroch. Příčina se týka skutečných wěcí, důwod jenom představy. Může sice příčina wěcná státi se důwodem mé představy, u p. wida wypálení z děla, očekáwalbych hrochnutí; ale i skutek mohu za důwod ku poznání příčiny položiti, jako kdy slyším hroch, wypáleno dělo býti prawím.

Zákon dostatečného důwodu jest tedy rozličen od zákonu příčinnosti (causalitas). Tak jako prwní zákon směřuje k možnému spojení rozmanita skrze mysl, tak tento druhý směřuje ke skutečnému we zkušení. Zde jedině o logické skutečnosti se jedná.

§. 25.

Třetí zákon myšlení jest: *Zákon wylaučeného třetího*)principium exclusi tertii vel medii inter duo contradictoria), totiž: jeden každý pomysl dá se s jednau ze dwau sebe popírajících představ slaučiti. Tento zákon se týká nutného neb newyhnutelného spojení w jednotu; ačkoli i tato nutnost jenom logická jest. S pomyslem *člowěk* wždy jedna ze dwau sebe rušících představ dá se spojiti, n. p. rozumný nebo nerozumný, čtweronohý nebo nečtweronohý, živočich nebo neživočich. Tento zákon mohl by se i zákonem *určitelnosti* (Bestimmbarkeit) nazýwati. Ostatně wšaký se k prawdě toho zákona přizná; nebo kdo smí říti: že Brož jest buď zdráw nebo nezdráw, učen neb neučen? Toliko tu střici se potřeba, aby protiwnost odporná dwau představ newzala se za protiwnost zápornau; tak tedy nelze říci: Brož jest buď černý nebo bílý, jelikož bílý a černý jsau sobě odporně protiwné představy, a netoliko záporné; alebrž: Brož jest buď černý nebo nečerný. Pročež má platnost tento wšeobecný wzorek toho zákona: A jest B, nebo ne B.

Když se tento zákon nazýwá zákonem určitelnosti, tehdy se to děj s tau wýhradau, že předmět jistými znaky wyjádřený nenabýwá wšestranné určenosti; u p. mysle sobě swět jakožto dokonalau celotu zůstawuji bez určení, jestli swět konečný neb nekonečný, poněwadž mi důwod k určitosti zchází. Stanoli se wšak předmět názorem, tehdáž owšem jest i určitější; tak u p. swět w názoru jest arci nekonečný, jelikož pátrajícímu w něm nikde se nenaskytne hranice času nebo prostory.

§. 26.

Tři tyto zásady wšeliké myšlení naše w sobě zawírají a ku každému představení se wztahují. Nyní wyšetřujeme rozličnost myšlének, a prawidla, kterými se um při zplozowání jich zprawuje. Wšeliká ale prawidla takowá že oněm hlawním a nejwyššim zásadám podrobena budau, samo sebau se rozumí.

Tyto zde wystawené zásady co základní zákony mysli

působí úplnau celost jako články jednoho stroje stanowíce dobu každého prawidelného myšlení a tudy také každé wědecké saustawy wrážejíce kořeny do wšech wěd.

Bezzápornost a důslednost jsau powšechná sudidla prawdy, podlé kterýchž shoda a swornost myšlének se dá poważiti. Prawda záleží wůbec we shodě představ a poznatků. Powstalali ona ze přiměřenosti našich představ a poznatků prawidlům pauhého myšlení, tehdy jest prawda dobná neb logická; powstalali z přiměřenosti své k prawidlům matiznowého myšlení, tehdy jest látečná neb metafysická. Nemůžeť tedy prawda jinako sauzená býti leč skaumáním seřaděných smyslů, zdali kladení, zprotiwení a spojení podlé dotčených zásad se stalo, a pročež bezzápornost a důslednost do sebe má. W takowé případnosti jsau naskytlé pomysly po své době prawé. Nenásleduje wšak z toho, žeby naskytlé pomysly také podlé swého obsahu byly prawé, majíce předmětnau platnost do sebe, kteráž jinými zákony sauzena býti musí. Kdyby wšak pomyslowé podlé swého obsahu tak zpořádáni byli, žeby se oněm zásadám na prosto nepodrobowali, nemohauce na sebe bez záporu a nedůslednosti potahowáni, aniž w saustawu na prosto sworných představ a poznatků zaujati býti, tehdyby ani podlé své látky prawdau slauti nemohli.

§. 27.

Představa jest trojího rodu: 1) *ponětí;* 2) *úsudky*; 3) *rozsudky* Swým místem lépe wyswětleny budau, zde toliko k hlawním znakům poukážeme. Pojem (Begriff) jest tak jako názor toliko jedinaká představa, ale ne jako názor jenom jediného předmětu, nébrž představa wíce předmětůw pojímající, odkudž slušně pojem nebo ponětí sluje, přitom jest ona postředkowaná, ježto názor bezpostředně (unmittelbar) wzniká. Představa *člowěk* jest ponětí; ačkoliw jest jenom jedinaká představa, wztahující se ale ke mnohým předmětům, a zawírající w sobě Wíta, Brože, Hrona a t. d. Toho ponětí *člowěk* nelze dojíti bezpostře-

dně, nébrž postředně, totiž nazíráním na tyto jmenované člowěky.

Úsudek (Urtheil) jest spojení několika představ wyjádřených w jednotu swědomosti. Řeknuli n. p. *Bůh jest wšemohaucí*, tehdy udáwám, že pojmowé *Bůh* a *wšemohaucí* w jednotu swědomosti se slaučiti dají.

Rozsudek (Schluss) jest snětí několika úsudkůw, jakožto důwod a následek spojených, n. p. *wšickni lidé jsau smrtelní; Wít jest člowěk: tedy smrtelný.* Rozsudek se od ponětí rozeznáwá, že není jedinkau představau; a od úsudku, že má w sobě úsudky jeden z druhého wyplýwající.

§. 28.

Nyní podáwá se nám k rozwržení mohutnost postředkowaných představ, kterauž umem neb rozumem w širším smyslu (wiz str. 21.) jmenujeme, a sice:

1) W *um* (Verstand) w užším smyslu neboli mohutnost, kteraužto, co zwláštního jest, wšeobecně wyjadřujeme; tak n. p. um jewí swau činnost, když z názoru Wíta, Brože, Hrona a t. d. ponětí *člowěk* sobě tworí.

2) W *saud* (Urtheilskraft) aneboli mohutnost, kterauž to, co zwláštního jest, pod wšeobecnost podbíráme. Saud by byl na příklad činný w tom rozsudku: *Wšickni lidé jsau smrtelní; Wít jest člowěk: tedy jest smrtelný.*

3) W *rozum* neboli mohutnost, kterauž to, co zwláštního jest, we wšeobecném poznáwáme. Rozum (Vernunft) jest činný, když tuto zwláštní propowěd *Wít jest smrtelný* we wšeobecném nálezu: *wšickni lidé jsau smrtelní*, poznáwáme a odtud powodíme.

Nemněme ale, že myšlení naše rowně tak wrstewně a po rozdílech se děje, jakož jsme tuto um swůj rozwrhli; w působení swém jsau tyto mohutnosti skoro wždy sworné a saučinné. Rozdílnost wšak we skutcích našeho umu podáwá nám nawržení k trojímu oddělu našeho pojednání, a sice: a) o ponětích: b) o úsudcích; c) o rozsudcích.

II. Hlawa.

O wšeobecných zákonech umu zwláště.

§. 29.

a) O ponětích či pojmech a wznikání jejich.

Ponětí nebo pojem jest představa, která spolu pojímá několiko představ jim w jednotu spojených.

§. 30.

Prwní otázka, která se naskýtá, jest: Kterak ponětí se plodí? Ponětí jest odplemeněný pomysl, a přičiněním umu našeho bývá zplozeno. Příkladem působení našeho umu při takém odplozování budiž následující případnost. Chtělilibychom, widauce jedli, jabloň, dub a t. d., z názorůw různých odtwořiti sobě pojem *strom*, který by wšem těm názorům obecný byl, tehdy budeme pozorowati těchto názorůw, abychom je a jejich částečné představy, kteréž *znaky* (Merkmale) jmenujeme, náležitě oswědomili; pak dlužno je srownati wespolek, aby se widělo, w čem se shodují a w čem se liší, což *přemítáním* sluj; potom potřebí odtáhnauti se toho, w čem lišni jsau, totiž rozličnosti w listech, kůře, kmenu a t. d. a opáčně to, w čem se shodují, wytýčiti a oswědomiti sobě, totiž že jsau strojití hmotowé, majíce wětwe, kořeny a t. d. Ku posledu ať se spojí w jednu představu tyto wytýčené a odtažené představy (znaky), jestli jich několiko, z čehož ponětí *strom* powstáwá.

§. 31.

Naše prwotná ponětí pošla patrně z názorůw; druhostranně přiti ale nelze, že nejenom z pauhých názorůw, alebrž i z jiných již nabytých ponětí se plodí. Srownámeli n. p. pojmy: *lew*, *wlk*, *liška* a t. d. wespolek, a odlaučímeli znaky, w kterých se tito pojmowé liší, snawše znaky shodné, tehdy obdržíme pojem *dráwého, čtwernohého zwířete*, kterýž bezpostředně z pojmůw oněch pošel.

§. 32.

Z některého udalého ponětí, mnohé znaky majícího, wypauštěním jednoho neb wíce znakůw opět nowé ponětí wzděláno býti může, n. p. z ponětí *drawé čtwernohé zwíře*, wypuštěním znaku *čtwernohé* mohu dojíti ponětí *drawé zwíře*. To sluje *odtahowání logické* (abstractio logica).

Rozeznáwati sluší odtahowati se čeho (abstrahere ab aliquo) a odtahowati něco (abstrahere aliquid). Ono wyznamenáwá wypauštěti představy ze swědomosti, a toto znamená přiwinowati k mysli částky představy; n. p. odmisímli, zpatřuje duby, jedle, jabloně a t. d. to, což rozdílného w nich jest, tehdy se toho odtahuji, pauštím mimo sebe, a což obecného mají w sobě, to odtahuji k mysli a swědomosti, když si přiwádím, totiž že mají kůru, kořeny, wětwe a t. d., z čehož ponětí stromu nabýwám.

§. 33.

Čtwero tedy wěcí jest potřebno ke zplození nějakého ponětí. 1) Srownání několika představ w mysli. 2) Odmísení wšeho toho, což společného mají. 3) Odtažení se wšeho toho, což w nich rozdílno jest. 4) Sbor odmíšených znakůw w jednu představu.

§. 34.

Zplozený pojem musí wšem těm představám, z nichž pošel, přináležeti a přislušeti; n. p. ponětí *člowěk* musí přislušeti Wítu, Zděnku, Hronu a t. d.

§. 35.

Z hotowého ponětí, twoře wypauštěním některého znaku opět nowé ponětí, mohu u wypauštění wždy dále a dále pokračowati, až přijdu k takému pojmu, z něhož wypustiti ničeho wíce nelze: takowý pojem žádných znakůw wíce nemající bylby nejwyšší. — Naproti tomu bych opět mohl také *sestupowati* a wždy přičiňowáním nowých znakůw nowá ponětí ploditi, w čemž nekonečně pokračowati lze.

§. 36.

Wšeliké pojmy z názorůw zplozené sluji *podané* (conceptus dati), také *odtažené* (abstracti), jsauce rozlični od

pojmůw *učiněných* (conceptus factitii), kteří spojením několika obranych znakůw powstáwají, n. p. člowěk, rostlina, strom, jsau dané pojmy, naproti tomu ponětí prawého úhlu jest ponětí učiněné. Toto působení mysli jmenuje se *složení logické* (compositio logica).

§. 37.

Twoření pojmůw stáwá se úsudkem; neboť odlaučené znaky, z nichž ponětí twořím, přikládají se jakožto *přísudek* (praedicatum) jednakým představám.

§. 38.

O znacích pojmůw.

Znak (Merkmal) jest částečná představa, dle které se jeden pojem od druhého rozeznáwá, n. p. w ponětí *člowěk* jsau znakowé: *živočich* a *rozumný*. Jeden každý pojem se může státi znakem jiného pojmu, a wšeliký znak nic jiného není nežli pojem a představa, a mysliti nic jiného není, nežli představowati sobě skrze znaky.

§. 39.

Wšeliká představa může tento čtwerý pohled míti, buď se táži, ku kolika předmětům se wztahuje, a tu ji powahuji dle *kolikosti* (quantitas), a nebo jaké má wlastnosti, a to sluje *jakost* (qualitas), w jaké srownalosti stojí s jinými představami, a to sluje *potaha* (relatio), anebo w jaké poměře stojí s mysli, a tomu wzdějme *způsobowost* (modalitas).

§. 40.

Dle *kolikosti* rozwrhují se znakowé w *osobliwé* (eigenthümliche) a *obecné* (gemeinsame). Osobliwý znak jest, když jedno jedinému předmětu přisluší, n. p. *swatý* jest osobliwý znak Boha. Obecný jest znak, když mnohým předmětům přisluší; n. p. znak *živočich* přisluší psům, kočkám, hadům a t. d.

§. 41.

Dle *jakosti* dělíme znaky w *twrdicí* (bejahend) a *zapírací* (verneinend). Znak twrdicí jest ten, kterým se něco

skutečně *klade*, n. p. červený, zapírací jest ten, kterým se opowídá, že předmětu něco nepřináleží, n. p. nesmrtelný. Zde ale jedná se jenom o záporu logickém, a nikoli o záporu wěcném; může sice někdy logický zápor státi se záporem wěcným, n. p. *neswatý*; ale někdy bývá logický zápor wěcné twrzení, n. p. nesmrtelný. *Smrtelný* jest po logicku twrzení, ale w samé wěci jest zápor; a *nesmrtelný* byl by logický zápor, ale wěcí jest twrzení.

§. 42.

Dle potahy jsau znakowé 1) buď *wnitřní*, když předmětu samostatnému přislušejí, n. p. rozumný; buď *wnešní* (zewnitřní), když se mu připisují z ohledu jiných předmětůw, n. p. znak *syn*. Wněšní znakowé znějí také *potažití*, neb *potahy* (relationes, Verhältnissmerkmale). 2) Znaky, jsauce powažowány mezi sebau, mohau býti *seřaděné* (těřadné, saurádné, coordinatus), nebo *podřaděné* (podřadné, subordinatus). Seřadění znakowé jsau, kteří pospolu wzati nějaký pojem wynášejí, n. p. *rozumný* a *žiwočich* jsau seřadění znakowé člowěka. Sejmemli je wšecky w jedno, učiní se *skopení* (aggregatum), z něhož *celkost* (totalitas) pojmůw se rodí. Tato celkost wšak není u wšech ponětí možna, dokonce u těch, jichžto ze zkušenosti nabýwáme; n. p. u zlata nemůžeme se honositi, že již wšecky seřaděné znaky známe. Podřadění znakowé jsau ti, kteří postředkem jiného znaku w ponětí se zjewují; n. p. rozumný a žiwočich jsau seřaděné znaky w člowěku, *ssawý* byl by znak podřaděný pod znak žiwočich. Při znacích podřaděných můžeme buďto *wzstupowati* (progredior), nebo *sestupowati* (regredior).

Wzstupujíce rozdrobujeme znak, abychom znaky w něm obsažené nalezli; toto rozbírání jest konečno, jelikož nám jedno tak dalece rozbírati možno, jak dalece *znásobení* (Zusammensetsung) stačuje. Poněwadž rozborem nalezený znak jest důwod ku poznání rozebraného ponětí, tedy se říci může, že řada (Reihe) podřaděných znakůw ze strany důwodů (a parte ante) jest konečná, proto že důwodu *před* následkem mysliti třeba. Řada podřaděných znakůw

bývá *sestupná* (regressiv), když k hotovým znakům nowých se přičiňuje; n. p. kdybych k ponětí *člowěk* přidal znak *učený, bohatý a t. d.*, tato řada ze strany následku (a parte post) jest nekonečná, protože přibíraje nowých znaků w nekonečně mohu pokračowati. 3) Z ohledu potřebnosti a užitku může býti znak *úrodný* (fruchtbar), nebo *jalowý* (leer). 4) Z ohledu swého počátku mohau znakowé býti *rozborní* (analyticus), nebo *sborní* (syntheticus). Onino jsau částeční znakowé skutečného ponětí, kteréž sobě myslím, tito wšak možného nebo budaucího, kteréž teprwa zamýšlím, které sborem nowých částí wzniknauti má, n. p. když si stwořím ponětí trojúhelníka stejnohraného.

§. 43.

Dle *způsobowosti* jest znak buď *jestotný*, totiž neproměnný (essentialis), jehož nelze odlaučiti bez přerušení celého ponětí předwrženého, n. p. tříhrannost jest podstatný a jestotný znak trojúhelníka. Tito jestotní znakowé ale buďte wnitřní; jelikož wnější znakowé mohau proměněni býti bez přerušení předmětu, když se promění druhý, skterýmž se dříwe srownáwal; n. p. *skoroběhý* byl by znak člowěka z ohledu zdlauhawé želwy, tento znak ale obratí se w znak zpozdilosti, budeli člowěk s koněm nebo jelenem srownáwán. Naproti neproměnným, jestotným, newyhnutelným znakům čelí znakowé *proměnní, náhodní, mimojestotní* (ausserwesentliche) znakowé; n. p. *učenost* byl by jedno náhodný znak člowěka.

§. 44.

Jestotní znakowé jsau jednak *základní* (notae essentiales constitutivae) nebo *následní*, jinak *přídateční* (consecutivae, Attribute). Prwní jsau znakowé wnitřní, kteří wšem ostatním bývají základem a rodidlem; n. p. w ponětí člowěk jsau *živočicha rozum* základní znakowé. Následní nebo přídateční znakowé jsau wnitřní znakowé, kteří ze základních se rodí a pocházejí. Takowý znak následný člowěka jest tělesná *strojitost* (organismus), která ze základního znaku *živočich* následuje.

1) Příznak logický rozeznáwejme od příznakû krasowědných, kteréżto k hlawnímu pomyslu připojeny bywají, aby mu wíce zřetelnosti a żiwosti způsobily; n. p. orel hromy zhaubné w pazaurech držící, bywá příznak mocného nebes wládce.

2) Rozdíl jest mezi jestotau (Wesen), přirozenosti a přirodau. Jestotau jest to, co k představení některé wěci newyhnutelně náleží; přirozenost, co k jeji jsaucnosti (existentia) náleží; příroda jest we stworách se zjewující moc. Protož mluwíwá se o jestotě pomyslûw a ponětí, o přirozenosti koňûw, o krasotách přírody.

§. 45.

Znaky nějakého předmětu jsau:

nutné,	jestotné,	náhodné.
základní,	příznaky	wnitřní, wněšné, modi, relationes.
obecné, osobliwé,	obecné, osobliwé.	

§. 46.

O kolikosti pojmûw.

Kolikost pojmûw jest dwojí: jedna dle *rozsahu* (extensio), a druhá dle *obsahu* (intensio); pročež i pojmy pod dwojím oddělem státi budau. Říká se: Ponětí pojímá *sebau* představy, když jim spolu za znak slauží, kdež představy tyto jeho rozsah wyplňují; n. p. ponětí *żiwočich* slauží za znak koni, lwu a wšem čtveronohým zwířatům a t. d.: ono je tedy sebau pojímá, a jeho rozsažitost se k nim wztahuje.

Říká se opět: Ponětí obsahuje představy w sobě, když w něm jakożto částečné představy se nalézají, a tehdáż stanowuje se jeho obsah; n. p. ponětí *člowěk* má swůj rozsah wztahující se k lidem bílým, černým, snědým, a t. d.; jeho obsah se ale wynáší částečnými představami *żiwočich* a *rozum*. Čím wíce představ jaký pojem sebau pojímá, tím wětší jest jeho rozsah, a čím wíce znakû w sobě obsahuje, tím wětší jest jeho obsah.

Představy, kteréž pojem jaký sebau pojímá, slují jinak také jeho *okres* neb *okršlek* (sphaera); n. p. wšickni učení a neučení lidé jsau okres ponětí *člowěk*.

§. 47.

Prawí se, že ponětí obsahuje w sobě představy, když se w něm jakožto znaky wynalézají; n. p. ponětí *lew* obsahuje w sobě ponětí neboli znak *dráwé zwíře*. Představy pak, které se w ponětí zawírají, wynáší jeho obsah. W každém ponětí w opáčné poměře (im umgekehrten Verhältniss) čelí obsah proti rozsahu. Čím wětší bývá obsah, tím menší jest rozsah, a čím menší bývá obsah, tím wětší jest rozsah, n. p. ryba má menší rozsah nežli živočich, ale wětší obsah, totiž wice znaků nežli ponětí *živočich*; a *dráwá šelma* má wětší rozsah, nežli ponětí *lew*, wšak ale menší obsah nežli on.

Tak tedy wětšina w ohledu na obsah wleče za sebau newyhnutelně menšinu na objem a zase na opak. Může se tedy právem říci: Čím wyšší pojmy, tím chudší; čím nižší, tím bohatší. Skrownýmpočtem pojmů a téměř samotným jedním (něcota, wěc) dá se wšecko, cokoli mysl chápe, přehlédnauti. Ale běda tomu, kdo své umění takým skrownýmpočtem pojmů obmezil. Zajaw wšecko, nezajímá téměř ničcho. Přehlídáli wšecko, hledí jako do nekonečné pustiny. Odtud pochází mělkost encyklopaedního umění, když s podobnýmpoznánim zwláštních wěd spojeno není; prawě tak, jako swětlu wsažiwosti ubýwá, čím wětší prostor ozářiti má a jarkosti mu přibýwá, čím těsnější okres jeho záření jest.

§. 48.

Pojmy, nijakých znaků nemající, slují *prostojednotné* (absolut einfach); n. p. pojem *nic, jednota, něco*, jichžto rozebrati nikterak nelze. Ponětí slují *násobná* (zusammengesetzt), která několiko znaků w sobě obsahují, a rozebrati se dají; tudy jest ponětí *člowěk* násobno, zawíraje znaky *rozumný a živočich*. Jednotných ponětí nabýwáme

přemítkau (reflexio) a *odtažením*. Ke zplozowání jich netřeba sboru, ačkoli samy ku sboru slauží.

Wsažitá kolikost pojmu bývá tím větší, čím více znakůw sobě zawírá, a tím menší, čím méně jich w sobě obsahuje. W jednotném pojmu nelze různých znaků rozeznati: rozeznání jich děje se toliko w násobném. Objasnění (declaratio) stáwá se tehdáž, když se wyjádřila wsažitá kolikost pojmu. Objasnění jednotných pojmů není tedy možno.

Rozsáhlá kolikost pojmu jest opět tím větší, čím více představ w sobě zawírá a na opak tím menší, čím jich zawírá méně, budelí okres pojmu na prosto nejmenší, žádné představy jiné w sobě nezkrýwaje, tehdy sluje pojem jednotliwý (individualis), splýwaje s názorem předmětů. Wyjádření rozsáhlé kolikosti w pojmu sluje rozdělení (divisio), čímž se pojem pojmu podřaduje, z nichž jeden wyšším a obecným a druzí nižšími a zwláštními pojmy se stáwají. Jednotliwí pojmowé nedají se děliti.

§. 49.

O jakosti pojmůw.

Jakost pojmu záleží we wědomosti, kterauž o něm nebo o jeho znacích máme. Otázka jest: *Zdaliž a kterak* jich swědomi jsme? a tudy se dělí pojmy w *temné* a *jasné*.

Temné pojmy jsau takowé, kteréž upostředěnau swědomostí chápáni bywají; *jasné* jsau ty, jichž bezpostředně bywáme swědomi. Postředkowaná swědomost nepostačuje k rozeznání jedné představy od druhé, bezpostřední ale k tomu postačuje. Přiházíwá se, že potkawše se s kýmsi prwním pohledem k němu lneme a náchylností jati bywáme za nějakau temnau představau, snad že podoben jest těm, kteréž milujeme. Nebo mne někdo o něčem přeswědčuje tak, že mu sice odpírati námitkau nemohu, ale přece čímsi na rozpaku držán jsem, že mi na jeho prawdě z cela uztrnauti nelze. Tehda se řídíme wždy kterýmsi temným pojmem nebo představau. K představám temným čte se i *tušení* (Ahnung).

§. 50.

Jasné pojmy se rozwrhují w *rozeznané* (distinctus), a w *nerozeznané*. Rozeznané (zřetelné) jsau ty, jichžto znakůw jsme náležitě swědomi; n. p. zřetelný, rozeznaný pojem člowěka mám, moha udati jeho znaky, totiž: že jest rozumný a žiwočich; kdež ale znakůw udati nelze, jest pojem nezřetelný, nerozeznaný. Člowěk sprostý míwá mnoho pojmůw nezřetelných; slyše příběh jakýsi o podwodu a nátisku, hned powí, co sprawedliwého a co nesprawedliwého w něm býti saudí, ale neřekne nám, což práwo jest a co bezprawí. Když ale nezřetelnost pojmůw pochází odtud, že znaky jejich nejsau w naší swědomosti náležitě zpořádány, tehdy sluje pojem *zmatečný* (verworren).

Temná ponětí mohau objasněti, když k nim swau pozornost přičiníme; naproti tomu ale mnohé jasné pojmy se časem zatemňují, když swědomosti moc znenáhla slabne a tuchne, až konečně přestáwá býti bezpostřední. Jasné pojmy jednotné, n. p. *krása*, nemohau až k samé zřetelnosti powýšeny býti, poněwadž žádných zwláštních znakůw w sobě neobsahují. *Zmatečné* pojmy mohau uzpořádáním znakůw we zřetelné obráceny býti.

§. 51.

Pojmy dle jakosti

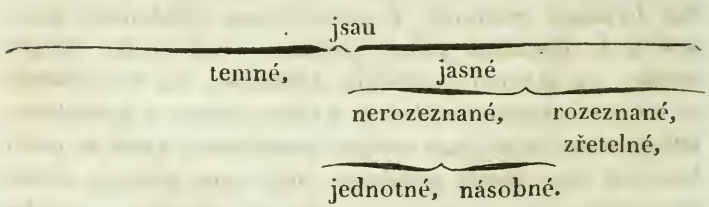

§. 52.

O temných pojmích w logice jednati se nemůže proto, že jich wšeobecnými prawidly měřiti nelze.

§. 53.

Pojem může míti zřetelnost jednu *logickau* a druhau *krasowědnau*. Logická udáwá znaky w něm; n. p. člowěk jest žiwočich rozumný. Krasowědná ale jest toliko názorem, a záleží w žiwosti; n. p. oko jest zrcadlo duše.

§. 54.

Zřetelnost prawíme býti tehda w pojmu, když jeho znaků w jsme wědomi. Pojem může ale dwojnásobně zřetelným se činiti, buď udáwáním w něm obsažených seřaděných nebo sauřadných znaků, n. p. člowěk jest rozumný žiwočich, anebo wyhledáwáním znaků již we znacích známých, totiž skrze podřaděné nebo podřadné znaky. Tudy může zřetelnost pojmůw míti rozličný stupeň, wedlé toho, jak daleko u wyšetřowání podřadných znaků se pokračuje; n. p. *člowěk jest rozumný žiwočich*, jest pojem w prwním stupni zřetelnosti; naleznuli opět znaky žiwočicha a rozumu, totiž řka: *žiwočich* jest strojitá jestota o žiwotě a čitelnosti, a *rozum* dowolná mohutnost předstawowací, tehdy mám druhý stupeň, a dle toho by se i ještě dále pokračowati dalo.

§. 55.

Dále může býti zřetelnost buď *rozborná* (analytica) nebo *sborná* (synthetica). Rozbornau zřetelnost sobě získám, když daný pojem w jeho znaky si rozdrobím, n. p. pojem *powaha* nalezna, že jest to jednání wedlé neproměnných prawidel. Na této rozborné zřetelnosti záleží sokratické nawedení. Sborné zřetelnosti ale nabýwáme, když danými prw znaky pojmu konečně docházíme, kteráto zřetelnost panuje nejwíce w ponětích twořených, n. p. *trojúhelník*, kterýmžto wyrozumíwám obrazec třemi rownými hranami zawřený. Také tehdáž se nazýwá zřetelnost sborná, když k danému pojmu tepruwa nowé znaky přidáwám; což se s poznatky děje ze skušenosti nabytými, n. p. ponětí *zlato* může se mi státi rozeznalejší, když k obecně známým znakům žlutosti, tíhoty a tažitosti přidám: že se zlato rtutí rozpauští, a dewatenáctekrát těžší jest nežli woda. Tudy se pochopí to prawení: nějaké po-

znání zřetelné jsem učinil, anebo poznání zřetelné jsem zplodil. Onono se stáwá rozborem (analysis) a toto sborem (synthesis). Wšaký rozbor musí býti předcházen sborem, bychomť i wědomím swým ho neobsáhli.

§. 56.

Sborná zřetelnost roste množením seřaděných znakůw w pojmu a rozmáhá naše poznání. Rozborná roste wětším odplozowáním znakůw, nerozmáhajíc našeho poznání, nébrž wyswětlujíc jej toliko. Rozbornau zřetelností zakládá se *hlubokost* (Tiefe) a *důwodnost* (Gründlichkeit) našeho poznání.

§. 57.

Sborná zřetelnost jest *účinek* umu. Rozborná wšak zřetelnost prwního stupně jest účinek saudu a druhého stupně jest rozsudku; n. p. A buď pojmem; b, c buďte jeho znaky; tedy bude $A = b$, a $A = c$; a w druhém stupni, rozwrhneli se b w α a β, bude $A = \alpha, \beta$, c, a t. d., což při wyšetřowání úsudkůw a rozsudkůw lépe se nahlédne.

§. 58.

Pojem se stáwá *podrobně* (ausführlich) zřetelný, když wšecky jeho znaky, z kterých složen jest, oswědoměny jsau. Wada by ale do něho byla, kdyby který znak dwakráte se wyjadřowal. *Ausečnosti* neb *stručnosti* (praecisio) nabýwáme w pojmu střehauce se, aby přílišně mnoho znakůw w pojmu se neuwádělo. Máli který pojem důwodnost, podrobnost a stručnost, tehdy jest dokonalý a sluje *wýměrem* (definitio.)

Když se podrobnost pojmu až k znakům nejmenšího obsahu (při jednotných) a ke znakům nejmenšího objemu (při jednotliwých) rozšířila: tehda dosáhla zřetelnost nejwyššího stupně, kteráž se *logickau dokonalostí* pojmu jmenuje. Objem jest tedy úplně zřetelný (complete distinctus) aneb logicky dokonalý u wyššim smyslu (logice perfectus sensu eminenti), když se w něm swrchowané rozeznání

spojeného rozmanita oswědomilo. — Zdaliž ale kdy we skutečné případnosti takowý stupeň dokonalé zřetelnosti se dostihl, anebo jestli tato logická dokonalost pauhau widinau w poznáni, stojí na rozwaze. Tolik jest jisto, že u wětší částce prwním nebo druhým stupněm zřetelnosti se upokojujeme. Jistěby i nejdelší žiwot lidský nepostačowal, aby se pomyslowé jednoho dne až k dokonalé zřetelnosti powynesli; aniž se zdá k jednání wezdejšího žiwota wždy zřetelných ponětí býti potřebí. Zřetelných pojmů jest zwlaště we wědách lidem učeným potřebno, pro žiwot a jednání w něm postačuje již jasnost pojmu.

Uwážíli se podrobnost a úplnost pojmu jakožto zwláštní stupňowé logické dokonalosti (w širším smyslu), tehdy se čtyry hlawní stupně počítati mohau: *jasnost, zřetelnost, podrobnost a úplnost.*

Majíli se pojmowé označowati a sice wsažitě (intensive), totiž rozeznáním znaku, tehdy jsau možni wšelijací případkowé, podlé kterých pojmy zwláštního jména nabýwají. Nazýwá se totiž pojem *prawý* (notio recta seu justa), když se udali znakowé myšlenému předmětu přislušející, na opak se nazýwá *křiwý* neb *neprawý* (prava, vitiosa); *dostatečný* (sufficiens), když se jenom tolik znaků wytklo, co jich k jistému cíli třeba, na opak se nazýwá *nedostatečný* (insufficiens); *přiměřený* (adaequata), když se ani za mnoho ani za málo znaků w neudalo; na opak sluje *nepřiměřený* (inadaequata), kdežto pojem se nazwe opět buď *přeplněný* (superfluens s. superabundans) aneb *kusý* (manca), dle toho jak se buď za mnoho neb za málo udalo. Proti *wýměrnému* pojmu (definita) stojí *newýměrný* (indefinita), kdežto pojem sluje buď *kolísawý* (fluctuans), když se w ohledu na udané znaky jakási neurčitost zjewuje, a pak *šilhawý* (obliqua s. ambigua), když se znakowé dwojsmyslní udáwají.

§. 59.

O potaze pojmůw.

Pojmowé mohau býti potahowáni: 1) k zákonům mysli, kudy se jejich prawda *dobná* (formalis) odsloňuje; 2)

k obsahu svému, jímž se stanoví *matiznowá* (látková) prawda; 3) k jiným pojmům.

§. 60.

Dobná prawda záleží na shodnosti nějaké představy se zákony mysli; matiznowá prawda we shodnosti s představenými předměty. Zde toliko o dobné prawdě zmíněno býti může. Prawda dobná sluje také *logická* a co zákonům mysli protiwí se, sluje *logická křiwda* (falsitas).

§. 61.

O logické prawdě nebo křiwdě tyto zákony mysli postačowati budau:

1. Ponětí, které w sobě protiwných znaků neobsahuje, jest myslitelné (prawé), které wšak protiwné znaky obsahuje, jest nemyslitelné (křiwé); n. p. obrazec tříhraný jest prawé ponětí, kruh čtwerohraný jest ponětí křiwé.

2. Ponětí z jiných představ odtažené má w nich swůj postačitelný důwod, jest myslitelné; nemáli toho, jest nemyslitelné, křiwé.

3. Ponětí, jemuž ze dwau sebe zapírajících znaků jeden přisluší, jest prawé, a kterémuž některý ze dwau anebo oba znakowé přislušejí, jest křiwé. O kruhu čtwerohraném mohlo by se jednak říci, že jest okrauhlý, a jednak že neokrauhlý: okrauhlý proto, že kruhem jest, a neokrauhlý dle toho, že jest čtwerohraným; jednak mohlo by se i říci, že není okrauhlý ani neokrauhlý, jsa čtwerohraným a jsa kruhem.

§. 62.

Pojmowé tažení k jiným pojmům mohau býti *totožní* (identici), když stejné znaky mají, a w jedné swědomosti se scházejí, a *rozliční*, když w jedné swědomosti se nescházejí. Totožnost nebo rozličnost pojmůw wztahuje se nebo k obsahu, nebo k rozsahu. Pojmowé jsau dle obsahu totožní, když stejné, rozliční, když nestejné znaky do sebe mají. Pojmowé jsau dle rozsáhu totožní, když jednaké představy sebau zajímají.

§. 63.

Kdyby dwa pojmy zauplna stejný obsah měly, a w jednom jako w druhém stejné znaky se nacházely, tehdy by od sebe dle zákona postačitelného důwodu nemohly rozeznány a za dwa jednotliwé pojmy powažowány býti. Wýslowa, dle které dwa pojmowé zauplna stejných znaků nemohau míti, sluje zákon *nerozeznatelnosti* (principium indiscernibilium). Tento zákon toliko logickau platnost má.

W ohledu na obsah pojmu můžeme, srownáwajíce je nejprwé, w úwahu wzíti jich *totožnost* (identitas) a *rozličnost* (diversitas). Onano záleží w *stejnosti* (paritas) a tato w nestejnosti (imparitas) znaků. Pojmy slují *totožné* (identicae), když právě téže znaky w nich se naskytují; jinak slují *rozličné* (diversae). Poněwadž dwa nebo wíce pojmů prostětotožných (absolute identicae) by wlastně jedním a týmže pomyslem byly: tedy by jen tenkrát dwěma neb množšími pojmy slauly, kdyžby buď w rozličných úsobách anebo w jedné úsobě rozličným časem aneb co společné znaky w rozličných pojmech swé místo měly. W poslední případnosti slují rozličné pojmy *poměrně totožné* (relative identicae) neb *podobné* (similes), také příbuzné (affines s. cognatae).

Také zákon nerozeznatelnosti (principium indiscernibilium) platí tehdáž, když o jedné a téže úsobě a úkonu mysli se mluwí. Nebo jakby se přijaly dwě rozličné úsoby myšlení, tehdyby pojmy jich myšlené o nějakém předmětu mohly na prosto totožné býti, jednak od sebe se lišiti, ne sice rozličností wnitřní, anobrž wněšnau. Takéby se mohl pojem některé wěci nyní myšlené přirownáwati k jinému myšlenému jindy, a w ohledu na jich stejné znaky mohlyby se totožnými nazwati. A tehdáž nejsauce rozlični wnitřně, liši se od sebe jednak wněšně. Takowý rozdíl jewí se i tehdáž, když pojem rozličnými slowy buď w rozličných jazycích, u p. homo, člowěk, Mensch, anebo w témže jazyku, u p. nůž, zawírák, zabiják se wyjadřuje a pak rozličnými wýrazy pronešené pojmy totožnými se nazywají. W témž smyslu

slují pojmy *střídními* (notiones reciprocae), protože jedno znamení místo druhého státi může.

§. 64.

Wedlé rozsahu mohau dwa pojmowé zcela totožni a jednací býti, jsauce rozličnými znaky rozeznáwáni; n. p. trojúhelník jest jednaký pojem s pojmem *trojhraný obrazec* dle rozsahu.

§. 65.

Zcela totožná ponětí slují ona, která obapolně ze sebe powodína (abgeleitet) bywají. Tak u p. z ponětí *trojhraný obrazec* mohu dowoditi, že má tři úhly, totiž trojúhelníkem jest, a opáčně z pojmu trojúhelníka mohu dowoditi, že tento obrazec třemi hranami zawřen býti musí. Tací pojmowé mohau sebe obapolně zastupowati, a dle toho slují také střídní neb *náměstní* (reciproci) pojmowé, neshodujice se leč w některých znacích; n. p. *člowěk* a *zwíře* slují *polototožné*, z čehož plyne, že nejsau pojmy náměstními.

§. 66.

Pojmowé, již stejný okres nebo roztah mají, slují *zárowní* (gleichgeltend), n. p. trojúhelník a trojhraný obrazec. Wšickni celotožní neboli náměstní pojmowé mají stejný okres, jsau tedy zárowní; a opáčně zárowní pojmowé jsau wždy spolu náměstními.

§. 67.

Pojem, jehož okres částku okresu z jiného ponětí obnáší, sluje mu *podřadený* (subordinatus). Pojem *kůň* jest podřaděn pojmu *žiwočich*, proto že w okresu pojmu *žiwočich* se nalézají i koně. Pojem prostrannějšího okresu sluje wyšší, a pojem užšího okresu sluje nižší. Žiwočich jest z ohledu koně wyšší, a kůň z ohledu žiwočicha nižší ponětí. Netřeba upomínati, že jeden a týž pojem z ohledu jednoho nebo druhého jiného ponětí jednak wyšším jednak nižším státi se může. Kůň jest z ohledu

žiwočicha nižší ponětí, z ohledu ale koně kozáckého ponětím wyšším.

§. 68.

Wyšší pojem jest wždy w nižším sebau pojatém sám celý obsažen, ale nižší poněti obsahuje mimo to ještě wíce znakůw, protož jsau oba jen polototožní, a tudy nikoli náměstní, aniž mohau zárowni býti. Ponětí *žiwočich* jest auplně obsaženo ponětím *kůň*, ale kůň má nadto ještě wíce znakůw, kterých w ponětí žiwočich není.

§. 69.

Přidawše k nějakému pojmu znak, nabudeme nižšího podřadného pojmu; zatím poslaupně mohloby se wždy wíce a wíce znakůw přidáwati, čím sice obsah pojmu roste, ale rozsah (okres) se zužuje, a poněwadž nekonečně mnoho takowých nowých znakůw přičiněno býti může, tedy o žádném ponětí říci se nedá, že jest na prosto nejnižší, ani lze dočekáwati se přičiňowáním onačejších znakůw pauhého názoru. Za příklad wezmeme sobě ponětí *přirozený hmot*; přidawše k tomu znak *života* a *čitelnosti*, obdržíme ponětí *živočich;* dámeli k tomu ještě znak *teplokrwý* a *živorodný*, dostaneme zwíře čtwernohé; k tomu přijdeli znak *masojedlý*, bude ponětí *drawého zwířete;* přidámeli k tomu ještě znak lwa, bude ponětí *lew*.

Nechť ale jakkoli nízko se sneseme, wždy ještě nesčíslně mnoho znakůw na otázce bude ležeti, zdali z nich ještě který, a nebo jeho opak k pojmu přisluší; nikdy tedy tímto způsobem nelze dojíti auplně určeného pomyslu, totiž: názoru. Takowé přičiňowání onakých znakůw sluj *logické obmezowání* (determinatio logica). Z toho se také widí, že každý wyšší pojem w obsaženém se nalézati musí. Ponětí *přirozený hmot* nalézá se auplně w ponětí *lew*.

§. 70.

I wypuštowáním, jakože již na hoře podotknuto, k wyšším pojmům wstáwati můžeme, a to *logické odtahowání* (abstractio) sluje; n. p. w ponětí *lew* wypustiwše znaky *lwa*,

obdržíme ponětí *drawé zwíře čtwernohé;* wypuštěním znaku *drawosti* obdržíme čtwernohé zwíře a t. d. Patrno ale jest, že to wzstupowání swé končiny a meze má, neboť přišedše k pojmu jednotliwému neobsahujícímu nijakých wíce znakůw, nemůžeme čeho ještě wynechati bez zrušení samého pojmu, a to jest potom na prosto nejwyšší ponětí, w kterém se žádných znakůw wíce nenalézá, n. p. ponětí *něco.*

§. 71.

Wyšší ponětí sluje rod (genus) a nižší *twar* (forma, species). Nejwyšší rod jest ten, který není twarem nějakého jiného rodu. Nejnižší twar jest ten, jenž jiného twaru nemá pod sebau. O žádném se twaru ale twrditi nedá, že nejnižší jest, protože myslowědnému obmezowání žádného konce není; to ale jenom w mysli naší swé místo má, nikoli ale w předmětech přírodných a ze zkušenosti známých.

§. 72.

Podřadnost pojmůw jest dwojí: *postřední* a *bezpostřední.* Pojem, kterým se twar twaru podřaduje, sluje *postřední*, n. p. ponětí *drawé zwíře* jest střední twar mezi žiwočichem a lwem.

§. 73.

Pojem mající wětší okršlek nežli jiný, zowe se z ohledu pojmu chudšího *prostrannější,* tak jako opáčně tento, poněwadž méně představ obsahuje, menšího okrsku jest, *těsnější* sluje. Zwíře jest prostrannější pojem nežli kůň, a kůň jest těsnější ponětí nežli zwíře. Dle toho ale, že se odtahuje pauhá wšeobecná myslowěda wšeho obsahu matiznowého, uwažujíc pojmy jediné z ohledu doby, tudy nemůže wždy určiti, který pojem ze dwau prostrannější čili těsnější by byl; n. p. *kniha* čili *člowěk.* Myslowěda nemá žádného postředku k srownání těchto dwau pojmůw, a k wyšetření jejich prostrannosti, obírajíc se tím toliko, co w skutku jest. Budeli kde jeden pojem druhému podřaděn, tehdy se dá hned okršlek jednoho proti druhému stanowiti.

§. 74.

Čím více skrze obmezení logické obsah pojmůw se množí, tím více se rozsah jejich ztenčuje, a na opak. Ponětí *kůň* má wětší obsah nežli ponětí *zwíře*, ale menší rozsah, a ponětí *zwíře* má opět wětší rozsah a menší obsah nežli ponětí *kůň*. Obsah s rozsahem stojí w opáčné poměře.

§. 75.

Rozličujíce dwě ponětí dle obsahu udáwáme znaky, dle kterých se ona od sebe rozeznáwají; tak prawíme trojúhelník a čtwerúhelník rozličují se od sebe tím, že onen tré, tento čtwero úhlůw má. Rozličnost dwau rodů pod některým wyššim jmenují *rodowau* rozličnost (generica); tudy jest rozličnost zwířete čtwernohého a ptáka, jakožto dwau ponětí pod wyššim rodem stojících, rodowá rozličnost. Rozličnost dwau twarůw jednoho rodu sluj *twarowá* (specifica), jako na příklad lew a medwěd. Rozličnost mezi představami jednotliwých předmětůw (názorůw) sluj *jednotnická* (individuell) aneb *početní* (numerisch), jako n. p. rozličnost mezi Witem a Brožem.

§. 76.

Pojmowé slují *sauřadní* neb *spolurřadní* (coordinati), když buďto k rozsahu anebo k obsahu některého jiného pojmu přináležejí. Nálezejíli k rozsahu, slují *odlíčení* (disjuncti), náležejíli k obsahu, slujte *rozlíčení* (disparati). Pojmowé *bílí, černí, snědí lidé*, jsau částky okresowé pojmu *člowěk*, protož jsau také spolurřadni a sice odlíčeně, pojmowé *rozumný* a *žáwočich* jsau opět spolurřadni, ale rozlíčeně.

§. 77.

Pojmowé spolurřadní nemohau se státi nikdy totožnými, a sice w odlíčenosti, protože jsau částkami téhož okresu a pojmu, obapolně wylučujíce se: jsauť jenom polototožní, jak dalece wyššÍ pojem, jemuž se podřadují, w nich se nalézá. Černí, bílí, snědí, žlutí lidé shodují se sice w tom, že člowěky jsau, ale liší se w tom, že rozdílnau částku

téhož okresu *člowěk* obnášejí. *Rozlíčené* pojmy nemohau býti totožnými, sice by sám o sobě žádný ničím k pojmu nepřispíwal.

Wyšší pojem sluje ten, jenž společným znakem slauží pro mnohé nižší pojmy, a předmětowé w něm obsažení nesau jméno plemena kmenu, rodu, čeledi, druhu, twaru. Někdy se nižší pojmy přiměřují k wyššímu, ku kterému náležejí, což se děje *rodowolstwem* (generificatio), jindy se wyšší pojem w nižší rozdrobuje, což se stáwá *rozdražowáním* (specificatio). Nejwyšší pojem sluje ten, který pod žádným jiným obsažen není, a nejnižší opět ten, který přestal býti rodowým a jen jednotníky w sobě zawírá. Mezi nejwyšším a nejnižším rodem nalézající se pojmy mohau býti nazýwány prostředními rody. Saustawné wyjádření rodu a twaru sluje *třídění* (classificatio).

§. 78.

Logický rozdíl, podlé kterého se pojmowé od sebe rozeznáwají, sluje buď *jednotný* neb *početní*, totiž onen, podlé kterého se jednotliwé wěci od sebe dělí, aneb sluje *twarowý*, podlé kterého pod wyššim rodem stojící pojmy se rozlikují, aneb sluje *rodowý*, podlé kterého se nižší rod od wyššího rozeznáwá.

Jednotliwé wěci nemohau leda wnímáním totiž wněšným nebo wnitřním názorem a pocitem od sebe se rozeznáwati a jich početní rozdíl (numericus) jest nekonečný, poněwadž wždy jeden ze wšech možných a se popírajících znaků jim přislušeti musí. Rody a čeledi dají se již jedním, již několika znaky úplně rozlíčiti; u p. člowěk od ostatních zwířecích rodů znakem rozumnosti, trojhraník od ostatních mathematických obrazců znakem trojhranosti. Protož také jest snáze popisowati rod nežli jednotinu, při kteréž třeba z nesčíslných znaků woliti nejwýtečnější, dle kterýchby předmět snáze poznán býti mohl; u p. když se popisují ztracené wěci neb uprchlé osoby.

§. 79.

Rozlikau spoluřadná ponětí slují buď *pospolní* rody (Nebengattung), a nebo *pospolní* twary (cospecies). Ponětí *zwíře* zawírá čtwernohá zwířata, ptáky, ryby a t. d. jakožto spoluřadné pojmy neboli pospolní rody. Wěci, které k jednomu rodu nebo twaru náležejí, slují *jednorodé* (gleichschleehtig, homogen), a když k rozličným rodům a twarům náležejí, *jinorodé* (heterogen); tak jsau pšenice, žito, ječmen, wěci *jednorodé*; hauba ale, jablko a warowá sůl *jinorodé*.

§. 80.

Náš rozum, twoře sobě ponětí, trojím tímto prawidlem se řídí: 1) prawidlem *jednorodosti* (principium homogeneitatis), snaže se w rozdílných wěcech cosi podobného wyzpytowati, pod čímž by tyto wěci jako pod jedním rodem státi mohly. Toto prawidlo směřuje k rozšíření našich pojmůw.

2) Prawidlem *jednotwarosti* (principium specificationis), snaže se pod každým rodem jeho twary podebrati.

3) Prawidlem *příbuznosti* (princ. affinitatis seu continui specierum), snaže se mezi dwèma twary ještě třetího se domakati, jenž by oběma bližší byl, nežli oni sobě jsau.

§. 81.

Představy a tudy i pojmy, které se w swědomosti naší zceliti dají, slují *sauhlasné*, *shodné*, *sworné* a t. d.; které se wšak w jednotu swědomosti spojiti nedají, slují *protiwné*, *nesworné*. Tudy jest *živočich* a *rozumný* dwojí wěc sauhlasná; neboť mohau se spojiti, když se řekne *rozumný živočich*. *Čtwerohraný* ale *kruh* jsau wěci neshodné; nemohauť obě w jednu představu býti spojeny. — Protiwnost jest buď *zápor* (contradictio) nebo *odpor* (contrarium). Záporné jsau dwě představy, když jedna druhau se zamítá; n. p. okrauhlý a neokrauhlý. Wšeobecný wýraz záporu jest A, ne A. — Odporné představy jsau ty, z nichž netoliko jedna druhau zamítá, ale i wždy cosi onačejšího na místě jejím klade, n. p. *jmění* a *dluh*. — Záporná pro-

tiwnost proti *jmění* bylo by *nejmění*; dluh ale ještě něco jiného na místě jmění klade. Wýraz odporu wšeobecný jest tento A — A. Jeden jest kladný pomysl, druhý odporný. — W každém pojmu dá se i jeho zápor mysliti; n. p. pomysle sobě *smrtelnost*, mohu sobě i *nesmrtelnost* představiti. Znamení záporu w jazyku českém jsau *ne* a *bez*, n. p. neposwátný, bezectný.

Skrze protiwnost zápornau powstáwají pojmy logicky *potákací* (affirmantes) a logicky *zapírací* (negantes). Prwními se *klade* (ponitur), druhými se *ruší* (tollitur). Onyno budau logické *wěcoty* (realitas s. positio), tytono logické newěcoty (irrealitas s. negatio). Logicky nemůže pojem rušen býti jinak leda zápornosti. Neboť odtáhnuwše se wšeho obsahu pojmu nemohlibychom wěděti jinak, že se pojem druhým ruší, leda když jeden jest záporem druhého. Logicky jsau wšecky wěcoty wespolek shodné, t. j. mohau dle doby pospolu mysliti se. — Jestli wšak při skutečném poznáwání wěci pospolu státi mohau čili nic, nemůže se logickými prawidly posuzowati. Máli se tedy přísnologicky protiwnost wystawiti, tehdy ať se to neděje po odporu (A, B, C,), nébrž po záporu (A, ne A, B, ne B). Z toho následuje, že zápor wůbec není myslitelen leč předešlým potakem (affirmatio), a žeby záporným wyjádřením dokonce se nic nemyslelo, kdyby na jistau wěcotu se newzpomnělo. Někdy může zápor jednotwarný býti, an se skutečná wěcota klade, když totiž w tom, co se zapírá, opět jiný zápor nějaké wěcoty se uwozuje. Umíráním zapírá se žiwot jakožto wěcota člowěcká. Nazwemeli duši nesmrtelnau, zapíráme onen zápor, kladauce wěčné trwání jakožto wěcotu. Myslowěda wšak zde nerozsuzuje. Mohlo by se prawologicky říci o kamenu: On neumře, jelikož to, co nežilo, také umříti nemůže. Z pauhých záporných znaků složený pojem bylby prostoprázdný (notio absolute vacua s. inanis) a tudy nicota.

§. 82.

Následky z toho wšeho jsau tyto:

1) Wšecky podřadné pojmy jsau sauhlasné s wyššim, jemuž se podřadují, nebo on w nich co znak wězí; n. p. kůň a zwíře jsau sauhlasné.

2) Wšickni jestotní znakowé, kteří we wyššim pojmu wězejí, budau i nižšímu w něm obsaženému pojmu přináležeti, protože onen w tomto zcela se nalézá; n. p. co o zwířeti platí, platiti bude i o koni.

3) Co se o wyššim pojmu zapírá, to ať i o nižším se zapře. Jestliže zwířeti wůbec nepřisluší wšewědaucnost, tehdy ani koni přislušeti nebude.

4) Nelze ale opak propowěděti: že každý jestotný znak, který w nižším ponětí wězí, bude i we wyšším co swém podřediteli wězeti. Byť koni přislušelo, aby měl čtwero noh, proto přece to nepřisluší zwířatům wesměs.

5) Také se nedá říci: co se zapírá w nižším, to se i zapře we wyššim pojmě, pod kterýmž onen stojí; neboť zápor takowý může ležeti w některém toliko znaku nižšího pojmu, jenž wyššímu nepřisluší: n. p. zapírá se w žížale, žeby měla čtwero noh, ačkoli se to we zwířeti nezapírá.

6) Wšecka rozlíčená ponětí jsau také sauhlasná, wynášejíce obsah pojmu; n. p. živočich a rozumný w pojmu *člowěk*.

7) Wšecka odlíčená jsau sobě protiwná buď záporně nebo odporně; n. p. *učený* a *neučený* jsau záporně odlíčená. Saurádná ponětí: *kůň, owce, kráwa a t. d.* jsau od porně protiwná, stojíce pod pon tím *zwíře*.

§. 83.

Rozsah záporu w ponětí wyššim jest menší, nežli rozsah záporu w ponětí nižším, jenž od onoho jest obsažen; nebo každý pojem a jeho protiwnost wyplňuje celý okršlek wěcí myslitelných. Čím wětší bude rozsah nějakého ponětí, tím menší bude rozsah jeho protiwnosti; nyní ale má wyšší ponětí wětší rozsah, nežli ponětí nižší w něm wězející, tedy bude rozsah jeho protiwnosti menší nežli rozsah protiwnosti w podřaděném ponětí; n. p. ponětí *zwíře* má wětší rozsah nežli ponětí *kůň*, tedy bude míti ponětí *nezwíře* menší, nežli má ponětí nekůň; nebo, wše což jest nezwířetem, jest také nekoněm, ale ne wšecko což jest nekoněm, bude také nezwířetem.

§. 84.

O způsobowosti ponětí.

Mluwíce o způsobowosti pojmůw tážeme se, w jaké poměře stojí ponětí s mohutností poznáwací. Ponětí se plodí úkonem (konáním) mysli. Naše mysl se buď toho úkonu podjíti může, to jest: zárod pojmu ničím se nezahajuje, a znakowé se nezapírají, a tu sluje pojem *možný*, nebo se ho již podjala, a tudy sluje pojem *skutečný*, aneb přinucena jest se ho podjíti, a tehdy sluje pojem *nutný*. Dle obywatelůw wzájižných ostrowech jest pojem logictwa možný, dle Ewropanůw jest skutečný, a kdož má ponětí a ctnosti, tomu nutno míti ponětí o swobodné wůli. Možnému protiwuje nemožný pojem, skutečnému neskutečný, nutnému náhodný. Nutnost logická nepřisluší nijakému ponětí samému o sobě, nébrž toliko uwážencmu potahu k jiným představám; n. p. ponětí *skutk* (Wirkung) jest ponětím nutným, když ponětí *příčina* se klade. Logická nutnost jedno při násobných (složených) ponětích se nachází.

Jakž již na hoře §. 30 podotknuto, zaměstnáwá se mysl twořic pojmy odtahowáním se od jistých znaků (abstrahere animum ab aliqua re) a přihledem (reflectere animum ad aliquam rem). Prwním konem wypaušti ze své swědomosti některé znaky, druhým wytýká si jiné, aby je sobě oswědomila. Když se takowé odmíšení stalo, slují pojmy *odtažené* (abstractae); dokud se nestalo, slují *smíšené* neb *srostité* (concretae).

Odtah i přihled bywají wezdy pospolu, neboť nelze přihlédnauti k čemu, aby se odmíšení nestalo, a odtáhnauti se čeho nelze, aby se k něčemu nepřihlídlo. W úwaze prosto wzaté jest tedy každý pojem, jenž k mnohým předmětům se wztahuje a ráz rodowosti na sobě nese, pojem odtažený. Neboť máli se k mnohým wěcem wztahowati, jest třeba w mysli rozdíl jich wypustiti a jen k totožnosti jich t. j. k společným znakům přihlédnauti. Z té příčiny jest srostitý (concretus) pojem jednotliwých předmětů. Že ale odtah i přihled w rozličném stupni se děje, an se wíce méně odměšuje a také wíce méně wytýká, tedy se každý

pojem nižší w ohledu na wyšší srostitým nazýwati může, u p. budowa jest pojem odtaženější nežli chrám a t. d., protože chtíce wyšší pojem mysliti, odtahujeme se od znaků w nižším pojmu ležících, a chtíce mysliti nižší, spojujeme jeho wlastní znaky s oněmi obecnými. Čím jsau pojmy odtaženější, tím wíce tratí, a čím jsau srostitější, tím wíce nabýwá poznání obsahu; ale ono nabýwá onde obsahu tolik, co mu zde ucházi; neboť zde pojem se blíží k jednotině (individuum), an onde se blíží k nejwyššímu rodu. Onde se poznáwá na mnohu málo a tuto na mále mnoho.

Z toho se dá sauditi, co jest wyobrazení odtažité a co srostité. Onde děje se představa odlaučená od ostatních, které k ní nepřináležejí, u p. ctnost sama w sobě; zde wšak we spolku s jinau, u p. ctnost některého člowěka, maudrého Sokratesa a t. d. Pro wědeckau potřebu slauží pojmy odtažené, ač se dle wyjasnění i s příklady slučují. Pro potřebu prostonárodní hodí se lépe pojmy srostité (concretae); nebo ten, kdo w odtažitém myšlení se newycwičil, potřebuje zesmyslnění a zjednotliwení pojmu. Jinak si tedy počíná we swém slohu mudrc, jednaje o ctnosti, a jinak kazatel: onen wystawí widu rozumu, tento příklad hodný následowání.

Následkem odtahu a přihledu bývá *obmezení* (determinatio) a *srownáwání* (combinatio), an se prwním některý znak pojmu přiděluje a tudy jako do užších mezí zawírá a druhým se onen znak k ostatním, k témuž pojmu náležejícím představám připojuje.

Obmezowání a srownáwání prowázejí se wespolek jako odtah a přihled. Obmezowáním a srownáwáním powstáwají nižší a nižší pojmy, kteréž wyššímu se podřadují a wespolek se přiřadují, jinakby nižádného pořadku aniž přiřadku aniž seřadění nějakého w pojmích nebylo.

Myšlení odplozující pojmy zanáší se tedy na díle odtahem a přihledem, na díle obmezowáním a srownáwáním. — Ostatně wyswitá ze wšeho, že při těchto konech myslných saudnost činná býti musí. Wznikneli otázka, co se odmísiti má a k čemu přihlédnauti sluší, čím se obmezí a k čemu připojí, newyhnutelně potřebný jest

saud a již z toho plyne, že činnost mysli w ohledu na pojmy má cosi podobného s činností její w ohledu na úsudky.

b.) O úsudcich.

§. 85.

Představa o srownalosti několika představ mezi sebau k jednotě swědomosti spojených sluje *úsudek* (Urtheil). Nebo úsudek jest pomysl uwažující, zdali a kterak se dají představy w jednotu swědomosti spojiti. *Wšickni lidé jsau smrtelní* jest úsudek, wypowidající totiž: že představa *smrtelný* s ponětím *člowěk* w takowé stojí srownalosti, dle kteréž se s ním jakožto znak w jednotu slaučiti dá. — Rowně prawí i tento úsudek: *někteří lidé nejsau učení;* že w okrsku pojmu *člowěk* někteří se nalézají, kteří s ponětím *učený* w takowé srownalosti stojí, dle kteréž se nedají s ním jakožto znak spojiti. — Úsudek: *když prší, bývá mokro,* propowídá, že déšť a mokro w srownalosti uwážené co důwod a následek w jednotu swědomosti se spojiti dá. W úsudku: *Brož jest budto nemocen nebo zdráw,* se wyjewuje, že představy *Brož nemocen* a *zdráw* w takowé stojí srownalosti, dle kteréž představau *Brož* jeden z těchto dwau pojmůw *zdráw* nebo *nemocen* w jednotu swědomosti jakožto znak spojiti se dá.

Podlé uwedení tohoto bude prawost daného wýměru na každém úsudku zřejmá. Časem ale nemiwají úsudkowé myslowědné doby, kteráž jim ale nawrácena býti může; n p. úsudek: slunce hřeje, bude w logické wýslowě zníti: slunce jest hřející.

§. 86.

Představy, jichžto zjednotitelnost se stanowuje, jsau *matizna* úsudku; udání ale této zjednotitelnosti, kterau se wlastně úsudek úsudkem stáwá, jest *doba* úsudku. W úsudku: *Brož jest zdráw,* jsau představy *Brož* a *zdráw* matizna úsudku; představa pak, že Brož s ponětím *zdráw* se dá spojiti, jest doba úsudku. Pauhá wšeobecná logika nezanáší se matiznau úsudkůw, nébrž toliko jejich dobau.

§. 87.

Úsudkowé se rozwrhují w *jednotné* (einfache) a *násobné* nebo *složené*. Úsudek jediným úkonem (actus) mysli wzdělaný sluje jednotný. Složený wšak jest onen, ku kterémuž wíce úkonůw potřebí bylo. W průpowědi: *Brož jest hlaupý*, máme jednotný úsudek; řekneli se: *Brož jest hlaupý, ale poctiwý*, wynese se úsudek složený. Nejprwé jednáno buď o rozličných způsobách jednotných úsudkůw.

§. 88.

Wzniká otázka, z kolikerých zwláště stran každý úsudek bude míti se powažowati a w pauhé wšeobecné logice rozjímati. Předně se tažme, ku kolika představám úsudek wztahuje se a rozléhá, a nebo jinými slowy: co rozsah úsudku wynáší, kdežto *kolikost* úsudku se skaumá. Kolikost úsudku stanowujeme řkauce: úsudek *wšickni lidé jsau smrtelní* jest wšeobecný, wztahuje se ke wšechněm částkám okresu w ponětí *člowěk*. — Pak při wšakém úsudku tázáno býti může, zdali rozmanité představy w jednotu swědomosti spojiti se dají, čili nic, kudy *jakost* (qualitas) úsudku se stanowí. Stanowujeme jakost úsudku řkauce: úsudek *Brož jest učený* jest ztwrzující, proto že představy *Brož* a *učený* w jednotu spojiti se dají. — Potom tázáno býti může o každém úsudku: jak dalece a nebo kterakau měrau představy rozmanité w jednotu se slučují nebo neslučují, w jaké srownalosti se tyto představy w něm powahují, a tudy se *potaha* jeho jewí. Potahu stanowuji řka: úsudek *když prší, bywá mokro*, jest *podpowědný* (hypothetisch), t. j. představy w něm se nalézající, *pršeti* a *mokro bywati*, o kterých zpytuji, dajíli se w jednotu swědomosti spojiti, jakožto důwod a následek se zhledáwají. — Konečně ještě šetřeno buďiž, w jaké srownalosti úsudek s mohutností poznáwací stojí, zdali spojení rozmanitých představ w úsudku *možno, skutečno* neboli *nutno* jest, což *způsobowost* nawrhuje. Stanowuji pak způsobowost úsudku: *trojúhelník ať tři úhly má*, řka: ten úsudek jest nutný, totiž představa *trojúhelník* zawírá w sobě znak

tří úhlůw, tak že jedno s druhým w jednotu swědomosti slaučiti se dá.

§. 89.

Úsudky podlé *kolikosti* rozwrhují se w *jednotliwé* (einzelne), *zwláštní* (particularis, částečné) a *wšeobecné*, t. j. úsudek rozléhá se buď k jednomu toliko předmětu nebo několika částkám okresu nebo ke wsechněm předmětům celého okresu. *Brož jest zdráw*, jest jednotliwý úsudek; *někteří lidé jsau učení*, jest zwláštní; *wšickni lidé jsau smrtelní*, jest wšeobecný úsudek.

§. 90.

Úsudky, w kterých kolikosti zřejmě wyjádřeno není, slujte *newyměřené* (indefinita), a platí za obecné; n. p. *člowěk jest konečná bytost*; *když prší, bywá mokro, a t. d*, místo: wšickni lidé jsau konečné bytosti; pokaždé, kdykoli prší, bywá mokro. Úsudky, w kterých kolikost jest wyjádřena, slují *wyměřené* (definita).

§. 91.

Jména wlastní (nomina propria) a zájmení ukazowací (pronomina demonstrativa) jsau zástupci w úsudcích jednotliwých, n. p. *Brož jest silný*; *toto dítě jest můj syn*. Ku poznání úsudkůw zwláštních slaužiwají slowce: *někteří, mnohý a t. d.* Úsudky wšeobecné údobno jest zeznati ze slowce: *wšickni, každý, wšaký*; n. p. *Každý člowěk jest smrtelný*. Úsudkůw wšeobecně záporných jsau slowce: *nikdo, nijaký, nižádný a t. d.* jako: *nikdo z Maurenínů není červený*.

Ať se nemichá úsudek wyměřený s usudkem určitým (determinatus). Určitý bywá úsudek ten, jemuž i důwod připojen jest, jinak sluje neurčitý. Příklad určitého úsudku bylby následující: Brož, kterýž bohat jest, není chudý.

§. 92.

Dle jakosti může úsudek býti buďto *twrdící* nebo *zapírací*, wyjadřující totiž, že rozmanito w jednotu swědomosti se dá slaučiti, nebo že nedá. *Brož jest učený* činí

twrdicí úsudek; *Brož jest naučný*, činí zápírací úsudek. Obyčejně se počítawají w myslowědě k úsudkům dle jakosti powažowaným *zamezowací* (limitantes) nebo *nekonečné* úsudky, jimiž wyrozumíwají takowé úsudky, keré sice mají dobu twrdicích úsudků, w nichž ale předmětu záporný znak se přikládá; n. p. *duše jest nesmrtelná.* Nenáležejí ale do pauhé logiky, a slují nekonečné, poněwadž předmět, o kterém záporný znak wypowídají, do nezkončeného okresu wěcí, jimž jistý znak nepřisluši, sázejí, nerozhodujíce, který jinačejší znak by mu přislušel. Úsudek: *duše jest nesmrtelná*, přiměšuje duši w nekonečný počet wěcí, které jsau nesmrtelné. Zamezowací proto se zowau, že z těch nekonečně mnohých znaků, které předmětu přislušejí, jeden wynímají, ostatní zamezujíce. Naproti nekonečným úsudkům twrdicí a zapírací úsudky konečné se nazýwají.

§. 93.

W potaze úsudku powažujeme srownalost představ, o kterých úsudek swědčí, dajíli se w jednotu swědomosti spojiti. Tato srownalost jest buď *wnitřní* nebo *wnějšná.* Představy stojí tehdáž u wnitřní srownalosti, když jedna druhé znakem bywá. Když tedy úsudek jewí, jestli představa kterási znakem druhé, čili nic, nazweme úsudek *wýslowný* (categoricus). Patrno jest, že zde dwě případnosti místo míti mohau, totiž: buďto wýslowný úsudek pronáší, že představa jakožto znak s jinau w jednotu swědomosti má býti spojena, buďto, že spojena býti nemůže. Onde bude úsudek twrdicí, tuto zápírací. Tudy *Brož jest zdráw* řkauce, máme twrdicí wýslowný úsudek; *Brož není zdráw* jewí se zápíracím wýslowným úsudkem.

§. 94.

Představy stojí we wnějšné srownalosti, když jedna druhau stane, ne ale jedna w druhé. Tato wnějšná srownalost jest buď *jednostranná*, nebo *obapolná.* Onde jedna představa druhau newyhnutelně za sebau táhne, nikoli ale druhá prwní, a to jest srownalost nebo spolek *důwodu s následkem*, nebo klada důwod newyhnutelně i následek

klásti jsem nucen, newšak na opak, abych z položeného následku spolu i důwodu se dosuzowati musel, protože jeden následek wice důwodůw míti může. Úsudky, w kterých spolek důwodu s následkem se poważuje, zowau se *podpowèdné* (hypotheticus); n. p. Brož ctnostný, tedy nekrade.

§. 95.

W druhém případku wnèšné srownalosti, kdež sázka dwau představ obapolnè se stanowí, prawíme, že představy stojí we *spolku* (Gemeinschaft). W takowém spolku nalézají se částky jednoho celku, nebo rozmanitost jednotau spojená; a ten úsudek sluje *odlíčený* (disjunctivus); n. p. Brož jest buďto zdráw nebo nezdráw. — Tu stojí *zdráw nezdráw* w jednom spolku, wynášejíce spolu okršlek wšechnèch znakůw, které Brožowi z ohledu jeho zdrawí přisluší. Jedno druhým určitosti nabývá: twrdíli se, že *Brož jest buďto zdráw*, tehdy nutno přidati *nebo nezdráw;* i opak řeknuli: *Brož jest buďto nezdráw*, musím připojiti: *nebo zdráw.*

§. 96.

Wýslowný úsudek sluje tedy ten, w kterém představy mají odnešení mezi sebau takowé jako má znak s představau, buď pak tento znak twrdicí nebo zapírací, n. p. wšickni lidé jsau smrtelní; — někteří lidé jsau nerozumní. Představa, která se jako znak poważuje, sluje *přísudek* (Prädikat), pomysl, kterému jest znakem, sluj *podmèt* (Subjekt), a ta představa, která wyprawuje, zdali znak čili přísudek podmětu přináleží, nebo ne, sluj *spona* (copula). W úsudku: *wšickni lidé jsau smrtelní*, jest *jsau* spona, *wšickni lidé* podmět, a *smrtelný* jest přísudek, protože se přisuzuje podmětu. Nejsau w każdém úsudku tyto tři částky zřejmè wyjádřeny, časem jest některá z nich zkryta a zastřena, ale snadno w prawidelnau dobu proměněna se wyjewí; n. p. w úsudku *pes štèká* prawidelná wýslowa bude: *pes jest štèkající.*

§. 97.

Wýslowné úsudky dělí se w úsudky *totožné* a *netotožné*. W oněch jsau podmět a přísudek představami střídními, ne ale w těchto; n. p. úsudek: *člowěk jest rozumný žiwočich*, jest totožný úsudek; netotožný ale jest úsudek: *Brož jest učený*.

§. 98.

W podpowědném úsudku, jakož wýše dotčeno, nalézá se srownalost důwodu s následkem. Propowěd, která důwod obsahuje, sluje *násudek* (Vordersatz, antecedens, hypothesis, conditio); propowěd, která obsahuje následek, sluj *zásudek* (Nachsatz, thesis, conditionatum, posterius). Spojení těchto dwau propowědí sluj *následownost* (Consequenz) jsauc wyjádřena w češtině slowci: když, li, jestlitehdy, a t. d. kteráž dobu podpowědného úsudku obnášejí, a propowědi spojují, ježto matiznau jeho jsau; n. p. *když prší, tehdy bývá mokro*. *Když prší* jest násudek, *tehdy bývá mokro* jest zásudek.

§. 99.

Ku prawdiwosti podpowědného úsudku není třeba, aby propowědi obě prawdiwé byly, jedno když následownost jejich prawá bude; n. p. *Jestli Brož ctnostný, tehdy bude mluwiti prawdu*. Obě mohau býti neprawé, totiž: Brož není ctnostný, aniž bude prawdu mluwiti. Následownost ale mezi nimi činí úsudek prawý. Naproti tomu obě propowědí mohly by býti samy w sobě prawé, následownost ale nic; n. p. *Jestli Brož nelže, tehdy jest ctnostný*; nebo: *Jestliže se Wít modlíwá, tehdy jest boháčem*. K pozorowání jest, že matizna podpowědného úsudku záleží ze dwau wýslownych úsudkůw, byť i na prwní pohled dobu wýslownosti na sobě neměly, která ale snadno jim nawrácena býti může. Proto se ale říci nedá, že podpowědný úsudek by byl jediné násobením dwau wýslownych úsudkůw; neboť rozum náš se zcela jiného počinku podjíti musí, nežli při pauze wýslowném úsudku, a něco ji-

ného jest, když se prawí: *Jestli Brož ctnostný, tehdy nelže,* nežli když se řekne: *Brož jest ctnostný a nelže.*

§. 100.

W odlíčeném úsudku obapolně se představy ustanowují, wynášejíce pospolu okršlek, a slují *členy odlíčené* nebo *odlíčenci* (membra disjuncta), jsauce w češtině slowci: *buď, nebo, čili* znamenány. W úsudku: *Brož jest buď učený, nebo neučený,* jsau učený a neučený odlíčenci. To spojowání jejich w jednotu sluj *odlika* či *rozpoj* (disjunctio).

§. 101.

Ku prawosti úsudku odlíčeného náleží:

a) Aby odlíčenci swým sebráním celý okršlek wynášeli. Nebyl by n. p. prawý, kdy by se řeklo: *Brož jest buď bílý, buď žlutý, buď zardělý,* proto že okres člowěka z ohledu barwy není auplný, chybující barwy černé. Pauhá wšeobecná myslověda jenom dwaučleně připauští, *A* a *ne A* dle sady wylaučeného třetího; při čemž úplnost wždy patrná jest.

b) Odlíčenci, jsauce we spolku, buďte spoluřadni, nikoli wšak podřadni, protože jediné spoluřadnici nikoli ale podřadnici sebe wylučují. W úsudku: *Brož jest buď učený, buď bohoslow, buď neučený,* nemohau *učený* a *bohoslow* w odlice (rozpojení) státi, jelikož bohoslow onomu podřaděn jest.

§. 102.

Odlika neb rozpoj tedy dwojí býti může, buďto dle doby, kteráž jediné k logice náleží, anebo dle matizny. W dobné odlice jsau odlíčenci záporně sobě protiwni, w matiznowé wšak odporně; n. p. *Brož jest buď zdráw neb nezdráw,* jest dobný rozpoj; w úsudku: *člowěk jest buď bílý, buď žlutý, buď snědý, buď černý a t. d.* jest matiznowý rozpoj.

§. 103.

Způsobowost úsudku jest jeho odnešení k našemu rozumu, a dle toho se úsudky rozwrhují w *záhadné* (problematicus), *rozhodné* neb *jistící* (adsertorius) a w *stanowné* (apodicticus). W záhadném úsudku představuje se spojení rozmanitosti w jednotu za *možné;* n. p. *Brož může býti ctnostným.* W jistícím se rozmanitost jako skutečně w jednotu sňatá wyjadřuje; n. p. *Wít jest nemocen.* W stanowném úsudku jest to spojení rozsudku *nutné;* n. p. *trojúhelník má tři úhly míti.*

§. 104.

Při wýslowných úsudcích jest slowce *může* znamením záhadného úsudku, jistícího *jest*, a stanowného *musí, třeba, dlužno.* — W podpowědném úsudku jest násudek záhadný, zásudek pak jistící, a následownost mezi nimi jest stanowná. — W odlíčených úsudcích jest každý jedinaký úsudek záhadným, ale rozpoj sám w sobě, že jeden přísudek podmětu přináleží, jest stanowný.

§. 105.

Známo jest sice, kterak každý úsudek dle kolikosti, jakosti, potahy a způsobowosti powažowán býti může, ale časem toliko jedním z těch ohledůw obezřený úsudek i w ostatních swého určení nabýwá. Wýslowné úsudky jsau podlé kolikosti neurčité, mohauce býti jedinakými, zwláštními a wšeobecnými; protože nějaký znak buď jedinakými, buď zwláštními dílu celého okrsku ponětního, a nebo wšem částkám některého pojmu přisauzen býti může; n. p. *Wít jest učený, někteří lidé jsau nemocni, wšickni lidé jsau smrtelni.* Dle jakosti jsau též wýslowné úsudky neurčité, mohauce býti twrdicími i zapíracími. — I podlé způsobowosti jsau wýslowné úsudky neurčité, mohauce býti záhadnými, jistícími nebo stanownými.

§. 106.

Důwod s následkem má nutné spojení, tudy wšeobecné, a protož dle kolikosti určité. Podpowědný úsudek: *Jestli Brož ctnostný, tehdy nelže,* jest wšeobecný, wypowídaje: kdykoli kladeno bude, *že Brož ctnostný jest,* musí kladeno wždy býti, *že nelže.* Dle jakosti wšak jest neurčitý, moha býti buď twrdicím nebo zapíracím; na zásudku záleží jakost jeho, a w dotčeném jest zapírací; podlé způsobowosti jest určitý, neboť následownost jest stanownâ.

§. 107.

W odlíčených úsudcích jest rozpoj stanowný; tudy dle kolikosti mají swau určitost jsauce wšeobecné. Podlé jakosti jsau twrdicí, prawíce, že z několika přísudků jeden newyhnutelně přisluší předmětu. Dle způsobowosti jest rozpoj stanowný.

§. 108.

Hleděli se w úsudku kolikosti a jakosti na jednau, tehdy nabýwáme *wšeobecně twrdicích* a *wšeobecně zapíracích, zwláště twrdicích* a *zwláště zapíracích* úsudkůw. Jednotliwé úsudky, čehož připomenauti sluší, ať ku zwláštním se počítají: *wšickni lidé jsau smrtelní,* jest wšeobecně zapírací; *někteří lidé jsau učení,* jest zwláště twrdicí; *Brož není zdráw,* zwláště zapírací úsudek.

§. 109.

W logikách obyčejně se poznamenáwají úsudky wšeobecně twrdicí písmenem A, wšeobecně zapírací písmenem E, zwláště twrdicí písmenem I, zwláště zapírací písmenem O, dle těchto weršůw:

Asserit A, negat E, sed universaliter ambo;
Asserit I, negat O, sed particulariter ambo.

Po česku asi takto:

Přírokem A buď, záporem E, wšeobecně pak obě;
Přírokem I buď, záporem O, částečně pak obě.

§. 110.

Násobné úsudky dají se obrátiti w jedinaké, z kterých powstaly, a jsau buď *jewonásobné* nebo *krytonásobné*. W oněch se snadno dowtipiti jedinakých; n. p.: *Brož a Wít jsau lháři*, složeno z úsudkůw: *Wít jest lhář*, a *Brož jest lhář*. W krytonásobném nenaskytují se tak snadno jedinaké úsudky we swém spojení; n. p. *Bůh jest jediné wšemohaucí;* kterýžto složen jest z úsudkůw: *Bůh jest wšemohaucí, žádná jestota není Bohem, a není wšemohaucí.*

§. 111.

Wýslowný úsudek jest tenkráte jewonásobný, když několiko podmětůw, nebo přísudkůw, nebo obau pospolu skrze *a (i)* spojených obsahuje; n. p. *Brož a Wít nejsau bohati. Brož jest bohat a ctnosten. Bůh jest sprawedliwý a milosrdný.* — Patrno jest, že každý z tolika úsudkůw složen jest, koliko podmětůw nebo přísudkůw w kterém se nachází.

§. 112.

Podpowědný úsudek jest tenkráte jewonásobný, když několiko skrze *nebo* spojených násudkůw, čili několiko skrze *a (i)* spojených zásudkůw, aneb obau w něm se nalézá; n. p. *Kdyby slunce swítilo a wítr wál, cesty by wyschly. Jestli Bůh sprawedliw, tehdy jest odměna i trest k očekáwání. Kdyby jsi byl mne nawštíwil, nebo mi wzkázal, tehdy bych byl k tobě přišel, a slíbenau knihu přinesl.* Takto složený úsudek má toliko jedinakých úsudkůw w sobě, koliko w něm skrze *nebo* násudkůw se nalézá. Několiko skrze *a (i)* spojených násudkůw nečiní w úsudku podpowědném násobnost, poněwadž do hromady jakožto jediný důwod se powahují; n. p. w úsudku: *Kdyby Brož byl lepším semenem zasel, a pohody šetřil, měl by dobrau úrodu*, neprawí se: kdyby lepším semenem zasel, měl by dobrau úrodu; nebo kdyby pohody šetřil, měl by dobrau úrodu, nébrž: kdyby oboje byl wynaložil, měl by dobrau úrodu. Podpowědné úsudky majíce několiko skrze *nebo* spojených zásudkůw, n. p. *Mluwíli Brož prawdu, tehdy ji mluwí buďto*

wedlé zisku, nebo ze strachu, přináležejí k podpowědným, odlíčeným úsudkům. W podpowědně odlíčeném úsudku jest zásudek úsudkem odlíčeným, a odlika pod wýminkau stojí.

§. 113.

Odlíčený úsudek jest tehdáž násobný, když několiko skrze *a (i)* složených násudkůw w sobě zawírá; n. p. *Brož a Wit jest buď zdráw neb nezdráw,* jest úsudek složený z těchto dwau: *Brož jest buď zdráw nebo nezdráw, a Wít jest buď zdráw nebo nezdráw,* rozpadáwaje se w toliko jedinakých úsudkůw, koliko skrze *a (i)* spojených podmětůw w něm jest. — Nalézaloliby se w odlíčeném úsudku několiko skrze *a* spojených odlíčencůw, tehdy není úsudek jakožto násobný k poważowání, jelikož takowé skrze *a* spojené odlíčené částky w jedno se snímají; n. p. w úsudku: *Brož jest buď ctnosten a zpokojen, nebo nectnosten a nezpokojen* jako jedno by byli, k poważowání jsau.

§. 114.

Krytonásobný úsudek sluj *wyložitelný* (exponibilis), protože se teprwa rozebrati musí, aby se jedinaké úsudky, z kterých složen jest, odkryly. W úsudku wyložitelném obsažené úsudky slujte *wýkladné* (exponentes). Úsudek zjewný w nich sluj *předestřený* (praejacens) a ostatní zkrytě obsažené slujte *zastřené* (postjacentes), n. p. w úsudku: *trojúhelník má jenom tři hrany:* jsau wýkladní úsudkowé tito: *trojúhelník má tři hrany,* a *trojúhelník nemá jedné, dwau, čtwera, patera a t. d. hran.* Prwní z těchto úsudkůw jest předestřený, a druhý zastřený.

§. 115.

Hlawnější twary wyložitelných úsudkůw jsau následující:

1) *Wylučující* propowědi (propositiones exclusivae), w kterých se buďto podmětu nějaký přísudek s wylaučením ostatních podmětů přiřiká nebo upírá; u. p. *Jedině*

Bůh jest všemohaucí: buďto se nějaký podmět s kterýmsi přísudkem při wylaučení ostatních přísudků spojuje, n. p. *Brož není leč učený, Wít jenom nekrade*, kdežto podmětu přísudek se upírá. Snadno tito úsudkowé w jedinaké se rozložiti dají.

2) *Wýjemné* propowědi (propositiones exceptivae), když se část podmětu z úsudku wynímá; n. p. *wšecky řeky české, kromě Oharky, w Čechách se prýští.*

3) *Wýhradné* propowědi (propositiones restrictivae), když se podmětu nebo přísudku wýhrada přikládá; n. p. Brož jest newrlý, když onemocní, a opatrný, jestliže prohlídání k swému zisku opatrností se jmenuje.

4) *Opětawé* propowědi (propositiones reduplicativae) jsau ony, w kterých podmět se opětuje; n. p. král jakožto král jest nejpřednější w zemi. Sem také náležejí ony úsudky, w kterých podmětu se přikládá znak, za kterým se mu přísudek buďto přiřiká, nebo upírá; n. p. Bůh jakožto swatá jestota nemůže hřešiti.

5) *Usudky přirownalé* (propositiones comparativae); když několiko předmětůw nebo přísudkůw se srownáwá, n. p. Brož jest učenější nežli Čeněk. Wít jest wíce chudý nežli rozumný.

§. 116.

Úsudky jsau wedlé

1.) *Kolikosti*:

a) wšeobecné,
b) zwláštní,
c) jedinaké.

2.) *Jakosti*:

a) twrdicí,
b) zapírací.

3.) *Potahy*:

a) wýslowné,
b) odpowědné,
c) odlíčené.

4.) *Způsobowosti*:

a) záhadné,
b) rozhodné (jistící),
c) stanowné (jistotné).

§. 117.

O společné srownalosti úsudkůw.

I wedlé matizny i wedlé doby mohau úsudky býti srownáwány. W logice pauhé jenom toto poslední místo obdrží. — Logická příbuznost jest rownání úsudkůw dle doby při stejném obsahu; a poněwadž z ohledu doby mohau úsudkowé powažowáni býti dle kolikosti, jakosti, potahy a způsowosti, tedy logické příbuznosti též z toho čtwerého hlediště bude možno šetřiti.

§. 118.

Dwa úsudky o stejné matizně (majíce stejný podmět a přísudek) a o stejné jakosti, o rozličné toliko *kolikosti*, slují *poddružné* (subaltern) úsudky. Úsudek wšeobecný sluje *poddružowací* (subalternirend), a úsudek zwláštní jest *poddružený* (subalternirt); n. p. *wšickni lidé jsau smrtelní*, jest poddružowací; *někteří lidé jsau smrtelní*, jest poddružený; oba ale pospolu zowau se poddružné úsudky.

§. 119.

Úsudkowé dle *jakosti* srownáwaní jsau buďto *shodní* nebo *protiwní*. W prwním ohledu dají se w swědomosti spojiti, n. p. wšickni lidé jsau smrtelní a žádný není nesmrtelný; w druhém pak se buď zcela nebo na díle toliko ruší; n. p. *Wšickni lidé jsau učení, a žádný člowěk není učený.* Jsauli ale shodní úsudkowé takowí, že jeden z druhého wypływá, tehdy slujte *zárowní* (aequipollentia). Takowá zárownost může dwojí býti: jedna matiznowá, druhá logická; n. p. matiznowá zárownost bylaby w úsudcích: *Wít jest syn Hronůw, a Hron jest otec Wítůw.* Logická nebo dobná zárownost byla by w úsudcích: *Wšickni lidé jsau smrtelní a žádný člowěk není nesmrtelný.*

§. 120.

Protiwní úsudkowé jsau buď záporně protiwni, když jeden druhým se zamítá, nebo odporně protiwni, když jeden druhého nejenom zamítá, ale i cosi jiného na tom místě klade; n. p. *Wšickni lidé jsau smrtelni, a žádný člowèk neni smrtelný*, jsau úsudkowé odporně protiwni. Úsudkowé: *Wšickni lidé jsau smrtelni, nèkteří lidé nejsau smrtelni*, jsau záporně protiwni. *A* a *E*, pak *E* a *I* obsahují zápornost: *A* a *O* ale odpornost.

§. 121.

Kromě těchto protiwných úsudkůw jest ještě třetí *twar* (druh) *pododporných* (subconträr) úsudkůw, a toť jsau dwa zwláštní úsudkowé, majíci stejný podmětní pojem a stejný přísudek, ale nestejnau jakost, *I* a *O*; n. p. *Někteří lidé jsau učení, nèkteří lidé nejsau učení.* Takowé úsudky wlastně nejsau protiwné, nébrž dobře mohau se často shodowati, gakožto w dotčeném příkladě widíme. Slujíť pododporné, protože jsau podřaděny úsudkům odporným. Úsudek: *Nèkteří lidé jsau učení*, jest podřaděn úsudku: *wšickni lidé jsau učení*; a úsudek: *Nèkteří lidé nejsau učení*, jest podřaděn úsudku: *žádný člowèk není učený.* Úsudkowé ale: *Wšickni lidé jsau učení* a *žádný člowèk není učený*, jsau odporní.

§. 122.

Co zde o shodnosti nebo protiwnosti úsudkůw řečeno jest, ukázáno bylo toliko we wýslowných úsudcích, ale i k ostatním se to obrátiti dá, a sice: *Podpowědné* úsudky jsau zárowní, když míwají stejné propowědi w násudcích, a zásudek jednoho z nich popírá zápornost w zásudku druhém; n. p. *Jestli Brož zlodèj, tehdy Wít jest ctnostný*, a *jestli Brož zlodèj, tehdy Wít není nectnostný*, když *A* jest *B*, tehdy *C* jest *D*, a když *A* jest *B*, tehdy *C* není ne *B*. — Záporně protiwné jsau *podpowědné* úsudky, když jeden druhého následnost poráží; n. p.

Když prší, bývá mokro, a *když prší, nenásleduje, aby bylo mokro*. Odporně protiwné ale jsau, když stejné násudky mají o záporných následcích; n. p. *Když prší, tehdy bývá mokro*, a *když neprší, bývá mokro*. — Dwa *podpowědné* úsudky nejsau protiwné, majíli stejný zásudek o nestejných násudcích; n. p. *Když prší, bývá mokro*, a *když neprší, bývá mokro*. — Budauli míti dwa podpowědné úsudky w násudku i w zásudku zápornau protiwnost, tehdy jsau shodni, ačkoli nejsau zárowni; n. p. *Když prší, bývá mokro* a *když neprší, nebývá mokro*.

Z *odličných* úsudkůw powstáwají zárowní, když se podmětu w předu jeden odličenec přiřkne, a ostatní se zamecí: takowý ale úsudek tím se w *podpowědný* zwrhuje; n. p. z úsudku: *Wít jest buď bílý, nebo snědý, nebo černý*, učinímli úsudek: *Jestli Wít černý, tehdy není bílý, ani snědý*, mám zárowné dwa úsudky; čehož dosíci možno, když se w podmětu w předě jeden neb wíce odličenců zapře, a w sledku jeden z ostatních přiřkne; n. p. *Nenílí Wít bílý, tehdy jest buď snědý nebo černý*.

§. 123.

Když ze dwau wýslownych úsudků jeden druhého podmět má za swůj přísudek, a co jest w jednom přísudkem, w druhém se stáwá podmětem, w obau wšak jakost zůstala *neproměněná* (totiž: oba jsau buďto twrdicí nebo zapírací), tehdy slují *obrácení* (conversi); a sice: majíli stejnau kolikost, slují úsudkowé *prosto obrácení* conversio simplex); n. p. Někteří lidé jsau nemocni, a někteří nemocni jsau lidé. — Majíli ale rozličnau kolikost, tehdy wznikne *obrácení proměnné* (conversio per accidens); n. p. Wšickni lidé jsau smrtelníci, a někteří smrtelníci jsau lidé. — *Podpowědný* úsudek se obrací, když se důwod následkem a následek důwodem stane; n. p. *Když prší, tehdy bývá mokro*, a *když bývá mokro, tehdy prší*. Při *podpowědných* úsudcích jediné prostého obrácení stanauti může, protože oba wždy wšeobecní podlé doby zůstáwají. — Rownì i z *odličných* úsudků jako při wýslownych mohau se jiní úsudkowé obrácením zdělati; n. p. z

usudku: *Wít jest buď učený nebo neučený*, powstanau tito úsudkowé: *Wšecko, co buď učené jest, neb neučené, jest Wít*; pak: *Něco, co buď učené jest, neb neučené, jest Wít.*

§. 124.

Učiníli se z úsudku wýslowného, proměněním jeho podmětu w přísudek a záporně protiwného přísudku w podmět, přidáním mu protiwné jakosti prwního, tehdy sluj takowý úsudek *zaměněný* (contraponirt, versetzt). *Záměna prostá* jest tehdáž, když oba úsudkowé stejnau kolikost mají (contrapositio simplex). *Záměna zjinačená* (contrapositio per accidens) wšak, když jsau rozličné kolikosti. K prwnímu twaru náležejí úsudkowé: *Wšickni lidé jsau smrtelní* a *žádný nesmrtelník není člowěkem*; k druhé třídě: *Wšickni lidé jsau smrtelní* a *někteří nesmrtelní nejsau člowěky.* — *Podpowědný* úsudek se změňuje, když se záporná protiwnost důwodu za následek, a záporná protiwnost následku za důwod položí; n. p. tito dwa úsudkowé: *Když prší, tehdy bývá mokro*, a *když nebývá mokro, tehdy neprší.* — *Odlíčené* úsudky mohau změněny býti tak, jako wýslowné, n. p. *Wít jest buď učený neb neučený*; z toho úsudku powstane prostau záměnau: *Wšecko, co buď učené není nebo neučené, není Wítem*, a zjinačenau z úsudku: *Wít jest buď bílý, neb černý, neb snědý. Něco z toho, co ani bílé, ani černé, ani snědé není, není Wítem.*

Když k danym představám, w kterých, aby plnosudné byli, cosi chybí, toto chybující wyhledáwáme, když se tážeme či doptáwáme (quaeritur s. interrogatur) a když chybující onono udáwáme, tehdy odpowídáme (respondetur). Otázky a odpowědi (quaestiones et responsiones) powažowané samy w sobě nečiní úplný úsudek, nébrž společné. Z tohoto spolku wynikající úsudky neb sady mohau wšelikerau twárnost míti.

To, co chybuje a se hledá, může wšelikého býti způsobu. Může se hledati předmět: u p. Kdo jest nekonečný? Odpowěd: Bůh. Aneb se hledá přísudek: Jaká jest jestota Bůh? Odpowěd: Nekonečná. Anebo se hledá určení poměru mezi podmětem a přísudkem: Jestli

Bůh nekonečný? Odpowěd: Jest. Z takowých otázek spojených s odpowědmi wzniká wezdy wýslowný úsudek: Bůh jest nekonečný. Mohau se tehdy dle swého zaměření wýslownými otázkami nazýwati. — Opět se může hledati důwod některého následku: u p. Odkud přijde wýživa? Odpowěd: Z práce, zporoty. Aneb se hledá následek některého důwodu: u p. Co dá práce a zporota? Odpowěd: Wýživu. Aneb se hledá spojení mezi důwodem a následkem: Dáli práce a zporota wýživu? Odpowěd: Dá. Z takowých otázek spojených s odpowědmi wzniká weždy podpowědný úsudek: Když se pracuje a zpoří, dobude se wýživa. Podlé naměření jich možno je *podpowědnými* otázkami nazwati. — Opět se může otázka wztahowati ku částkám daného okresu: Lidé jsau buďto ctnostni nebo? Odpowěd: Hříšni. Anebo k okresu daných částek: Kdo jest buďto ctnostný nebo hříšný? Odpowěd: Lidé. Anebo protiwnosti a úplnosti oddělenin: Jsauli lidé buďto ctnostni nebo hříšní? Odpowěd: Jsau. Z takowých otázek spojených se swými odpowědmi wzniká weždy *odličný* úsudek: Lidé jsau buďto ctnostní nebo hříšní: protož mohau takowé otázky *odličnými* slauti. Z toho plyne, že otázky samy w sobě wážené nemohau slauti zpříma ani wýslownými ani *podpowědnými* ani *odličnými*; toliko tehdáž, když spolek jich s odpowědmi takowé úsudky poskytuje. W ohledu na způsobowost bude každá otázka wlastně toliko záhadná, jelikož ona jenom možný úsudek pronáší, ačkoliw bywši spojená s odpowědí, zplozuje úsudek rozhodný anebo konečně i stanowný. — W ohledu na jakost jsau wšecky otázky dle swého záhadného rázu neurčité. Nebo se jimi ani nepotáká ani nezamítá; nébrž odpowídajícímu se zůstawuje wolno, aby cosi položil nebo zawrhl. Kolikost otázky jen tehdáž může místo míti, kdy w otázkách samých okres wěcí se udáwá, na které se otázka wztahuje; u p. Jsauli wšickni lidé rozumní? Jsauli někteří lidé učení? Jestli Brož bohat? — Neníli okres udán, nelze otázce, jelikož sama w sobě úsudkem není, kolikost připsati. — Otázka jest neurčitá, když se na ni bez pomoci jiných otázek odpowědíti nedá; u p. čím se pokutuje zločinstwí? Tato otázka jest určebná teprwa otázkau, jaké zločinstwí

se míní, dříwe nežli by se určitá odpowěd dáti mohla. Tak také bywá odpowěd neurčitá, když to, co chybuje, neudáwá a opět jiných otázek potřebu plodí; u p. kdyby se k otázce: Jakau pokutu zasluhuje wražda? odpowědělo: Citelnau. Určitost otázek a odpowědí míwá wšeliké stupně. Čím určitější otázky a odpowědi bywají, tím také lepší; určitost otázky nesmí wšak býti takowá, aby již i samau odpowěd obsahowala, tehdáž sluje otázka *nemotorná* (quaestio domitiana, ungeräumt); u p. Dlauholi trwala třidcetiletá wálka? Sluje též nemotorná, když odpor zawírá: Jestliž okrauhlý trojhranik hranatý? aneb: Jestli měděnice stříbrná? Také může býti odpowěd nemotorná, když buďto sama sobě aneb otázce odporuje, anebo wůbec na otázku se nehodí: u p. Které obrazce jsau hranaté? Odpowěd: Kulaté trojhraníky, aneb: Proč se dělí světlo w duze na sedmero barew? Že dwakrát dwě čtyry jsau. Když ale otázka několiko odpowědí sobě odporných žádá, tehdá není otázka ani odpowěd ani neurčitá ani nemotorná; u p. Máli Brož mnoho domů, mnoho polí? Odpowěd: Mnoho domů, ale žádných polí; nébrž jest toliko složená a kdyby byla toliko jednotná, již dosti zřejmě se widí.

§. 125.

O wznikání úsudkůw.

Kterak wznikají úsudkowé? Na tuto otázku zde třeba odpowěděti. W úsudcích má daná rozmanitost w jednotu swědomosti spojena býti. Každý úsudek musí dle kolikosti, jakosti, potahy a způsobowosti býti určen. Dříwe tedy, nežli se spojí rozmanitost w jednotu, přemítati třeba, kterakau kolikost, jakost a t. d. ten úsudek míti může. Toto přemítání stáwá se *saudem*, a děje se dle pojmůw, kteří slují *pojmowé přemětní* (Reflexionsbegriffe).

1) Abychom wěděli, gakau *kolikost* úsudek míti může, skaumáme, jsauli představy *jednaké* čili *wšelijaké*. W jednotliwých úsudcích jest podmět jednaký a tentýž. Nejsauli ale částky wšecky okresu w ponětí *wšickni lidé* w tom sworny, aby jim znak *učený* přislušel, nebo nepřislušel, tehdy po-

wstáwá úsudek zwláštní; n. p. *Někteří lidé jsau učení*, nebo, *někteří lidé nejsau učení.* — W úsudku wšeobecném powažují se sice částky pojmu we swém okresu jakož wšelijaké, ale z ohledu znaku jim přináležejícího, nebo nepřináležejícího, za jedinaké a za stejné; n. p. *Wšickní lidé jsau smrtelní*, w tom úsudku jsau lidé arci wšelijací pojati, ale w tom se srownáwají, že znak *smrtelní* wšem přináleží. Totéž i w záporném úsudku: *Nikdo není wšewědaucí*, se zhledáwá.

2) Dle *jakosti* jsau úsudkowé buď *twrdicí* nebo *zapírací*, tudíž třeba hleděti, jsauli představy pospolu we shodě anebo w protiwu; n. p. jsauli představy *Wít* a *učený* shodné, tehdy powstane úsudek twrdicí: *Wít jest učený*; jsauli ale protiwné, tehdy wznikne úsudek záporný: *Wít není učený.*

3) Dle *potahy* jsau úsudkowé buď *wýslowní* nebo *podpowědní* nebo *odlíčení.* Při prwním nalézá se zárownost wnitřní; při druhém wněšná, při třetím wnitřní i wněšná. Abychom tedy potahu úsudkůw určiti mohli, třeba skaumati, zdaliž spojitelné představy we wnitřním, čili we wněšném srownání stojí.

4) Dle *způsobowosti* jsau úsudkowé buď *záhadní, rozhodní*, nebo *stanowní*; neboť tu záleží na srownalosti úsudkůw s rozumem. Neprotiwíli se spojení době myslné, totiž prawidlům myšlení, bude jedno možno, a z možnosti této wzniká *záhadný úsudek;* n. p. *krokwice, o které smýšlíš, může stejnoúhelná býti.* Jestli ale spojení představ w druhých představách založeno, tehdy jest úsudek *rozhodný*; n. p. krokwice ode mne napsaná jest stejnoúhelná. W stanownych úsudcích doba matiznu určí; n. p. krokwici dlužno míti tři úhly: neboť dle zákona neshody jest nemožno, aby krokwice tří úhlů neměla.

Podlé kterých zákonů ale spojuje *um* rozmanitost w úsudky? Anebo jinými slowy: Která jsau prawidla pro dobnau prawdu úsudkůw? Nemohau nižádná jiná býti, leč ona na hoře již dotčená; a sice

1) Každému předmětu přisluší znak s ním se shodující, a žádnému předmětu nesluší znak, který

mu odporuje. Obě prawidla hodí se pro úsudky wýslowné; ono pro twrdicí, toto pro zapírací.

2) Druhý zákon postačitelného důwodu platí pro *podpowědné*.

3) Zákon wylučujícího třetího hodí se pro odlíčené úsudky, které w smyslu *logickém* jediné dwojčlené býti mohau.

W ohledu zwláštním na wnitřní obsah úsudků a sad, možno je rozděliti ještě w *rozborné* (analyticus) a *sauborné* (syntheticus), *skumné* (theoreticus) a *wýkonné* (practicus), w *dokázatelné* (demonstrabiles) a *nedokázatelné* (indemonstrabiles), w *podmětné* (subjective) a w *předmětné* (objective) platné. Tyto rozdíly jsau wšak ne tak logické jako powěcné.

§. 126.

Hledíli se kromě wnitřního obsahu úsudků a sad také na jich wědeckau powahu, totiž na jich cenu a společný poměr w možné saustawě dowědů, tehdy možno jest také uwésti tato jména: *zásada* (axioma), *požádawek* (postulatum), *úloha* (theorema), *záhada* (problema), *přípojek* (corollarium s. consectarium), *přezwědy* (empiremata), *podpowěd* (hypothesis), *odbor* (lema), *přímětek* (scholium).

Zásadami slují skumné sady nepostředné jistoty; jsauli wšak wýkonné sady, jichžto wykonatelnost sama sebau zřejma jest, slují požádawky. Zásady a požádawky jsau tedy nedokázatelné sady a slauží u wědách za prwotné a základní sady. Skumné sady pak jsauce důkazu schopny a žádající, slují úlohami. Wýkonné sady, jichžto wykonatelnost se teprw dowoditi má, slují záhadami. Úlohy a záhady jsau tedy sady dokázatelné a odnožují se w naukách z prwotinných neb základních sad. Sady, které z předcházejících nepostředně plynau, zwláštních důkazu nežádajíce, slují přípojky. Sady, jichžto platnost se zkušuje a skaumá, slují přezwědy. Sady, které se z neurčebných důwodů připauštějí, slují podpowědmi. Sady, které z jiných nauk jako již tam dokázané se přijaly, slují odborem. Ostatně se nazýwáwají sady, které nějakau pobočni wědomost poskytují, přímětkem. Dají se tedy

wšeliké sady w ohledu na swau wědeckau powahu následujícím způsobem sestawiti:

I. Proslowy hlawní.

1) *Domácí*:

A. Zásady:

a. Skumné.

b. Požádawné.

B. Odnožené sady:

a. Sady z určebných důwodů.

α) Ze wlastních zásad.

Skrze důkazy.

aa) Úlohy.

bb) Záhady.

Nepostředním následkem.

Přípojky.

β) Ze zpytu a zkaušek.

Přewědy.

b. Z důwodů neurčebných.

Podpowědi.

2) *Odnožené sady.*

Odbor.

II. Přípojky.

Ostatně rozuměti sluší, že toliko w mathematických wědách dle přísnějšího naukowého náwodu těchto rozličných názwů bywá užíwáno.

c. *O rozsudcích.*

§. 127.

Rozsuzowání jest poznáwání prawdy nebo křiwdy w nějakém úsudku z prawdy nebo křiwdy w úsudku druhém se nalézající. Rozsuzuji poznáwaje z prawdy úsudkůw: *wšickni člowěkowé jsau smrtelní* a *Wít jest člowěk* prawdiwost úsudku: *Wít jest smrtelný*; pak poznáwaje i křiwdy úsudku: *Nikdo není učený*, prawdiwost úsudku: *Někteří ludé jsau učení.* Čin rozsuzowání neb zawírání jest rozsudek w podmětném wýznamu, a úsudkowé zawíráním spojení slují rozsudkem w předmětném wyrozumiwání.

§. 128.

Úsudkowé, z jejichž prawdy nebo křiwdy prawda nebo křiwda následuje, slujte *náwěsti* (praemissae); ten úsudek, jehož prawda nebo křiwda skrze náwěsti se poznáwá, jest záworní průpowěd, neboli *záwěrek* (Schlusssatz). W rozsudku: *wšickni člowěkowé jsau smrtelní, Wít jest člowěk, tehdy jest smrtelný*, jsau náwěstmi první dwa úsudkowé, a poslední jest záwěrkem. Obyčejně záwěrek se znamená slowcem: *tedy, tudy a t. d.*

§. 129.

Jestliže z prawdy nebo křiwdy některého daného úsudku bezpostředně prawda nebo křiwda jiného úsudku se wywozuje, tehdy sluje *bezpostřední* rozsudek (consequentia immediata). Wywodíli se z daného úsudku pomocí ještě druhého úsudek třetí, tehdy sluj *rozsudek postřední* (ratiocinium); n. p. zawřeli se z úsudku: *wšickni lidé jsau smrtelní*, úsudek: *tedy někteří lidé jsau smrtelní*, bude rozsudek bezpostřední. W záwěrku pak: *Wšickni člowěkowé jsau smrtelní, Wít jest člowěk, tedy jest smrtelný*, widíme rozsudek postřední.

§. 130.

O rozsudcích bezpostředních.

K rozsudku bezpostřednímu nic jiného potřebi není, než aby se daný úsudek dle prawidel myslných rozebral, a potom z jeho prawdy nebo křiwdy prawda nebo křiwda zawření se ukázala. Prawidla myslná z ohledu bezpostředních rozsudků mohau tato užíwána býti:

1) Prawidlo shody a neshody.

2) Zákon postačitelného důwodu. Jestli úsudek prawý, tehdy i ten, který z něho následuje, a naopak. Z křiwého úsudku může sice prawý následowati rozsudek, ale žádné síly nemá; n. p. *wšickni lidé jsau učení, tedy někteří lidé jsau učení.*

3) Zákon wylaučeného třetího. Ze dwau se zapírajících úsudků jeden prawý a druhý křiwý jest.

Prawidla, kterými se řídí rozsudky bezpostřední, jsau tato nejhlawnější:

1) Jestli úsudek wšeobecný prawý, jest i w něm obsažený zwláštní úsudek prawý. Jestli prawda, že wšickni lidé smrtelni jsau, tehdy jest i prawda, že jsau smrtelni někteří.

2) Jestli který zwláštní úsudek křiwý, tehdy jest i wšeobecný křiwý, z něhož pošel. Jestli křiwo, že někteří lidé nesmrtelni jsau, tehdy jest i křiwo, že jsau wšickni nesmrtelni.

3) Wšeobecný může úsudek býti křiwý, a zwláštní w něm obsažený prawý. Jest n. p. křiwo, že wšickni lidé jsau učeni, ale prawo, že jsau učeni někteří.

4) Ze dwau záporně se potýkajících úsudkůw jest jeden praw a druhý křiw.

5) Ze dwau odporně potýkajících se úsudkůw jestli jeden prawý, druhý bývá křiwý. Jednak oba křiwí býti mohau; protože nejenom druh druha zamítá, ale i místo něho cosi jiného sází.

6) Z pododporných úsudkůw jestli jeden křiw, druhý jest praw. Jestli křiwo, že některé trojúhelníky čtwero úhlů mají, tehdy jest prawo, že některé trojúhelníky čtwero úhlů nemají. Opačně pak ale nedá se sauditi, jakoby se prawdau jednoho pododporného úsudku nawrhowala křiwda druhého, neboť oba mohau býti prawé; n. p. *někteří lidé jsau zdrawí a někteří lidé jsau nezdrawí.*

7) Totožný úsudek dá se obraceti; totiž obrácením wzniklý úsudek jest prawý, bylli ten prawý, z kterého pošel.

8) Wšeobecně twrdicí netotožné úsudky ne prostě, alebrž proměnně dají se obraceti; n. p. z úsudku: *wšickni lidé jsau smrtelní,* nemohu sauditi: *wšickni smrtelníci jsau lidé,* nébrž: *někteří smrtelníci jsau lidé.*

9) Wšecky twrdicí úsudky zwláštní dají se prostě

obraceti. Z úsudku: *někteří lidé jsau nemocní*, mohu sauditi: *někteří nemocní jsau lidé.*

10) Wšecky wšeobecně záporné úsudky dají se prostě obrátiti; n. p. z úsudku: *nižádný člowěk není wšewědaucí* mohu sauditi: *nižádný wšewědaucí není člowěkem.*

11) Úsudky záporné zwláštní nedají se obrátiti; n. p. z úsudku: *některé stromy nejsau lípami*, následuje: *některé lípy nejsau stromy.*

12) Wšecky totožné úsudky dají se změniti prostě; n. p. z úsudku: *wšickni rozumní žiwočichowé jsau člowěkowé; žádný nečlowěk není rozumný žiwočich*; což úsudkem jest změněným.

13) Úsudky wšeobecně twrdicí dají se změniti prostě. Z úsudku: *wšickni lidé jsau smrtelní*, plyne: *žádný nesmrtelník není člowěk.*

14) Úsudky wšeobecně záporné dají se změniti zjinačeně, ale ne prostě.

15) Twrdicí úsudky zwláštni nedají se změňowati ani prostě ani zjinačeně.

16) Úsudky záporné zwláštní dají se toliko změňowati prostě, zjinačeně ale nic.

§. 131.

O rozsudcích postředních.

Rozsudek jest poznání prawdy nebo křiwdy w některém úsudku z prawdy nebo křiwdy dwau jiných sobě wespolek podřaděných úsudkůw.

Rozsudek se wlastně neliší od úsudku obsahem, nébrž toliko dobau. Tak jako k utwoření wšelikého ponětí potřebí jest úsudku, tak také ku wšakému úsudku třeba jest rozsudku čili zawírání; tudíž i ponětí se w mysli zawíráním twoří; n. p. ponětí *duše* powstáwá z úsudku: *duše jest myslící jestota*, tento pak úsudek powstal z rozsudku tohoto: *wšeliký duch jest myslící jestota, duše jest duch, tedy jest myslící jestota.*

§. 132.

Tak jako úsudek záleží ze tří wěcí, totiž z přísudku, podmětu a spony, tak také i rozsudek ze tří částek složen jest; n. p.

Wšaký člowěk jest smrtelný.
Wít jest člowěk:
Tedy Wít jest smrtelný.

W rozsudku se nalézají nejméně dwě náwěsti; neníli jich wíce, tehdy sluje rozsudek *prostý* o jednom podboru. Jestli w něm wíce náwěstí nežli dwě, tehdy i wíce podborů, a tehdáž jest rozsudek *násobný;* n. p.

Wšickni živočichowé jsau smrtelní.
Wšickni lidé jsau živočichowé,
Wšickni učení jsau lidé,
Wšickni učení jsau smrtelní.

Dle některých logikůw úsudek toliko dwě částky má, podmět a přísudek, z kterých druhý prwnímu se přisuzuje beze spony; n. p. slunce swítí.

§. 133.

O prostých rozsudcích.

W prostém rozsudku sluj náwěst obšírnějšího okresu *náwěst hořejší* neb *hořejšek* (propositio major), a druhá, která se pod ním podebírá, *náwěst dolejší, dolejšek* (propositio minor); n. p.

Rozsudek.
Wšaký člowěk jest smrtelný (hořejší náwěst).
Wít jest člowěk (dolejší náwěst):
Tedy Wít jest smrtelný (záwěrek).

§. 134.

Prostí rozsudkowé jsau dle swého hořejška buď *výslowní*, nebo *podpowědní*, nebo *odliční*. Příklad
wýslowného: *Wšaký člowěk jest smrtelný.*
Wít jest člowěk:
Tedy jest Wít smrtelný.
podpowědného: *Když prší, bywá mokro.*
Nyní prší:
Tedy nyní jest mokro.
odličného: *Wít jest buď učený neb neučený.*
Jest wšak učený:
Tedy není neučený.

W rozsudcích se pryšti rozličnost toliko z jednoho poměru a sice z potažitosti, a protož jsau rozsudkowé podlé potahy swého hořejška buď wýslowní, buď podpowědní, buď odliční. Na kolikost, jakost a způsobowost rozsudkůw nemůže se ohled bráti. Každý záwěrek má totiž obecnau a nutnau platnost. Mají tedy wšickni rozsudkowé stejnau kolikost a způsobowost a i jakost nepřichází w žádnau úwahu.

§. 135.

O prostém wýslowném rozsudku.

Prostý wýslowný rozsudek jest *úplný*, když žádná náwěst nechybuje; *zkrytý* pak, když jedné náwěsti se nedostáwá; n. p. *wšaký člowěk jest smrtelný, tedy Wít jest smrtelný.* W obecném mluwení jsau zkrytí rozsudkowé nejobyčejnější, snadno ale každému logická doba i auplnost dáti se může.

§. 136.

Podmět a přísudek w úsudku jmenují se *články* (termini). W auplném wýslowném rozsudku nemá se jich přes tři nalézati. Hořejšek má dwa články; n. p. (w §. 133) *wšaký člowěk, smrtelný*; dolejšek, který se pod ním podbírá, toliko jednoho nowého článku nabýwá, totiž podmětu *Wít*, jehož přísudek *člowěk*, zdělán jest z podmětu hořejška. Záwěrek nenabýwá žádného nowého článku, t. neobsahuje ni-

čeho, což by již w náwěstech nebylo. Jeho podmět *Wít* zdělán jest z podmětu dolejška, a jeho přísudek *smrtelný* zdělán jest z přísudku hořejška. Přes tři články nemůže prostý, auplný, wýslowný rozsudek w sobě zawírati; nebo kdyby dolejšek měl dwa nowé články, tehdy by nepodbíral, a kdyby záwěrek měl nabyti nowého článku, tehdy by z náwěstí plynauti nemohl; n. p.

Wšickni lidé jsau smrtelní.
Kůň jest žiwočich.
anebo: *Wšickni lidé jsau smrtelní.*
Smrtelní lidé jsau lidé:
tedy: *Wšickni lidé jsau učení.*

Méně tří článkůw nemůže auplný, wýslowný rozsudek míti, sice by buď hořejšek nebo dolejšek byl úsudkem totožným; w prwní případnosti byl by záwěrek stejný s dolejškem; n. p.

Wšaký člowěk jest člowěk.
Wít jest člowěk:
Tedy Wít jest člowěk.

W případnosti druhé bylby záwěrek bezpostřední; n. p.

Wšickni lidé jsau smrtelní.
Někteří lidé jsau lidé:
Tedy někteří lidé jsau smrtelní.

§. 137.

Hořejší i dolejší náwěst mají společný článek, jenž se článkem *prostředním* (terminus medius) jmenuje. Podmět záwěrku jsa podmětem dolejšku sluje *článek nižší* (terminus minor), a přísudek záwěrku, jsa přísudkem w hořejšku, sluje *článek wyšší* (terminus major). W rozsudku:

Wšaký člowěk jest smrtelný.
Wít jest člowěk:
Tedy Wít jest smrtelný,

jest: *člowěk* prostředním článkem, *Wít* nižším článkem a *smrtelný* wyššim článkem.

Tyto názwy původ swůj berau z wýslownych rozsudkůw, majících wždy twrdicí záwěrky, kdež podmět záwěrku nižši jest nežli jeho přisudek.

§. 138.

Poznamenáli se prostřední článek písmenem *P*, nižší článek písmenem *N* a wyšší písmenem *W*, tehdy prawidelná postawa auplných prostých wýslownych rozsudků bude tato:

P W
N P
N W

Platnost wšelikých wýslownych rozsudků opírá se o tuto sadu: W jakém poměru (shody neb neshody) daný znak k jinému znaku wěci stojí, w témže poměru stojí on i k wèci samé; aneb znak (twrdicí neb záporný) znaku jest i znakem předmětu pod tímto znakem stojícímu. Tato sada může slauti zásadau wýslownych rozsudků. Jinak dá se onano sada pro twrdicí rozsudky i takto wyjádřiti: Co znaku wěci přisluší, sluší i wěci samé (nota notae est etiam nota rei); u p. *Wšecka tělesa jsau hybná.*

stálice jsau tělesa:
tedy jsau stálice hybné.

Zde se usuzuje, že znak hybnosti stálicím přisluší, poněwadž znaku jich, totiž znaku tělesnosti takowý znak přisluší. Pro rozsudky záporné dá se onano sada wyjádřiti takto: Co se znaku wěci protiwí, to se protiwí wěci samé (repugnans notae repugnat rei ipsi); u p.

Rozumní tworowé nebudte co wèci upotřebowáni.
Černochowé jsau rozumní tworowé:
Nebudtež tedy co wèci upotřebowáni.

Zde usuzujeme, že znak úpotřeby jakožto pauhé wěci černochům se protiwí, poněwadž se protiwí znaku jich, že rozumní jsau tworowé. Ze wšecho jest widno, že

zásada výslovných rozsudků nic jiného není, nežli zásada potažné totožnosti (relativae identitatis), asi podlé toho obrazce:

	aneb:
1) X — B	X
2) A — X	// \\
3) A — B	$A = B$

Proslow: Dictum de omni et nullo, jest následek proslowu: Nota notae etc. a chce toliko říci: Co rodu přisluší aneb nepřisluší, to přisluší neb se protiví i všem twarům a jednotnikům.

Mnozí se snažili dobu výslovného rozsudku na zřetel dáti a poměr spojených w něm sad, a sice rozsudky s twrdicím záwěrkem tímto dwojím způsobem:

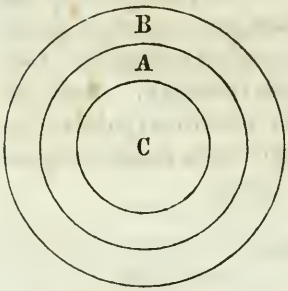

t. j. že C w A a A w B se obsahuje, tedy se také obsahuje A w B.

Rozsudky se záporným záwěrkem wyobrazují se takto:

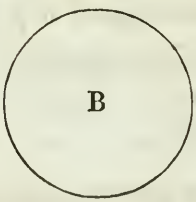

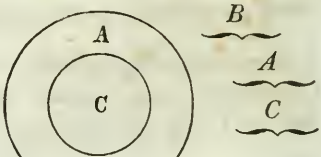

t. j. že C w A a A w B obsaženo jest, tedy se neobsahuje také C w B.

§. 139.

Prostý výslowný rozsudek sluje *pauhý*, když jest aupln a w prawidelné postawě; neníli ale aupln a nemajíli články swého wykázaného místa, tehdy sluj *přesadný* (hybridus).

§. 140.

Náwěst dolejší pauhého výslowného rozsudku musí wšudy býti twrdicí, neboť má podmět záwěrku podřadowati hořejškowi a wypráwěti, že k těm wěcem přináleží, o kterých hořejšek cosi stanowí. — Hořejší ale náwěst může býti buďto twrdicí nebo zapírací. W prwní případnosti sluje rozsudek twrdicí (§. 137), w druhé pak zapíraci; n. p.

Nižádný člowěk není wšewědaucí.
Wít jest člowěk:
Tedy Wít není wšewědaucí.

Odtud to prawidlo, že ze samých záporných úsudkůw ničeho zawříti nelze. (Ex puris negativis nihil sequitur).

§. 141.

W rozsudcích pauze a prostě twrdicích výslowných přidáwá se podmětu záworní propowědi znak, bywší znakem znaku přidaného w dolejšku témuž podmětu; n. p. w rozsudku *wšaký člowěk jest smrtelný, Wít jest člowěk, tedy jest Wít smrtelný*, dáwá se Wítowi znak *smrtelný*, protože mu dle wýpowědi dolejška přisluší znak *člowěk*, jehož znakem jest dle wýpowědi hořejška znak *smrtelný*. Z toho wyplýwá pro rozsudky twrdicí pauze a prostě výslowné to prawidlo: Co znaku nějakého předmětu (představy) přisluší, to přisluší předmětu (představě) samému. Znaku *člowěk* představy *Wít* přisluší znak *smrtelný*, tedy i samé představě *Wít* přišlušeti musí. (Nota notae est nota rei ipsius).

§. 142.

W záporných rozsudcích pauze a prostě výslowných zapírá se w podmětě záwěrku znak, protože mu podlé dolejška přisluší znak, jenž podlé wyměření hořejška se pří-

sudkem závěrku zapírá; n. p. w rozsudku: *nižádný člowěk není wšemohaucí, Wít jest člowěk, tedy Wít není wšemohaucí,* zapírá se Witowi znak *wšemohaucí,* poněwadž mu, jakož dolejšek wyprawuje, znak *člowěk* přisluší, znaku *wšemohaucí* w sobě nepřipaušťující. Pročež pro záporné rozsudky pauze a prostě wýslowné toto wzniklo prawidlo: Co we znaku nějakého předmětu se zapírá, to se zapírá w předmětě samém. (Quod repugnat notae, repugnat rei ipsi).

§. 143.

Hořejší propowěd rozsudkůw pauze a prostě wýslownych buď wždy wšeobecná, neboť prawidlo zní: ze samých zwláštních propowědí nic nenásleduje (ex puris particularibus nihil sequitur); n. p.

Někteří učení jsau nešlechetní.
Někteří nábožní jsau učení:
Tedy někteří nábožní jsau nešlechetní.

anebo: *Někteří lidé jsau učení.*
Wít jest člowěk: — nemohu zawírati
Tedy jest Wít učený, — protože pochybno jest, zdaliž *Wít* k těm lidem náleží, o nichž se prawí, že učení jsau; pakli ale wšeobecně něco o lidech klade se, tehdy není pochybno, že i *Wít* k tomu přináleží.

§. 144.

Z toho prawidla plyne onaké wyjádření rozsudkůw pauze a prostě wýslownych; oni totiž nějakému podmětu buď něco přiwlastňuji, nebo jej toho odsuzují; protože tento podmět dle wyřknutí dolejška twarem jest takowých předmětůw, jimž dle wyřknutí hořejší propowědi tento přísudek buď přináleží nebo nepřináleží. Protož mohau dotčená prawidla takto wyjádřena býti: Což přisluší celému rodu, to přisluší i twarům téhož rodu. A pro záporné rozsudky: Čehož se odsuzuje rod, toho se odsuzují i twarowé jeho. Prwní zákon jest ono: dictum de omni, a druhý ono: dictum de nullo.

§. 145.

Poněwadž podbírá dolejšek podmět záwěrku pod hořejškem, tedy má záwěrek kolikost dolejška, jakost pak hořejška, protož se hořejškem stanowí, zdaliž se jaký znak podmětu w záwěrce přisaudí anebo odsaudí.

Zákony wyplýwající z podstaty wýslownych rozsudků, kteréž k činění jich a posuzowání slaužily, jsau následující:

1) Pořádný a úplný wýslowný rozsudek ať w sobě drží tři sady, zawírající w sobě jen tři hlawní pojmy.

2) Hořejšek buď powšechný a dolejšek buď twrdicí.

3) Záwěrek se řeď w ohledu na kolikost dolejškem a w ohledu na jakost hořejškem. — Z těchto tří wšecky ostatní prawidla bude snadno wywoditi.

W rozsudku: *Kdo swau wědu zewrubně zná, jest prawě učený.*
Brož swau wědu zewrubně zná:
Tedy jest Brož prawě učený.
nalézá se šestero rozličných pojmů: Wěda — zewrubně — zná — prawě — učený — Brož; — jednak tři hlawní pojmy: wědu zewrubně znáti, prawě učený, Brož.

§. 146.

O rozsudcích wýslownych přesadnych.

Rozsudek wýslowný sluje *přesadný* (míšený), když při něm buď prawidelného pořádku w náwěstech a jejich článcích není, a nebo když některau jinau změnu na swé době trpí. Prawidelný pořádek a postawa wýslownych rozsudkůw byla tato: (wiz §. 138).

1. *P W*
N P
N W

Můžc jí ale ještě trojím způsobem změněno býti.

2. *W P*
N P
N W

3. *P W*
P N
N W

4. *W P*
P N
N W

tak že jest čtwero postaw, které se obyčejně figury neb obrazci jmenují. W druhém obrazci jest hořejšek obrácen; příklad toho buď:

Nižádná konečná jestota není swatá.
Bůh jest swatý:
Bůh tedy není konečná jestota.

W třetím obrazci jest dolejšek obrácen:

Wšickni lidé jsau smrtelní.
Wšickni lidé jsau konečné jestoty:
Některé konečné jestoty jsau smrtelné.

We čtwrtém obrazci jest hořejšek i dolejšek obrácen:

Nižádný kruh není čtwerohraník,
Wšickni čtwerohranníci jsau obrazci:
Někteří obrazci nejsau kruhy.

§. 147.

K wyskaumání, zdaliž který rozsudek druhého, třetího nebo čtwrtého obrazce prawý jest, ničeho není třeba, leč nawrácení prawidelné postawy náwěstem.

§. 148.

Rozsudek, w němž některá z náwěstí chybuje, sluje rozsudek *krytý* (crypticus). Chybujeli zcela nějaká náwěst, tehdy sluje *rozsudek zamlkawý* neb *zámlka* (enthymema); n. p. *Wšaký člowěk jest smrtelný:*

Wít jest tedy smrtelný.

jest zámlka, kdež dolejší náwěst chybuje; tak také i tento rozsudek:

Wít jest člowěk:
Tedy Wít jest smrtelný.

w němž se hořejšek zamlčuje. — Neníli ale nižádná náwěst wyjádřená, tehdy jest rozsudek *sražený* (contractus); n. p. *Wít co člowěk jest smrtelný.*

§. 149.

O prostých podpowědných rozsudcích.

Rozsudek, jehož hořejší náwěst obsahuje podpowědný úsudek, sluje *podpowědný*, a jest *prostý*, když má jenom

dwě náwěsti. Jsauli obě dwě podpowědné, tehdy jest podpowědný rozsudek pauhý; pakli ale dolejší náwěst wýslownym úsudkem, tehdy sluje *přesadný*. Příklad rozsudku pauho a prosto podpowědného buď tento:
Neníli člowěk swoboden, nemůže zlého páchati.
Nemůželi člowěk zlého páchati, tehdy nemůže býti trestán:
Neníli člowěk swoboden, nemůže býti trestán.

Příklad rozsudku přesadného pauho a prosto podpowědného jest tento:

Pršíli, bývá mokro.
Nyní není mokro:
Tedy nepršť.

§. 150.

W podpowědných rozsudcích jest důwod spojen s následkem, hořejšek totiž jest důwodem a dolejšek následkem. Z toho plyne prawidlo pro prosté podpowědné rozsudky: Kladeli se hořejšek (důwod), tehdy i dolejšek (následek) nutno klásti; opáčně též: zamítáli se dolejšek (následek), tehdy i hořejšek (důwod) zawrhnauti nutno. W prwní případnosti zawírá se *kladmo* (modo ponente), w druhé *zámětmo* (modo tollente).

§. 151.

W rozsudku pauho a prosto podpowědném má každá náwěst za swůj zásudek násudek druhé, a z toho plyne spojeni obau náwěstí. Učiníli se w záwěrku neopakowaný násudek w náwěstech za násudek, a neopakowaný zásudek w náwěstech za zásudek záwěrku, tehdy se zawírá kladmo; n. p. *Jestli Bůh maudrý, dobrý a sprawedliwý, tehdy se má každý zlosyn trestu báti.*
Máli se každý zlosyn trestu báti, tehdy jest duše nesmrtelná.
Jestli Bůh maudrý, dobrý a sprawedliwý, tehdy jest duše nesmrtelná.

Zapíráli se w náwěstech neopakowaný zásudek a činíli se z něho w záwěrce násudek, a dáli se mu w náwěstech

neopakowaný násudek se záporem za jeho zásudek, tehdy se zawřelo zámětmo; n. p.

Mluwíli Brož prawdu, tehdy wysaudím swau při.
Wysaudímli swau při, budu mohowitý člowěk.
Nebuduli mohowitý člowěk, tehdy Brož prawdu nemluwil.

§. 152.

Tak také se může w rozsudku podpowědném přesadném buďto kladmo nebo zámětmo zawírati; w prwní případnosti ztwrzuje se násudek hořejška dolejškem, a tudy se i zásudek hořejška w záwěrku ztwrzuje, n. p.

Jestli Wít ctnosten, tehdy mluwí prawdu.
Wít jest ctnosten:
Wít tedy mluwí prawdu.

W druhé případnosti zapírá se w dolejšku zásudek hořejška, kudyž i w záwěrku se zamítá násudek hořejška; n. p.

Jestli Wít ctnostný, tehdy mluwí prawdu.
Wít nemluwí prawdu:
Wít tedy není ctnostný.

§. 153.

Nemůže se ale opáčně říci, že když se násudek (důwod) zamítá, že i následek (zásudek) jest k zametení; neboť následek může z jiných rozličných důwodů wznikati;

Jestli Wít ctnostný, tehdy mluwí prawdu.
Wít není ctnostný:
Wít tedy nemluwí prawdu.

jelikož možno jest, že Wit ne ze ctnosti, nébrž i z jiných příčin, n. p. z bázně, prawdu mluwí.

Též také nelze sauditi, když se zásudek (následek) připauští, že i násudku připustiti třeba, z té příčiny, protože následek z mnoha jiných jistě důwodů plynauti může; n. p.

Jestli Wít ctnostný, tehdy mluwí prawdu.
Wít mluwí prawdu:
Wít jest tedy ctnostný.

jelikož z jiných důwodůw může Wit prawdu mluwiti, niko-

li etnostný nejsa. — Co se zde o rozsudcích podpowědných přesadných stanowilo, tolikéž se o pauhých stanowiti dá.

Prawidlem odličného rozsuzowání jest tato sada: kladením jednoho ze dwau záporných pojmůw druhý se ruší, a rušíli se jeden, druhý se klade.

Z toho následuje dále:

1) Položíli se (určitě) jeden, ostatní se ruší.

2) Položíli se jich (neurčitě) wíce kromě jednoho, tehdy se ruší toliko tento.

3) Zrušíli se jeden, tehdy se klade některý z ostatních (neurčitě).

4) Zrušíli se jich wíce kromě jednoho, tehdy se klade tento (neurčitě).

§. 154.

O rozsudcích prosto odličných.

W rozsudcích *odličných* wynáší se hořejšek odličným úsudkem. W odličném úsudku se nawrhuje okres přísudkůw, z nichž jeden při wylaučení druhých podmětů přisluší. Na tom zpoléhá zákon tento odličných úsudkůw: Přiříkáli dolejšek z přísudkůw w hořejšce jmenowaných jeden podmětu, tehdy wšecky ostatní se od toho wylučují (modus ponendo tollens):

Wít jest buď bílý, nebo žlutý, nebo černý nebo snědý.
Wít jest černý:
Wít tedy není ani bílý, ani žlutý, ani snědý.

Potom zákon druhý tento: Když dolejškem podmět jednoho nebo několika wíce přísudkůw w hořejšce jmenowaných se odsuzuje, tehdy přísudkem ostatním, nebo jestli wíce ještě jich, jedním z ostatních nadán býti musí (modus tollendo ponens); n. p.

a) *Wít jest buď zdráw nebo churaw.*
Wít není zdráw:
Wít jest tedy churaw.

b) *Wít jest buď bílý, nebo žlutý, nebo snědý, nebo černý.*
Wít není bílý ani žlutý:
Wít jest tedy buď snědý nebo černý.

§. 155.

Máli podpowědný rozsudek w hořeni náwěsti za swůj násudek odličnau propowěd, a zawiráli se zámětmo (modo tollente), tehdy jest takowý rozsudek *rohatý* (cornutus), a sice jestli w odličném tom úsudku jsau dwa čláuky, tehdy jest *dwaurohý* (dilemma, dwaurohaun), jsauli tři, *trojrohý*, (trilemma, trojrohaun); tak i *čtwerrohý* (tetralemma), a t. d.; n. p.

Kdyby duše zahynula s tělem, tedy by ji Bůh buď zachowati nechtěl, anebo zachowati nemohl.

Nedá se wšak ani jedno ani druhé mysliti, jelikož ji zachowati chce a zachowati může:

Tedy duše nezahyne. —

To jest rozsudek dwaurohý.

Rozsudkůw rohatých se obyčejně užiwá k dokázání, že odporník něco nedůwodného pronesl.

Ač se zchwaluje způsob tohoto wyroženého rozsuzowání, jednak i wýstrahy třeba, by se nemámilo twárnau důsledností, a protož k wyskaumání rozsudku rohatého má se ke třem wěcem zření obraceti:

1) Zdali mezi čláukoma hořejška jest prawá důslednost?

2) Zdali odličení doboprawé jest?

3) Zdali se w dolejšku wšecky odličenci oprawdu ruší. Následující trojrohaun z trojí by této příčiny klesal.

Kdyby byla filosofie cosi dobrého, tehdy by musela buďto mocnosti, anebo bohatstwí a cti poskytowati.

Ona wšak neposkytuje nic z toho ze wšeho:

Tedy . . .

Tuto

1) není důslednosti wůbec. Neboť by mohla wždy cosi dobrého býti, neposkytujíc statkůw wnějších.

2) Není odličení úplné. Neboť kromě jmenowaných darů stáwá ještě jiných, kterými by se odměniti mohla filosofie, byť i oněch neposkytowala.

3) I podbor koneěně není prawý, jelikož mnozí filosofowé i jmenowaných odměn nabyli.

§. 156.

O rozsudcích sražených.

Rozsudek sražený (epicherema) wzniká tenkráte, když se w hořejší neb dolejší náwěsti důwod přidáwá, proč se takowý úsudek pronáší; n. p.

Wšaký člowěk jakožto konečný twor jest smrtelný.
Wít jest člowěk:
Wít jest tedy smrtelný.

kdež w hořejšku sražený rozsudek se nalézá.

K zámlkám neb rozsudkům sraženým počítají se rozsudkowé neupostředění, w nichžto wždy, majíli za zprawné uznáni býti, přimysliti se musí hoření náwěst, w kteréž důwod platnosti se zkrýwá.

Dají se neupostředění rozsudkowé rozmísiti w následující, a sice:

1) W *stejnowahé* (ratiocinia pariationis s. aequipollentiae).

2) W *podřaděné* (ratiocinia subalternationis).

3) W *potýkawé* neb *protiložné* (ratiocinia oppositionis).

4) *Obrácené* (obratné, ratiocinia conversionis).

§. 157.

Stejnowazí rozsudkowé jsau tací, jichžto prawost aneb křiwost sady se dowozuje z druhé, ježto pauze slowy se liší. Takowé sady se nalézají w poměru stejnosti a mohau se zastupowati; u p. *Bůh wšecko může: tedy jest wšemohaucí;* aneb: *Brož jest Wítůw otec: tedy jest Wít Brožůw syn.*

W tom se widí, žeby slowo *tedy* ani wyřknauti se nemohlo a platnost jedné sady za platností druhé uznati se nemohla, kdyby se w mysli totožnost jich obau neuznáwala. Uznání toto děje se sadau, w kteréž se ony sady w poměru nalézají.

§. 158.

Dwa rozsudkowé se wíží spolu, když závěrek jednoho se stává návěstí druhého; n. p. tito dwa rozsudkowé:

a) *Wšickni konečnì tworowé jsau smrtelnì.*
Wšickni lidé jsau konečnì tworowé:
Wšickni lidé tedy jsau smrtelnì.

b) *Wšickni lidé jsau smrtelnì.*
Wšickni učenì jsau lidé:
Wšickni tedy učenì jsau smrtelnì.

wiží se spolu, jelikož závěrek předního stal se návěstí druhého.

Spojili se wíce swázaných rozsudkůw wynecháním závěrků, kteříby návěsti zastupowali, tehdy powstává rozsudek *hromadný* neb *hromadník* (sorites); n. p.

Duše myslí.
Myšlenì dèje se konáním,
Konánì dèje se mocì;
To, co má moc, jest podstata:
Duše tedy jest podstata.

Rozsudek hromadný dá se rozebrati w toliko rozsudkůw, koliko se w něm článkůw prostředních nalézá; w dotčeném příkladě we tři, a sice:

1) *Co koli myslí, to koná.*
Duše myslí:
Tedy duše koná.

2) *Co koliw koná, to má moc.*
Duše koná:
Tedy má duše moc.

3) *Co má moc, to jest podstatau.*
Duše má moc:
Tedy jest duše podstata.

Z toho zeznati lze, že hromadník z rozsudkůw zamlkawých složen jest.

§. 159.

Hromadný rozsudek jest buď wýslowný nebo podpowědný. W onom se nalézají samí wýslowní, w tomto

sami podpowědní úsudkowé. Nejprwé zmíněno buď o wýslownych.

Wycházíli se od nejbližšího důwodu k nejzdálenějšímu, aby se prwní propowěd mohla státi náwěstí dolejší, ostatní ale propowědi wšecky hořejšky, tehdáž jest hromadnost rozsudkůw *wzstupná* neb *obyčtyná* (sorites communis ordinarius). (Wiz předešlý příklad.)

Wycházíli se ale od nejzdálenějšího důwodu k nejbližšímu, tak aby se prwní propowěd hořejškem, wšecky ostatní pak dolejšky státi mohly, tehdy sluje hromadnost *sestupná* (sorites inversus), anebo také *Goklenská* od nálezce Goklenia. Příkladem buď tento hromadnik:

Wšickni konečnítworowé jsau smrtelní.
Wšickni lidé jsau konečnítworowé,
Wšickni učení jsau lidé:
Wšickni tedy učení jsau smrtelní.

§. 160.

W hromadnosti obyčejné wýslowného rozsudku jest přísudek předcházející propowědi podmětem propowědi následující; při hromadných ale sestupných rozsudcích jest naopak podmět předcházející propowědi přísudkem nastáwající.

§. 161.

K pozorowání jest, že w hromadném rozsudku wzstupném wšecky náwěsti kromě poslední, a w sestupném wšecky, kromě prwní, twrdicí býti musejí; tyto wšak i záporné býti mohau. Pak, že w hromadném rozsudku wzstupném wšecky náwěsti wšeobecné jsau kromě prwní, w sestupném ale kromě poslední, kteráž také jako ona zwláštní býti může.

§. 162.

Podpowědní rozsudkowé hromadní dělí se w pauhé a přesadné. Onino obsahují pauhé podpowědné náwěsti, w těchto bývá posledni náwěst wýslowná; n. p.

Nebýwáli zlosynu blaho, tehdy Wítowi nemůže blaho býti.
Trestáli Bůh zlého, tehdy nemůže zlosynowi blaho býti.
Jestli Bůh sprawedliw, tehdy tresce zlého.
Jestli Bůh sprawedliw, tehdy nemůže Wítowi blaho býti.

kterýžto rozsudek jest pauho podpowědný. Přidáli se k náwěstem: *Bůh ale jest sprawedliw*, tehdy wznikne záwěrek: *tedy Wítowi nemůže blaho býti*, kudyž rozsudek podpowědný bývá přesadným.

§. 163.

Oba způsobowé podpowědných hromadníků jsau buď *obyčejné* (wzstupné) anebo *sestupné*. W prwé případnosti jest zásudek předcházejici náwěsti následkem následujicí, tak jako w případnosti druhé násudek předcházejicí náwěsti se stáwá zásudkem následujicí. W předešlém příkladě widěti jest hromadník sestupný; příklad obyčejného buď tento:

Jestli Bůh sprawedliw, tehdy tresce zlého.
Trestáli Bůh zlého, tehdy zločinnému nebude blaho.
Nebudeli zločinnému blaho, tehdy nebude Wítowi blaho.
Jestli Bůh sprawedliw, tehdy nebude Wítowi blaho.

Tento se dá změniti w obyčejný přesadný podpowědný hromadník přidáním k náwěstem: *Bůh jest ale sprawedliw*, což záwěrek činí: *tedy nebude Wítowi blaho.*

§. 164.

Při wšech podpowědných rozsudcích hromadných dwojí zawírání bývá; jedno se děje kladmo, druhé zámětmo. Prwní se užíwá w hromadníku w pauho podpowědném obyčejném, kdež prawdau násudku w náwěsti prwni prawda se rozsuzuje zásudku w poslední náwěsti, jakož se w předešlém příkladě zhledáwá. Při sestupném podpowědném hromadníku rozsuzuje se prawda zásudku w prwní náwěsti prawdau násudku w poslední náwěsti. (Wiz příklad §. 162.)

Dle zawírání zámětného rozsuzuje se w pauze podpowědném hromadníku křiwda násudku w prwní náwěsti z křiwdy zásudku w poslední náwěsti. Příklad toho by byl w §. 163, kdyby se záwěrek tento stal: *Jestli Wítowi nebude neblaho* (t. j. blaho budeli), *tehdy Bůh není sprawedliw.*

W přesadném obyčejném podpowědném hromadníku zawírá se kladmo, když w poslední náwěsti se násudek prwní náwěsti klade, a zásudek předposlední náwěsti záwěrkem se stáwá: zámětmo ale, když se w poslední náwěsti zásudek předposlední náwěsti zamítá, a protiwnost násudku prwní náwěsti záwěrkem se stáwá.

W přesadném sestupném podpowědném hromadníku zawírá se kladmo, když poslední náwěsti násudek předposlední se klade, tak aby zásudek prwní náwěsti se záwěrkem stal; zámětmo, když w poslední náwěsti zásudek prwní náwěsti se zamítá, tak že se protiwnost předposlední náwěsti záwěrkem stane.

B. Náwodstwo.

§. 165.

Wšeliké myšlení záležející w ponětích, úsudcích a rozsudcích k rozmnožowání našich poznatkůw prospiwati má, z nichž rozum náš nauky a wědy wzděláwá. Dokonalost těchto poznatkůw a wědomostí, jakož i dokonalost tudy pošlých nauk jest cíl, ku kterémuž myšlení směřowati má.

§. 166.

Ku poznání našemu nenáležejí jedno představy naší mysli, nébrž i také naší čitelnosti, totiž názory. Dokonalost tedy našeho poznání buďto k našim myšlénkám nebo názorům wztahowati se bude; ona sluje dokonalost logická, tato ale dokonalost *krasowědná* (aesthetica). Poněwadž mysl naše jedině postřednictwím neboli pomocí pojmůw poznáwá, tedy logická dokonalost wědomostí a nauk jedině k pojmům se wztahowati může, t. j. zřetelnost poznání náleží k logické dokonalosti, a živost k dokonalosti krasowědné.

§. 167.

Náwodstwo pauhé wšeobecné logiky směřuje k tomu, aby stanowilo zákony, dle kterých naše poznání a nauky by logické dokonalosti nabyly. W tomto náwodstwu se odtahujeme wšeho obsahu w poznání, prohlídajíce jedině k dobám mysli, čímž ono se rozeznáwá od náwodstwa určitých nauk, n. p. *pauhé mathematiky;* aniž pak se šetří nestatečnosti člověčí, která poznání naše wšelikterak obmezuje, čemuž místo teprwa w logice upotřebené se uprostraní.

§. 168.

Wšeliká wědomost záleží na usuzowání, jehož logická nebo dobná dokonalost bude podlé doby úsudkůw, totiž podlé kolikosti, jakosti, potahy a způsobowosti rozwrhowána. Kolikost poznání jest dwojí: *rozsažná* (extensiva) a *obsažná* (intensiva); ona se wztahuje k okresu, tato k obsahu.

Jakost se wztahuje k stupni swědomosti, totiž k jasnosti a zřetelnosti, jakauž poznání pojato jest. Potaha nawrhuje prawdu a způsobowost k jistotnosti prohlídá. Logická dokonalost z tohoto čtwerého hlediště budiž pozorowána a obádána.

§. 169.

Wedlé okresu jest naše wědomost tím dokonalejší, čím bywá prostrannější. Proti obšírným wědomostem stojí wědomosti obmezené. Wědomosti ze zkušenosti nabyté jsau neobmezitelné rozlehlosti, mohauce wždy ještě šířeny a rozmáhany býti; n. p. *přírodopis, zeměpis a t. d.* Ony wšak, které se zakládají rozumem, mají určitý okres a mohau wystiženy i dočerpány býti; sem náleží pauhá wšeobecná logika.

§. 170.

Dokonalost wědomosti šetřená wedlé obsahu wztahuje se k obsažnosti jeji, založené w mnohostranné platnosti a důležité ceně. Tato důležitost pro jiné wědomosti jest buďto *dobná* nebo *matiznowá*. W prwní případnosti slauží je-

dna wědomost druhé za *řádidlo* (canon), jakož jest logika pauhá wšeobecná wšem naukám ostatním; w druhé pak stáwá se *strojidlem* (organon), t. j. jedna wědomost poskytuje pomocných *sad* (nálezů), které druhá k swému prospěchu obracuje, n. p. pauhá mathematika snowadlem jest hwězdářstwí.

§. 171.

Dokonalost poznatků dle jakosti záleží w jejich jasnosti, zřetelnosti, důwodnosti, stručnosti a t. d. Těmto naproti stojí temnota, zmatečnost, mělkost a powrchnost.

§. 172.

Jestli se hotowý pojem wyjasňuje, aby zřetelným byl, rozbíráním jeho znakůw, tehdy wzniká zřetelnost *rozborná* (analyticus); skládáli se ale ponětí samo z některých znakůw a hotowili se, tehdy sluje jeho zřetelnost *sborná* (syntheticus). Z toho lze sauditi, co jest: wyjasňowati ponětí, a což zřetelné ponětí sobě utwořiti. Sbornau zřetelností rozmáhá se poznání dle obsahu; skrze rozbornau se sice obsah nerozmáhá, toliko k wětší swědomosti přiwedeno bywá.

§. 173.

Zřetelného poznání lze nabyti wyobrazením, wýkladem a wýměrem. *Wyobrazowáním* udáwáme jenom tolik znaků, coby předmět k jistému úmyslu rozeznán býti mohl. Cesta n. p. se wyobrazuje nepowědomému ji, kudy jíti má, aby nezablaudil; rowně tak přírodopisec přirozené wěci wyobrazuje. Wyobrazení neobsahuje w sobě úplně wšech znaků; kdo n. p. zlato wyobrazuje, nemá úmysl, aby podotkl wšech znaků w něm obsažených, aniž těch, které mu powědomy jsau. U wyobrazowání netřeba udáwati znaky wnitřní, budeli toliko ku wněšným poukázáno. *Wýklad* (expositio) nějakého ponětí jest takowé pronešení obsažených w něm znaků, při kterémž se sice snažnost jewí, aby se wšech připomenulo, přece ale mnohého se wynechává. Wýklad wšak od wyobrazení w tom se dělí, že toliko zna-

ky wnitřni nawrhuje; n. p. když mudřec wykládá, co zákonem, prawem, maudrostí wyrozumíwá. *Wýměr* (definitio) jest nejstručnějšj pronešení obsažených znaků w ponětí; n. p. *Kruh jest čára od jednoho bodu ušudy stejně zdálená*, anebo: *trojúhelník jest obrazec třemi hranami zawřený.*

§. 174.

Jednotné představy ani wyloženy ani wyměřeny býti nemohau, nejsauce zřetelnosti schopny, nébrž toliko jasnosti, kterauždo jasnost způsobiti nejlépe přirownáním ku protiwné představě; n. p. ponětí *jedinost* jest takowý pojem, jenž přirownáním ku pojmu násobnosti dá se wyjasniti.

§. 175.

Představy násobné jsau buďto *utwořené* nebo *dané*. Při prwních můžeme arci úsečně (stručně) udati, co jsme myslili; ale jiná otázka bude, takéli skutečně ten předmět se nalézá, zdaliž ponětí naše o něm není toliko jalowau představau bez skutečnosti. Tehdáž můžeme říci, že jsme představu swau wyměřili, ale nikoli předmět samý. Mathematik může pronášeti čisté wýměry swých pojmůw, poněwadž zračitě možno ukázati předmět jejich. Wýměr utwořeného ponětí sluje *opowěd* (declaratio); n. p. *Čtwerec bud onen čtwerohraník, jenž stejné hrany a čtwero prawých úhlůw má.* Při daných představách zůstáwá wždy pochybno, zdaliž w rozbírání znaku některého se nepominulo. Nebo jestli předmět nám ze zkušenosti w názoru dán, tehdy wýměr téměř nemožen jest, poněwadž nekonečně mnoho znaků se w něm nalézá.

§. 176.

Každý wýměr jest wýslowný úsudek, w němž wyměřenec (definitum) podmětem a udané znaky přisudkem se stáwají. Máli wýměr dokonalý býti, nebuď

1) ani příliš *prostraný* ani příliš *těsný*, nébrž *úsečný*. Řeknuli: *Kruh jest křiwá čára*, tehdy dáwám příliš prostraný wýměr; řeknuli: *Trojúhelník jest obrazec třemi stejnými*

hranami zawřený, tehdy činím příliš těsný wýměr, protože nejenom stejnohrané, ale i nestejnohrané mohau trojúhelníky býti. Znamení úsečného wýměru jest, když se pojmowé w něm střídati dají.

2) Měj w sobě znaky jasné a zřetelné. Nejasný byl by, kdyby se řeklo: *Láska k Bohu jest nebeské příbuzenstwí a odewzdání se w božstwí.*

3) Wýměr neudáwej žádných powrchních a náhodných znakůw, nébrž podstatné. Záporné znaky jenom tehdáž místo mějte, když wyměřenost nedostatek má znaků wěcných; n. p. *slepota, tma a t. d.*

§. 177.

K wyšetření, neníli wýměr ani záprostranný ani zátěsný, slauží toto prawidlo:

1) Dáli se wýměr prostě zaměňowati, tehdy není nikoli zátěsný, nebo byllíby přísudek (totiž wýměr) těsnější nežli wyměřenec (podmět), tehdy by protiwnost přísudku byla prostrannější nežli protiwnost podmětu, a tudy by nikoli zaměňowati se nemohlo.

2) Jestli úsudek obsahující wýměr schopen pauhého obrácení, tehdy není záprostranný; nebo byllíby wýměr záprostranný, tehdy by byl přísudek wětšího okresu nežli podmět, a wýměr nebylby pauhého obrácení schopen.

§. 178.

Wýměr trojí se rozeznáwá, a sice

1) Wýměr *slowní* (verbalis), kterýž nic jiného není, nežli rozložení slowa; n. p. *bezpečné* jest to, co jest *bez péče.*

2) Wýměr názewní (nominalis), který jenom srownalost jednoho ponětí s druhým uwodí, zawíraje toliko wnešné znaky; n. p. *pobožnost jest powinnost, kterau Bohu zawázáni jsme. Woda jest prohledací mok bez barwy a chuti.*

3) Wýměr *wěcný* (realis), který uwádí wnitřní jestotné znaky, ukazuje i možnost předmětu. On sluje také *rodný* (definitio genetica); n. p. *kruh wzniká, když rowná čára jedním koncem okolo druhého tak dlauho se točí, až do swého prwního místa se nawrátí.*

První a druhý wýměr wlastně mezi wýměry by se čísti neměl; poněwadž ale předmětowé zkušenosti wýměrem wěcným se wystihnauti nedají, tedy přestáwá se na jasnosti, kterauž onyno podáwají, ku wykleštění cesty k wýměru wěcnému.

Názewní wýměr se twoří, když se wezme nejbližší wyšší ponětí, pod kterým wyměřenec stojí, a pak twarowý rozdíl mezi ním a jeho nejpříbuznějším rodem.

§. 179.

Dokonalost, ku kteréž poznání naše směřuje, jest *prawda*. Prawda ale dwojí jest, jedna *logická* (dobná), na základních prawidlech mysli zpoléhající; druhá *matiznowá* (látečná), založená na shodě představy s předmětem. Logika se toliko prawdau dobnau zanáší; matiznowá prawda nemá žádného bezpečného *sudidla* (criterium). Poznatek nemající dobné prawdy, nemůže míti ani wěcné nebo matiznowé, jelikož nepřijmeme nikoli za prawdu, řekneli kdo, že čtwerohraný kruh byl widěl. Z dobné prawdiwosti nenásleduje wšak prawda matiznowá. Z dobné prawdy, *že Amerika powstala přiražením se některé luny k zemi*, nemohu rozsauditi prawdu toho wěcnau.

§. 180.

K čemuž ale při dokonalosti našeho wědění nejwíce prohlížeti sluší, jest *jistota*. Stupeň jistoty wytýká se naším *uznáwáním* (Fürwahrhalten), protože prawda a uznání jsau dwě rozličné wěci. *Prawda* jest srownalost představy se zákony mysli nebo s předmětem; *uznání* jest srownalost představy se smyslem. Tisíceré wěci uznáwáme za prawdiwé, kteréž prawdiwé nejsau, a tisícerých jiných, kteréž prawdiwé jsau, za prawdiwé neuznáwáme; n. p. prostý zeměměřič mnohých wěcí se podjímá dle předpisu, newěda, proč to tak dělá a nejináče, nemaje žádné jistoty o tom, což prawdiwého jest po době i po matizně. Mnozí mohau uznáwati jednu wěc, ale jejich uznání jest rozličeno wšelikým stupněm jistoty. Prawda nemá žádných stupňů, toliko uznáwání je má.

§. 181.

Abychom něco uznali, třeba míti příčinu neboli důwod k swému uznání. Ležíli důwod ten w uznáwajícím člowěku, tehdy jest to důwod *podmětný*; jestli ale důwod wšeobecně platný, tehdy sluje *předmětný*; n. p. Slyše kdosi nowinu, uznáwáli ji za prawdiwau, protože by přál, aby prawdiwá byla, tehdy uznáwá z důwodu podmětného, a jeho přání jest důwod uznalosti. Takowí podmětní důwodowé zakládají se na úmyslu, cíli, důležitosti neb citu jednotliwých lidí. Držíli kdo wěc z podmětného důwodu za prawdiwau, ten jest *přemluwen;* n. p. sprosták bywá přemluwen o strašidlech a kauzlech.

Od přemluwy liší se *přeswědčení*, neboli uznání prawdy z důwodů předmětných; n. p. Mathematik jest přeswědčen, že w každém trojúhelníku úhlowé úhrnkem wzati dwa prawé uhly wynášejí. Přeswědčení jest wýtečnější nežli přemluwa, neboť se nikdy nemění; přemluwa wšak, záležející na důwodech podmětných, jest proměnám podrobena, jsauc řízena mamem neb twárností, při kteréž widíme se býti přeswědčeny, když toliko přemluweni jsme. Mathematik a mudřec ať přeswědčují, básník časem toliko přemlauwá.

§. 182.

Uznáwání jest opět nestejného stupně; můžeme totiž domníwati se, wěřiti a wěděti. *Domnění* máme tehdáž, když wíme, že naše důwody (podmětné) ani pro nás samy, aniž pro každého nejsau postačitelné; n. p. Domnění mám, že po wěku lidé budau w powětří tak plowati, jako plowají po moři, wěda, že nemám před rukama postačitelných důwodů ani pro sebe samého, ani pro každého jiného, ale wíce důwodů pro to nežli proti tomu. *Wíru* máme tehdáž, když wíme, že uznáwáme cosi z důwodů u nás místo majících, newšak pro jednoho každého postačitelných; n. p. wěříce nesmrtelnost swé duše. *Wědění* jest uznání prawdy z podmětných i z předmětných důwodů; n. p. Mudřec *wí* zásady přirozeného práwa. Mathematik *wí* srownalost hran w krokwici.

Když pak wědění naše i widěním se potwrzuje, tehdy nabýwáme jistoty *zřejmé* (evidentia); n. p. Krokwice že tři hrany má.

§. 183.

Wstupujemeli od nižšího stupně k wyššímu, tehdy na nejpodlejším stojí domnění, nad to se powyšuje wíra, a nejwrchněji se wznáší wědění. Pro úsudky záhadné stačuje domnění, pro rozhodné wíra a pro stanowné hodí se wědění. Úsudek, který se wěděním pronáší, jest wždy neoddolatelný. Domnění a wíra nemůže se potýkati a příti s wěděním. Nemohu říci, 2krát 2 jest 5, protože wím, že jsau 4.

Domnění ustupuje wíře a wíra přestáwá wěděním. Jelikož bláznivě by dáwal se předek nižšímu stupni uznání nad wyšší, kdyby mathematik řekl: já wěřím, že jest celek větší nežli částka. Domnění beze wšeho podmětného důwodu jest *wrtocha*, a wíra bez rozumných důwodů jest *slepá wíra*.

§. 184.

To, co více důwodů pro sebe nežli proti sobě má, jest *hodnowěrné* neb wíře podobné. Hodnowěrnost jest dwojí, jedna logická, druhá wěcná. Ona se toliko úsudku týče, tato k wěci samé směřuje, při které se wšecky případnosti číslem snímají, a kde se wyšetřuje, mnoholi možných případností na jednu skutečnau přijde; tak n. p. jednalo by se o hodnowěrnosti wěcné, kdyby se skaumal stupeň jistoty, kolik ok by se jednau kostkau čtwerým wrhem wyskytlo. Na této wěcné hodnowěrnosti jsau zakládány pokladnice wýhozné pro wdowy. Při hodnowěrnosti logické není žádného wypočtění, protože důwodowé nejsau sobě rowni, a jeden snadno deset jiných přewažuje. Nižší stupeň hodnowěrnosti jest zdání, kteréž nemá pro sebe tolik důwodů, jako proti sobě.

§. 185.

Důwodowé, kteří s domněním naším se potýkají, slují *pochyby*. Pochyba pronešená proti kterému domnění sluj *námitka*. Kdo se z námitek wywésti nemůže, stojí w po-

chybnosti. Pochybnost se zwrhuje w *zádušliwost* (Scrupel), když důwodowé její náležitě oswědomeni nejsau. Namítáli kdosi, wida potlačenau etnost, důwody proti prozřetelnosti božské, tehdy ji uwádí w pochybnost. Člowěk ale sprostý, jenž z nepowědomých sobě důwodůw od prozřetelnosti božské upauští, padá w zádušliwost. Máli se kdo ze zádušliwosti wywésti, tehdy prwé wyjasniti ji, totiž w pochybnost obrátiti třeba. Neníli při nějaké pochybnosti žádných předmětných důwodůw, tehdy sluje pochybnost nedůwodná; n. p. pochybnost o nesmrtelnosti, w kteréž mnohý nešlechetník z podmětných důwodůw stojí, nemoha tušiti sobě, že po smrti cosi dobrého by naň připadlo.

§. 186.

Byť i wšak naše poznání dosti dokonalé bylo, přece ještě naukau nazwati se nemůže, leda budeli w jednotu jakausi spojeno, a podlé jistých prawidel uzpořádáno. Jelikož nauka wšeliký srozum připauští, tedy sluší rozličnost takau zde ponawrhnauti.

§. 187.

Wůbec se nauka odměšuje od poznatků podrobných a odlomných, jsauc wědomost saustawná, t. j. dle ponětí celku w rozmanitosti své do saustawy zpořádaná a spojená. Úplnost jest tehdáž w ní newyhnutelná. Pauhým skopením poznatků nauka se newystihuje, při kterémž ani pořádku a celosti k nalezení není, aniž úplnost; neb neúplnost rozmanitosti se nezeznáwá; nauka jest mnohem wýtečnější. Ona nauka, kteráž obsahuje saustawu domyslitelných poznatků, mohla by *wědau* slauti. Domyslitelné poznání jest ono, při kterémž neběží toliko o wyrozumění, ale které chce býti pojímáno a pochopowáno nahlížením důwodů. Tudíž se domyslitelné poznání liší od dějowého, kteréž jediné rozumění, nižádného pak pojímání a pochopowání nepotřebuje. Lékařství jest tedy jakožto saustawa poznatků naukau; *wědau* wšak aby je učinili, teprwa učitelowé jeho se snaží. Wěda sice ještě w užším smyslu může se nazwati saustawa domyslitelných poznání, kteráž přísnau wšeobec-

nost a nutnost sebau obnášejí; n. p. pauhá mathematika, logika, od nichž se liší zkusitelné nauky, chemie, přírodnictwí, nemohauce se takowau honositi wšeobecnostĺ a důwodnostĺ.

§. 188.

Pozorujemeli nauku co saustawu zpořádaných poznání, tehdy třeba wěděti, že k takowé saustawě ponětím celosti přistaupeno býti musí, kteráž pod sebau swé částky pořádně jednotí; což se buď rozdělowáním pojmu, buď důkazy, neb odplemeňowáním jednoho poznatku z druhého stáwá.

§. 189.

Rozličnost jest mezi rozborem a rozdělowánim pojmu. Ponětí se rozbírá, když se we swé znaky rozmísí; n. p. ponětí: *člowèk* w znaky *žiwočich* a *rozumný*. Rozdělení wšak pojmu jest udání w něm obsažených rodů, n. p. *člowèka* w *učené* a *neučené*. Při rozboru se rozjímá obsah, při rozdílení ale okresnost. Při rozboru mají částky menší obsah, ale okres wětší, při rozdílení ale mají wětší obsah a menší okres. Ponětí rozdělující se sluj *dìliwo* (divisum), a sice w hořením příkladě *člowèk*. Obsažené w ní částky nebo představy slujte *dílcowé* (membra divisionis), jakož jsau w předešlém příkladě *učení* a *neučení*. Poněwadž okresnost ponětí mnohonásobně rozdíleti dá, tedy prohlídáno buď k základu umíněného rozdělowání, totiž k *dèlidlu;* n. p. wzalilibychom barwu za základ, tehdy bychom člowèka rozděliti mohli w *černé, bílé, snědé, žluté člowèky a t. d.*

§. 190.

Prawidla dokonalého rozdělení jsau tato:

1) Každý díl jest podřaděná představa pod děliwem. Děliwo jest tedy pod každým dílem obsaženo, a má wětší okres nežli tento. Wšeliké dèliwo budiž ponětím.

2) Rozdělení buď úplné, t. j. dílowé wyplňujte okres celý rozděleného ponětí.

3) Dílowé jsauce spolurádné články a wylučujíce se wespolek, nesmějí býti podřaděnými promíchání, sice chy-

bno bude rozdělení; n. p. kdyby se řeklo: že weškero tworstwo se dělí na krušce, byliny a žiwočichy; protož má býti rozdělowání *nepřetržité* (stätig), totiž aby se žádného neopominulo dělidla obšírnějšího dříwe, nežli se k těsnějšímu sestaupí.

4) Z podaného jednoho dílu i ostatní dílowé snadno se najíti dají.

5) Dělidlo budiž znakem, o kterém se w děliwu žádné zmínky nenawrhuje.

§. 191.

Podlé mnohosti dílůw může rozdělení býti dwojčlené, trojčlené a t. d. Pauho logické rozdělení jest dwojčlené, totiž: *A* a *ne A*, podlé zákona wylaučeného třetího. Toto rozdělení má ten prospěch, že wždy jest úplno, ale spolu tu wadu do sebe, že záporný člen jalowé ponětí nic wěcného neposkytuje. Nejsau ale wšecka dwojčlená rozdělení také wždy logická, n. p. rozdělení člowěka dle pohlawí w muže a ženy. We wšech logických rozdíleních bude záporná a we wšech ostatních odporná lišnost. Při rozděleních na pauhé zkušenosti založených nelze dosíci wždy náležité plnosti.

§. 192.

Jestliže se dílowé nějakého ponětí znowa rozdělují, tehdy wzniká *poddělení* (subdivisio; n. p. rozdělímeli člowěka w učené a neučené; a opět w bohoslowy, práwníky a t. d.; tehdy nabýwáme poddílů.

§. 193.

Když tentýž pojem rozličným dělidlem se rozmísí, tehdy wznikají *saudílowé* (codivisio); n. p. z ponětí *člowěk*, učení a neučení, zdrawí a nezdrawí, jsau powstalí saudílowé. Článkowé saudělní mohau někdy wespolek spojeni býti. We wěcných ale poznáních prohlídati dlužno k tomu, budauli wšickni článkowé takowého spolčení schopni.

§. 194.

Dílowé se swými poddíly příbuzných (dle znaků se shodujících) pojmů, celku wědy základem býti mohau; když podlé nich rozmanitost k wědě náležitě zpořádána a srownána jest, powstáwá *osnowaná saustawa* (System); n. p. saustawa bylin a t. d.

§. 195.

Jistota některé sady buď z ní samé plyne, nebo z jistoty druhé sady pochodí, s kterauž spojena jest; a odtud bude jistota buď *bezpostřední* nebo *postřední*. Sada: *Celek jest wětší nežli částka*, jest *jistota bezpostřední;* sada: *že powrchnost kaule jest rowna ploše nejwětšího jejího kruhu čtyrykráte wzaté*, jest jistota postřední.

§. 196.

Sada bezpostřední, která má powšechnau platnost, a z které sady prawda jiných sad se nahlíží, sluje *zásada* (Grundsatz). Ač zásadě důkazu netřeba, přece prawda její prowozena býti má. Když jistotu sady z některé jiné sady wywodím, tehdy *dokazuji*. Onen poznatek, z kterého prawdu druhého odwodíme, sluje *důwod* (fundamentum probationis). Domnění a wíra nemůže dokazowána býti, protože její prawda nezáleží na předmětných, nébrž na podmětných důwodech. Když důkaz jenom z podmětných důwodů se prowozuje, tehdy jest jenom šalbau a mamem, a nepřeswědčuje, nébrž toliko přemlauwá. Takowý sluje *důkaz pro člowěka* (argumentum ad hominem).

§. 197.

Sada, jejížto prawdiwost dokázána býti musí skrze několiko postředních šad, sluj *úloha* (theorema). Propowěd, kteráž bez pomoci jiných sad z prawdiwé jakési propowědi plyne, sluj *přípojek* (corollarium; n. p. z dokázané úlohy, že w stejnorameném trojúhelníku jsau dwa úhly stejné, plyne přípojek: že w stejnohraném wšecky úhly stejné jsau.

§. 198.

Přimětky nebo *poznamenání* (scholia) jsau propowědi, které nenáležejíce ke hlawní wěci, toliko pro wyswětlení a z náhodných příčin uwozowány bywají.

Záhady (problema) nebo otázky chtí, aby ze známých ponětí jiné se nalézaly, kudyžby úplný úsudek twořen býti mohl.

Odbor (lemma) jest úsudek z jiných nauk wypůjčený, jehož prawdiwost za jistau přijata bywá; n. p. w metafysice jest ta propowěd: *Prostrannost jest nekonečně dělitelná*, odborná propowěd z mathematiky.

Požádawky (postulata) jsau úsudky, ježto opowídají, coby se státi mohlo; n. p. úsudek: *že čára se nekonečně prodlaužiti dá.*

§. 199.

Důkazowé jsau dwojí, buď *přímí* (directae), nebo *nepřímí* (indirectae). W důkaze přímém se prawda dokázatelné propowědi z prawdiwosti druhé dowodí, a opírá se o prawidlo postačitelného důwodu; n. p. *Wít jest smrtelný, protože jest člowěk.* Důkaz jest nepřímý, když se dowozuje, že opačnost té propowědi jest křiwá a nedůwodná, a ten se řídí prawidlem wylaučeného třetího; n. p. kdybych dokazowal Wítowi smrtelnost, dowodě, že nesmrtelnost jeho bylaby nemožná.

§. 200.

Tolikéž se důkazy rozwrhují w důkazy ze zkušenosti, a důkazy z rozumu čerpané; příklad onoho bylby důkaz, že *Bůh jest*, z úkazů přirodných, z hromobití, z řemeslného tkáni pawauka a t. d. wedený. Příklad tohoto bylby, kdyby se jsaucnost božstwa dokazowala z ponětí nejdokonalejší jestoty. Důkazy mathematické se dělí od filosofických, že jsau *zřejmé* (evidentes) a w pauhém názoře ukazowané, pročež by *názorné* slauti mohly, jakož onyno *námyslné* (discursivae) se jmenují.

§. 201.

Dokonalost důkazu záleží w tom, aby byl:

1) *Úplný.* Chybujeli jeden důwod, tehdy w něm mezera neb skok; n. p. od možnosti ke skutečnosti, od newědění k nebytí a t. d.

2) Aby byl *úsečný*, a ani méně ani více nedokazowal: příklad důkazu, jenž více dokazuje, buď tento: *Nikdo nemůže tomu život wzíti, komu ho byl nedal; člowěk sám sobě života nedal, tedy si ho ani bráti nemá.* Z toho následuje, žeby i zwířat zabíjeti nesměl.

3) Aby za důwod bráno nebylo, čeho dokázáno není (petitio principii), aniž pak to mezi důwody wmíšeno bylo, čeho se dokazuje, což *kolemchodné dokazowání* (Zirkelbegehen) se nazýwá; n. p. kdo z bibli dokazuje jsaucnost Boha, jakožto knihy od Boha wnuknuté.

§. 202.

Při sestawowání nějaké nauky má se prohlídati k tomu, aby w ni ničeho přijímáno nebylo, co k ní podstatně nepřináleží, a co ze základu jejího wlastně newyplýwá. Toto přiměšowání sluj *záběha* (metabasis). Toliko odborowé (lemmata) jsau wyňati a místo nalézají.

§. 203.

Způsob sestawowání některé wědy dle uwážených rozumem zásad sluj *náwod* (modus logicus), od kterého se liší způsob představowání předmětů w citelnosti založených, jenž sluje *způsob krasowědný* (modus aestheticus). W pauhé wšeobecné logice toliko s náwodem činiti jest.

§. 204.

Náwod může rozličně rozwržen býti podlé rozličnosti hlediště, z kterého k němu zření obracíme. Hledímeli na spojenost pronešených sad, tehdy odlučujeme náwodnau spojenost od rozbrojné, nahodné, nepořádné. Budeli rozmanitost podlé ponětí celosti pořádána a spojena, tehdy sluj takowý náwod *saustawný*; podáwajíli se

ale toliko částky bez pořádku a swornosti, bez obmyšlení jakého náwodu, tehdy sluj také pronešení *rozrušené* a *kusé* (rhapsodistisch, fragmentarisch). Jsauli ale články ponětím saustawně zpořádány a jenom nepořádně pronešeny, tehdy sluj *wýmèsné* (aphoristisch).

§. 205.

Z ohledu zřetelnosti buď se od násobného postupuje znenáhla až k jednotnému, po *náwodu rozborném*, nebo počíná se od jednotnějších představ, pokračowáním nenáhlým k násobným představám, což *náwod sborný* činí.

§. 206.

Z ohledu uważowaných důwodů we wědě jest jeden náwod *sestupný* (regressivus), jenž od nejbližšího důwodu ke zdálenějším prospiwá, a druhý *wzestupný* (progressivus), jenž od nejzdálenějších důwodů k nejbližším pokračuje. Náwod sestupný sluje jinak také rozborný, a wzestupný nazýwá se sborný, ale w jiném smyslu nežli nahoře.

§. 207.

Z ohledu cíle pronešené nauky rozličnost jest mezi náwodem *wýrokowým* (dogmaticus), *rozpačitým* (scepticus), *saudným* (criticus), *dějinowým* (historicus). Wýrokowý náwod naměřuje k tomu, aby učil, a kdež toho potřebí, dokazowal; rozpačitý nawrhuje pochybnosti proti sadám pronešeným. Saudný skaumá důwody a odwody (Gegengründe). Dějinowý náwod toliko uwozuje propowědi a sady, nečině zmínky o jejich následowności, a nebo udáwá toliko důwody od jiných udané, swému skaumání jich nepodrobuje.

§. 208.

Béřeli se ohled konečně na toho, ku kterému se pronešení naměřuje, a šetříli se zásoba jeho wědomostí, kterými jest opatřen, tehdy jest náwod *učenecký* (scholasticus), jenž učených známostí pohledáwá při druhém, a swé sady w osobliwé řeči pronáší; anebo *prostonárodní*,

jenž na přirozeném člowěka rozumu přestáwá, a obyčejného prostého proslowowání užíwá. Hledíli se na aučastnost učeníka, tehdy sluje náwod *poslyšný* (acroámaticus), když učitel sám toliko swau řeč pronáší; nebo *howorný* (eromaticus), když se učeník spolu domlauwá. Tento howorný může býti opět buď *rozmluwný* (socraticus, protože Sokrates ho při swých žácích užíwal), kde žák učitelem wedený hledí swau známost rozmnožiti, ozračiti a zdůwoditi; nebo jest *wyptáwací* (catecheticus), když zpytuje, jakých kdo známostí nabyl, a w jaké dokonalosti se při něm nalézají.

§. 209.

Při howorném náwodu jest třeba otázek. *Otázka* jest pronešený úsudek, w kterém jedné anebo wíce chybujících představ hledáme, z nichž by se dokonalý úsudek složiti dal. Podání chybující přesdtawy jest *odpowěd*. Z otázky a odpowědi powstáwá úsudek. Otázky se mohau tedy podlé rozličnosti úsudků rozwrhnauti we *wýslowné*, *podpowědné* a *odličné*. We wýslowném úsudce se může hledati buď podmět nebo přísudek, nebo určení srownalosti obau k jednotě swědomosti. W podpowědném úsudku mohu hledati buď násudek nebo zásudek, nebo následownost jejich. W odličném úsudku může se hledati jeden nebo druhý článek, nebo jejich úplnost a odličnost.

II.

Upotřebená wšeobecná myslowěda

čili

Rozumowstwo.

§. 210.

Úpotřebená wšeobecná logika w tom se shoduje s logikau wšeobecnau pauhau, že jsau obě wšeobecné, to jest: wší matizny a obsahu zbaweny; ale w tom jsau rozličny, že pauhá wšeobecná logika se zanáší zákony mysli wůbec, upotřebená ale podmětné překážky dokonalosti w člowěčím myšlení wyšetřuje. Pročež nejprwé k wadám lidského myšlení zření míti bude, a pak se ohlédne, jakými postředky by těmto wadám wyhowěti lze bylo.

§. 211.

Pauhá wšeobecná logika se zaměstnáwá rozborem konání myslných, aby sobě zákony o nich odmíšeně oswědomila, k čemuž žádné pomocné nauky potřebí není. Upotřebená wšeobecná logika má ale podmětné příčiny člowěčího poznání a myšlení wykazowati, a tudy má potřebu pomocných nauk, jakož jsau: *dušeslowí*, *člowěkoslowí a t. d.*

§. 212.

Již se ukázalo (§. 168), na čem dokonalost poznání záleží, a sice: na obšírnosti a důležitosti obsahu, na zřetelnosti, prawdě a jistotnosti. Dle toho bude upotřebená wšeobecná logika rozwržena we čtwero hlaw: z nichž jedna každá uwede wadu a nedostatečnost, s kterauž lidský *um* z ohledu těchto dokonalostí zápasí, a wyskaumá, kterými měrami jí oddoláwati by se mohlo.

I. Hlawa.

O zamezenosti člowěčího poznání dle obšírnosti a důležitosti, a kterak by gí w té příčině wyhowěti se dalo.

---

§. 213.

Ze zkušenosti wíme, že člowěk wšech wěcí a předmětů znáti nemůže; wždy weliká stránka jest pro nás nepoznatelná, n. p. *wěci nadsmyslné* (übersinnliche), gako jsau podstata člowěčí duše, její nesmrtelnost a t. d., poněwadž rozsah našeho poznání tak daleko se newztahuje; ale i ze wěcí poznatelných poznáwá člowěk při swé zamezené síle a nestálém wytrwání toliko nepatrnau částku. Prostrannost člowěčího wědění jest zamezena. Sňatek člowěku poznatelných wěcí sluj *obzor* (Horizont) poznání. Prohlídáli se při ustanowowání tohoto obzoru k člowěčímu poznání wůbec, tehdy wšeobecný obzor stanowí člowěčí poznání. W tom wšeobecném obzoru se sice zaujímá jeden každý člowěk se swým poznáním, jelikož ale při jednotliwém člowěku se powažuje určitý stupeň wědomosti a wytknutý cíl, tedy možno obzor poznání pro každého určitěji odměřiti, a takowý obzor jest *jednotliwý* neb *saukromný*.

§. 214.

Abychom určili obzor wšeobecný, dlužno se tázati: Jak daleko sahá smysl lidský neb poznáwací moc? neboli jinými slowy: Které předměty poznati lze a kterých nelze? kdež za odpowěd přijde: Wšickni předmětowé, majíli poznáni býti, ať se některé možné zkušenosti týkají; předmětowé, jichž kromě zkušenosti naší stáwá, jsau nepoznatelni. Poněwadž smyslných přezwídání potřebí máme, abychom něco zkusili, tedy můžeme wšeobecný obzor také takto wyhraditi: Předmět, jehož nelze čitelností stihnauti, není předmětem možné zkušenosti, n. p. *božstwí, naše žiwobytí po smrti*, nejsau předmětowé našeho poznání, aniž se zawirají obzorem wšeobecným.

§. 215.

Co se obzorem wšeobecným člowěčího poznání nezawírá, to se w obzoru saukromném nalézati nemůže; neboť tento nemůže býti prostrannější nežli onenno, nébrž jest těsnější, a tato těsnost řídí se dle míry mocnosti, a cíle jednoho každého. — Aby se tedy saukromný obzor mohl wyhraditi, třeba wěděti míru síly a cíl každého člowěka, a poněwadž schopnost lidská nestejná jest, jakož i cíl wšelikých lidí, tedy patrno, že wšeobecnau logiku tím zanášeti od místa by bylo. Nedostatek poznání, které by kdosi dle swé schopnosti míti mohl, a dle swého ustanowení míti měl, sluj *nawědomost*. Tak by n. p. saudce slušně newědomcem zwal se, kdyby zákonů, dle kterých sauditi má, neznal; kdyby ale zatmění slunce wypočísti neuměl, tehdy by kárání z neumělstwa neb newědomosti nezasluhowal. — Neumělec, který se honosí uměním, jakéhož do sebe nemá, přezdění *nawědy (nedouka,* Idiot) na sobě nese.

§. 216.

Předmětowé, kteří obzorem mého poznání zaujati nejsau, buď jsau nad obzorem, nebo pod obzorem, nebo kromě něho. Předmět leží nad mým obzorem, když ho smysl můj wystihnauti nemůže. A toho může dwojí případnost býti, buď leží nad wšeobecným obzorem, a není nižádnému poznatelen, n. p. *božstwí;* a nebo toliko nad obzorem jednotliwého člowěka; a tu bývá sice sám w sobě poznatelen, toliko že schopnosti některého člowěka k wystižení jeho nepostačují. — Pod obzorem leží předmět, když ho sice wystihnauti bychom mohli, ale poznání o něm sobě za zbytečno a nepotřebno pokládáme. Nemožno wšak wůbec určiti, co by pod obzorem wšeobecným leželo za rozličným naměřowáním a cílem wšelikého člowěka; záporně ale může se říci, že co se mrawností člowěka jakožto newyhnutelným cílem jeho w úzkém spojení stojí, nemůže pod jeho obzorem leżeti. Jest arci wšeliké poznání, o němž se twrditi nedá, w čem by wlastně důležito bylo, přece se nemůže wždy určitě jako pod obzorem le-

žící zawrhnauti, n. p. z jakého dřewa kříž zhotowen byl, na němž Kristus pněl. Úsudku jednoho každého to zůstaweno buď, zdali který předmět pod jeho obzorem leží. Předmět ale leží kromě obzoru, když sice sám pro sebe poznatelen jest; aniž pak za nedůležitý se nezawrhuje, jehož wšak poznání by mnoho úsilí a času ztráwilo, jenž by k jiným ustanowení našeho se bližeji týkajícím předmětům wynakládán býti měl. I tu se může o obzoru saukromném záporně pronésti: Wšecko, co w newyhnutelném spojení s cílem mrawnosti stojí, nesmí jakož kromě obzoru ležící opomíjeno býtí.

§. 217.

Poznání, které mnoho předmětůw zawírá, sluje *obšírné*, zawíráli toliko málo, tehdy jest *chudé*, n. p. poznání Kantowo nazweme obšírné a chudé Samojeda newycwičeného. Patrno wšak jest, že ten a týž člowěk z jednoho ohledu obšírnau známost míti může, a z ohledu druhého chudau, protože slowce *málo* a *mnoho* pojmowé potažiti jsau.

§ 218.

Coby při ustanowení saukromného obzoru powažowáno býti mělo, jest následující:

1) Sluší prwé znáti meze wšeobecného obzoru, dříwe nežli se saukromný wymezí.

2) Wězme, které poznání jest powinnost naše.

3) Skaumejme schopnosti swé, a nebo raději od zkušených w nich skaumati se dejme, abychom wěděli, k jakému umění zwláště se hodíme.

4) Učme se znáti, w jakém spojení stojí s jinými ta nauka, kterau jsme sobě k swému cwičení zwolili, ohlédnauce se, abychom wědomi byli nauk sausedních.

5) Wždy hleďme swůj obzor spíše rozšířiti, nežli zaužiti.

6) Neshánějme se příliš po užitku některé nauky, nébrž oblibujme ji samu w sobě.

§. 219.

Poznání své dwojí měrau rozmnožiti můžeme, buď přiučujíce se sami od sebe, nebo učíce se od jiného: jelikož mnohá wědomost tak zpořádána jest, že jí sami o své ujmě nabyti nemůžeme, leč se nám od jiného udělí; n. p. wyprawowání dějin w předešlosti zběhlých.

§. 220.

Samouk (Autodidact) nazýwá se ten, jenž bez písemního a ústního cizího wyučowání sám sobě poznání dobyl. Člowěk, který sám o své ujmě a přičinění poznání své množí, bývá poctěn jmenem *dobré hlawy;* ten, jenž swau silau seč býti nemůže, zowe se *blbem* nebo *traupem. Důwtipnost* se přičítá tomu, jenž w krásných uměních wýborná díla plodí. Ačkoli málo takowých lidí jest, kteříby byli tau mocností od přírody nadáni, aby jediné o svém úsilí poznání své množili a dokonalili, nébrž wětší částka wždy těch pozůstáwá, kteří od jiných swá poznání zdělením přijímají, přece hleď ten, kdo od jiného učen bývá, aby nowému nábytku dobnost svého ducha wtiskl a jeho zažil.

§. 221.

Aby se samočinně nabýwané poznání rozmáhalo, třeba trojí cesty, totiž *náskytku, objewení a wynalezení.* Poznání toho, což posud tajno bylo, nabudeli se náhodně, jest toliko *náskytek;* n. p. Františku I. císaři naskytlo se zmizení diamantů, které w ohni swářeti mínil. Přeswědčení o něčem, čehož před tím stanulo, jest *objewení.* Tak n. p. Jermák objewil Sibirii, Kolumb Ameriku. Nebýwaloli toho, o čemž se poznání dosáhlo, tehdy sluj *wynalezení;* n. p. Angličané wynalezli parní stroj; Frankowé dalekopisy (Telegraph). — Objewení a wynalezení mohau buď *úmyslná*, nebo *neúmyslná* býti. Objewení Ameriky bylo úmyslné, jelikož Kolumb hledal jí. Nalezení prachu ručničného stalo se náhodau neúmyslně; úmyslně ale nalezení powětrných míčů. Jestli nalézání úmyslno, tehdy

nalezatel se dosuzuje svého wynálezku co w nějaké uložené záhadě rozkladu; jestli ono ale náhodno, tehdy nalézá po jednau záhadu i rozklad. — Wynalezení jmenujeme *náwodným* (methodisch), když dle logických prawidel od známých prawd k jiným potud neznámým poslaupně přistupuje. K objewowání a nalézání náleží wšímawost, wtip, saudnost, rozum a t. d. — Úmyslné wynalezení z nadběžných úsudků wzniká. Úsudek jest nadběžný (vorläufig), když důwody, na kterých úsudek založen jest, od saudícího za postačitelné uznány nebywají, a tudy toliko stupně domnění dosahují.

§. 222.

Ke wšelikému úmyslnému wynalezení třeba *přemýšlení*. Schwálné hledání nějaké známosti dle určitých prawidel stáwá se *rozjímáním* (meditatio). Rozjímáním potýká se *roztržitost* nebo *těkání* mysli z jednoho předmětu k druhému bez pořádku a ustanowení. Rozjímání snaží se zploditi *zámysl*. Předmět, který se rozjímá, sluj *předloha* (thema), n. p. když řečník o potřebě etnostného žiwota míní přeswědčení zjednati při swém zástupu. Pořádek, dle kteréhož při swém zamýšlení pokračujeme, sluj *náwod* (Methode). Tento jest buď rozborný, nebo sborný, onono zamyšlowání sluje *sestupné* od následků k důwodům, toto *wzestupné* od důwodů k následkům.

§. 223.

Nauka, která udáwá wšeobecná hlediště (Gesichtspunkt), z nichž by předmět wšaký poważowán býti mohl, aby se wšecko, cožby se o něm říci mohlo, wyważilo, sluje *hlediskoslowí* (topica), kteráž ale wíce k tomu slaužÍ, aby se nabyté poznatky w pořádek uwedli, nežli aby se nowých nabylo.

§. 224.

Hledímeli, chtíce rozwrhnauti rozjímání, na cíl jeho, tehdy se rozpadá ono w *rozborné* a *sborné*. Ono má za cíl wyjasnění jměného poznání, a rozložení jeho znaků, toto chce k nabytým známostem nowé přičiniti. Oby-

čejně bývá obé pospolu; neboť nabytau známost především wyjasniti hledíme, nežli ji jinau rozmnožujeme. Ostatně třeba se wystříhati, aby se nepomísilo rozborné a sborné rozjímání se sborným a rozborným náwodem.

§. 225.

Ačkoli zdaření dobrých zámyslůw záleží nejwíce na přirozených schopnostech ducha, přece wšak užíwání prospěšných prawidel mnoho k němu napomáhá. Z takowých prawidel zámyslům prospěšných jsau následující nejhlawnější:

Nejprwé hleďme ukliditi wšeliký ducha rozbroj, nejsauce příliš teskliwi, pokudž představy naše živě a hbitě u nás se nerozwíjejí; ano zhledámeli, že myšlení nám wázne, tehdy upustiwše ode wšeho úsilí, k pohodlnějšímu poodložme času.

To, o čemž přemýšlíme, uweďme w dobu záhady neb otázky, wšelijak ji wyjadřujíce, a ze wšech stran ji oswěcujíce.

Skaumejme, zdali ten předmět, který zamýšlíme, jest poznatelný; kterakau měrau byloby k němu přistaupiti, a zdaliž potřebnými nadáni jsme powědomostmi. Porozdrobme otázku, laučíce známé od neznámého, které se teprw jiská, hledajíce *spojiště* (Vereinigungspunkt), w kterémby se ta neznámá wěc s některau již známau stýkala.

Rozeznáwejme hlawní předmět od pobočního, jenom k onomu wšecko své zření obracujíce.

Wždy se pamatujme, kde stojíme, a kam čelí směřowání naše, abychom wždy zabrawše se u myšlení, ke swému wýchodu uhoditi mohli.

Hledejme nejbližšího wyššího ponětí, pod kterým předmět našeho rozjímání stojí, a skaumejme, čehož jsme w něm wědomi, pak jej teprw srownáwejme s jeho saurádnými předměty.

Wypodobme si, kdež možno, předmět swého wyšetřowání pomocí obraznosti w obrazech a podobenstwích.

Nejprwé přistupujme k wěci své rozborným náwodem, až se nám udá probrati se k známým předmětům.

Napišme to w krátkosti, co jsme přemyšlowáním wypátrali.

Z nabyté rozmanitosti hleďme nadělati článků, dělíce je, wizme, majíli jakau mezeru mezi sebau.

Jedno oddělení od druhého ať se neodcizuje, nébrž jedno s druhým ať snadné příbuzenstwí má.

Domakáwejme se snažně důwodu každého propowědění a příčin každého wýjewu.

Co se na cestě rozboru nepodalo, to hleďme sbornym způsobem zpořádati a postawiti.

Buďme dbalí na prawidla, která se w logice o zřetelnosti a důwodnosti pronášejí.

§. 226.

Nyní přistupuje se k otázce: Jakými postředky lze rozšířiti své poznání ze zkušenosti nabýwané, jelikož dwojí jest poznání, jedno *domyslitelné* (a priori), a druhé *zkusitelné* (a posteriori), onono w podmětě leží, toto z předmětu se čerpá. S poznání wěcí domyslitelných wšaký člowěk býti může, zkusitelných ale ne každý, neníli živ w tom okresu, w kterém se udáwají.

§. 227.

Každé zkušenosti docházeti lze bezpostředními představami neboli názory. Takowý názor stáwá se ale teprw tehdáž naším poznáním, když znaky názoru k nějakému předmětu potahujeme, a při tom wznikají naši pojmowé a úsudky. Poněwadž jsau názorowé toliko představy, tedy při nich nemůžeme leč jednotliwé úsudky zplozowati, n. p. strom, který nyní widím, má kořeny. Spojímeli několiko jednotliwých úsudků do hromady, tehdy nabýwáme zwláštních úsudků, n. p. *někteří stromowé mají kořeny;* na tom se ale nezamezí a nepřestane mysl naše, nébrž wznáší se ke wšeobecnému; a to se stáwá rozsudkem *wýčtu* (inductio) a *obdoby* (analogia). Dle wýčtu rozsuzujíce, přičítáme to, co o jedné částce platí, celkowi, a co twaru přisluší, celému rodu připisujeme, n. p. když z toho úsudku zwláštního: *že wšecky řeky, které znám,*

sladkau wodu mají, saudím, že ji mají wšecky řeky. Wzestupuje se tedy od jednotliwých wěcí ke twarům, od twarů až k rodu.

§. 228.

Úplný wýčet jest tehdáž, když wšecky částky jsau wyčteny; nebo co platí o wšech částkách, to platiti bude také o celém rodu. Neúplný ale jest, když se wšecky částky nemohly wypočísti. Poněwadž ale zkušenost jest nekonečná, tedy se widí, že wýčet neúplný při ní swé místo má. — Kdož slyšel n. p. wšecky psy láti, aby říci mohl, že wšudy wšickni lají? Úplný wýčet poskytuje *prostau wšeobecnost*, totiž tak wšeobecný úsudek, při němž žádné wýminky wíce není; neúplný wýčet ale dáwá toliko *přirownalau wšeobecnost* (comparativa), totiž takowý wšeobecný úsudek, při kterémž wyznáwáme, že wýminky mohau býti, ačkoli posud nám neznámy, podrobujíce se ku proměně swého úsudku, kdybychom se jich dowěděli. Řeknemeli: *wšickni psowé štěkají*, tehdy neklademe, že wšechněm psům bez wýminky štěkati třeba, nébrž wypowídáme toliko, že psi, které známe a o kterých jsme slyšeli, štěkají; pročež také hned měníme úsudek swůj zaslechnuwše o psech afrikánských, jižto štěkotu žádného newydáwají. Ačkoli w neúplném wýčtě wyznáwáme, že nám wšech jednotliwých případků wyčísti lze nebylo, přece jistota wšeobecného úsudku na wětšině těchto případků zpoléhá, neboť čím jich jest wíce, tím blíže se schylujeme ke wšeobecnosti.

§. 229.

Wšecky jednotliwé úsudky, z kterých wedlé wýčtu wšeobecný úsudek twoříme, ať jsau stejné jakosti, buď wšecky twrdicí, buď wšecky zapírací, protože wšeobecný úsudek právě záleží jedině na swornosti jednotliwých úsudkůw, a každý příčný úsudek, jenž by twrdil, čehož druzí popírají, nebo zapíral, čehož druzí ztwrzují, podwracuje wšeobecnost úsudku. Z toho tolikéž sauditi, že wšeobecný úsudek se wšemi jednotliwými stejnau jakost míti má.

§. 230.

Wedlé obdoby se ale tehdáž saudí, když z toho, že dwě nebo několiko wěcí w několice znakůw se shodují, domýšlíme se, že i w ostatních se sličně shodují; n. p. wědauce, že země a luna, oba hmotowé tmawí a bezswětli, horami strmí a wodami oplýwají, wůkol swé osy se wrtíce, následowně zawíráme, poněwadž země žiwočichy osazena jest, že i na luně žiwočichowé nějací obýwají. Takowé záwěrky nemají sice do sebe jistotnosti newywrátitelné, nébrž jsau toliko prawdě podobné, a to tím wíce, čím wíce jest znaků, w kterých se shodují a srownáwají. Co se wšak jakosti w těchto znacích týče, tedy mohau buď záporné nebo twrdicí býti, jedno když se pohodují mezi sebau. Poněwadž záporné úsudky žádné známosti o předmětě neposkytují, wypowídajíce toliko, čím předmět není, tedy bude jistotnost záwěrku obdobného, w němž samé záporné úsudky za náwěsti slauží, menší, nežli při těch, kdež toliko záporných znaků není. — Po té pozorowati sluší, aby znakowé, z jejichžto shodnosti se uhozuje ke shodnosti ostatních, byli jestotní, a netoliko náhodní, n. p. z té shodnosti, že by dwa člowěkowé byli stejně staři, stejně welici, stejně bohati, nenásledowalo by, aby i druhý učený byl, jelikož jeden z nich byl by učený. Tolikéž mají i ty znaky, jejichžto shodnosti se dohadujeme, býti znaky jestotné; z toho, n. p. žeby jeden s druhým dle wěku, wýšky, učenosti se srownáwal, nedalo by se sauditi, že oba bratry mají, poněwadž ho jeden má.

§. 231.

Rozsudkowé dle wýčtu a obdoby zowau se také rozsudkowé *saudnosti* (Urtheilskraft). Saudnost jest buď *podborná*, nebo *přemětná* (reflectirend). W prwní případnosti shromažďuje, což zwláštního jest, pod wšeobecné prawidlo; w druhé srownáwá zwláštnost, aby wšeobecnosti se dočiniti mohla. Rozsudkowé dle wýčtu a obdoby přináležejí saudnosti přemětné, a jsau založeni na tom nadání: že příroda wšeobecným prawidlům podrobena jest; neboť kdyby toho nebylo, tehdy bychom se ani k wšeobecnosti bližiti nemohli.

§. 232.

Poznání ze zkušenosti nabyté dělíme we *wšední* a *učené*. Ke wšední netřeba učených přípraw, náznatků a úsilného wyšetřowání, n. p. že woda horkem wysýchá a parau uchází. Učeného zwídání nabýwati možno tomu, kdož ozbrojen jest potřebnau známostí, a úsilným pozorem k swému předmětu, častokráte jsa obdán řemeslnými nástroji, přikročuje, n. p. tíhotu wšelikého wzduchu hledě zwážiti. — Učená zwídání buď se nabýwají pauhým *pozorowáním* (observatio), anebo *zkauškami* (experimenta). Abych něco pozorowal nebo zkaušel, mám sice na wůli, ale rozlično se počínání činí tím, že zkaušeje mám potřebí řemeslných přípraw a nástrojů, jsa nucen proměňowati předmět, o němž cosi zwěděti hodlám; wzaw ale pozorowání před sebe, wšeho toho nic nemám potřebí, n. p. chtěje zkusiti, kterak se živočichům w umístění wzduchoprázdném děje, mám třeba wýwěwy.

§. 233.

Zkaušky jsau otázky předložené přírodě očekáwáním, kterak se w odpowědi wyhradí, a jsau buď zpytující nebo potwrzující. W prwní případnosti ještě skutků neznáme, chtíce se ho tau zkauškau dowěděti. W druhé případnosti známe sice skutek již jiným způsobem, a zkauška nám slauží toliko ku potwrzení. Zpytující jsau opět dwojího rodu: buď domýšlíme se již poněkud následku, a nebo o něm nic určitého newědauce-, wedeme zkaušku, na náhodné zdaření se spustiwše; n. p. když lékař na někom poprwé nějaké lékařství zkauší. Při těchto neobmyslných zkauškách přece nějaký nadběžný úsudek cestu má klestiti.

§. 234.

Druhý způsob rozmnožowání našich wědomostí jest cwičení. Ten, jenž druhého cwičí, sluje *učitel*, a ten, který cwičen bývá, *žák*, *učeň* nebo *učeník*. Způsob, kterým se učeň cwičí, zowe se *nawedení* (Lehrmethode). Aby nawedení dokonalé bylo, buď 1) úplno, což možného

jest. Úplno jest tehdáž, když učitel swůj předmět owšem wyváží. Tato úplnost ale nemá wšudy místa, jednak pro nekonečnost předmětů, n. p. w mathematice, jednak pro zamezení úmyslu k jistému cíli a náměru; tak n. p. malíři se nebude oznamowati pýtwání těl *(pýtwa)* w též úplnosti jako lékaři; jednak proto, že účícího se schopnost celé úplnosti nepřipaušti, n. p. přírodozpyt pro lid sprostý nemohl by zwrchowané úplnosti dosíci. — Učitelowi ale třeba, byť jakékoli směřowání měl, úplné wědomosti o předmětu, aby z toho wšeho, co se hodí, obrati mohl, a těm, kteréž wyučuje, nic zmatečného a nemístného nepředkládal.

2) Buď nawedení *zřetelno* a *úsečno* (stručno). Protož sluší, aby učitel sám prwé zřetelnau známost o swé wěci měl, jinak nemožno dáti jinému, čeho sám do sebe nemá, a pak aby rozumnost a wzdělání swých učňůw znal, a wěděl, jakau potrawu zažiti mohau. Přenesnadnau wěcí bývá tato zřetelnost tu, kdež mnohým nestejného schopu učňům cwičení se uděluje, neboť staneli se mluwa jedněm zřetelná, druhým zůstáwá *tesknú* (nudná) a *okolkující*. — Očitost učňůw prospíwá mnoho ku zřetelnosti při ústním pronešení. Stáwáli se pronešení písemně, tehdy měj učitel jediné jistau třídu čtenářůw w mysli, ačkoli i tu uwarowati se nelze mnohé zatmělosti a nawrhowání toho, což jest čtaucímu dáwno powědomo. K napomožení zřetelnosti slauží také *příkladowé*, nejsauce nic jiného, nežli jednotliwé případnosti, u kterých se wšeobecnost ozračuje. — Warowati se jest, aby se pronešení pobočními wěcmi nepřehustilo, a což podstatného jest, nezatemnilo. — Také přílišná obšírnost škodíwá, zacloňujíc weškeru celotu.

3) Buď pronešení *důwodno* a *prawo*. Poněwadž u wšakém poznáwání prawdy se dopíditi hledíme, tedy prawdiwost jest hlawní zámluwa při každém dobrém učení. Co se týče důwodnosti, tedy má učitel, kde mu koli možno, nejpřísnější důkazy žákowi podáwati.

4) Buď promluwa *přeswědčující*. Již na hoře powěděno, jaké rozličnosti stáwá mezi přeswědčowáním a přemlauwáním. Předewším ať učitel wí, jakého stupně prawdiwosti dosahuje předmět jeho, k *wíře*li, čili k *do-*

mnění se hodí, a nebo *wědĕn* býti může. Neníli toho powědom, tehdy buďto za málo, nebo za mnoho dowozuje, a tudy žáka mámí, že on, domakaw se takowého mamného důkazu, pronešenau sadau konečně o zemi dá, jakožto nižádné prawdiwosti do sebe nemající. Tak se .n. p. přiházíwalo důkazům o jsaucnosti Boha. Ostatně nemá nikdy učitel přemlauwati, nébrž přeswědčowati.

§. 235.

Ústní i písemní pronešení stáwá se postředkem *znamení*. Znamení jest předmět, jehož uzřením nebo slyšením oswědomění jiného předmětu wzniká, n. p. kauř jest nám znamením ohně; × jest znamením rozmnožowání. Tré wěcí pozorowati sluší: znamení, znamenané, a spojení znamenaného se znamením, čemuž *wýznam* (Bedeutung) díme. Nauka o znameních (semiotica) učí buď slušná znamení wymýšleti, nebo w znamenich sličného wýznamu domakáwati se, a tehdáž *wýkladnictwí* (hermeneutica) slowe.

§. 236.

Znamení buď samo sebau něco wyznamenáwá a podobu znamenaného nese, kdež sluje *obraz*, a nebo samo sebau ničím není, aniž jaké podoby se znamenanau wěcí má, a tu jest toliko *čtena*. Obrazy mohau opět býti jednak skutečná *wyobrazení*, jednak toliko *podobizny* (symbolum). Onano se wztahují bezpostředně swau podobností ke znamenanému; tyto wšak postředně, jelikož znamení jakožto prawý obraz a podobizna spolu se swým znamenaným předmětem podobnost má; n. p. wytesané jehně jest wyobrazení, máli ale mírnost znamenati, tehdy jest skrze swé wyobrazení podobiznau, a naše slowo *jehně* náleží mezi čteny.

§. 237.

Znamení jsau buďto *prostá*, nebo *složená* (násobná). Částky složeného znamení jsau *pruky* (Elemente), mající buď samy pro sebe jakýsi wýznam, tak že z nich wýznam složeného znamení plyne; n. p. *bez-pečný*, kdež kořeny

slují, a ze složeného znamení *odnožné* (derivatum) se jmenují; nebo nemající žádného pro sebe wýznamu, n. p. písmena *s, t, r, o, m,* w složeném znamení *strom.*

Znamení jest *určito,* když má toliko jediný wýznam, n. p. woda; *neurčito* pak, když několika wýznamů do sebe připaušti, n. p. *kozlík,* zwíře a sedadlo; znamení + w počtech znamená *skopení* (additio), w příbězích *smrt,* w rituale *dělání kříže.* Jestli které znamení neurčito, tehdy se skrze swé zwrstwení mezi ostatními musí určiti. Znamení budeli bez wýznamů, sluj *jalowé.*

Také se dělí znamení we *wlastní* (eigentlich) a w *newlastní* (tropicus). W prwní případnosti wyznamenáwá znamení to, k čemuž od počátku ustanoweno bylo; w druhé připadnosti jest pro swau podobnost nebo příhodnost ono přenešený wýznam k jinému ponětí; n. p. *zámutek,* wlastně *zakalení,* newlastně *truchlivost* znamená.

Po té může znamení býti jednak *bezpostřední,* jednak *postřední;* ono čelí toliko k swému znamenanému předmětu; toto jest ale známkau jiného opět znamení, n. p. *řeka* ústy wyslowená jest znamením bezpostředním *tekuté wody;* psaná ale a tudy na papíře widitelná, nebo tištěná w knize, jest znamením postředním, jsauci prwé známkau slowa a pak teprwa wěci.

Dále může býti znamení jednak *slično* (whodno, passend), jednak *neslično;* n. p. had držící ohon w hubě jest sličné znamení wěčnosti.

Konečně jsau znamení *přirozená* (nepřetworná) nebo *libowolná* (přetworná). Ona mají se swým wyznamenáním spojenost předmětnau, totiž spolek příčiny se skutkem, tato pak toliko podmětnau, záležející na wůli swobodné, n. p. *mrak* přirozené znameni *dešte; déšť,* jakožto slowo, jest znamení libowolné *wody po krápějích padající z mraku.*

To oswědomění sobě znamením wěci wyznamenané děje se přičiněním oplozující obraznosti, jejížto zákon přitowaryšowání pojmů působí, že wšeliká rozmanitost, pobywši jednau pospolu oswědoměna, wždy obapolně u wědomí se probuzuje, n. p. widauce kauř, hnedky jej uznáwáme za znamení ohně, poněwadž jsme w zkušenosti tyto dwě wěci častokráte widali spojené. Tehdáž ale spojení

takowé příčiny se skutkem nic k wyznamenání nepřispiwá, když se od osoby představující nepoznalo; n. p. sprostý sedlák newěda, že kyseliny modrau barwu bylin na čerweno mění, widili w bylině takowau barwy změnu, nedomysli se, že tu jaké kyseliny přítomnost se zjewuje.

Při libowolných znameních třeba, aby se spolek znamení s předmětem usnesl dříwe a umluwil, by obapolně se probuzowati mohly. Tak n. p. prawíme dítěti slowo *pes*, ukazujíce na to zwíře, aby dítě slyše slowo *pes*, wzpomnělo si na zwíře, a wida zwíře, připomenulo sobě slowo *pes*.

§. 238.

Utwořená znamení mají býti předmětelná čitelnosti, aby zwláště zrakem a sluchem pojímána býti mohla, jelikož ostatní smysly takowé dokonalosti u pojímání swém wystihnauti nemohau. — Dokonalá jsau znamení libowolná, 1) když w nich jest náležitá určitost, tak n. p. určitější jsau znamení w českém slowě *bič*, nežli w německém Peitsche. 2) Dokonalost mají do sebe znamení, když se tak dalece od sebe liší, aby snadno jedno s druhým pomíšeno býti nemohlo; druhau stranau ale, když tak jako pojmowé jeden z druhého plynau, jsau ze sebe porozplozena, n. p. *rozum*, *rozumění*, *rozumný*, *dorozumění*, *nedorozumění*. 3) Když znamení snadná jsau k pochopení a k pamatowání. Nedostatek té dokonalosti jest w čínských písmenech, že jich takowé nesčíslné množstwí jest.

§. 239.

Řeč může we dwojím smyslu powažowána býti, w *širším* a *užším*. W širším jest ona obsah *stejnorodých* libowolných znamení pro naše představy a city. Z toho zřejmo widěti možnost tolikerých saustaw, kolikeré smysly máme. Možná jest tedy řeč dle čichu, dle tknutí, dle chuti, dle sluchu, dle zraku. Jelikož ale, jako na hoře ukázáno, toliko sluchem a zrakem dokonalé řeči schopni jsme, tedy o řeči w užším smyslu, totiž o jazyku zde jednáno buď, který jest obsahem slyšitelných znamení, kteráž k wynalezení, ku pro-

nášení jsau jednak nejsnadnější, a w rozličnosti nejrozmanitější. Poněwadž ale jedno přítomné osobě myšlení a cítění wyjewiti možné bylo řečí hlasitau, což wšudy stáwati se nemohlo, tedy se zamýšleti počala řeč, nebo jazyk písemný, w kterém se slyšitelná hlasitá znamení widitelnými zastupují. Jazyk písemný jest tedy postřední, wyobrazuje slyšitelná znamení widitelnými, rozebraw je w slohy prwotné. K dokonalosti jazyka netoliko náleží dokonalost jednotliwých slow a znamení, nébrž i jejich mezi sebau spojení má jistými prawidly se říditi. Saustawa takowých prawidel sluje mluwnice, kteráž buď obecná prawidla w sobě obsahuje wšechněch jazykůw wesměs, anebo prawidla zwláštního kteréhosi jazyka, n. p. latinského neb českého a t. d., nesauc jméno toho jazyka, kterému učí. Mluwnice zwláštní opět dělí se w *prwotinnau uku* (slowozpyt), jenž se zanáší jednotliwými slowy, a w *skladnu* (syntaxis), která slowa wespolek spojowati učí. Slowozpyt opět dwoje má rozwržení: jedno wyšetřuje znamení kořenná, druhé jedná o znameních odnožných. Znamení odnožná opět dwojího způsobu mohau býti: buď jsau částice odnoženého znamení, již samy w sobě wýznamné, n. p. *černowlasý*, kdež *černo* i *wlasý* swůj wýznam mají, nebo jsau částice složené, samy pro sebe nemajíce wýznamu, n. p. *don, donnice*. W tom zase dwojí případnost se zhledáwá, buď odnožnost děje se w prawém smyslu, když odnožné znamení nowý přináší wýznam, jenž od wýznamu kořenného přijal obdobu; a nebo zůstáwá odnožné znamení zcela při swém prwotném wýznamě, toliko na sobě jinau srownalost jewě, což se děje *skloňowáním* (flexio), n. p. *ryba, ryby, rybě, rybu, rybo, a t. d.* — Čím rozmanitější jest jazyk we swých obdobách a skloňowáních, tím wýtečnější jest dokonalost jeho.

§. 240.

Řeč písemná jest jednak bezpostřední, jednak postřední. Ona wypisuje bezpostředními widitelnými (přirozenými, nebo libowolnými) znameními předměty; tato poskytuje znamení widitelná k wyjádření znamení slyši-

telných. K přirozené písemnosti bezpostřední náležejí obrazy, řezby a t. d., k libowolné hieroglyfy. Pohodlnost postřední písemnosti záleží w tom, že složené zwuky w prwky a čteny rozdrobuje.

§. 241.

Poněwadž nawedení se děje dwěma osobama, učitelem a žákem, tedy otázka wznikne, co na žáka sluší, jenž nawedení přijímá, a tu zřejmě se widí, že nejprwé toho jazyka mocen býti má, kterýmž co nástrojem a postředkem naučení béře; a poněwadž jedna každá nauka své wlastní *umělecké názwy* (terminos technicos) má, které se w obecné mluwě buď naprosto nenalézají, anebo aspoň w jiném smyslu rozumíny bywají, tedy zwláště těchto důkladnau známost měj. Kromě toho opatřen buď dříwe, nežli naukau kterau a nawedením k ní se obírati počne, naukami příbuznými a proprawnými, aby uku swau o dobrém prospěchu a následku nastaupiti mohl. Jaké proprawy ku každé nauce žákowi potřebno, ať učitel na ruku dá; n. p. k optice byla by proprawau geometrie. Ostatně samo sebau se ukládá, aby žák měl k uloženým naukám potřebné ducha schopnosti; aby byl rozumný, saudný, pamětliwý, pozorný a stálý.

§. 242.

Rozličnost nauk také rozličnost schopností na učeníku míti žádá. Mnohé nauky se toliko w paměti skládají, jakož jsau: příhody a události z dějepisu wzaté; jiné ale wíce rozumem chtí chápány býti; n. p. sady w mathematice. Kdož n. p. prawidla početní toliko do paměti tiskne, důwodnosti w nich nechápaje, o tom se říci nedá, že jest zběhlý w nauce této. Nauky, kteréž dle přirozenosti své jediné pamatowány býti chtí, jsau *po předmětu dějepisné* (objectiv historisch). Sem náležejí wěci přírodopisné, dějepisné a t. d., které ale dle přirozenosti své rozumem chápány býti mají, jsau *po předmětu rozumowé* (objectiv rational). Státi se může druhdy poznání, kteréž dle swého předmětu rozumowé jest, při některém podmětu

dějepisným, n. p. u toho, jenž důwody mathematické z paměti se naučil; poznání ale, kteréž jest dle swého předmětu dějepisné, w nižádném podmětě nemůže se státi rozumowé, n. p. o příběhu, že Bonaparte na ostrow sw. Heleny zawezen jest, není co by se pochopowalo, jedno když se ponímá a w paměti zawírá. Chcemeli ale času a práce sobě uzpořiti, tehdy třeba druhdy po předmětu umné nálezy mnohých nauk bez dalšího skaumání ku slowu jiných učených přijímati, jedno když jich myslí pojímáme; n. p. když hwězdář odlehlost slunce od země udáwá, tehdy wýpowědi jeho přičiňujeme wíru, nerozpakujíce se nad ní. Mnoholi wšak z předmětně umných poznání k cizí wýpowědi pauze wěřiti máme, a kde sluší, abychom sami skaumali, toho meze nám wlastní sau kromný obzor wykáže; tak n. p. lékař hwězdářské sady může na wíru přijímati, hwězdář ale jiný jich přepočítáwati bude. Nechť jest ale wědomo 1) že u wěcech týkajících se cíle člowěčenstwa a mrawnosti nic na cizí wýpowěd dáno býti nemůže, nébrž zkaušení wlastní a zpytowání před se wzato býti má, sice by mrawnosti wymizela cena. 2) Když dowěříce prawdiwosti druhého něco wěříwáme, tehdy hodnowěrnost jeho dříwe skaumati dlužni jsme. 3) W početních sadách spíše za cizí wýpowědí se pustiti můžeme, nežli w jiných filosofických naukách, jelikož w oněch méně poblauditi se udáwá.

§. 243.

Nyní doloženo buď, kterakými prawidly učeň se říditi má, aby z písemního nebo z ústního nawedení wšemožného prospěchu nabyl. — Ústnímu nawedení těmito prawidly napomáháno bude:

1) Nadběžně hledi on známost si zjednati wšech příbuzných a proprawných wědomostí.

2) Poohlédni se prwé w tom článku, o kterém se jednati má, dříwe nežli se pronese.

3) Měj ostražitau pozornost na to, co se pronáší, zaznamenáwaje si k snadnějšímu upamatowání hlawní některé myšlénky, jména, čísla, názwy knih, poddělení a t. d., wšak nepřekaziw tím bedliwému wýsluchu.

4) Po tom hledìž pomocí swých zaznamenání slyšenau wěc od počátku až ku konci opět přemysliti, a jakausi písemnau saustawau si to zpořádati. U konce některého hlawního oddělení nebo celé knihy celý obsah při sobě opětuj.

5) Nepřisahej w slowa učitelowa, kdež sám se přeswědčiti můžeš, a nepokládej se býti přeswědčena, kdež toliko přemluwen jsi.

6) Domlauwej se důwodů a světla w rozhoworu se swým učitelem nebo s jinými, a hleď tudy wyjasniti každau pochybnost swau, a wywrátiti wšecky námitky, tak aby temné mezery we twém wědění nezůstalo.

7) Snaž se stowaryšiti nowě nabytau známost s předešlými, aby nikdy *ojedinělá* (isolirt) nezůstala.

§. 244.

Aby ale knihy s užitkem a wšemožným prospěchem čteny byly, třeba těchto prawidel:

1) Kterých knih zwláště čísti třeba, ukáže nám osobní obzor.

2) Kdo čísti míníš, wezmi radu u zkušenějších, od které začíti máš.

3) Knihu wezma poprwé do ruky přečti ji běžně, neopomenuw její předmluwy, jelikož w ní častokráte na hlediště staweni býwáme, z kterého na pronešené wěci patřiti sluší.

4) Pak počni čísti s rozwahau a pilností, nepřestíhaje swéwolně temných a nerozumitelných stránek, leč by ti nemožno bylo wyswětliti ji w tu chwíli, jiným časem přičiň se, wyjasniti temnost sobě.

5) Kdo čísti míníš, nedej se w porobu nijaké stranné *přístrasti* předpojaté náklonnosti, ani lásky ani záští, aby slepě o ní nesaudil. Uhodíšli na nějakau záwadu (strittiger Punkt), tehdy sečiň námitky s důwody, uwahuge obé, a čti spisowatele odporné strany i nejednoho jazyka, tudy na jistotu wybředeš.

6) Z wytečných knih sobě zrobi náležitý wýtah, spojiw s ním swé wlastní mínění a nálezy.

§. 245.

K rozšíření našeho poznání prospiwá dobrá pamět. Pamět béře se w *širším* a *užším* smyslu. Pamět w užším smyslu jest mohutnost, kterauž jměné představy w sobě oplozujeme. W širším smyslu jest mohutnost, již nabyté představy w sobě zchowáwáme. *Wzpomenutí* jest oswědomění jměných představ, a *rozpomínání* jest snažnost ku probuzení jich we swém wědomí. Pamět jest dobrá, když snadno chápá, wěrně, dlauho, a stále pamatuje, a snadno sobě wzpomíná. Pamět se dá jakož každá jiná mocnost cwičením zostřiti a zwelebiti, což nejpříhodněji w mládi se dowozuje.

Pamět se cwičí pamatowáním a nebo raději do paměti ukládáním. *Pamatowání* jest troje, jedno *opětowané* (mechanisch), druhé *důwtipné* (ingeniös) a třetí *dosudné* (judiziös). Pamatowání bezsmyslné neb opětowané wzniká, když se která představa tak často opětuje, až se tak wštípí, že ji oplozowati možno, tak n. p. když se pauhý Čech naučil říkati po německu *Otče náš*. Důwtipné pamatowání hledí oploditi w sobě představy přitowaryšením jiné představy podobné, n. p. jméno *Jabulka* připomenutím sobě slowa *jablko*. Dosudné pamatowání spojuje swé památné představy dle prawidel rozumu s jinými již stáwajícími a powědomými, n. p. abych pamatowal, kdy se třidcetiletá wojna začala, třeba jediné wzpomenauti, kdy se bitwa na Bílé hoře byla swedla.

§. 246.

Postředky, kteréž by k napomožení slabé paměti slaužily, nejsau jiné, leč ty, které přitowaryšowáním představy posilují a wzmáhají, a sice tyto následující:

1) Představu, kterau w pamět si wtisknauti snažime, hledíme co nejzřetelněji a nejjasněji oswědomiti sobě. Toto oswědomowání děje se buď rozborem znakůw w ní obsažených, nebo, jestli ona toliko názorem, tehdy skaumáním ji rozličnými smysly a od rozličných stran.

2) Hleďme představy, které pamatowati míníme, w snadné společenství uwésti. Tak n. p. kdo čta dějiny z jednoho wěku do druhého přeskakuje, nebude tak dobře si jich pamatowati, jako ten, který se jim učí pořádkem.

3) Pamatujme si nejprwé hlawní wěci, a k nim přiwtělníme poboční.

4) Hleďme stowaryšiti swau představu s jinými snadnými a powědomými, zjewnými znaky a obrazy, a s jinými známými předměty.

II. Hlawa.

O zamezenosti člowěčího poznání dle zřetelnosti, a jak takowéto wadě wyhowěti.

---

§. 247.

Že mezi lidem málo zřetelných wědomostí, wíce jasných, nejwíce ale temných a matných panuje, ze zkušenosti dostatečně wí se. Sprostý člowěk samými toliko matnými a temnými představami naražen jest u wěcech náboženstwí se týkajících, maje něco za welebno a důstojno, co právě směšno a podlo jest, odkudž nejwíce jeho powěra se pryští; swobodu nepokládaje leč w bezuzdnosti, rownost nikoli w zákonech a právích, nébrž we jmění a nábytku. Logika upotřebená bude prohlídati k tomu, kterak by matné a temné člowěčí poznání oswítiti a prozračiti možno bylo.

§. 248.

Oswědomímeli sobě bezpostředně představy své, tehdy nabýwáme zwědu o nich. Snaha zwědawosti k objasnění sobě představ swých, sluje *pozornost*. Nedostatek pozornosti, pro který od jednoho předmětu ke druhému těkáme, sluje *roztržitost*. Přecházejíce ze stawu roztržitosti w staw pozornosti sbíráme mysl swau. Předmět nějaký wypauštějíce z wědomí swého a k jinému swau pozorností se naměřujíce odtahujeme se ho a tudy prawíme míti se *mohutnost odtahowací* (Abstractionsvermögen).

§. 249.

Podmětné překážky člowěčího poznání z ohledu zřetelnosti a jasnosti bywají tyto:

1) Nedostatek *pochopnosti* (Erkenntnisskraft). — Dítěti nebo newzdělanému sprostáku, jehož pochopnost dosti wycwičena není, nelze mnohých wěcí zřetelně wyjádřiti, jako muži w pochopowání wycwičenějšímu.

2) Nedostatek *proprawnjch wědomostí* (Vorkenntnisse), n. p. barwíři, jenž chemii se nikdy neučil, mnohé wěci temné zůstanau.

3) Nedostatek *pozornosti*.

4) Nedostatek *odtažnosti*, když rozum množstwím předmětů tak obřemeněn jest, že o žádném náležitého zwědu míti nemůže, protož ten, jenž najednau mnoho slyší, málo ze wšeho pamatuje, a z mnohých wěcí, kterýmž najednau se učí, ničemu se nenaučí.

§. 250.

Nedostatek pochopnosti buďto jest wada newyhnutelná přirození našeho, nebo nic: tak n. p. wěčně snad temná zůstane nám swobodnost naší duše při nezměnitelných zákonech přírody a přičinkujících okolností. Panuje wšak nedostatek pochopnosti newšeobecný, kterýž se toliko w jednotliwém člowěku nalézá, ač nerád se kdo k němu zná, wždy za wšeobecný jej wydáwaje; n. p. řka: ztracený ráj w českém jazyku jest owšem nesrozumitelný; místo co by měl říci: jest nesrozumitelný *mně*. Takowá nedostatečnost w jednotliwém člowěku jest buď *zawiněna* nebo *nezawiněna*. Kdo obmeškal cwičení se w pochopnosti, o tom se klásti může, že nedostatečnost jeho zawiněna jest. Nezawiněná nedostatečnost w pochopowání může také swůj základ míti w čitelném přezwídání. Jsauli čidla, kterými o předmětech přezwídáme, churawá a nedužiwá, tehdy jimi nižádné zřetelné představy dojíti nelze; n. p. hluchý nepochopí sauhlasnosti w hudbě nějaké.

§. 251.

Pozornost jest buď *libowolná* nebo *nelibowolná*. W prwní případnosti wůli se podrobuje, a jí bývá k předmětu nastražována; n. p. když hwězdář hledidlem běh některé hwězdy wyšetřuje. Druhá jest ta, kterauž wůle newládne, nébrž která půwabem k jakémusi předmětu buzena bývá; n. p. Hroch děla, když na blízce w ucho naše udeří.

§. 252.

Pozornost naše bývá tím dokonalejší:

1) Čím jest *prostrannější*, čímwíce předmětů si wšímá. Prostranná pozornost se potýká s pozorností *zaužcnau*.

2) Čím jest *ztrnulejší*, nedajíc se jiným předmětem přelauditi. Příklad ztrnulé pozornosti dal nám Archimed, jenž w liniích swých zabraný přišlého k sobě nepřítele si nepowšiml. S pozorností ztrnulau protiwuje *wrtká*.

3) Čím jest *trwalejší*, a při témž předmětě *stálejší*; této stojí naproti *těkawá*.

4) Čím jest *pořádnější*, čím prawidelněji od jednoho předmětu k druhému přechází; proti ní čelí *nepořádná*.

5) Čím jest *snadnější*, t. j. čím méně namáhání potřebuje. Za ní stojí pozornost *úsilná*.

6) Čím jest *dowolnější* a *samowládlejší*.

§. 253.

Pozornost nenalézá se w stejné dokonalosti u wšech lidí. Nedokonalost její wzniká:

1) Z tělesných wad a nedužiwostí, kterými pozornost slabne. Těkawější bývá pozornost dětem a ženským.

2) Dojímáním wnějšných předmětů, a tudy způsobenau wýtržností.

3) Náklonnostmi mysli, za kterýmiž i pozornost se uchyluje; pročež také wšeliké city, chtíčowé, wášně a náružiwosti sem a tam jí zmítají. Odtud pochází, že člowěk náružiwostí jatý to, což pěkného jest, nazývá užitečným; w čem se koehá, k wíře podobným; že bu-

dauenost w powabné naději se mu stkwí, a každá nelibost ukrutně ho hněte; že to, co chwalitebného do sebe má, wysoko ceni, a cizí úhonu jinému k weliké mrzkosti klade.

4) Množstwím předmětůw, kteréž pozornost naši ke mnohým stranám rozptyluje.

5) Obrazností, která přitowarysowáním cizích wid (Idee) pozornost wychwacuje z ustanoweného hledistě.

6) Délkau nebo krátkostí času wynaloženého k bedliwému pozorowání.

7) Trudností přílišnau při umíněném pozorowání, kteráž pozornost unawuje, anebo přílišnau snadností, při kteréž pozornost tuchne a ulewuje. — Nejlépe příčné wěci a potýkawé pozornost budí a ostří; n. p. když widíme, an pláč kohosi we smích se obrací.

§. 254.

Pozornost naše dá se jako wšecka mohutnost ducha wycwičiti wytrwáním, obsírným nastrahowáním, pořádností a znamenáním nejhlawnějších představ, buď hlasitými čili písemnými znameními, tak jako mathematik činiwá.

§. 255.

Prawidla ku probuzení pozornosti druhého slauží tato:

1) Nejprwé hleď předmět, ku kterému pozornost cizí nakloňuješ, smyslům blíže přiwinauti, zwláště kdy s wěkem dětinským činiti jest.

2) Hleď naraziti mysl druha očekáwáním dychtiwým, jakož řečník činiwá při swých posluchačích.

3) Nenahrnuj příliš mnoho wěcí najednau, abys druha w pozorowání neunawil. — Tak mnozí katechetowé, rozmluwiwše se, newědí kdy přestati, mnice, že tím wíce prospěji, čím wíce wěcí napowídají.

4) Hleď náklonnosti, city a wášně i náružiwosti druha pomísiti s předmětem swým, a jej přihodnau úwahau důležitý učiniti.

§. 256.

Nyní ale zbývá otázka, kterak chybující jasnost a zřetelnost nahraditi možno. Představy naše jsau dwojí: buď bezpostřední (názory, které smysly nabývany bývají) a postřední představy.

Postředky, jimiž lze bezpostředním představám zjednati jasnost a zřetelnost, jsau tyto:

1) Hleďme zostřiti swá čidla cwičením, a jsauli neduživá, zhogením, někdy i řemeslnými nástroji.

2) Zrak swůj ozbrojme dobrými skly.

3) Skaumejme jednu wěc rozličným časem.

4) Dejme si na chwíli při swém pozorowání.

5) Hleďme túž wěc několika smysly wyšetřowati.

6) Wolme sobě příhodné hlediště w náležité odlehlosti.

7) Srownáwejme své wyšetření s cizí w tom již nabytau zkušeností.

Postřední představy můžeme k wětší jasnosti přiwésti:

1) Wyswětlujíce postřední představu nějakým příkladem nebo nazorem.

2) Nestačujeli příkladůw, tehdy nějakým podobenstwím.

3) Jednotného ponětí, jehož nelze rozebrati we znaky, přirownáwajíce k pojmu příčinnému: n. p. jednotu s množstwím.

4) Rozměšujíce násobné we znaky: wyhledáwajíce ponětí wyšší, pod kterým onyno stojí, a rozdíl, kterým se od spoluřadných liší.

III. Hlawa.

O zamezenosti člowěčího poznání z ohledu prawdy, a jak tento nedostatek napraweiti.

---

§. 257.

Proti prawdě našeho poznání přičí se *omyl*. Mýlíme se, když pokládáme křiwdu swého poznatku za prawdu. Sedlák se mýlí, mysle, že hwězdy w noci na zemi padají. Křiwá představa nebude tak dlauho omylem, jak dlauho ji za prawau pokládati nepočnu. Člowěk se mýliwá, to jest owšem známo; a poněwadž při každém představení postačitelný důwod rozum náš míti musí, tedy i omyl se bude opírati o nějaký důwod, ačkoli o důwod křiwý, který nedowozuje, co by dowozowati měl. Důwod, jenž k omylu zawádí, jest *mam* (Schein). K omylu koho swésti, jest ho zmámiti. — Wšeliký mam wzniká odtud, že důwody podmětné k wěření nás dopuzující pokládáme za předmětné a wšeobecně platné důwody. Abychom komu z omylu pomohli, třeba mam odkryti, t. j. ukázati, že dotčené důwody nejsau ke wšeobecnému wěření postačitelné.

§. 258.

Poněwadž dwojí jest prawda, jedna dobná a druhá matiznowá, tedy také dwojí jest omyl a mam, dle doby a dle matizny. Omyl dobný nebo logický tenkráte wzniká, když se proti logickým prawidlům hřeší, což se těm přiházíwá, kteří jich sobě nebyli oswědomili. Jak nejprwé wšak tato prawidla se poznají, dle kterých se rozsuzowati mělo, tehdáž owšem omyl zmizí; což se nejlépe stáwá uwedením rozsudku w logickau dobu. Omyl logický může se nalézati w ponětích, úsudcích i rozsudcích. Rozsudek, w němž neprawda logická zaumyslně se kryje, jest *záluda* (sophisma). Nález, w kterém se neprawda logická schwálně nekryje, sluj *nerozsudek*.

§. 259.

Matiznowého omylu se dopaušti ten, jenžto s předmětem nějakým představu spojuje, která mu nepřisluší, nerozsudně je w jednotu wázaje. Představa omylná, nebudeli předmětu přisauzena, nečiní omylu; n. p. člowěk žlauteničný prawíli: Mně se sníh zdá býti žlutý; nemýlí se. Řekneli ale: Sníh jest žlutý; tehdy jest na omylu. Omylu bývá toliko při sauzení; kdo neusuzuje, t. j. kdo podmětnau představu předmětnau (wšeobecnau) býti neklade, nemýlí se, protož se říkáwá, že hromada sprostáků méně má omylů, nežli hromada učených, jelikož sprosták méně úsudků se podjímá. Čidla naše neusuzují, a tudy se i nemýlí, ačkoli podnět dáwají omylům, jelikož rozum podmětné názory za předmětné křiwě pokládá.

§. 260.

Poněwadž omylowé na úsudku se zakládají, tedy jsau tolikeří, kolikerým způsobem úsudkowé powstáwají: buďto držíme rozličné wěci za stejné, nebo stejné wěci za rozličné; n. p. měsíc s hwězdami w jedné zdálenosti; měsíc na wýchodě wětší, nežli když stojí nad námi. Mýlíme se, pokládajíce wěci příčné za shodné, a shodné za příčné; n. p. kdo mní, že swobodnost wůle nemůže ostati při nutnosti přírody, a sprawedliwost Božská při trestání wystupků. — Mýlíme se, powažujíce wnitřnost za wněšnost, a wněšnost za wnitřnost; tak se mýlí lakomec, který potažnau zlata cenu we wnitřní proměňuje. Mýlíme se, držíce dobu za matiznu, a matiznu za dobu.

§. 261.

Pramenowé omylů jsau buď wšeobecní nebo zwláštní. Onino se nalézají při wšech lidech, jsauce založeni we přirozenosti lidské, tito jedině při jednotliwých lidech. Tak n. p. založeno jest we wšeobecné powaze lidské, že wášeň člowěka k omylu zbuzuje; tak jako w powaze jednotliwého člowěka leželo, jenž se domníwal nohy míti stébelné.

§. 262.

Wšeliký mam, jenžto z příhod poznán bývá, sluje *zkusitelný* (empirisch). Prameny jeho jsau následující:

A. Mam zkusitelný wzniká wněšným smyslem (äusserer Sinn), jenž tělesných nástrojů potřebůje, totiž čidel sluchu, zraku a t. d. Nejsauli tito strojowé w náležité způsobnosti, tehdy wzniká mam; n. p. člowěk neduhem žlautenice posedlý wšecky wěci žluté widí. Nebo nepodáwáli se předmět, jenž čidel se dotýká w příslušnem odnešení a dojemnosti. Sem náleží:

a) slušná odlehlost předmětu. Newidímeť dobře zrakem ani w přílišné blizkosti, ani w přílišné zdálenosti.

b) Postřednost, skrze kterau předmět našich čidel dojímá, n. p. hůl wteknutá do wody bude se zdáti zlomena. Silný wítr braní zřetelnému slyšení.

c) Welikost předmětu. Welikých příliš wěcí nelze obezříti, a malých příliš nelze leč ozbrojeným okem spatřiti.

d) Náležitá trwalost dojmů. Předmětowé spěšně mijející před očima našima nemohau býti stiženi, a jídlo spěšně polknuté nemůže býti ochutnáno.

e) Trwalost způsobeného názoru. Každý dojem poněkud trwá, byť i jeho dojímání zkončeno bylo, a to jest příčina omylu, že křiwě cosi za přítomné si předstawujeme, což již bylo pominulo; n. p. oharek žhawý kolem točený činí nám žhawé kolo.

f) Náramnost dojmů. Zde mohlby se činiti rozdíl mezi čitím a mezi citem. Čití nabýwáme jedno čidly, kteráž dle dojmů wněšným předmětem způsobených názory nám poskytují. Cit jest dojem, jenž se toliko k mému podmětu wztahuje, a můj staw oswědčuje; n. p. patře na kus šarlatu, jsem dojímán čitím, dle kteréhož řeknu: ten šarlat jest čerwen; jsemli ale puzen k wyznání: ten šarlat obráží oko mé, — tehdy prawím se míti cit. Kdykoli předmětem působený dojem tak náramně se zmohl, přestáwá býti čitím, a w city se zwrhuje, čímž nazor nebo předstawa se zatemní, a člowěk k omylu se chýlí. Přílišná

swětlost nedopauští zřetelné patrnosti, a přílišná zwučnost překáží zřetelnému slyšení.

g) Jakost *úprawných* (künstlich) postředků, jimiž čidlům swým napomáháme; n. p. když skla, skrze která prozíráme, nám předmětu náležitě neukazují.

h) Zwláštní proměna našich tělesných strojů, bez dojímání wnějšího; n. p. znění w uších jakoby zwonilo w zwony; což nechať *tělesný mam* sluje.

Rozličnost mezi smyslem wnějším a wnitřním jest tato. Skrze wnějšný smysl nabýwáme názorůw o předmětech rozlaučených s našim jástwím (Ich), n. p. názory o hudbě, barwě, chuti a t. d. Wnitřní poskytuje nám názory o stawu rozlaučeném našeho jástwí odewšech předmětůw; n. p. tak přezwídám wnitřním smyslem, an nyni přemýšlim, tesklim a t. d.

§. 263.

Mam smyslu wnějšného může býti dwojí: buďto mizí, když se wyjewil, a to sluje *blud*, n. p. w noci zdá se komu, že ohniwého muže widí, anto za bližšího dohlédnutí tlelá wrba jest; a nebo mamu pozůstáwá, byť i omylem býti přestal, a to sluje wlastně *mámení smyslů*; n. p. hůl do wody wstrčená bude se wždy ještě zdáti, že jest zlomena, bychom i wěděli, že tomu tak není.

§. 264.

Uhájiti se mamu wnějším smyslem pošlého lze těmito postředky;

1) Hleďme zdrawými smysly skaumati předmět, a jsauli nástrojowé jejich (čidla) nedužiwi, snažme se uléčiti je.

2) Prohlídejme k tomu, aby předmět w pohodlné odlehlosti nám se naskytował.

3) Tentýž předmět skaumejme rozličným časem, místem a rozličnými smysly.

4) Warujme se, aby nějaká jiná představa naší pozornosti neuchylowala.

5) Wynakládejme ke swému skaumání slušnau lhůtu a čas.

6) Tažme se, zdaliž poznání wněšným smyslem dobyto některé uznané prawdě odpírá.

7) Odměšujme bedliwě to, čeho smyslem jsme nabyli, od toho co jsme rozsudkem swým přidali.

8) Často tělesný mam dá se odkryti přirownáním swého zwědu ke zwědu lidí jiných.

§. 265.

B. Zkusitelný mam wzniká wnitřním smyslem: *a*) když staw, který přezwídáme, příliš rychle pomíjí, a my z jednoho stawu do druhého rychle překročujeme, tak že často prawíme: newím sám, jak mně w onu chwíli bylo. *b*) Když předešlý staw ředitelem jest přítomného, a tudy příčinau omylu; n. p. *truchliwost dlauho panuje i radost.* Strachem a hrůzau ohromený wojak postřelen jsa necítí své rány. — Nesnadno jest wšak wywarowati wšem omylům od wnitřního smyslu pocházejícím, poněwadž to, co w nás se děje, wždy s wněšnými názory nějaké příbuzenstwí má, což rozptyluje pozornost naši, a nedá, abychom ji snadno k tomu, což přezwídati míníme, naměřili. Zwláště wášně a chtíčowé mýlí člowěka, kdež arci jiné rady není, nežli čekati, až pominau, abychom si skrze obraznost swůj předešlý staw oswědomiti mohli. Wyšetřiwše sebe nemůžeme w podobné případnosti druha měřiti, protože skutek může při jednotliwých osobách tentýž býti, ač o nepodobných příčinách, a na opak.

§. 266.

C. Mam bývá i obrazností působen. Obrazotwornost wždy ochotná k službě a poskýtání obrazůw, mámí nás často swými podloženými widami, tak že se domníwáme míti názory, an zatím obraznost nás obluzuje; n. p. bázliwec po tmě widí w každém stíně strašliwé podoby s očima a rohoma, byť i nebylo nežli dřewo nebo krě. Pro wywarowání takowým omylům jest rádno namáhati wšemožně swau pozornost, a wšemi těměř smysly wyšetřowati temný předmět, n. p. *ohlédáním, tknutím* a t. d. Čím temnější

naše smyslné zwědy jsau, tím mocnější jest konání naší obraznosti; protož w noci, wečer, we spaní bývá nejhbitější k wytwařowání swému: odtud pocházejí mnohá widění duchůw, přišer a přeludůw. Kdo těmto omylům chce wyhnauti se, hleď swůj obraz srownati s některým smyslným zwědem, n. p. we spaní sen se swým přítomným stawem, zdáli se nám, že w Římě jsme se octli, ohledejme lůžko své. — Udáwá se též, že obrazotwornost naše názory stowaryšené nějakým živým obrazem zacloňuje, anebo i také obživuje. Budeli stowaryšený obraz příliš živý, tehdy se zatemní náš názor, a my jsme wytržni; neboť tehdáž ta nowá představa wšecku pozornost k sobě toliko obrací. Tudy jsau mladí lidé roztržiti, jelikož klopotnější w obraznosti své bývají; básníci roztržitější, nežli jiní méně živau obraznost mající. Naproti tomu může se názor objasniti, když obraz poskytnatý skrze obraznost s ním w neshodě stojí; n. p. wyzáblého člověka lépe sobě wšimneme, jestliže jsme ho dříwe dužna a zdráwa widěli; my cítíme dwojitě své neštěstí, jak mile nám obraznost před oči stawí to, což jsme byli ztratili, nebo co nás čekalo. — Obrazností býwáme též slauzeni, že podmětní stowaryšení za spolek předmětní držíwáme, n. p. saudce maje pěknau zločinku odsauditi, podmětní své obrazy bere za stupeň skutečné její úhonnosti. — Časem obraznost odplozuje jiné představy, nežli by odplozowati měla, a to se zwláště stáwá, když sobě minulé dny swého dětinstwí připomínáme. — Časem tratí paměť některé představy cele a úplně ze své swědomosti, což k omylům příčinu dáwá. Warowati se jest tedy kwapného přebíhání naší obrazností od jednoho námětu k druhému, čímž náležitému wyšetření se překáží, a hleděti sluší, aby obraznost wždy rozumu a wůli podrobena zůstala.

§. 267.

D. Omylowé, kteří z rozumu wyplýwají, jsau následující:

a) Náhlí úsudkowé rozumu častěji jsau omylní, při kterých powážení wšech okoličností se nenaléza. Tato

kwapná *dychtiwost* rozumu, kterauž se žene k účinliwosti a w omyl se hrauzí, jest příčina unáhlených úsudkůw, a té chyby, že nadbèžné úsudky hned za určité prohlašujeme. S dobrau wahau podjímej se sauzení.

b) Příčina bývá *newědomost*. Neníli seznámen rozum s matiznau swého úsudku, tehdy wždy se mýliti bude, uwáděje ji w dobu záwěrku.

c) Příčina jest omylů *nedospělost;* když člowěk neužíwaje swého rozumu wždy toliko na wzácnost cizí se ohlíží a k wýpowědi druhého své úsudky působí. Nedospèlost takowá nejhustěji u dětí, ženských a obecného lidu se nalézá, a jest buď *nezawiněna* nebo *zawiněna*. Nezawiněna, když přirozený bèh jest jí základem, n. p. *w mládeži;* zawiněna, když toliko z pauhé leniwosti na wzácnosti cizi uztrnujeme. Nedospělosti na opak stojí *swobodnost mysli*, při kteréž rozum podlé swého přeswědčení pokračuje. Prawidlo wlastního přemýšlení jest prawidlo činného rozumu, a následowání i zprawowání se cizí wzácnosti bez wlastního skaumání a šetření jest prawidlo trpného rozumu. Kdož trpnému rozumu se podrobuje, jest oddán *předsudku* (Vorurtheil). Předsudek uznáwá úsudky z mamných důwodů za prawé. Úsudek některý, ačkoli prawý, přece může býti předsudkem; n. p. když wěc proto za prawau držím, že ji můj saused za prawau uznáwá. — Nešťastný jest swého neštěstí hoden. — Kdo nám pochlebuje, jest rozumný člowěk. — Kdo jest starší, jest i maudřejší. — Co jest užitečno, jest dobro a t. d. Zproštění se předsudků jest oswícenost. Předsudky rozwrhují se w *logické*, *citné* a *konawé*. Prwní se tykají našeho poznání, druhé citůw, a třetí wůle. Konawé předsudky sprostého člowěka slují *přísloví*. *Propowědi* jsau wzdělanějšímu to, co sprostému přísloví. *Řeřidla* jsau klassické wýslowy w naukách, kteréž pro swau wzácnost platnosti nabývají. Skaumej tedy wsecko sám, kdežkoli možno, a na prosto nenásleduj tak lehce nižádné wzácnosti.

d) Poněwadž snadno w nebezpečenstwí upadáme, že podmětní pomysly za předmětní prohlašujeme, tedy nepowažujme předmětu toliko ze swého hledistě, ale wše-

možně i z cizího, rozšiřujíce swůj obzor, což prawidlem sluje *rozšířené úwahy*, tak jako opačnost jméno *zamezené úwahy* nese, kteráž jest pramenem množstwí omylů; neboť mnozí zamítají nowý zákon, protože jej s osobním swým ziskem w odporu widí, jakožto wšeobecně škodný, pustiwše z oči swých blaho weškeré obce.

e) Pramen omylů jest také *neshoda* neb *nedůwodnost*. Každá prawda musí míti shodnost s jinými prawdami, jinak omylem stane se. Pročež shodně ať sám s sebau každý smýšlí, chceli se wywarowati omylůw; n. p. *kdo Boha býti klada, jej prozřetelným býti zapírá.*

§. 268.

Posléze wznikává omyl i tudy, že rozumějíce slowům mníme rozuměti i smyslu. Neboť abychom jednak sami pomysly w paměť sobě wtiskli, jednak abychom se o ně s jinými zdíleti mohli, jesti třeba znameními jich znamenati; není ale možno těmto znamením takowau určitost zjednati, aby nic pobočního při nich myšleno nebylo. Odtud pochází omyl:

1) Že se často wýznam proměňuje; n. p. tento jest wlažného srdce, totiž: *nelaskaw*.

2) Státi se může, že to, což některému znamení přisluší, i wěci znamenané přičítáme. Rozličné wěci jedním slowem znamenané držíwáme za jednu; n. p. *mír* swět, a *mír* pokoj. Druhdy opět na opak tytéž wěci držíme za rozličné, protože rozličná jména mají, n. p. *zwířetnice* a *dennice*.

3) Jedno slowo s druhým může mícháno býti z nedostatečné paměti, pozornosti nebo wědomosti; n. p. když mnohý měštěnín člowěka rozmařilého jmenuje rozmanitým, a nebo wesník slowem náboženstwí jmenuje swůj domácí nábytek.

4) Rozumějíce slowům, mníme, že je pochopujeme, což se sprostému často přihází, že slyše: *Bůh jest nezkončený*, mní, že pochopuje, což slyšel. — Tak i o mnohém, čehož sami užíwáme a od dětinstwí jsme slýchawali, nijakého wýznamu nemáme.

§. 269.

Poněwadž wšeliké mohutnosti naší mysli swazem jakýmsi spojeny jsau, a jedna druhé se dojímá, tedy i naše snažiwost nebo cit zwůle a newole waditi bude účinkem swým o mohutnost poznáwací, k omylům ji nakloňujíc. Cit zwůle nebo newole tímto zwláště způsobem k omylům může přičiňowati:

1) Wěci wzbuzující cit zwůle déle tanau u wědomí našem. Co nám nelibost působí, nebýwá tako wšímáno a pozorowáno, a z té nepozornosti a běžného powrchního wšímání wznikají omylowé; n. p. kdo w loterii hraje, drží za wěrno, že wyhraje, ač kromě chtění jiného k tomu důwodu nemá.

2) Cit zwůle a newole obyčejně naši pozornost toliko k příjemnému sobě předmětu napřáhne, a tudy ostatních představení w temnosti zanechá; n. p. woják bude wojnu za prospěšnau uznáwati, lákán jsa nadějí zisku nebo powýšení.

3) Co jest wášeň mezi city, to jest náružiwost mezi náklonnostmi, a překáží tak jako wášeň swobodnému užíwání rozumu, z čehož omylowé powstati mohau, n. p. náružiwě milující matka swého nezdárného syna jiný úsudek o něm pronese, nežli nestranný kterýsi hleditel.

4) Cit zwůle a newole, jenž nejedním předmětem zarozen bývá, může w nás zanítiti *tvrdošíjnost* a *horlitelství*, kdež snadno živé představy za prawé položíme. Horlitel bývá potrhlý k dobrému. Buď ale jakkoli chwaliteben úmysl horlitele, a zmáhej se jakkoli obrazností probuzená síla a moc jeho, přece jeho živá obrazotwornost obmezí jeho rozum, že snadno omylům a bludům za kořist se dostane.

5) Často se stáwá, že to, což příjemno, pěkno, zpanilo a dobro jest, nebo užitečno, jedno od druhého nerozsuzujeme a tady bludu se dopaušťíme. Dobro mrawné jest samo w sobě dobré. Užitečnost jest dobra — jenom k něčemu.

6) Lhostejná leniwost časem ochromuje sílu, přičinění a wyšetřowání prawdy, wyzrazujíc se zwláště při národech syrowých. Člowěk jest wíce zaháleiw, nežli pilen, a lik-

nuje se tak dlauho, dokud ho nauze a potřeba nedonutí k přičinliwosti; a takowá liknawost se i w poznání jewí: člowěk nejraději wšeobecná prawidla twoří. Odtud wznikají prawidla obecného lidu, n. p. w žádném židu není nic dobrého. Žádný člowěk není upřímný, a t. d.

7) W blud upadáme buď z bláznowského studu, hanbíce se wyznati swůj omyl, a nebo z chlauby, rádi slujíce *nowořekými* (paradox). Nowořeká propowěd jest ta, která od obyčejného učení se uchyluje; n. p. nowořeký nález byl Kopernikůw, jenž poprwé učil, že slunce jest obíháno zemí. Nowořeké propowědi mohau prawé býti, a tehdáž zamysliteli swému jsau ku pochwale; přílišné dychtění po nich omylům nedá ale wywarowati.

8) Časem liknujeme se u wyšetřowání, obáwajíce se, aby to, což nám nepříjemno jest, prawdau nebylo; protož raději bludem dáwáme se ukonýšiti.

§. 270.

Wýstraha k uwarowání omylů wznikajícím citem zwůle nebo nelibosti toto připomíná:

1) Hleďme poznati wášně a náružiwosti, a warujme se jich.

2) Nedůwěřujme se úsudkům, kteří žádostem našim howějí.

3) Stawme se, chtíce prawdy se dohledati na místo druhého, abychom citem líbosti neb nelibosti jímáni nebyli.

4) Milujme prawdu pro její prawdiwost, a ne pro zisk ošemetný a lichwu.

5) Neposedej nás nowořekost a marná chlauba z neobyčejného propowídání.

§. 271.

Naše mysl stojí s tělem w úzkém jakémsi ačkoli nepochopitelném společenstwí, takže se obapolně dojímají a wšelikau swau způsobeností se narážují, tak že mohutnost poznáwací od směru ku prawdě odlauzena, a k omy-

lům nakloněna bývá. Nemoc a nedužiwost tělesná nestatečnost i duchowní za sebau táhne, a mnozí po najedení tratí schopnost k myšlení. Paměť se dá tělesnými postředky zostřiti. Skorý oběh krwe obžiwnje a činí obraznost ochotnější. Aby se tedy omylů wywarowalo, jest třeba zdrawého ducha we zdrawém těle.

§. 272.

Po těchto wšeobecných prameních bludů a omylů přistaupiti sluší ku pramenům zwláštním, ježto jsau buď některé wady a neduhy rozumu, anebo jsau založeni na zwláštním stawě jednotliwého člowěka. K onomu se počítá *zpozdilost* nebo nedostatek pochopnosti k wyrozumění tomu, co se pronáší. *Hlaupost* neboli nedostatek saudu k podbírání jednotliwých případkůw pod wšeobecným prawidlem. *Mělkost* a *krátkost rozumu* neboli nedostatek rozumu ku poznání wěcí z důwodů. *Tupost* neboli nedostatek důtkliwosti k čitelným dojmům. *Pominutost* neboli nedostatek paměti. *Pošetilost* neboli staw naší mysli, w němž bdějíce swé zámysly skutečnými zwědy ponímawosti býti pokládáme. *Šílenost* (Wahnwitz) neboli staw mysli, w němžto z prawých zwědů křiwí rozsudkowé se wáží. *Troštiwost*, ježto jalowé zámysly za možnau skutečnost klade. *Blauzniwost* (Schwärmerei) neboli staw mysli, kdež samé temné představy w duši panují.

Zwláštní okoličnosti, které by mohly člowěka k omylům a bludům přikloňowati, jsau: *Wěk*, *letora* (Temperament), *wychowání* a *nawedení*, *náklonnost*, *zwyk*, *staw*, *národ*, *wláda*, *powětrnost*, w které žije, a t. d.

Kterak onyno neduhy uléčiti lze, náleží w lékařstwí duše, a co se tkne omylů prýštících se z těchto jednotliwých pramenů, náleží do *člowěkoslowí* (Anthropologie).

IV. Hlawa.

O obmezenosti lidského poznání z ohledu jistotnosti, a kterak nedostatku tomu wyhowěti.

---

§. 273.

Stupně prawdiwosti řídí se wedlé *domnění*, *wíry* a *wědění*. Že mám hlawy bolení, to *wím* já, Brož tomu *wěří*, že jsem mu to řekl, Mach se *domníwá* z důwodů k jistotnosti nedostatečných. Činíwá se sice rozdíl mezi *skumnau jistotností* a *mrawnau jistotau*. W oné jistotnosti jest prawdiwost založena na důwodě poznání, w této na důwodě powinnosti. Mrawnau jistotnost jmenujeme také někdy *prawdě podobnost*. Zde toliko o prawdiwosti založené na důwodě poznání mluweno bude.

§. 274.

Wědění jest buď *rozhodné*, buďto *stanowné*, kdež nutnost nawrhuje se a pochází buď z domyslu nebo přezwědu. Že 2krát 2 jsau 4, jest wědění stanowné, nutné. Wědění, že kůň má celistwá kopyta, jest rozhodné. Wšeliká zkušenost naše jest toliko rozhodná, a nikoli stanowná. Wímeť totiž, že jisto tomu tak jest, newíme ale, žeby tomu tak newyhnutelně bylo nutno. Wšelikau wědomost, kteráž není *zkusitelná* (empiricus), můžeme nazwati *pauhoumnau*, *domyslitelnau*, totiž takowé poznání, kteréž newyhnutelnau nutnost s sebau přináší, jakož jest početnictwí, logika. Početní wědomosti se ještě i tím od pauhoumných rozdělují, že swé poznání činí názorně zračité.

§. 275.

Wědomosti zkusitelné obdržujeme buď wlastními smyslnými zwědy, anebo swědectwím druha. W oněch jest jistotnost wždy možnému omylu podrobena; n. p. před Koperníkem mělo se za to, že země jest sluncem

obíhána. Jistotnost na swědectwí založená nedosahuje stupně wědění, nébrž jenom wíry.

Pauhoumné poznání nemůže se zakládati na swědectwí swědkůw, sice by počalo býti *powèstní* (historicus); jeho prawost nebo křiwost musí rozum z důwodů poznati a chápati. Jistotnost jeho buď zcela bezpostřední, a tehdáž jsau jeho sady *úlohami* (theorema), anebo postřední, kdež toliko *propowědi* jsau a *chtí* swým důkazům.

§. 276.

Wíra se dělí dle swého účelu w *mrawnau*, kdež její účel jest wyplňowání powinností, n. p. že duše má nesmrtelná jest; anebo *prohytečnau* (pragmaticus), když ku prospěchu má swé naměření a na opatrnosti zaléhá, n. p. aby se pochlebníkowi sluchu nepropůjčowalo; pak w *dějowau* (historicus), když poznání událých a nebo stáwajících se wěcí obmýšlí, n. p. wyprawowání Tacitowo; a posléz we wíru *naukowau* (doctrinalis), když poznání učených wěcí se týče, n. p. když wěřím předpowědění hwězdářskému o zatmění slunce.

§. 277.

Zdali přístojno jest, wíře místo dáti, to stáwá na swědectwí cizím. Swědek jest buďto bezpostřední, anebo postřední; onenno oswědčuje, že sám něco za prawé a nebo za křiwé uznal, tento wypowídá, že o tom, což nyní wí, jiní ho zprawili. Týkáli se to swědectwí nějaké zkušenosti, tehdy sluje swědek bezpostřední jinak také *očitý*, a postřední swědek *ušitý*. Bezpostřední swědkowé některého příběhu jsau *spoluřadní*, postřední swědkowé *podřadní* wespolek.

§. 278.

Swědek jest wíry hoden čili *hodnowěrný*, když o dobrých a rozumných důwodech jeho swědectwí se za prawé přijíti může. Swědek *křiwý* dáwá swědectwí, ježto rozumnými důwody se zamésti může. *Podezřelý* swědek sluje ten, jehož swědectwí rozumnými důwody za pochybné může prohlášeno býti.

§. 279.

Důwody, kteréž swědectwí nějaké hodnowěrnosti podporují, mohau se dobné i matiznowé prawdy týkati. Ku prawdě dobné náleží, aby swědectwí o předmětu nějakém možného přezwědu wypowídalo se, neboť čehož wůbec poznati nelze, kterak swědek díti smí, že by toho postihl swým poznáním? n. p. o stawu duše naší kdoby swědectwí wydáwal? Přitom také každé swědectwí má se zákony a prawidly mysli říditi, aniž se s jinými poznanými prawdami potýkati; n. p. nikdo nemůže swědčiti, že widěl celek menší, nežli částku. Co se wšak matiznowé prawdy týče, wšecko na podmětnosti swědka záleží, jenž moha a chtě, zprawu dáti má. Pročež dwau zwláště wěcí bude na něm postihováno, totiž *způsobnosti* (dexteritas) a *upřímosti* (sinceritas). Způsoben jest swědek, maje schopnost ku poznání wěci oswědčowané; n. p. slepý o barwě, hluchý o zwuku nemůže bezpostřední swědectwí wydáwati, leda toliko swědectwí postřední. Zřejmo jest, že od swědka bezpostředního wíce se žádá, nežli od postředního. Swědek postřední

1) rozuměj swědectwí swého rukojmí, a jestli ho sám nezná, rozwažuj jeho hodnowěrnost;

2) měj schopnost ku projádření a wyprawení své nabyté wědomosti. Swědectwí n. p. něměho bylo by méně hodnowěrno, nežli swědectwí wýřečné, a w tom jsau sobě swědek bezpostřední a postřední rowni.

§. 280.

Způsobnosti náležité zcházíwá, kdež 1) není rozumnosti, n. p. newtipa anebo nedospělé dítě není způsobno ke swědectwí; 2) kdež není smyslů potřebných ke zkušenosti, n. p. hluchý není způsobným swědkem pro předměty sluchu; 3) kdež není příprawy a pomocné wědomosti; 4) při nepozornosti, ježto wyplýwá z wrtkawosti, newšímawosti, nebo neduhu; 5) při živé obrazotwornosti, wášních a naružiwostech, jimiž rozum zatemňowán bývá; 6) kdež není paměti, n. p. u starých lidí. — Hodnowěrnost

ale tím se wzmáhá, když oswědčowaná wěc na snadě jest, a když swědek powědomosti již způsobnost (statnost) byl swau proukázal.

§. 281.

Ale nctoliko způsoben, nébrž i upřímý buď swědek. O upřímosti wíce nežli o způsobnosti jest se rozpakowati; jelikož upřímost swědka záleží w tom, aby slowa jeho i s jeho přeswědčením se srownáwala. Upřímost swědka může w podezření wzata býti:

1) Když swědkowi s prospěchem a požitkem jest, aby neprawdu promlauwal; n. p. když stižený zloděj má prawdu wyznati; dítě proti otci swědčiti.

2) Bywalli swědek jindy we lži stíhán; ačkoli to prawidlem není, by ten, jenž jednau nebo dwakráte byl zelhal, wždy a pokaždé lhal.

3) Když swědek wěci nějaké jedno powrchně a náhodně dotýká; n. p. zmínění nějaké w rozmlauwání stolujících. Swědectwí ale nabývá hodnowěrnosti, když swědek žádné záminky nemá, aby prawdu zatajil, když se oswědčená wěc jeho samého nikterak netýká, a týkáli se, když wydané swědectwí jemu samému na ujmu a ke škodě jest, a když swědek jindy wždy na prawdomluwnosti a mrawech slušně se zachowal. Hodnowěrnost swědectwí ale i počtem swědkůw růsti může, a tu tato prawidla šetřena býti mají:

1) Čím wíce jest swědkůw saurádných bezprostředních, tím mocnější jest swědectwí; jelikož nepodobno jest, aby jedním časem a rázem tolik osob proti prawdě se spiknauti mohlo.

2) Několiko saurádných swědkůw, kteří jednomu rukojmi jsau podřadění, nerozmáhají jeho hodnowěrnost, nébrž toliko swau společnau, že totiž jeho swědectwí sprawedliwě pronesli.

3) Podřadění swědkowé nerozmáhají hodnowěrnosti kterého swědectwí, ale spíše je zlehčují, nejsauli předešlá swědectwí před rukama wíce, aby se wyšetřowati mohla,

protože při častém přeliwání swědectwí wždy cosi křiwého na se bráti může, a nebo z neprawdy hned na počátku se wážiwá.

§. 282.

Neníli bezpostřední swědek při nějakém swědectwí oznámen, tehdy sluje jenom *rozprawka*, *powídka*. Jsauli postřední swědkowé *sauwěcí*, tehdy sluje *powěst*. Jsauli ale *poslaupní*, tehdy sluje *podání* (traditio), kteréž buďto ústní nebo písemní býti může. Powěst i rozprawka málo mají hodnowěrnosti do sebe, protože nesnadno wyšetřeny, ale tím snadněji pojinačeny býti mohau.

§. 283.

Přicházíli oprawdu swědectwí od toho, komu se připisuje, tehdy sluje *původčité* (authenticus). Jestli w něm cosi změněno, tehdy sluje *pojinačeno*; neníli změněno, tehdy jest *celo*. Rozdíl jest tudy mezi původčitostí a hodnowěrností. Můžeť býti kterési swědectwí původčité, nikoli pak hodnowěrné; opačně ale tratí swědectwí swau hodnowěrnost, neníli původčito.

§. 284.

Ten, jenž wěci nějaké beze wšech důwodůw wíru přikládá, má *slepau wíru*. Ten, kdo newyšetřiw náležitě důwodůw hodnowěrnosti, swědectwí za prawé drží, sluj *lehkowěrný*. K lehkowěrnosti nás zawádí:

1) *Leniwost*, když se wyšetřowání prawdy štítíme.

2) *Netečnost* či *newšímawost* (indifferentismus) nebo nezakládání sobě na tom, jestli ta wěc taká čili onaká.

3) *Lehkomyslnost* čili *nedostatek pozornosti*.

4) *Wzácnost* (auctoritas), totiž jméno nebo staw člowěka, od něhož wýpowěd pochází, činí, že ji za prawau držíme; n. p. *žák přisahá w slowa učitelowa*.

5) *Shodnost swědectwa s našimi žádostmi*.

6) *Slabost rozumu*.

§. 285.

Toho, jenž nepřijímá swědectwí, leč wyskaumaw hodnowěrnost jeho, nazýwáme *těžkowěrným*. *Newěřící* sluje člowěk zawrhujicí swědectwí, byť i jakkoli důwodůw dobré hodnowěrnosti do sebe mělo.

Newěřícnost se pryšti: 1) ze slabosti rozumu, když kdo schopen není, aby pochopil důwody hodnowěrnosti.

2) Z bludu, když křiwdu swědectwí dokázánu býti sandíme.

3) Ze chtiwosti, by prawda wěci oswědčowané naproti čelila.

§. 286.

Swědectwí se může dwojí měrau wydáwati, buďto písemně a nebo ústně. W posuzowání písemního swědectwí zwláště dwě wěci powažowány buďte:

1) *Půwodčitost* celého písma, čímžto sudba se zanáší.

2) *Wyšetření* smyslu, čímž *wykladactwí* (hermeneutica) se zaměstnáwá.

§. 287.

Aby se zwědělo, zdaliž písemní swědectwí *půwodčité* jest, a zdaliž od toho pochází, jemuž se přičítá, tato prawidla mohau prospěti:

1) Když se spisowatel sám buďto w témž spisu a nebo we spisu jiném hlásí a udáwá. Tehdáž arci jest potřebí skaumati toto swědectwí, máli wšecky wlastnosti swědectwí prawého. Neboť by se swědek sám jmenowal a hlásil, wždy možna jest křiwost toho swědectwí, protože časem jeden spisowatel cizé jméno na se bráwá, aby se tím utajil a zastřel, a časem práce jednoho druhému darem se dostáwá. Wydáwání sebe za půwoda tehdáž nejwíce wážnosti má, když nikdo ze sauwěkých w tom mu neodpíral.

2) Druhý důwod k půwodčitosti písma jest swědectwí jiných spisowatelů, kteříž komusi spis jednohlasně přiřikají. I takowéto swědectwí opět se wyšetřuje podlé toho: zdali mohl a chtěl prawdu zjewiti. Při takowém swědectwí jsau starší spisowatelé přednější mladších. Čím wíce

se srozumuje sauřadných swědkůw, tím má toto swědectwí větší cenu; počet ale swědkůw podřadných nic neprospiwá.

3) Důwod pro půwodčitost písma jest, když hodnowěrní mužowé některých míst z tohož písma wýslowně se *dokládají*, skladateli je přičitajíce. Důwod ten se wzmáhá, jestli dokládající se spisowatel sauwěký a nebo aspoň blízek toho wěku, a pak jestli dokladek slowo do slowa znějící čili jedno smyslu se dotýkající, a častoli.

4) Jestli písmo samo z ohledu slohu, učenosti a myšlének s jiným jistotně od téhož skladatele pocházejícím písmem srozumno a shodno.

§. 288.

Pochybelá jest půwodčitost písma:

1) Když skladatel ani sám sebe nejmenuje, aniž jest od sauwěkých a později žijících spisowatelůw kde jmenowán, a když toliko příliš pozdní spisowatelé to písmo mu připisují.

2) Když písmo takowým zapáchá učením a smýšlením, jehož za času nawrženého spisowatele nebylo, nebo když jiní důwodowé patrně na to biji, že ono pojinačeno jest.

3) Když sloh se slohem ostatních písem téhož spisowatele se nesrozumíwá a neshoduje.

§. 289.

Důwody, jimiž buď půwodčitost hájena nebo popírána bywá, jsau jednak *wnitřní*, jednak *wnešné*. Wnitřní wzaté z písma samého, wnešné wzaté z druhých swědectwí.

Písmo se může w těch místech za půwodčité pokládati:

1) Kteráž rukau skladatelowau psána jsau;

2) Kteráž od skladatele w jiných půwodčitých místech písma jakožto od něho pocházející jmenowána bywají;

3) Kteráž se w hodnowěrných přepisech a přetiscích nalézají;

4) Kterýchž se hodnowěrní spisowatelé co půwodčitých dokládají;

5) Kteráž w starých dobrých přewodech neb přeloženích se nalézají;

6) Kteráž newyhnutelně k celému srozumění náležejí.

§. 290.

Písmo jest w oněch místech pojinačeno, nebo nanejwýš podezřelé,

1) Která se k celku nehodí;

2) Která obsahují wěci za onoho času zcela neznámé;

3) Kteráž mysli a wědám w témž místě nebo jinde od spisowatele pronešeným na odpor stojí;

4) Kteráž jiným slohem psána jsau nežli ostatní písmo.

5) Když se w starých rukopisech a starých dobrých přeloženích a wýtiscích nenalézají.

§. 291.

Když se wšeliké přepisy nějakého písma w jednotliwých místech od sebe liší, tehdy slují ta místa *čtení* (variantes lectiones). Čtení sluje bezpostřední, když se w přepisích rozličných nalézá; *postřední* ale, když w přeložení nějakém se nachází, nebo za dokladek uwozowáno jest. Hodnowěrnost čtení se buď wnitřními důwody, totiž swau *dobrotau* (probitas) hájí, a nebo důwody wnějšími, totiž swau *wzácností*.

§. 292.

Aby se písmo oprawilo a čtení prawé ustanowilo, třeba sebrati wšecka nalézající se čtení, srownati jejich cenu dílem dle wzácnosti, dílem dle srozumnowání se s osnowau, myslí a slohem skladatelowým. Když důwodowé oprawy nejsau wzati ze swědectwí rukopisů, tehdy lze toliko se *domínati* prawého čtení. Toto domínění (conjectura) chce, aby se duch spisowatele, jeho sloh a rozstawení mluwy náležitě znalo.

§. 293.

Prawidla *wykladactwí* (hermeneutica) jsau tato:

1) Wykladatel měj dokonalau známost toho jazyka, w kterém wykládané písmo sepsáno jest.

2) Znej předmět w knize té wypracowaný, a wšecky wěci, které myslí a slohem spisowatelowým wládly, a tudy k wyrozumění písma slauží, jakož jsau: *způsob žití, myšlení;* zdaliž mu panující toho wěku domnění owšem známo bylo.

3) Střezi se, aby nějakého domnění skladatelowi mocně nepřimudrowal.

4) W rozpaku, zdali smysl snadnější, a wýznam slow obyčejný čili neobyčejný jest prawější, wždy se spíše domníwati, že skladatel chtěje býti zrozumitelným, k smyslu snadnějšímu a wýznamu obyčejnějšímu směřowal, leč by jeho nářečí jinak o tom swědčilo a nawrhowalo.

5) Prohlídej nadějně k smyslu rozumnému, nepokládaje tak snadno bez důležitých příčin wšecko za jalowá, bezsmyslná, opačná neb nebezpečná slowa.

6) Wyskytneli se kde opačnost a potýkawost, tehdy wyšetřuj, neníli ona toliko twárná, nezměnilli později swého mínění, a nebylli právě okolnostmi přinucen na některém místě k potajowání swého mínění.

7) Temná a pochybná místa dílem se z logického, dílem z mluwnického spojení, dílem z obmyslu skladatelowa, dílem z přídob (parallelismus) wyjasňují.

Přídoby se jmenují místa, kteráž pro swau mezi sebau shodnost swětla sobě dodáwají. Přídoby jsau buď *poslowné* (verbalis), když shodnost toliko w slowích záleží, n. p. w nowém zákoně slowo: *syn člowěka;* nebo *powěcné* (realis), když se shodnost wěci týká; nebo *smíšené* (mixtus), slow i wěcí se týkající. Pak jest přídobnost jedna *domácí* (domesticus), a druhá *přespolní* (peregrinus). Domácí, když přídoby z téhož spisowatele wzaty jsau, a přespolní, když z jiných spisowatelů se k objasnění obírají.

§. 294.

Wýklad se rozwrhuje w *přewod*, (*přeložení*, *přetlumočení*, (versio), *obhowor* (paraphrasis) a *wyjasnění* (commentarius).

Přewod nebo *přeložení* pronáší smysl písma w cizém jazyku tak wýtečně, pokud možno, jakož prwotně složeno jest.

Obhowor pronáší smysl písma wíce slowy, aby se náležitě zračil.

Wyjasnění obšírně wšecko rozkládá, a wšecko přiwtěluje, což by k lepšímu wyrozuměni písma slaužiti mohlo. Obhowor a wyjasnění mohau buď w témž jazyku, jímž pismo složeno jest, konány býti, nebo w jazycích rozličných.

§. 295.

Domněnka či *podpowěd* (hypothesis) jest wyswěstlení některé skutečné wěci něčím jiným, čehož buď skutečnost dokázána ještě posud není; n. p. *kámen wzhůru hozený opět k zemi padne*, to jest úkaz, jehož jinak wyswětliti nelze, leč prawíme zem míti *přitažliwost* (vis attractiva). Domněnka jest tedy úsudek zahadný, nemajíc jistoty do sebe, nébrž toliko *prawdy podobnost*. Ona pochází snahau našeho rozumu chtějícího z důwodu wyswětlowati, a nemohaucího skutečných důwodůw najíti. — Sada, k jejímuž wyswětlení nějaká domněnka se wyhledáwá, buď sama owšem bez pochyby jistotná; tak n. p. bláznowsky by kdo hledal domněnky k wyswětlení účinku matčiny obraznosti na nezrozeně, dříwe nežliby o tom účinku úplného přeswědčení dosáhl. *Podpowěd* čili *domněnka* jest tím dokonalejší, čím wíce úkazů nebo sad z ní se wyswětliti dá, čím snadněji a důkladněji se jiné wěci z ní potwrditi dají, čím méně jest potřebí jiných pomocných domněnek. Pomocná domněnka jest takowá, která k podpoře druhé domněnky slauží; n. p. w domněnce o síle magnetowé, ježto z jednoho železa do druhého přechází, dlužno se zdálo mnohým zamysliti trubiček w železe, skrze kteréž ona průchod má. Konečně má domněnka býti také možna, netoliko neobsahujíc žádné opačnosti, nébrž i neod-

přijíc žádné zkušbě. Domněnka, kterauž staří zamýšleli, že příroda si prázdnost oškliwí, tau zkušbau byla wywrácena, že woda *wýwěwau* (wzduchopudným strojem) tažená přes 32 střewíce wystupowati nechtěla. Jestli cíl, k němuž nějaké domněnky potřebujeme, newyhnutelný, a jestli jenom jediné wyswětlení možno, tehdy domněnka newýwratné se dosluhuje wíry; n. p. hájíli se swobodná wůle, tehdy se hájí i mrawnost, ten cíl naši rozumnosti.

§. 296.

Prawda, o kteréž buď wíru nebo domnění máme, může se porážeti důwody opak dokazujícími. Kdož důwody proti sadě které uwozuje, ten ji popírá; kdož křiwdu nějaké sady ukazuje, ten ji wywrací; kdož důwody proti swé propowědi namítané za nepostačitelné pronášeti se snaží, ten jest hajitelem jejím. Z toho powstáwá *hádka* (disputatio), když dwě strany obapolným odporem shodnost we swých úsudcích zploditi usilují, nawrhujíce sobě důwodůw předmětních a určitých. Neužíwáli se důwodů předmětních, tehdy jest toliko *pře*, z kteréž swornosti úsudkůw čekati nelze. Ten, kdož proti sadě cosi namítá, sluj *popůrce* (opponens), a ten, jenž ji hájí, sluj *obhájce* (respondens). Prawá sada může býti popírána, ale nikoli wywrácena.

§. 297.

O hádce tato mohau slaužiti prawidla:

1) Wýtečně stanow se sada, o kteréž hádka wedena býti má, aby nepowstalo nedorozumění a pauhý *slowopor* (logomachia).

2) Šetřeno buď, zdaliž se sada na předmětních důwodech upírá; jestli tedy důkazu schopna možnali o ní hádka jaká.

3) Srozumějme se se swým protiwníkem ze strany swých zásad a základních prawidel.

4) W hádce buď dowozujeme swau wlastní propowěd, a nebo wywracujeme námítky swého protiwníka.

5) Z ohledu důwodů jsau důwody přímé přednější nepřímých, poněwadž předmět oswětlují.

6) Wywracujíce hleďme ukázati důwody protiwníka býti křiwé dle doby nebo dle matizny, neb se snažme wywoditi z nich sady, které by nepopiratelným prawdám odporowaly.

7) Mnohem dokonalejší bude wywrácení pronešených sad, když netoliko bludnost jejich ukážeme, ale i cestu, na kteréž protiwník we swém sauzení poblaudil.

8) Rozeznáwejme w hádce rozdíl mezi wywracowáním sady, a mezi porážením důwodů k obhájení sady potřebowaných. Neboť může býti důwod owšem maten a nepraw, ano sada při swé prawosti zůstane nehnuta. Nepřestáwajíce tedy na tom, bychom důwod druha wywrátili, ale hleďme i swé sady náležitě dokázati.

Skumná Filosofie.

Díl druhý.

Skumná matiznowá Filosofie,

čili

Metafysika neb Prostowěda.

Úwod.

§. 1.

Metafysikau čili *prostowědau* sluje ona pauhoumná wěda o nadsmyslných wěcech, kteráž původní zákonnosti lidského ducha se zanáší, nabývajícího nějakého *poznání*, protož také jakési prwoznanstwí (gnoseologia), kteréž se wšeho přírodného (physicus), zkusitelného (empiricus) neboli toho, co z přezwědu (a posteriori) ku poznání se naskytuje, štití a odwětuje, a jen *prabytnými* (ursprünglich) *přesažitými* (transcendens) poznatky se zabýwá.

Wěda tato přišla k nemotornému jménu metafysiky toliko náhodau, an w Aristotelesowých spisech po fysice umístěná se nalezla, a Andronikem nápis dostala τα μετα φυσικα, jakoby řekl: Kniha po fysice přicházející. Jiní podkládají názwu tomu smysl, jakoby řekl: Nadpřírodstwí.

Přesažitost našeho poznání záleží w původních zákonech poznáwawosti, w oněch prawidlech totiž, dle kterých se úsobě (podmětu) w poznáwání naskytlých předmětů přirozeně říditi dlužno, a kteráž teprwa w poznáwání samém ke wědomosti přicházejí. Metafysik za sebau zůstawuje wšecku přírody hmotu, a jedno si obírá zákony, podlé nichž tito předmětowé poznáwáni bywají. Úloha metafysiky jest tedy založená w této otázce: Jaké jsau

prwobytné zákony wšelikých poznatků lidských? Jen když rozprawí tuto úlohu, možno ji nazwati wědau.

W prwobytných zákonech poznáwawosti záleží čistá doba (Form) člowěčího poznáwání, jelikož wšeliký zákon nic jiného není nežli ustanowený způsob nějaké činnosti. Saučet neb wýwod (productum) přijímá nutně oněm zákonům přiměřený způsob neb dobu. Doba podrobena jsauc jedněm powšechným a nutným zákonům, budiž dána látka jakkoliw rozmanitá, tatáž zůstane, ačkoli se poznatek podlé rozličnosti a skutečných jednotliwých zwláštností w poznáwajících osobách welmi rozmanitě utwořuje; u p. wšeobecný zákon w oběhu bludic neb planet může powažowán býti co ustanowený způsob, kterým hýbající se tělesa swau činnost jewí. Wýwod té činnosti, totiž oběh bludiček, nabývá oněm zákonům příslušné doby schodničné (elipticus), kteráżto wšak w jednotliwých bludičkách podlé zwláštnosti jedné každé z ohledu na welikost, tuhost, odlehlost od slunce a t. d. zwláštním způsobem zjinačena jest. — Tak i zplození člowěka děje se přirozenými, nám poněkud neznámými zákony, z kterých wýwod (člowěk) jisté podoby nabývá, pojinačené sice w jednotnících, shodné ale we swém wšeobecném základě nebo we wšakém člowěku doba člowěcká dá se rozeznati snadno. Metafysika má přede wším a jediné skaumati powšechnau nutnau pradobu poznatků, kteráž wšechněm způsobům jednotliwých náhodných poznatkůw základem by slaužila. Metafysika může wyhlášena býti wědau o powšechných nutných dobách poznáwající úsoby nebo o půwodním konáni mysli, když poznáwá.

Pokudž toto wyšetřowání poznáwawosti stihá w cestě swé jakési nutné powšechné pomysly, jakož jsau prostora, čas, příčina, skutek, a jakési powšechné zásady neb prawidla, (n. p. každá příčina působí určitý skutek,) potud jest metafysika wědecká saustawa oněch pomyslů a prawidel. Také onen wýměr o metafysice poněkud prawdiw jest, an nazýwá metafysiku wědau o powšechnějších pojmech a prawidlech. Poněwadž ale metafysika nezaměstnáwá se toliko prawidly wůbec, leda těmi, která k poznáwání předmětu se hodí, a jelikož nedá se ustanowiti, kteréby zásady byly nejpowšechnější, dokud se půwodnost a přesažitost w

našem poznání od skusitelnosti neodmísí, tedy newystihne onen wýměr metafysiku úplně a naprosto.

§. 2.

Metafysika rozeznáwá se od logiky načitě tudy, že logika skaumá zákony pauhého myšlení, neprohlídajíc k předmětu myšlenému, metafysika pak skaumá zákony w poznáwání předmětu stanowíc cenu myšleného. — Protož nazýwá se logika *skumná dobná filosofie* a metafysika pak *skumná matiznowá* či *látečná filosofie* neboli *prostowěda* či *pauhowěda*. Onano jest *strojidlem* (organon) dobným, tato bude *strojidlem* matiznowým čili látečným, wěcným.

Poněwadž pauhé neboli rozborné myšlení nazýwá se dobným a sborné matiznowým, při němž wěcnatost pomyslů se wyrozumíwá, tedy metafysice prawem přezděti možno *filosofií wěcnau* či *hmotnau* (realis, materialis).

Dobře zaznamenali ti, jižto logiku přirownali k mluwnici, metafysiku k slowáři; anebo ti, kteříž logiku přirownáwali k počtům písemním a metafysiku k počtům číselním neb ciferním; jelikož logika dobné myšlení obsahuje a tato pak wěcné w sobě zawírá. Bez metafysiky nelze sestawiti důkladně nějakau nauku, která se předměty zaměstnáwá: neboť ona jest strojidlem wěcným wšech wěcných wěd, až i samé mathematiky a fysiky.

Odtud cena metafysiky sama se znáti dáwá. Owšem že metafysika nepůsobi poznání, tak jako logikau se nepůsobí myšlení: jedno i druhé předchází wědu, a i bez wědy děje se w člowěku. Wšak jakož jest užitečná zběhlost w zákonech mysli, rowněž tak prospěšná bývá zběhlost w zákonech poznání, a můžeme říci, že jako hudec shodu a sauhlas hudby lépe pojímá než kdo jiný, tak i metafysik hlauběji může wniknauti w tajné zkrýše prawdy.

Rozdělowání metafysiky w metafysiku přírody a w metafysiku mrawů jest nepříslušno, tak jako rozměšowání jí w přirozenau a učeneckau; jelikož jest skumná filosofická wěda a nemá za jedno s wýkonem činiti, kterýž w mrawech se newyhnutelně zhledáwá, aniž pak může ně-

jakż wědau prostonárodní slauti, kteráby se od učenecké rozeznáwala. Lidský rozum arci i we swé prostotě dle zákonu poznání si počíná, ale jak nejprw si ty zákony oswědomil, již se stal kon tento konem filosofickým.

§. 3.

Zákony a prawidla poznáwání mohau w metafysice pauze pro sebe toliko w powšechném potahu ku předmětům nawržena býti, což se děje w metafysice pauhé; anebo mohau nawržena býti w potahu ke zwláštním předmětům, což se děje w metafysice upotřebené; onano nazýwá se také *ontologií* (bytoslowí).

Metafysika dělíwá se w *skumnau* (theoreticus) a w *upotřebenau* (practicus).

Toto rozmíšení může býti wšelikého smyslu:

a) Skumná metafysika anebo wěda o *jsaucnosti;* upotřebená anebo wěda o *dlužnosti.*

Než pozorowáno buď, že se tu nejedná o wší jsaucnosti, nébrž toliko o jsaucnosti nadsmyslné; pak se jsaucnost a dlužnost úplně newylučují, což se od každého dobrého rozdělení očekáwá.

b) Skumná metafysika prohlédá k *poznáwání;* upotřebená pak ke *skutkům.*

Toto rozdělení není doplněno, jelikož člowěk není obmezen poznáním a jednáním, nébrž on také cítí. Chybělaby w tomto rozdělení krasowěda jakožto třetí díl.

c) Skumná tolik co *učící* a upotřebená tolik co *wykonáwající.*

Ale i toto rozmíšení zahrnuje celé obcowání člowěka a netýká se filosofie jakožto pauhé wědy.

Ještě méně úwahy zasluhuje rozdělení metafysiky w *učenckau* a *prostonárodní.*

Konečně může skumná metafysika wzata býti w smyslu powšechné čili pauhé, když se obírá pradobau poznatků, jakáž jest sama w sobě.

Metafysika upotřebená pak považována býti může w smyslu metafysiky zwláštní, když se zanáší potahem k jistým předmětům. Tau měrau mohau přináležeti k upotřebené metafysice dušeslowí, světověda a t. d.

I. Pauhé poznanstwí neb Ontologie.

§. 4.

Ontologie nic giného není než filosofický skum poznáwawosti, kteráž považována býti může wůbec buď w ohledu na swůj *nižší (smyslný)*, *wyšší (myslný)* a *nejwyšší (rozumný)* okres. Podlé toho rozwrhne se ontologie we dwě částky, z nichžto prwní bude jednati o *poznání wůbec* a druhá o *poznání* považowaném *stranau rozličných okresů příslušných poznáwawosti.*

Ontologie či Bytoslowí.

A. O poznání wůbec.

§. 5.

Ontologie počíná sadau: »*Poznáwám,*« čehož jistota se z wědomosti naší nikterak wylaučiti nedá, anobrž pramenem se stáwá zásady zwrchowané látečné w metafysice; neboť wzniklé pochybnosti týkají se wíce předmětné jistoty a platnosti w dowědu.

§. 6.

Naskytlý předmět pojatau určitau představau neb pomyslem sluj *poznaným* neb *dowědem.* W poznáwání zasnubuji swůj pomysl s něčím, co wíce jest nežli pomysl pauhý a jmenuji to *předmětem swého dowědu* (objectum cognitionis).

§. 7.

Tento předmět mého dowědu liší se jakožto *wěcnost* (realitas) od pauhého *pomyslu*, jakožto *widy* (idea) i při každém dowědu, jestli on neb máli jím býti, wždy se mu wěcnost přičítá.

§. 8.

Platnost tohoto nadeslání nedá se zračně dowoditi, t. j. na wyšší zásadu postawiti, jelikož tkwí toliko w prasponě mezi bytem a zwědem (přesažitém sauboru wěcnosti a widnosti), jakožto w prakonu swědomosti, kterýž nepřestupnau naprostau hranicí wšecko rozumowání obmezuje, a proto temen a nepochopen zůstáwá.

Nawrhuje se otázka: Kterak se může ukázati možnost naší swědomosti, w čem asi wězí důwod, že něco kromě sebe za skutečné pokládáme? Dajíť se mysliti tři případnosti.

a) Buď se naší úsobau zarozuje bez přičinění k tomu nějakého předmětu.

b) Nebo jest skutečno nějakým předmětem kromě úsoby (nejástwím, wýsobau).

c) Nebo bude skutek pospolní naší úsoby s příčinkem toho, což úsobau není, nébrž wěcí kromě nás.

Nuže která případnost bude místnější nade druhau?

Prwní sada se klade od mudrcůw, slynaucích idealisty, jichžto učení se nazýwá idealismem. Ono twrdí, že nebytují wěci žádné kromě nás, a že wšecko toliko wida (idea), totiž skutek naší činné úsoby, a že kromě jsaucnosti w pomyslu není žádné jsaucnosti w pomyšleném. Tento idealism jest dwojí, buď záhajný (rozpačný, scepticus), nebo wýrokowý (dogmaticus). W prwní případnosti se bere jsaucnost předmětu toliko do pochybnosti; w druhé nebylost wěcí kromě nás se až i dowozuje.

Druhau sadu kladau realisté neb materialisté, podlé kteréž každý pomysl a tudy i swědomost samaby se od wěcí kromě úsoby působila; proto také naše úsoba nebylaby nic než hmotau spřaženau s ostatními hmotami.

Naše swědomost se ale dá i třetím ještě obrazem wyswětliti, totiž že jest skutkem společným dwau prwotně slaučených činitelů, totiž z poznaného předmětu a poznáwající úsoby, tak že jedno bez druha žádného dowědu zploditi nemůže.

§. 9.

Podlé toho sauboru rowná se sada »Poznáwám« sadě »Bytují wěci,« s kterými se některé představy shodují a kteréž právě těmito představami od nás se poznáwají. — Představa wěcnosti (bytu) jest totiž základní představa wšech dowědů, a nedá se jinými představami wyswětliti, leč bude w samém poznáwání zřejmo chápána.

Sada »Poznáwám« slučuje se nepostředně se sadau »Jsem, a jiné wěci jsau mimo mne.« Tak jako pauhé myšlení z logické myslitelnosti původ swůj béře, tak také poznáwání podobným způsobem sází wěcnost neb poznatelnost sobě za základ. Jinakbychom nikdy nesměli wýsobně (předmětně) *potákati* (twrditi), že poznáwáme, nébrž toliko že myslíme.

Wěcnost poznatelného nedá se dokazowati, sicceby bylo třeba opět jiného wěcného poznatku za důkaz.

§. 10.

Každý dowěd neb poznatek jest opłozen jako dwěma činitelema, totiž wěcností jakožto předmětem (wýsobau), a pak pomyslem jakožto podmětem (úsobau), jenž w prwotinné potaze pospolu stojí, tak že jeden bez druha žádného dowědu nemůže zčiniti.

§. 11.

Poněwadž poznání, co do swé doby, původ swůj z mysli bere, a co do jeho obsahu neb látky z předmětu přichází, tedy dlužno bude, aby dobná stránka dowědu z činnosti myslné wycházela a to co w dowědu látečného jest, mysli předmětem se poskytowalo. Z toho plyne sada: To co mysl podlé swé přírozenosti na některé wěci poznala, bude jí přisłušeti jakožto předmětu poznatelnému a může

jí wšeplatně přisuzováno býti. Jestli wšak jí přisluší jakožto předmětu nepoznatelnému a wěci o sobě myšlené, jest otázka přesažitá a následowně nerozhodnutelná.

O wěci ku poznání poskytnuté prawíme, že se jewí; u p. wlasatice se jewí na obloze. Předmět může tedy také nazwán býti *wýjewem* (phaenomenon).

B. O rozličném okresu poznáwawosti.

§. 12.

Trojí okres se zjewuje pro naši činnau poznáwající moc a sice *smyslnost* jakožto okres nižší, pak *mysl* jakožto okres wyšší, a konečně *rozumnost* jakožto okres nejwyšší neb zwrchowaný. Protož jest třeba wzíti před sebe rozbor *smyslnosti, myslnosti, rozumnosti.*

I. Hlawa.

Rozbor smyslnosti.

---

§. 13.

Swědomi jsme sobě, že dojímáním trpným bývá mysl buzená k představám, kteréž se zowau *pomysly* (perceptio), *názory* (intuitio) anebo *city* (sensatio). Názor předmětní zastupuje představu, a názor podmětní zastupuje cit. Pomysl jest představa nepostřední o naskytnutém předmětu a řídí se smyslností. *Smyslnost* (sensualitas) musí dojata býti, máli pomysly způsobiti, a poněwadž tito pomyslowé týkají se buď wnitřních wňatků anebo wněšných, tedy i smyslnost bude *wněšná* anebo *wnitřní* (sensus externus, sensus internus).

Kdykoli wněšný který předmět postředně neb nepostředně se našich čidel (organa sensoria) dotekl a k zraku, sluchu, čichu a t. d. přišel, prawíme se býti dojatými, a dojmem tím se plodí pomysl. Pomysl o nějakém předmětu nic jiného není nežli nepostřední představa jeho samého podlé způsobeného dojmu. A že buď k wýsobnému nebo k úsobnému pomyslu přihlídáme, tedy se on nazýwá buď *názorem* neb *citem*. Názorem proto, že předmětowé zrakem wňat i nejwíce jasnosti do sebe míwají, ač pomyslowé druhými čidly působení w obecném žiwotě city se jmenují, přece, poněwadž w pomyslu wýsobnost i úsobnost jest spřažená, tedy wýraz názor a cit w širším smyslu za jedno platí a smyslné představy wyjadřuje.

§. 14.

Swědomi jsme si, že to, co wněšným čidlem chápáme, sobě jako w prostoře umístěné představujeme, a to co skrze wnitřní smyslnost se děje, jako časem slaučené si oswědomujeme, t. j. w prwním představení nalézáme rozmanitost wedlé sebe a w druhém po sobě. Předmětowé wněšných smyslů mohau představowáni býti w prostoře i času pojednau.

§. 15.

Prostoru i *čas* umíme si představiti po sobě, onu jako jednotnau, nepřetržitau, nekonečnau rozmanitost wedlé sebe, tento pak jako jednotnau, nepřetržitau, nekonečnau rozmanitost po sobě.

Ačkoliw prostoru si w mysli dělíwáme na částky, říkajíce: prawo a lewo, sáh a míle, kraj i okruh a t. d., jednak to co mezerami jsme odlaučili w mysli, opět w jednotu spojujeme a w nekonečnost prostoru šiříme a i tam, kdeby místo přestalo, wždy nowau a nowau místnost sázíme. Také čas jakkoli dělený na hodiny, dny a roky, zůstane nám celostí newystihlau, nedosáhlau we wšech odměrách.

§. 16.

Prostora i čas, w kterých sobě sjednocenau rozmanitost wedlé sebe a po sobě představujeme, nemohau býti

wěci skutečné, kromě nás samostatně bytující, aniž pak mohau býti jalowé myšlénky, nébrž budau představy, které se na cosi původního w duchu w ohledu k smyslným pomyslům wůbec wztahují.

§. 17.

Poněwadž prwotně z ohledu smyslného představowání nic jiného kromě doby se neposkytuje, tedy nemožno wněšným i wnitřním smyslem jinak něčeho poznati leč w prostoře a čase. Prwobytný zákon smyslnosti jest tedy ten, že wěci wněšně neb wnitřně naskytlé toliko wedlé sebe anebo po sobě co nějaká rozmanitost chápány býti mohau.

§. 18.

Prostora zawírá tři rozměry: *délku, šířku* a *hlubinu*, jež pospolu *tlaušťku* (crassitudo) poskytují. Čas zawírá toliko jeden rozměr, kterýž obdobně k prwnímu rozměru prostory délkau slauti může a dle toho se čas jako nekonečná čára rozměřená na minulost, přítomnost a budaucnost wyobraziti dá.

§. 19.

Prostora i čas mohau býti buď *o sobě* (absolute) powažowány, nebo *potažně* (relative), když totiž jen některé částky z nich se na úwahu berau.

§. 20.

Prostora i čas slují *naplněnými*, když předměty dowědu w nich se naskytují, nebo *prázdnými*, bywše bezewšech předmětů o sobě uważowány.

§. 21.

Co w prostoře jest, říkáme, že jest *někde*, a co w čase, že jest *někdy*. Určitá částka prostory, kterau předmět zanímá, sluje *místem*, a určitá částka času zaňatá předmětem, sluje *trwání* (duratio). *Rozlehlost* wěci w širším

smyslu dá se mysliti jak w prostoře tak i w čase. Rozlehlost jest tedy dílem *prostorowá*, dílem *časowá*. *Rozlehlost* wěcí w užším smyslu platí toliko o předmětech prostorních (extensio). Pro předměty w čase se nalézající hodí se spíše *prodlaužilost* (protensio).

§. 22.

Když wěc swé místo mění, bývá we *hnutí* (motus). A že tato proměna nejinak leč znenáhla před se se děje, tedy se přísudek hnutí i na prostoru i na čas rázem potahuje. Každé hnutí může se tedy jako prodlaužená rozlehlost powažowati.

§. 23.

Wěci w prostoře a čase jsau buď od sebe *odlehlé* (distantia, remota), anebo *pospolné* (confinia, contigua). Odlehlost wěci w prostoře a čase ustanowuje se *ostředkem* místním neb časowým (intervallum locale et intervallum temporale) neb *mezičasím*.

§. 24.

Poměř wěcí z ohledu místa sluje *stanowiště* neb *sídlo* (situs), z ohledu času sluje *saučasnost* (simultaneitas), když totiž wěci w jednom čase bytují; když wšak w nestejném bytují, jmenuje se *poslaupnost* (successio). W takowém případku bývá jedno *předkem* (prius) a druhé *následkem* (posterius).

II. Hlawa.

Rozbor myslnosti (umu).

---

§. 25.

Pauhá metafysika skaumá pradobu poznáwání, a tudy rozbírá způsob, jakým um (mysl) wěcné předměty si myslí a to se děje takto. Z nabytých skrze čidla rozmanitých

názorů záležející zásobu um tříbí (discurrere), z těchto názorů některé znaky (notae) *odtahuje* (abstrahere) a *rozeznává* (dignoscere, discernere). K těmto znakům, ač rozmanitým, jednak sworným, *prohlédá* (reflectere), pak w jednotu swědomosti *spojuje* (conjungere), aby *pojem* utwořil (notio). Twořené pojmy potahuje k předmětům smyslně představeným, aby je tudy určil neb *ohraničil* (determinare) a je od sebe co určité předměty rozeznáwal (dignoscere). Trojím tímto *koncem* děje se sauborné myšlení aneb poznáwání (cognoscere).

Mluwíli se o trojím konu zaměstnaného umu, wěděti sluší, že takowé odlaučení jenom *wolnodělná* filosofická swědomost nahlíží, nikoliw wšak wšední zkušebná (empiricus), o kteréž tento troji kon w jeden splývá pomysl.

§. 26.

Když poznaný předmět co pojem se mysli a tak poměr předmětu s jeho pojmem se w mysli stanowí, tehdy sluje takowé myšlení *sauborným* usuzowáním. Když ale k hotowému pojmu některý z jeho znaků se potahuje, a tak poměr druha k druhu w mysli se stanowí, tehdáž jest to usuzowání *rozborné;* u p. kdyby kdosi zwíře sobě myslel jen co ústrojnau (organicus) jestotu, a čáru w kruhu jen co okrauhlý obrazec, a přibral w onen pojem znak libowolného hýbání, a w tento znak stejných průměrůw, tehdy by oba tyto úsudky dostaly ráz sauborný w tomto myslícím podmětu. Naopak by tyto úsudky w jiné myslící úsobě dosáhly ráz rozborný.

§. 27.

Wšecko myšlení, sauborné i rozborné, jest toliko usuzowání, při kterémž pojem k swému předmětu anebo znak ke swému pojmu se potahuje. Proto také pradoby pojmů s pradobau úsudku w úzkém stojí spojení, a zde netřeba než k wěcem proneseným w logice se odwolati.

§. 28.

Tak jako w logice se považowaly pojmy a úsudky w ohledu na *kolikost*, na *jakost*, na *potažnost* a na *způsobowost*, tak budau i w metafysice považowány předmětowé dowědu ze čtweronásobného tohoto hlediště, aby se wyswětlily ony kategorie mysli (přísudky), které z její pradoby wznikají.

§. 29.

Pradoby úsudku nám nawrhují nejprw *kolikost* (quantitas), podlé které buď *jednotliwě* (individualiter) neb *pomnožně* (pluraliter) anebo *powšechně* (universaliter) usuzujeme. Z toho plynau opět tolikeré kategorie dowědu a sice: *jednota* (unitas), *mnohota* (pluritas) a *powšechnost* (universitas, omnitudo).

§. 30.

K pradobám úsudku náleží i *jakost*, podlé kteréž buď *kladmo* (positive) neb *záporně* (negative) anebo *wýhradně* (limitative) usuzujeme. Po boku toho stojí troji dowědu se týkající kategorie neb přísudek, totiž *kladení* (positio), *zápor* (negatio), *wýhrada* (limitatio).

§. 31.

Následujíce pradobu *potažnosti* w úsudcích, saudíme buď *wýslownĕ* (categorice), *podpowědné* (hypothetice) anebo *odlíčně* (disjunctive) a wedlé toho stojí přiměřeně kategorie: *podstatnost* (substantialitas), *příčinnost* (causalitas), *obecnost* (commercium) a *wzájemnost* (mutua efficacitas).

§. 32.

Pradoba *způsobowosti* činí úsudky buď *záhadné* (problematicus), *rozhodné* (assertorius), *jistící* neb *stanowné* (apodicticus) a jim po boku stojí tolikeráž kategorie dowědu, a sice: *možnost* (possibilitas), *skutečnost* (actualitas) a *nutnost* (necessitas).

§. 33.

Úhrnek wšech kategorií bude následující:

I. Původní kategorie.

Wěcnost (realitas).
Bytost.

II. Kategorie smyslnosti.

1. Prostornost. Bytost w prostoře.
2. Počasnost. Bytost w čase.
3. Prostorní počasnost. Bytost w prostoře a čase.

III. Kategorie mysli.

a) Kategorie kolikosti.
1. Jednota. Bytost na jedině.
2. Mnohost. Bytost na mnoze.
3. Powšechnost. Bytost powšechná.

b) Kategorie jakosti.
4. Kladení. Bytost kladená.
5. Zápor. Bytost nekladená.
6. Wýhrada. Bytost wyhrazená.

c) Kategorie potažnosti.
7. Podstatnost. Bytost podstatná.
8. Příčinnost. Bytost účinná.
9. Obecnost. Bytost wzájemná.

d) Kategorie způsobowosti.
10. Možnost. Bytost možná.
11. Skutečnost. Bytost skutečná.
12. Nutnost. Bytost nutná.

Rozwržení těchto kategorií není nikterak libowolné, nébrž swau neúklonnau prwopočátečností nutné, ač se ony slowy wyměřiti nedají. W rozwržení kategorií myslných znamenají se dwě hlawní wětwe: wětew *mathematických* a wětew *silojewných* (dynamicus) kategorií, neboť kategorie kolikostí a jakostí potažené k názornosti a k citelnosti w předmětech dají se počtem i měrau, t. mathematicky stíhati. Kategorie pak potažnosti a způsobowosti

potažené k poměrům předmětů srownaných wespolek anebo srownaných s podmětem wežďy něco silojewného ohlašují.

§. 34.

Budauli kategorie myslné ze spolku s kategoriemi smyslnými wytrženy, tehdy dají se poważowati jako pauhé; zůstalyli ale we spolku, tehdy mohau se poważowati jako zesmyslněné anebo zwrstwené kategorie (schematizatus). Jen na takowé cestě mohau na předměty zkusitelné obráceny a upotřebeny býti, ponèwadž tito předmětowé podléhají smyslnosti a umu (mysli) spřaženým k obecné činnosti.

§. 35.

Kolikost jest *mnohota stejnorodého* w *jednotu spojená* a poskytuje pojem celosti w čase a čísle. Číslo powstáwá z nenáhlého přičiňowání jedna k jednu, a konečného snětí w celek. Číslo jest *mnohota wzniklá w nenáhlém čase* a určena jednotau.

Jednota není číslem, ačkoli původem čísla, jelikož se jedno k jednu přidáwá, což konání w čase jest. Mnohota sama sebau též není číslem, dokud jest množstwem neurčitým. Číslo buď určitá mnohota.

§. 36.

Jakost w době rozmanitosti, jako něco znenáhla určitelného myšlená, nawrhuje obmezenost času a stupně. *Stupeň* si představujeme jako wznikající znenáhlého buď *přibytku* neb *úbytku* něčeho kladeného, jež we spolku s nějakým záporem anebo wěcí obmezenau se poważuje. Stupeň jest tedy w čase obsažené *kladení* (positió), ježto *záporem* se určuje a tudy *wýhradnost* neb *obmezenost* čidlojemně představuje; u p. klad potáká: Úsoba jest samočinná a zápor zamítá: Wýsoba není samočinná. Ono jest kladaucí, toto záporné určení. Každý klad jest i nějakým nekladem a každý zápor jest i nějakým kladem.

§. 37.

Potažností se nawrhuje poměr času, jenž buď co určená *trwalost* neb určená *poslaupnost* anebo co určená *saučasnost* se představuje podlé toho, jak se buď k podstatnosti anebo příčinnosti aneb k obecnosti potahuje.

§. 38.

Způsobowost myšlená w době rozmanitosti w stanowitelném poslaupném čase poskytuje způsobowost času, kteráž buďto co bytost w *některém čase* anebo co bytost w *určitém čase* aneb co bytost w *každém čase* se představuje, a sice buď dle možnosti, neb dle skutečnosti anebo dle nutnosti smyslem pojata bývá.

To, co netoliko logicky možno a myslitelno, ale i také věcně možno a poznatelno by bylo, ať se představí jako *druhdybytné*, anby se jinak ani poznati nemohlo. Představíli se jakož w určitém čase *bytující*, klade se za *skutečné*. Představíli se jakož bytující w každém čase, tehdy se klade za *nutnobytné*.

§. 39.

Podlé kategorií smyslnosti a mysli dá se určitěji stanowiti smysl oněch wýrazů: *Něcota* a *nicota* (Etwas, Ding, Nichts). Oba wýrazy mohau slaužiti k wyjádření předmětu u wyššim pojmu záhadně (neurčitě) myšleného, jestli on jedno nebo druhé, takto může cosi něcotau jmenowáno býti, co sice shodno jest s myslí, ale nikoli s názorem; a protož wznikne 1) *myslitelná něcota* aneb věc pauhoumná (ens merae cogitationis, ens intellectus, rationis). Opak toho, co se samo sebau w *pojmu potýká* a myšleno býti nemůže, jest nicota i dle umu neb rozumu (nihil negativum, nonens intellectus seu rationis). 2) Co názorné jest, ale ostatně *něcota smyslu wnitřnímu toliko pochopitelná* (ens sensus interni), anebo *pauze myšlená* (ens imaginarium). Opak jeho jest něcota (věc) we smyslu prwním, totiž *nicota pro smyslnost* (nonens sensus interni). 3) Což sice wnešně pojato bývá, ale jakožto nedostatek některé věcné jakosti se mysliti dá,

wěc *odjemná* (ens privativum). Opak jest něcota w druhém smyslu jakožto *nicota pro smysl wnějšný* (nonens sensus externi). 4) Co w každém ohledu slauti může wěcnau něcotau (ens reale). Opak její jest něcota w třetim smyslu, totiž *nicota odjemná* (nihil privativum).

Poněwadž nicota nedá se jinak mysliti ledali w opaku něcoty, tedy se smysl onoho slowa wezdy podlé smyslu této zprawuje. Co tedy w prwním smyslu slaulo něcotau, bude w ohledu na druhý slauti nicotau, a tak neustále dále. Můžeť tedy jedno a totože u p. stín, prostora, duch, strašidlo jednak něcotau slauti, jak se wýraz toliko promění.

§. 40.

Z pauhých pojmů myslných rodí se množstwí pojmů, jež co *přísudkowé* wšelikých wěcí se užiwáwají a kteří na rozdíl od přísudků (Praedicament) aneb kategorií w užším smyslu jakožto odwození pojmowé se nazywají *přisuditelní* (praedicabilia).

§. 41.

Poněwadž *weličina* prostowzatá (quantitas sensu absoluto) nic jiného není nežli pomysl o sauboru rozmanitosti wůbec, tedy se předmět, jemuž weličina přisluší, také weličinau nazywá (quantum), a rozmanitost, z které weličina složená jest, budeli podrobně uwážena, sluj *dílem* (pars), budeli sňata, sluj *celkem* (totum). Díl nepostředně potažený k celku sluj *díl celkowý* a onen wšak potažený postředně k ní sluj *díl dílowý*.

§. 42.

Wličina potažitá (quantitas sensu relativo) jest pomysl o dwau neb četnějších wespolek srownaných weličinách, a takowé weličiny jsau buď *stejné, rowné* (paria, aequalia) anebo *nestejné, nerowné* (imparia, inaequalia). Podlé toho jak buďto w poměru totožnosti anebo w poměru rozličnosti, nerownosti se zhledáwá.

Poměrná weličina sluj buď *welikostí* (magnitudo), neb *malostí* (parvitas), *mnohostí* (multitudo), neb *nemnohostí* (paucitas).

Z těchto pojmů totožnosti wyplýwají sady mathematické:

1. Každá weličina jest sama sobě rowná.

2. Celek se rowná wšem dílům swým spolu sňatým a na opak.

3. Položeným celkem kladau se dílowé jeho wšickni, a na opak.

4. Rušeným celkem wšickni dílowé jeho se ruší, a na opak.

5. Položeným celkem klade se i některý díl jeho, ale ne na opak.

6. Rušeným celkem i některý díl jeho se ruší, ale ne na opak.

7. Co w díle se obsahuje, obsaženo bývá i w celku (pars partis est etiam pars totius).

8. Dwě weličiny, rowné některé třetí, jsau i sobě wespolek rowny.

9. Ze dwau nerownych weličin jest menší toliko dílu druhé rowná.

§. 43.

Weličina sluje *rozsažitá* (extensivus), když rozmanitost w prostoře jest směstnaná, a sluje *wsažitá* (intensivus), když rozmanitost se buď *přibytně* neb *úbytně* neb *rownobytně* w čase představuje; onde wynikají dílowé, tuto celek. Onde se pojímání děje poslaupně, tuto úhrnně. *Protažitá* (protensivus) weličina s rozsažitau má podobnost, jestli čas čárau jako w prostoře se wyobrazí; a se wsažitau má tehdáž shodnost, když tato skrze nějaký čas dotrwáwá. Tím způsobem může i rozsažitá weličina i wsažitá jmenowána býti *protažitau*.

§. 44.

Weličina jest *spojitá* (nepřetržitá, continuum), budeli rozmanitost we spojení myšlená, *rozpojitá* wšak (discretum), když dílowé rozpolčení se představují jako

celky. Rozpojená weličina může powstati *shromaděním* (aggregatio) spojitých weličin, ježto pod jedním pojmem se stowaryšily, jako knihy w knihownĕ. Číslo jest wýraz rozpojené weličiny, jelikož každý jeho díl opět pro sebe za celotu se powažowati může ($6 = 5 + 1 = 4 + 2 = 3 + 3$). Prostora i čas představují se jako spojité weličiny.

§. 45.

Weličiny slují *jednorodé* (homogenea), jsauli jakosti totožné, a *jinorodé* (heterogenea), jsauli jakosti rozličné. Jednorodost i jinorodost potahuje se k jakosti u wĕcech. Čím rozličnĕjší jakost, tím jinorodĕjší jsau wĕci. Jednorodost a jinorodost rozcházejí se od sebe po stupních. Jednorodé jsau si *podobny* (similia), jinorodé pak *nepodobny* (dissimilia). Jednorodí dílowé celiny slují také nápodobní (simulares) ti, jižto dle kolikosti se rozeznáwají a jinorodí (dissimulares), kteří toliko dle jakosti rozeznatelni jsau. Onino se jmenují *zcelowací* (integrantes), tito *saurodé* (constitutivus, elementaris). Weličiny w názoru rowné, podobné *shodují* se (congruo). Shoda záleží tedy w názorné stejnosti a podobĕ weličin. Neshoda jest opak toho. Zde se jewí ostrý neb mathematický pojem shody, podlé kterého se shodné weličiny wzájemně kryjí.

§. 46.

Srownáwajíce weličiny wespolek, aby se jedna druhau určila, *měříme* je (metiri, mensurare). Měříme tedy, když weličinau za jednotu uznanau druhau weličinu určujeme anebo šetříme, kolikrát jedna w druhé se obsahuje. — Weličina za jednotu k určeni druhé weličiny potřebowaná sluje *míra* neb *měřidlo* (mensus, mensura) a nesmí býti jinorodá, siceby se druhá skrze ni určiti nemohla. — Měření původně se děje *počtem* a sice nenáhlým přiřážením jedna k jednu, a tudyž přenášením weličiny spojité, která se měřiti má, na weličinu rozpojitau, jejíž wšeobecné wyjádření číslo jest. Měření wĕci prostorné wykonáwá se w čase. Čas ale může i sám měřen býti,

když se díl jeho za jednotu, u p. hodina, k míře wywolí, při čemž pomysl času jakožto čára se bere za základ.

To co se nedá měřiti, sluje *nemérno* a *nečíslno*, a to w prostowzatém smyslu, když se tak myslí, že žádná míra, žádné číslo nepostačuje, anebo jen w potahu, když toliko nesnadno míru a číslo k něčemu najíti, u. p. pro zdálenost některé hwězdy, stálice. W oné případnosti bywá *bezměrnost* (immensum) a *bezčetnost* (innumerum), w této pak bywá jen *neměřitelnost* (immensurabilitas) a *nečetnost* (innumerabilitas), kteréžto wýraz by mohl slauti krasowědný; neb se liší od mathematického odhadu. Podobnau powahu má i *nezkončenost*, an weličiny *nekonečně hrubé* neb *nekonečně malé* slují ty, kterýchby ani rozmnožiti ani umaliti možno nebylo.

§. 47.

Poněwadž *wsažitá weličina* jakožto rozmanitost se představuje, kteréž w čase buď přibywá, aneb ubywá, anebo kteráž rownobytně stojí, tedy jest wěcná podlé některé jakosti a může tudy slauti weličinau jakosti (quantitas virtutis seu virtualitas).

§. 48.

Wěc sluje *obmezená* (limitatum), když se jakožto weličina konečná myslí, jelikož se w ní něco we spojení se záporem klade. Zápory w nějaké wěci w ohledu k jejím kladům (positio) jsau její *meze* (limites) a *hranice* (termini). Opak toho jest neobmezenost a neohrazenost (illimitatum, interminatum).

§. 49.

Weličina zmáhající se *roste* (crescit) neb tenčící se *ubywá* (decrescit). Přibywání její neb zrůst může se díti *rozsažitě*, *wsažitě* i *protažitě*. Ubywání děje se toliko rozsažitě, jelikož protažitost k času směřuje, kteréžto, když úbytek trpí, býti přestáwá; u p. žití některého živočicha anebo oheň nějaké hořící wěci.

§. 50.

Kolikost spojená s jakostí čili rozsáhlá weličina myšlená we wsažitosti poskytuje pojem *wěcné rozsáhlosti*, totiž wěci, ježto prostoru a čas naplňuje. Budeli rozsáhlost její určitau měrau obmezena, tehdy se wyjewí její *twar* (figura).

§. 51.

Rozsáhlina obmezená w mysli třemi prostorními *rozměry* (dimensiones) sluje těleso a sice mathematické, budeli myšleno, že prostoru swau podlé kolikosti wyplňuje, a fysické (přírodní), budeli myšleno, že prostoru swau podlé jakosti wyplňuje. — Pomezí tělesa sluje *plocha*; pomezí plochy *čára;* čáry pak *mezníkem* jest *tečka* (bod, punctum). Plocha w smyslu mathematickém má dwa rozměry (dimensio): *délku* a *šířku. Tečka* neb bod nemající žádné rozsáhlosti není prostorau ani prostory dílem, nébrž obmezím některé dané prostory. Tak i oka mžik w časowé čáře není časem, ani dílem časowým, nébrž obmezím některého daného času.

§. 52.

Podstata nawrhuje cosi ustawičného; *případnost* (accidens) cosi neustawičného, proměnného. *Ustawičnost* jest bytí wezdejší; *neustawičnost* neb proměna jest bytí neb nebytí ledakdejší. Ustawičnost co takowá myslí se bez proměn; neustawičnost s proměnami. *Trwalost* jest weličina *časobytná* (jsaucí w čase). *Okamžení* jest nekonečně krátká trwalost, w němž nižádných částek se nerozeznáwá. — Na wzor weličin jest i *trwalost* buď *prostowzatá* (absolutus), buď *potažná* (relativus). Onano jest weličina powšechné jsaucnosti w čase, tato jest poměrná weličina jsaucnosti w čase s jednau nebo druhau wěcí porownaná, z nichž tu, ježto delšího bytí jest, *trwaliwau*, a která kratšího, *míjeliwau* nazýwáme. Neobmezená trwalost bude *wěčností* (aeternitas), a sice a parte ante w ohledu k minulosti, a parte post w ohledu k budaucnosti.

§. 53.

Podstata se též uważuje jakožto *podloha* (substratum) jistých určiwých znaků a dle swé *trwalosti* nebo *míjelíwosti* jsau buď *jestotné* (essentiales) neb *nejestotné*. Onino obsahují jestotnost a tito jsau toliko případkowé. *Jestotnost* wěci sluj obsah její trwalých znaků, a tím samým oněch, bez nichžby přestala býti to, čím jest. *Wěc* sluje také jestotau, u p. jestota žijící (organicus), budauli na ní trwalé znaky zhledáwány.

§. 54.

Podstata dá se dále mysliti, że jest *jednoduchá* (simplex), *nerozkladná* na jiné podstaty, aneb *složená* a tudy do četnějších podstat *rozdrobitelná*. Jednoduchost i složenost podstat dá se dwojím způsobem mysliti. Podstata jednoduchá nadaná myslí bude *jednicí* (monas), a jestli nadaná hnutelností, sluje *prwkem* (Atom). Onano má do sebe *jednoduchost naprostowzatau*, tato pak potažnau. Složenost podstat wšak se rozumí buď jako složenost w užším smyslu (compositio sensu strictiori), aneb co *spojitost* (nexus). Při onéno složenosti panuje *nahromadění* (Aggregat), při druhé pak *slaučenost* zájemně *působící*. Ondeno panuje wněšné spojení, tuto wnitřní. Bytujíli podstaty jednoduché skutečné tuto, kdež jen pojmy se rozbírají, rozhodnauti se nedá.

§. 55.

Když dwě wěci mezi sebau w takowém poměru stojí, że druhá, sledující za prwní, jako určená od ní se poważuje, tehdy *určující* sluje *příčinau* (causa), a *určená* sluje *skutkem* (effectus). Nauka o příčinách nebo skutcích sluje *příčinosloví* (aetiologia), kteráż buď wšeobecna buď zwláštní býti může, a spojení obau *swazek příčin* (nexus causalis) se nazýwá. Poměr příčiny ke skutku sluje *příčinnost* (causalitas) a poměr skutku ke příčině sluje *odwislost*. Skutek jest tedy wěc *odwislá* (ens ab alio scilicet dependens); proti ní stojí wěc *neodwislá* (ens a se). Neodwislá wěc sluje také *samostatná*.

§. 56.

Příčina bývá *postačitelná*, když jí celý skutek vzniknauti může; kdy však toho není, sluje *nepostačitelná*. — Příčina bývá *nepostředčná*, když sama o sobě, a *postředčná*, když pomocí jiných příčin ke skutku prospívá. Tyto druhé příčiny jsau *střední* (intermediae), a we spojení s oněmi budau *saučinné* příčiny (causae coëfficientes), kteréž buďto *seřadčné* slují, kdy jsau *saučasné*, *podřadčné* ale, když jedna druhau následuje. Mezi příčinami bývá nèkterá výtečnější nad jiné, totiž *hlawní* (primaria), jiná toliko *podružní* (secundaria). — Saučinná příčina sluje i *pomocná* (auxiliaris, subsidiaria), a dosazujeli příčinu nepostačitelnau, sluje *nástrojná* (instrumentalis) neb sluje naprosto *nástrojem* (instrumentum), jehož hlawní příčina k wywedení skutku užiwává. — Každá nástrojná příčina jest spolu i pomocná, ale není každá pomocná také příčinau nástrojnau. Pomysleme si poměr dwau člowěkŭ sochorem břemena powzdwihujících. Jeden jest pomocná příčina w ohledu na druhého, sochor jest pomocná i nástrojná příčina w ohledu na oba.

§. 57.

Příčina ke skutku *neodbytně* určená sluje *newolná* neb *podmíněná* (conditionata), na opak *wolná*, *nepodmíněná*. Neníli nutnost dohánějící příčinu k uskutečnění wnèšná, nèbrž wnitřní (přirozená), tehdy sluj příčina *potažně wolná*, ale nikoli *prostowolná*. *Působiwost* nutnourčité příčiny bývá co skutek myšlena, působiwost pak wolné příčiny jím ale nebývá. Wolná příčina muselaby býti také *první* příčinau.

§. 58.

Jestli *působící jestota jestotau myslící*, dawši se předwídaným skutkem ke skutku *přimèti*, tehdy představa toho skutku sluje *pojem účelní* (notio finalis) a skutek tudy způsobený sluje *účel* (finis) dle předmětu, a *úmysl* (consilium) dle podmětu. — Účelu se dosahuje, kdy předmèt pojmu účelního se uskutečnil. Takowý účel budeli důwodem uskutečňující příčiny, stane se sám příčinau a sluje *příči-*

nau účelní. Příčina, kterau se účel uskutečňuje, sluje *příčina působící* (causa efficiens). Takowého způsobu jsau wšecky příčiny, kteréž se za účelní příčiny nepowažují. Kdo oswědomiw sobě skutek, dle účelu činí, ten *jedná*, a sice w smyslu úzkém, jelikož w širším jest každý skutek *činem* i *dějem*.

W řadě příčin působících předchází příčina skutek; w řadě účelních příčin předchází skutek příčinu. Záwěrek té řady jest *konečný cíl, cíl swrchowaný* (finis summus, s. ultimus). On jest spolu cíl *hlawní* (finis primarius), jemuž wšickni ostatní co podružní (secundarii) se podrobují. Zdálená příčina, jížto mysliwá jestota k jednání nakloněna bywá, sluje *náhodná příčina* (occasionalis) a to co nepostředně ji k jednání popuzuje, sluje *popud* (causa movens). Účel jednání bywá také popudem. To, čím se cíle dosáhlo, sluje *postředek* (medium). Kdo jedná neoswědomiw sobě účelu, jedná *na běh zdař*. *Docílitelnost* má do sebe onen účel, jehož upotřebenými postředky lze wypůsobiti.

§. 59.

To, čím se wěc příčinau jistého skutku stáwá, sluje její *účinliwost* (efficacia), a wnitřní půwod účinliwosti sluje *moc* (vis), ježto jest ustawičným jměním (Eigenschaft) wěci, ale kromě swého působení nepoznatelným. Moc se wztahuje ke skutku, dokud se tento nejewí, sluje *mrtwá* (mortua), jestli w činění, sluje *živá*. Moc, myslili se jakožto konečná, může u přirownání s jinými býti *wětší* neb *menší*, *silnější* nebo *mdlejší* nežli druhá se jí *protiwící*, a tudy se stáwá, že silnější moc druhau slabší dusí, a ona *překážku* (impedimentum) trpíc, we swém umrtwení tak dlauho trwá, dokud odstaupilau překážkau se newzkřísila a neobžiwla.

Moc *oddoláwající* překážkám sluj *statečná* a když walné protiwenství překonáwá, *násilná* (potens = valida potentia); tudy *síla*, *mocnost* (potestas). Nedostatek moci jiným mocem podléhající sluje *mdlobau* (impotentia). Moc nezkončené skutečnosti, proti kteréž každá jiná w nezkončené malosti se widí, sluje *wšemohaucnost* (omnipotentia). *Pramoc* (vis originaria) jest moc ona, kteráżto z jiné

moci není odplozena. Moci *odplozené* (vires derivativae) jsau následkowé jedné a téže pramoci.

§. 60.

Když podstaty swau mocí působí jisté *případky* (accidentia) w jiných podstatách, říkáme, že mají *wplyw* nebo *wlewání* w ně. Toto wlewání bude *jednostranné*, když A w B působí, *wzájemné* pak, když také B w A působí. — Při takowémto wzájemném působení zjewuje se obapolně *činnost* (activitas), *samočinnost* (spontaneitas), jakož i *trpnost* (passivitas) a *wnímawost* (receptivitas).

§. 61.

Poważujeli se wzájemné působení jakožto činnost wzájemně se protiwící, tehdy sluje *zpor* neb *půtka* (antagonismus, conflictus substantiarum). Tímto zporem ubíhají podstaty buď we *spolek wěcný* (realis) neb *silojewný* (dynamicus) a činí buď wěcný neb silojewný celek.

Wěcná spolnost liší se od *widné* neb logické, kteráž záleží w představách wzájemně se určujících a činí *saustawu wědeckau*. Spolnost wěcná jest buď *nepostřední*, když pospolu stojící wěci jsau také spolnými hranicemi w prostoře obehnány, sebe se dotýkajíce, anebo jest spolnost *postřední*, když jsau prostorami zrůzněny, jen w odlehlosti w sebe působíce. — Wěci we spolnosti wěcné jsau si *přítomny* a sice *místně*, když se spolu dotýkají, anebo jen *sahem mocí* dojemně jedna w druhau působí. *Wšudypřítomná* bylaby ona jestota, kdyby we wšecky druhé jestoty nepostředně bezewší důtky působila. Bylaby to jestota nepodlehlá podmínkám prostory a nadaná mocí, proti kteréžby každá jiná nekonečně se umalila.

Možnost wěcí jest buď *wnitřní* (prostowzatá, nepodmíněná), když k nějaké wěci přisluší dle toho, jakž o ní pojem zní, anebo jest *wnešná* (podmíněná, podsadná, potažitá), když některé wěci jen dle poměru k jiným wěcem přisluší. Tak se též i *nemožnost* rozwrhnauti dá. Když se nemožnost wěcem přisuzuje, tehdy se jen o wnitřní možnosti myslí.

§. 62.

Bytí (esse), neníli toliko logická spona (copula), s wěcností za jedno se počítá. Bytí swau činností se zjewující sluj *skutečnost* (exsistentia). Myslitelný obsah wšeho skutečného wůbec sluje *weškerenstwo naprostowzaté* (universum), obsah pak daného skutečného námi poznatelný sluj *weškerenstwo potažné*, jinak *swět*, *mír* (mundus), úplněji *wes mír* čili *wešken swět*.

§. 63.

Wěc počínajíc swau skutečnost *wzniká* (oritur) a bytí swé končíc *zaniká*, *mizí*, *hyne*, *pomíjí* (interit). *Wznik* i *zánik* jsau *události* (eventus) neb *dějiny* (facta). Činnost, kterau něco wzniká, sluje *plození* (productio), a činnost, za kterauž něco pomíjí, sluje *rušení* (destructio). Onau působí se *počátek*, tauto *konec* wěci.

Plození i rušení dá se powažowati w smyslu prostě wzatém i potažitém. *Plození naprostowzaté* byloby *tworením* (creatio) a *rušení naprostowzaté* byloby *ničením* (annihilatio). Ono byloby *tworením z ničeho* (cum nihil ante esset), a toto *obracením w nicotu* (ut nihil amplius sit). *Potažité plození* byloby způsobením jistého případku w podstatě, tak jako *potažité rušení* byloby hubením takowého případku. Onoby bylo toliko *přítworem* (formatio), poněwadž jím jen způsob bytu we wěci se wytýká, toto pak *rozkladem* (solutio), poněwadž ji od podstaty wšelicos laučí, co k ní společně lnulo. Twoření a ničení jsau na prosto mezi sebau w protiwě, jelikož jedním hyne, co druhým wyniklo. *Přítwor* a *rozklad* jsau we spolku; neboť w tom, co jeden případek hyne, druhý se wytwořuje, a co se jeden wytwořil, druhý ustaupiti a mizeti musil. *Počátek* i *konec* mohau se též o sobě anebo potažitě powažowati.

§. 64.

Pospolnost skutečných případků dělá její *staw* (status). Když w některé wěci případky wznikají nebo mizí, tehdy se wěc *mění*, t. přechází do stawu jiného. *Proměna* jest

tedy poslaupnost rozličných případků jedné wěci. Každá proměna jest *událostí*. To, co swé případky jinači, jest proměnné, opak sluje neproměnným. Odtud proměnnost w případku u wěcech.

Každá proměna děje se w čase. Proměna w ohledu na prostoru jest *hnutí*. Hnutí se wztahuje na čas i prostoru pojednau. Co *bytuje* w prostoře a čase, podléhá proměnám, jelikož w rozličných dílech prostory a času může bytowati (exsistere). Stwoření neboli pauhý počátek tak jako zrušení neb pauhý konec nemůže slauti proměnau, nébrž toliko *dějem*.

§. 65.

Nutnost wěcí jest buď *uwnitřní* (nepodmíněná, o sobě), když čemu podlé pojmu a tudy podlé přirozenosti přisluší, anebo jest *wnějšná* (podmíněná, podsadná, potažitá), když některé wěci w poměru k jiným wěcem přislušejí. Wěc *naprosto neodwislá* bylaby také *naprosto nutná*.

§. 66.

Opak nutnosti jest *náhodnost* (accidentalitas seu contingentia). *Náhodné* jest to, jemuž možno býti i nebyti, Byloliby něco toliko k wůli jinostranné podminky nutným, tehdyby samo w sobě uwáženo mohlo i nebyti, neboť odpadneli podminka, odpadne i spolu podmíněné (cessante conditione cessat conditionatum). To, co podminkau bylo *znutněné*, jest w uwážení kromě podminky náhodné, a co slaulo náhodné, může pod jistau podminkau znutniti se. *Nepodmíněná nutnost* wždy jakož neproměnná se jewí, naproti tomu se náhodám neb podminkau znutněnému proměnnost přičítá.

§. 67.

Podminka wůbec (conditio) sluje každá wěc (buď ona logická nebo wěcná), kteráž jest jiných wěcí *určením*, a *podmíněné* (conditionatum) jest opět wšecko, což od jinud *určení přijímá*. Několiko wěcí, kteréž sebe nepřetržitě podmiňují, činí *řadu* (series) *podminek*, z nichžto každá členem jest. — Každá takowá řada dá se uwažowati buďto

co *konečná* (finita) buďto co *nekonečná* (infinita), dle toho, máli první i poslední článek čili nic. Máli toliko jeden nebo druhý, tehdy se považuje buď co konečná a spolu i co nekonečná, jen že w rozličném ohledu.

Čtwero řad dá se mysliti:

1. *Prostokonečná* s počátkem i koncem a wzor její jest A B C D E F G.

2. *Prostonekonečná* bez počátku a bez konce, u p. . . . A B C D E F G . . .

3. *Potažitě konečná* i *nekonečná* s počátkem sice, ale bez konce, u p. A B C D E F G . . .

4. *Potažitě nekonečná* a *konečná* mající konec a žádného počátku, u p . . . A B C D E F G.

W řadě prosto konečné jest první článek toliko podminkau, poslední toliko podmíněné, a postřední článkowé jsau jedno i druhé. Obsahuje tedy podminku, jež není podminěným, a podmíněné, jež není podminkau. W řadě naprosto nekonečné jest každý článek podminkau i podmíněným. Potažitě konečná i nekonečná řada má první článek podminkau, ale swůj poslední článek bez podmíněného; tak jenom první článek jest podminkau, ti druzí článkowé jsau jedno i druhé. Potažitě nekonečná i konečná řada nemá tedy žádné první podminky, ačkoliw má w posledním článku podmíněné; poslední článek jest tedy pauhá podmíněnost, ostatní pak jsau jedno i druhé.

Procházeti se může řada w mysli buďto *od předu*, neb *od zadu*. Procházímeli řadu od předu, t. ku podmíněnému, tehdy jde myšlení naše *před se* (progressus); procházímeli ji ale od zadu, t. k podminkám, tehdy obrací se myšlení naše *nazpět* (regressus). Takowý chod neb rozjem může buďto k jedné nebo druhé, anebo k oběma býti *nekonečen* (in infinitum).

§. 68.

Um rowná swé wněšné (wnější) wňatky podlé jistých wrozených prawidel, kteráž slowy wyjádřená zásadami lidského poznání slují (principia cognitionis humanae).

Tato prawidla jsau jako základem wšech našich úsudků, kterými předměty zkusitelné posuzujeme.

§. 69.

Prwní zásada zní takto: Každý předmět zkušenosti jest w ohledu na swau kolikost weličina *rozsažitá* (extensivus), jelikož wšeliký předmět člowěčího poznání toliko za podminkau prostory a času smyslem pojat býti může. Rozsažitost wšak s těmito podminkami newyhnutelně spojena jest, a sice w ohledu na prostoru jest to rozsažitost w užším smyslu, a w ohledu na čas sluje *protažitostí*. Ať jest tedy wěc dosti drobaunká, nikdy se nebude rownati *bodu* a nikdy nebude tak krátká, aby se rownala *oka mžiku*. Nebo *tečka* (bod) a okamžení nejsau částky prostory neb času, nébrž toliko hranice jejich.

§. 70.

Zásada druhá jest tato: Každý předmět zkusitelný jest w ohledu na swau jakost weličina *usažitá* (intensivus), jelikož dle wrozených zákonů smyslnosti může on jen tehdá cítěn býti, když se jí co předmět nějakým způsobem dojal a jí se wěcně w nějaké podobě wyjewil. — Tento dojmem způsobený cit může býti owšem jednak silnější jednak slabší, ale wždy bude míti nějaké síly do sebe, sicceby jsa = 0 předmětem naprosto stal se nepoznatným.

§. 71.

Předmětowé zkusitelní stojí mezi sebau podlé swé potažitosti w jakémsi spojení, dílem co *podstaty* a *případkowé*, dílem co *příčiny* a *skutkowé*, dílem wzájemně se jinačící wěci. Z toho plyne: 1) Zásada *podstatnosti* (principium substantialitatis), podlé které předmětowé zkusitelní w ohledu na swau trwalost tak jsau zpořádáni, že na nich cosi ustawičného se zhledáwá, co na jiných se mění, to jest, oni stojí mezi sebau w poměru *podstaty* a *případku* aneb w poměru *podmětu* se swým *přísudkem*. Co wšak z pojatých wěcí podstatau aneb případkem podstat slauti

zasluhuje, teprw zkušenost důwody k rozsauzení poskytuje, u p. jestli teplo a swětlo podstatau čili případkem jiných wěcí? 2) Zásada *příčinnosti* (principium causalitatis), dle kteréž předmětowé zkusitelní w ohledu na swau poslaupnost w takowém stojí poměru, že když jedno se děje, wždy něco jiného předchází, nač onono nutně následowalo, t. oni stojí mezi sebau w poměru jako příčina a skutek. 3) Zásada *pospolnosti* (principium communitatis), podlé kteréž zkusitelní předmětowé w ohledu na swé saubytí w takowém poměru stojí, že *druh drukem určen bývá*, totiž trpí *wzájemné působení*.

§. 72.

Čtwrtá zásada zní takto: Předmětowé zkusitelní stojí w ohledu na swau způsobowost s poznáwawostí w určitém spojení buď co *možné*, buď co *skutečné*, buď co *nutné* wěci. Protož také trojí rozwrhnutí dá se mysliti a sice: 1) jakožto *zásada možnosti* (principium possibilitatis). Co se s dobnau podminkau zkušenosti shoduje, totiž co nazíratelno a myslitelno jest, zawírá možnost a může mezi zkusitelnými předměty se nalézati. Neníli toho, sluje nemožno. 2) Jakožto *zásada skutečnosti* (principium actualitatis). Co s podminkami hmotnými zkušenosti se shoduje, aneb co wěcně se skrze smyslnost jewí, jest skutečno a nalézá se mezi předměty zkusitelnými. 3) Jakožto *zásada nutnosti* (principium necessitatis). Což se skutečnosti podlé powšechných podminek zkušenosti se shoduje, jest nutné.

§. 73.

Tyto zásady pauhého rozumu jsau nadsmyslné (transcendens) zákony přírody, na kterých se wšecky zkusné (empiricus) zákony přírodní zakládají. Můžeť se saustawa jich nadsmyslnau fysiologií nazwati a jest pauze prostowědná čili metafysická.

Příroda (w smyslu hmoty) jest zákonný obsah wěcí. Poněwadž wěci jen tehdáž, když se naším názorem staly, k dowědu našemu docházejí, tedy poznatnau přírodau se nic jiného nemíní, nežli zákonný obsah předstawitelných

věcí neb *jewů*, kteréž jediné předmětowé zkušenosti jsau, tedy se oprawdu ony zásady nadsmyslnými zákony přírody nazýwati mohau.

§. 74.

Metafysické sady »We swětě není *prázdnoty* či *mezery*, *skoku*, *náhody*, *osudu* (vacuum seu hiatus, saltus, casus, fatum)« nejsau nic jiného než sauslednice z oněch nadsmyslných zákonů přírody.

Swětem se nazýwá auhrnek wšech wěcí poznatelných, smysly dojímajících, t. příroda poznatelná (mundus sensibilis), a wyřknutí: »Není prázdnoty« jest tolik jako: W okresu naší zkušenosti nemožen jest úplný nedostatek wěcného, tedy nemožná jest prázdnota a úplně jalowá prostora, prázdný a jalowý čas. Neboť prázdná prostora neb prázdný čas bylby zápor úplný samé wěcnosti. — Takowý zápor není wšak pojímatelný, a kdybychom z pojímaného záwěrek činiti chtěli, bylby záwěrek unáhlený aneb přeskočný, jelikož bychom malitkost wěcí nezpozorowatelných obmezenými čidly za nic nepokládali. Prázdnota w Toričelské trubce a Querické wýwěwě není prawá, nébrž potažitá. — A otázka: Jestli prázdno za pomezím tworstwa? shoduje se s otázkau: Jestli swětu konec a měli on jaký počátek?

Druhá sada »Není *skoku* we swětě« chce říci: Wšecky proměny, *wznik* i *hynutí*, zběhlé w poznatelné přírodě dějí se *spojitě* (continuo), t. mezi dwojím wespolek zprotiweným stawem wěcí (A a B) wměstnán jest staw postřední, rozličný od obau. (Totiž nejsa ani = A, ani = B). Nazýwáť se ta sada *zákonem spojitosti* (lex continui). — Wšeliká proměna děje se w čase; čas ale jest nepřetržitě spojen. Dejme tomu, žeby wěc ze stawu A do stawu B w jistém čase přecházela, tehdy mezi oběma časoma neb jich hranicema, které časem nejsau, wždy proplyne částečka času ostředního. Tato částečka, buď ona jakkoli malitká, nicméně zůstáwá časem, jelikož proměna bez času se díti nemohla. — Plynaucím časem plynau i proměny, jakkoli nezpozorowatelné smyslům našim. — Takto temnota noční přechází do úswitu ranního a jas-

nost dne do saumraku nočního, nenáhlým chodem se mění chlad w teplo, a wedro w ochlad a zimu. — Základ této spojitosti jest ten, že wšecky proměny u wěcech jsau jakosti, nebo wsažité weličiny rozličných stupňů, mezi nimiž wždy nezčíslně mnohých ostředků se nalézá.

Poněwadž dále wšecky proměny dle zákona příčinnosti příčinami se dějí a samo působení těch příčin opět proměna jich jest, proměny jiné a jiné zplozující, tedy i tyto příčiny prowozují swé působení spojitě, aneb jinak. Každý skutek spojen jest se swau příčinau nepřetržitě skrze postřední příčiny a postřední působení. — Z toho opět wyplýwá sada: »Z ničeho nebude ničeho, z nicoty nebude něcota (ex nihilo nil [fieri], in nihilum nil posse reverti)« t. j. w poznatelném tworstwu není prostě wzatého počátku (čím podstatného cosi teprwa wzniklo), a žádného prostě wzatého konce (čímby cosi podstatného zhynulo). Nebo wznik i hynutí podstaty bylby skok, čímby spojitost příčiny se skutkem se přetrhla, a zásada spojitosti se zrušila. Protož také we tworstwu nic newzniká a nic nehyne leč podstat případkowé (accidentia).

Otázka: »Odkud se wzala podstatnost?« leží wně oboru našeho poznání, kterauž otázkau se toliko přes okruh tento wykračující přemysl rozumowý obírá. Jestli podstatnost cosi trwalého, tehdy co do swé kolikosti bude míti tu ustawičnost, že nebude ani *zmnožitelná* ani *ztenčitelná* (materia mundi nec augeri nec minui potest); poněwadžby onono slaulo twořením a toto zhaubau. Zhledámeli tedy w tworstwu na něčem buď rozmnožení neb umálení, zrůst anebo úbytek, tehdy jest to toliko proměna w podobě podstat w ohledu na spojenost, míšenost a poměrnost jeho částek. Protož také dělení neb rozdrobowání této podstatnosti jakožto prostorního předmětu wede se nepřetržitě, tak že i nejmenší částečka bude wždy ještě zdrobitelná, poněwadž prostora jakožto spojitá weličina ustawičně jest rozdělitelná. — Ukončené dělení w prostoře podstatného nebylaby nic jiného než rozpadnutí se w nicotu, a tím samým pauhý skok. Konečně i zákon *zpořiwosti* (lex parsimoniae), dle kterého w působící příčině právě tolik, o nic wíce o nic méně, se nalézá, což k wy-

působení toho skutku náleželo, nic jiného není nežli následek sady o zákonu spojitosti, aneb té sady, že we tworstwu není skoku; nebo kdyby w příčině bylo více, byłby to skok w řadě příčin, jelikožby w příčině částka činnosti byla zrušena, ničeho nepůsobíc; byloliby ale méně w příčině, opět by se zhledal skok, an we skutkuby se cosi nalézalo, ježtoby žádné příčiny nemělo.

Třetí sada »We swětě není *náhody*,« jest nepostřední wýsledek zákona příčinného. Neboť we swětě smyslném děje se wšecko newyhnutelně za swau nadeslanau příčinau a protož neděje se ničeho na bůh zdař neb náhodně. *Pauhá náhoda* (casus purus) neb *los* (sors), kterýž w potahu na wůli neb newoli lidskau *štěstím* neb *neštěstím* sluje, a neřídíc se žádným prawidlem, *slepým* se nazýwá, nemůže w tworstwu místa míti. Pakli ale o náhodě mluwíwáme, tehdy ji toliko po bok prostonutnému sázíme, poważujíce i nutnost jako cosi náhodného, nebo rozumíme pod tím slowem ono, co neúmyslně ba i proti našemu úmyslu bez konečné příčiny se děje; aneb jmenujeme posléze i ono náhodau, čehož působící příčiny nenahlížíme. K poslední wrstwě náhod přislušejí zázrakowé (miracula), kteréž k wyšší příčinnosti taženi bywají, an působení z přirozených příčin stihnauti se nedá.

Čtwrtá sada »W tworstwu není *osudu*,« jest toliko zjinačený způsob sady předešlé. Neb jestli wšickni příběhowé we swětě poznatném předešlými příběhy se určují, tehdy osudu nemůže žádného býti, t. není nikde takowé nutnosti, kteráby se w jistých příčinách wystopowati nedala, byť i na čas slabému našemu pochopowání kryla se a tajila, a proto že my sami dobře newidíme, nemělibychom jí slepých přezdíwati.

§. 75.

Podotknauti sluší některé sady, které přenešením logických pojmů na předměty poznatné wznikají a k nadsmyslným přírody zákonům počítány býti nemohau. Sem náleží nejprw sada o totožnosti a rozličnosti poznatných předmětůw a zní takto: W přírodě nelze dwau wěcí míti,

kteréby úplně stejné byly, t. w ohledu na kolikost a jakost byly totožné, protožeby jenom jedním pomyslem daly se pojmauti a tím samým we dwau wěcech (entia numero diversa) rozeznány býti nemohly. Nazywali to sadau *nerozeznatelnosti* (principium identitatis indiscernibilium); než dwojí se zde wážiti musí, jak um a smysl je chápá. Možno jest, že dwě aneb wíce wěcí jedním pomyslem se jímají, u p. dwa trojhraníky stejných hran; a přece jakožto předměty poznatelné se od sebe liší, budauli w rozličných částkách prostory a času widěny.

Druhá sada týká se shody a odporu w předmětech poznatelných a zní takto: »Pauhé wěcnosti (kladné jakosti) wespolek spojené nemohau si odpírati« t. své následky wzájemně rušiti, jelikož spojením tím se toliko něco klade, ale ničeho se neruší. Zde se opět připomenauti musí, že majíli toliko co předmětowé poznatelní powažowány býti, netoliko se hleděti má na jich logický poměr, ale také na jich poměr wěcný, a tu se státi může, že w logickém se snášejíce u wěcném proti sobě stojí, u p. dwě síly proti sobě pudící.

Třetí sada týká se wnitřku a wnějšku poznatelných předmětů, a slowe takto: »Podstaty we světě stojí na základě něčeho wnitřního, a wnitřek ten musí býti jestota pomyslu schopná jednice (monas),« protože složení a wšickni případkowé skladu nic nejsau než wnější poměry, kteréžto, bywše zrušeny, bez onoho wnitřku také podstatu by rušily, a pak proto, že kromě našich představ ničeho wnitřního sobě powědomi nejsme. Na této sadě se zakládá Leibnicowa saustawa jednictwí (monadologie), ježto čtyry třídy jednic počítá. 1) Jednici nekonečňau (božstwí). 2) Konečné rozumné (duše lidské). 3) Konečné bezrozumé a swědomostí nadané (duše zwířecí). 4) Konečné bez rozumu a bez swědomosti, kteréž w jakési dřímotě ustawičně se nalézají (hmotní živlowé). Ale i podstaty nejsau toliko předmětem umu, ale i také smyslnosti. Představující um činí z nich toliko něcotu myšlenau. Jakožto předmět smyslnosti potřeba jest, aby se w prostoře a čase nalézaly, kdežto jen wnešné poměry na nich se jewí a wnitřek jejich pojat býti nemůže.

Čtwrtá sada týká se látky a doby w poznatelných předmětech a zní takto: Látka aneb to, co we wěcech určitelného jest, předchází wždy dobu jakožto určení, protože jinakby ničeho nebylo, coby podobu na sebe přijmauti a určeno býti mohlo. Poněwadž pak bezdobná látka nedá se ani mysliti, tedy toliko dosahujícímu umu to přičtěno buď, že se doba od látky různí, a látka bezdobná se opowídá.

III. Hlawa.

Rozbor rozumnosti.

---

§. 76.

Rozum pokládá se za moc twořící záwěrky. Poněwadž zawírání neb rozsuzowání se děje činem mysli, jímž úsudek z úsudku se odwozuje, a poněwadž náwěsti záwěrku zásadami jsau, z kterých záwěrek plyne, t. to, co se w té sadě opowědělo, za prawé a platné uznáwá, tedy může rozum také slauti mocí *poznáwající ze zásad*, aneb zprosta *mocí zásadní* (das Vermögen der Principien).

§. 77.

Když každá zásada jest podminkau, ku které se cosi jiného, totiž podmíněné wztahuje, tehdy kdykoli nějaký úsudek jakožto podmíněný se poskytl, bude úkol rozumu w tom, aby zásadu hledal, od které jakožto od swé podminky se on powodí, a dle toho jest rozum *mohutnost k wěcem podmíněnym podminku wyhledáwající.*

§. 78.

Rozum se w tomto zaměstnání dříwe upokojiti nemůže, leda že nalezne cosi posledního, nejwyššího, totiž konec poslední, od jiných podminek neodwoditelnau podminku. Toto poslední jest nepodmíněná (absolutus)

podminka, protože sama sebau dokonalost uzamyká, — a dle toho jest rozum onau mohutností, kteráž to, což nepodmíněné a samo o sobě jest, wyšetřuje a hledá. — Představám, kterými se rozum obírá, říkáwáme také *widy* (idea). Wida nepodmíněného jest prawda rozumu, jsaucí wšem ostatním widám za základ.

§. 79.

Rozum pořádá nabytau zásobu představ a úsudků wztahujících se ku předmětům zkušenosti, snaže se, aby je pod nějaký wyšší a powšechnější zwrstwil a seřadil a jak možno nejwíce zrůzněný počet jich umenšil, by se w dokonalém sestawení logickém jednotau obrazené a zajaté zpatřily. — Wida nepodmíněného jest tedy ředidlem wědy co sestaweného celku, aby w ní naskytlí poznatkowé se sestrojili a u wywinutí a zwrchowanosti své wyššího stupně nabyli.

§. 80.

Rozum wšak neustáwá při tomto pauhém podřadowání, obraceje zřetel swůj k nepodmíněnému, ano on tuto nepodmíněnost samu sází za předmět swého poznání (tamquam objectum ad cognoscendum datum vel dabile), čině u sebe tuto záwěrku: Podáním podmíněného podáwá se celá řada nadestawených podminek aneb powšechný auhrnek jich. Poněwadž tento auhrnek nikterak jinak se mysliti nedá, leč u widě nepodmíněného, tedy se onano zásada i takto wyjádřiti dá: *Daným podmíněným dáno i nepodmíněné.* Nepodmíněnost tehdáž se powažuje jako předmět, o jehož wyšetření se rozum pokusiti má. Že pak ona we zkušenosti se nepodáwá, an wšecko zkusitelné podmíněno jest, tedy nezbýwá jiného leč že rozum tuto nepodmíněnost sám ze sebe čerpati musí. W naměření této skumné činnosti jewí se rozum we zwláštní zkušenosti nepodrobené samoplodné wřídlo možných widin a dowědů, co přemyslná poznáwawost neb pauhý (skumný) rozum.

Podobným způsobem nazýváme ty představy, které rozum po této cestě wywíjí, *pauhorozumowé pojmy*, také u wýtečnějším smyslu, aneb *přesažité widy*, jelikož widau se také nazýwává pojem twořený we zkusné činnosti; u p. wida ústrojnosti w přírodě.

§. 81.

Představa nepodmíněného potahowána bývá:

1. Buď ku představujícímu podmětu. Z toho plyne wida *pauhé jednoty w myslící bytosti* aneb představa člověčí duše jakožto nenásobné jednobytné podstaty. Tato wida by slauti mohla dušeslownau (psychologicus).

2. Buď ku představenému jakožto nepodmíněnému předmětu myšlení. Z toho plyne wida: *Pauhá jednota wšech se podmiňujících úkazů* a tudy představa světa. Tato wida mohlaby světoslownau (cosmologicus) slauti.

3. K jestotě přewyšující úsobu i wýsobu, myslitele i myšlené, kteráž, jsaucí wrchní nepodmíněnau úsobau wšeho myšlení, spolu jest také nepodmíněný půwod wšech myslitelných předmětů. Z toho plyne wida: *Pauhá jednota w nejwyšší podmince wšeho wěcného*, a tudy představa božstwí samého jakožto nejwyšší a nejwěcnější jestoty, — pramene wšech jestot. Tato wida může se bohoslownau (theologicus) nazýwati.

II. Upotřebená nauka o poznáwání.

§. 82.

Upotřebená nauka o poznáwání rozjímá prostowědné pojmy a zásady w potahu na jisté předměty, které mysl jakožto naskytlé poznatky sobě na úwahu klade. Úhrnek wšech těch wěcí sluj přírodau w širším smyslu, an tím wšecky předměty swého poznání, buďte ony skutečné aneb jen za možné pokládané, zajímáme. W tom ohledu jest tato nauka metafysické čili prostowědné pří-

rodnictwí w širším smyslu, lišící se od nadsmyslné fysiologie, kteráž pauhometafysická jest a onomu slaužì za základ.

§. 83.

Příroda jest ale w širším smyslu buď *smyslná* nebo *nadsmyslná*, když se buď poważuje jakožto úhrnek *wěcí pozorowatelných w prostoře a čase*, anebo co úhrnek *nadsmyslných wěcí*. Onano sluje také přírodau w nižším wyznamenání. Rozpadá se upotřebená nauka o poznáwání we dwa oddíly: w *metafysiku přírody smyslné* a *nadsmyslné* neboli w *prostowědu nižší* a *wyšší*. Prwní jest tedy metafysické přírodnictwí w užšim smyslu.

A. Metafysika smyslné přírody čili prostowěda nižší.

§. 84.

K smyslné přírodě náležejí wšecky předměty, které w prostoře a čase pozorowány bywají, tedy wšeliké hmotné tělesné wěci se swými pozorowatelnými proměnami. Metafysika smyslné přírody aneb prostowěda nižší jest tolik, co *prostowědné tělosloví* (somatologia metaphysica).

Duše jakožto *podstata nehmotná* a *netělesná* náleží ku přírodě *nadsmyslné* a tudy bude se metafysické dušeslowí aneb dušeslowí pauhorozumowé k wyšší metafysice počítati. Co se týče ale dušeslowí zkušebného, to wylučuje se z okresu filosofického.

§. 85.

Prostowědné *tělosloví* jakožto metafysické přírodnictwí w užším smyslu rozeznáwá se od *přírodnictwí obecného* tím, že newychází ze přezwědu zkusitelného, nébrž z domyslu, aby se zákony tělesné přírody wyskaumaly. Ačkoliw se ono s předměty zkušeností poskytnutými zanáší, jednak užíwá k nim přesažitých zásad, jakých filosofující rozum zkušenosti nepodléhaje uznáwá. Mohloby také slauti *přírodnictwím rozumujícím* (physica rationalis) k rozeznání od

přírodnictwí neb siloskumu obecného (physica generalis), jemuž někdy jako úwod nebo proprawa slaužíwá a kteréž se rozděluje na siloskum, lučbu, přírodopis a t. d.

§. 86.

Hmota, ku kteréž prohlíží metafysické přírodnictwí, aby důmyslné zákony tělesné přírody wywinulo, w trojím stojí uwážení, buďto co pauhá nebo *surowá hmota*, pak co *hmota ustrojená* a konečně co *hmota účelně sestrojená*. Z toho plyne rozwržení metafysického přírodnictwí nejprw na *hylologii* neb *hmotoslowí*, pak *organologii* neb *strojeslowí*, a konečně *teleologii* neb *účeloslowí*.

Prwní rozjímá přírodu jakožto *hmotu*, druhé rozbírá *zákony hmotného ústrojí*, a třetí se obírá *účelností* w přírodě. Tato poslední neb metafysická teleologie liší se od mrawné (ethicus) tím, že tato směřuje a prohlíží k účelům swobodnosti a mrawnosti a tedy k praktické filosofii přináleží.

I. Hlawa.

Metafysická hylologie čili prostowědné hmotoslowí.

---

§. 87.

We *hmotoslowí* wycházíme ponětím *powšechné látky*, kterauž jakožto wněšným smyslům poskytlau a w prostoře se nalézající něcotu, a tudy jakožto zkusitelný poznatelný předmět, při kterémž se metafysické pojmy a zákony upotřebiti mají, nadesíláme. Odtáhnuwše se wšeho kladného (positivus) zjewení, prawíme prwobytný staw této něcoty býti neznámý. Nyní zhledáwáme ji ne co wěc bezdobnau w prostoře wšady stejně rozprostřenau a stejnokonnau, chaosem neb směsicí nazwanau, nébrž my nyní zhledáwáme wěc, w tělesa nezkonale rozmanitá dle weličiny twárnosti a působení poddělenau, ježto různě našich smyslůw dojímají, a mezi sebau w bližším nebo zdálenějším spojení stojí. —

Dá se owšem mysliti hmota jakási původní (primitiva s. originaria), z které se příroda wzájemným působením původních mocí, když se částky látečné rozlučowaly neb slučowaly, rozwinula. Myšlénka o směsici buďto tuhé nebo tekuté, jakoże si ji staří představowali, sama sebau klesá a se poráží, nebo nedá se mysliti wěci bezdobné, an podlé swých mocí w každé chwili se bude jinačiti, a tudy i proměněnau podobu na se bráti, lečby moci její dřímaly bez činnosti, což opět proti pojmu o mocnosti bojuje. Otázka: Bylali hmota od wěčnosti neboli w čase stwořena, sem nepřisluší.

§. 88.

Hmota dojímající wnèšných smyslů zhledáwá se co prostorní předmět, a aby se takowý dojem uskutečnil, potřebí jest proměny w prostoře, čím se hmota jako něco pohybliwého jewí. — *Pohybliwost* jest tedy základní ponětí prostowědného hmotosloví, a jeho úkol bude, pronášeti z domyslu pojmy a sady týkající se hmoty co do její hybliwosti.

§. 89.

Hmota pohybliwá w prostoře jest předmět našeho skaumání. — Majíce w očích toliko její hnutí odtahujeme se ostatních jejích wlastností, směřujících k wnitřnímu obsahu nebo ke wnèšnému objemu a způsobě. — Může se tedy předběžně pohybliwost její co *tečka* (bod), a že prostoru zaujímati má, co *prášek* (Atom) nezkončené maličkosti powažowati, a prostoru, w které se míhá při swém hnutí, co pauhau čáru si mysliti.

§. 90.

Když pohybliwá wěc swé místo proměňuje, jest we hnutí, jest hýbající se; když pak swého místa nemění, prawíme že w pokoji jest, totiž upokojená. Hnutí se tedy může wyložiti proměnau místa a pokoj zůstáním w témže místě. — Budeli wěc hnutelná se powažowati netoliko co tečka, nébrž co tèleso z mnohých pohybliwých částic sestáwající, tehdy může proměna místa se jewiti

buď w tělese celém anebo toliko w jeho částkách. W případnosti poslední zdá se, an těleso místa svého nemění, že celostí swau jiného místa prostory nezajímá; když ale wšecky částky jeho w jiné a w jiné prostoře se octí, tehdy w skutku mění i ono swé místo tím hnutím, a protož také mění jakožto celost swau okoličnost. Protož může *hnutí* býti nazwáno proměnau okolnosti a *pokoj* pozůstáním w týchže okolnostech. — Země když se točí okolo swé osy, mění místo a okolnosti právě tím, že její částky wždy jiné a jiné díly prostory zajímají.

§. 91.

Wšeliké *hnutí* děje se w *prostoře a čase* právě z příčiny té, že jest *proměnau místa.* Ono jest možno w rozměru naskytlé prostory a naskytlého času. Protož dlužno, aby w hnutí weškerá wěc měla jistý potah k jistým částkám prostory, totiž určité *naměření* či *směr* (directio), a pak aby prostora, kterauž pohnutá wěc prochází, měla srownání jakési s časem, kterýž potřebuje ku swému průchodu, t. každé hnutí ať má swau určitau *rychlost* (celeritas). — *Směr* i *rychlost* přisluší wšelikému hnutí, ač obé buď zůstati může, jaké bylo, nebo se může zjinačiti. — Na této metafysické sadě zakládá se mathematická formule $C = S/T$ a sice w tom smyslu, že k wystihnutí rychlosti pohnutých těles třeba šetřiti, w jakém poměru prostora S stojí s časem T. Neboť čím wíce nebo méně prostory w témže čase hnuté těleso prošlo, tím wětší neb menší bude rychlost hnutí, a pak čím wíce neb méně času w téže prostoře se ztrawilo, tím zpozdilejší nebo rychlejší se ukáže hnutí, protož se rychlosti při stejných časech srownáwají jako prostory, a při stejných prostorách zpátečně jako časowé. — Kdyby u p. těleso A a těleso B we 4 sekundách onono 16 a toto 8 střewíců urazilo, tehdyby rychlost při A dwojnásobná byla jako rychlost při B nebo $^{16}/_{4} = 4$ a $^{8}/_{4} = 2$. Kdyby wšak obě tělesa 8 stopin, onono we 4 a druhé we 2 sekundách bylo proběhlo, tehdyby rychlost při A dwakráte menší byla nežli rychlost při B, neboť $^{8}/_{4} = 2$ a $^{8}/_{2} = 4$.

§. 92.

Pokoj jest pozůstání některé wěci na témže místě za nějakau chwíli času. Jelikož *oka mžik*, jak jsme jej určili, není žádnau času částečkau, tedy jest hnuté stále we swém hnutí, dokud w každém bodu swé cesty jen na oka mžik se zdržuje, zdržíli se déle než na okamžení, tehdá jest hnutí přerušeno na ten čas a hnutí ustalo. Wšeliké hnutí jest dle toho *spojité* (nepřetržené), a *rozpojité* (přetržené); i nic jiného není, nežli střídání pokoje s hnutím.

§. 93.

Prostora, w které se hmota pohybuje, jest buďto pauhá, nekonečná anebo potažitá, a protož také hnutí nebo *pokoj* dá se mysliti buď co *pauhý* nebo co *potažitý;* dle toho jak buď w oné nebo této se považuje. — Pauhá prostora není wšak předmětem zkušenosti a rowně také i hnutí a pokoj pauhý nedá se pozorowati, jest tedy hnutí toliko potažité a pokoj potažitý.

Potažitau prostoru možno nazwati *zkusitelnau, hmotnau, hybliwau.* Wida těleso některé w hnutí, newidím jiného než že ono swůj wněšný poměr neb okolnost mění, u p. loď na wodě plynaucí, od okolnich domů a stromů ubíhající. — Tak také dá se mysliti, že potažitá prostora, w které se něco hýbá, protiwným směrem sama letí, u p. ať se něco po stole šine, tedy dá se mysliti, že stůl tau wěcí protiwným směrem ubíhá.

§. 94.

Hnutí dá se mysliti, že se jedním a týmže směrem stále děje a sice *rownočárně*, anebo že od swého směru se uchyluje a *křiwočárně* běží.

§. 95.

Hnutí dá se považowati, že se udržuje při téže rychlosti, tak že w stejném čase wždy stejná prostora se uráží, anebo dá se mysliti, že jinau a jinau rychlost přijímá a hnutím we stejném čase nestejná prostora se uráží. W

prwní případnosti sluj *stejné* či *stejnodobé*, w druhé pak *nestejné*. Poslední způsob dá se mysliti buďto *přibývající* nebo *ubývající rychlostí*, takže bude hned *zrychlené* (acceleratus) anebo *zpozděné* (retardatus). — Jedno i druhé může býti buď *stejně* neb *nestejně zrychlené* anebo *zpozděné*.

§. 96.

Hnutí se dá opět považowati, ano se těleso wůkol swé osy pohybuje anebo nic. W prwní případnosti bude *točiwé* a w druhé *chodné*. Toto poslední buď wětší *prostory sobě osobující* anebo poskytlau *prostorau se obmezující*. Onono jest do dálky, toto zpátkem jdaucí. — Opět může se mysliti, že hnuté těleso naskytlau prostoru w směru započatém anebo směrem střídawě protiběžným probíhá. W případku onom bude hnutí *kolemchodné* či *kružné*, w druhém pak *klátiwé* neb *kýwawé*.

§. 97.

Hnutí dále může býti *prosté* (einfach), když samo o sobě se děje, anebo *složené*, když z mnoha pohybů sice záleží a jako jediné se wyjewuje. *Prosté* má toliko *jeden směr* a to sice wždy *rownočárný*. — *Křiwočárné* pak mění ustawičně swůj směr, který se považuje za složený z nezčíslně mnohých rownočárných pohybů. — Složené hnutí projewuje buď *totožný*, a tudy *rownočárný směr* anebo *rozličný* a tudy *křiwočárný směr*.

§. 98.

We smyslném swětě má každá proměna swau příčinu, protož bude i každé pohnutí míti swau příčinu. Příčina hnutí jest *moc hýbací:* jest tedy ona zásada, na které se hnutelnost hmoty založená považuje.

§. 99.

Hnutím swým může se w prostoře wěc neb částky hmoty od jiných *zdáliti* nebo se k jiným *přiblížiti*. Moc hýbací, bywši považowána co příčina zdalowání se hmoty, sluje moc *odpudiwá* (repulsiva) a bywši považowána co

příčina zbližování se, sluje moc *přitažliwá* (attractiva). Prwní mocí by se hmota w prostoře rozptýlila, druhau by se úplně srazila. Onano jest tedy moc *prostraňowací* (expansiva), tato pak *stažliwá* (compressiva) čili prostraniwost a stažliwost.

§. 100.

Hmota pohybliwá w prostoře netoliko že prostoru zajímá, ona ji také *wyplňuje*, t. ona činí nemožno, aby w jisté prostoře naskytlá hmota s jinau w téže prostoře se směstnala. A toto nesměstnání dwau hmot w téže prostoře sluje *neproniknutelnost* (impenetrabilitas).

Prostora hmotau newyplněná bylaby prázdná, jakéžto prázdnoty w smyslném swětě dokonce se nenalézá.

§. 101.

Neproniknutelnost hmoty wyswětluje se *odporowánim* jedné hybné hmoty proti druhé částce usilující *wtěsnati* se w prostoru již zajatau. Neboť bez takého odporu by nepochopno bylo, pročby částka hmoty w prostoru od jiné částky hmotné zajatau wetříti se nemohla.

§. 102.

Poněwadž tento odpor hnutím se děje, kteréž s hnutím druhé hmoty snažné wetříti se w částku zaujaté prostory usiluje, poněwadž hmota tím hnutím působí, že druhá w téže prostoře wměstnati se nemůže, t. ji od sebe zdaluje, tedy se hmotě wyplňující prostoru *odpudiwost* (repulsivitas) připisuje.

§. 103.

Odpudiwost hmotě bude přiswájená *původně* a *podstatně*, — tudy i *powšechně* a *nutně*, tak že bez ní žádné pohybliwé hmoty w prostoře zhledatelno, ba ani myslitelno by nebylo. Nebo kdyby nebylo odpudiwosti, jedna hmotaby w druhau se sléwala, ažby se srazila a wtěsnila w jediný zábodek neb tečku, kteráž částkau prostory a předmětem wšech smyslů býti přestáwá.

§. 104.

Odpudiwost i moc prostraniwá, kterauž hmota wšeliká a tudy každá částka její, ježto nám w určitých mezech rozsáhlosti zawřená co těleso se jewí, a zaujatau částku prostory wyplňuje, bude míti jistau míru neb stupeň, pod kterým a nad kterým nekonečně menších a nekonečně wětších možno jest.

Kdyby moc prostraniwá w některé hmotě dosáhla stupně na prosto nejwyššího, totiž takowého, nad kterýby možno nebylo většího, tehdyby jakožto pohybující moc w každém i w nejmenším čase za swau welkau rychlosti nekonečnau prostoru přeniknauti musila, čehož nemožnost se nahlíží. Na opakby činnost této moci w naprosto nejnižším stupni w čase jakkoli dlauhém ani nejmenší prostory proběhnauti nemohla, což podobně bojuje proti možnosti.

§. 105.

Poněwadž každá naskytlá moc prostraniwá w některé hmotě jinau větší míti může sobě odbojnau, kteraužby w těsnější prostoru wtlačena býti mohla, tedy se wšeliké w jistau prostoru wyplňující hmotě přičísti musí moc *stlačowací*. — A poněwadž moc prostraniwá neb roztaženost w každé částce hmoty se nalézá, tedy musí ona, když hmota se w těsnější prostoru wtlačila, tím silněji působiti. Protož nelze, aby hmota od jiné proniknuta býti mohla. Hmota jest tedy pro swau prwobytnau *prostraniwau moc neproniknutelna*.

§. 106.

Hmota sama sebau pohybliwá sluje hmotná podstata; hneli se částkau hmoty tak, že přestáwá býti částkau, tehdy se *odlaučila*. *Odlaučení* wšak částek we hmotě sluje fysické *dělení*. Tímto dělením se působí *drobty*, kteréž opět samy jsau hmotné podstaty, neboť prostraniwá moc wšem částkám hmotným přisluší, které prostoru zajímají. Tudy jest každá prostoru naplňující částka podstaty pro sebe pohybliwá a odlučitelná od ostatních hmotných částic. Poněwadž prostory mathematické *rozdrobitel-*

nost nekonečná jest, tedy se i možnost fysické rozdrobitelnosti prostoru zajímajícím hmotám připustiti musí, ač se nepřipaušti, žeby naskytlá hmotná podstata z nekonečně mnohých částek sestáwala; neboť jewí se odpor, kdyby se řeklo stůl neb kniha jakožto wěc konečná a ohraničená obsahuje w sobě díly nekonečně mnohé.

§. 107.

Podlé odpudiwosti a moci prostraniwé *prchají* hmotné částky owšem od sebe, a tohoto *prchání* není ani onau mocí ani prostorau zahájeno, — protoby hmota weškera, kdyby této moci žádná jiná hýbající moc w odpor se nestawila a jí nedržela, w nekonečnost se rozptýlila a w prostoře nepozůstalaby určitá zásoba hmoty dojímawé čidel našich. Protož bude třeba jiné hýbající moci, kterážby oného w ústřety wešla, a srážející příčinau byla obapolného přibližowání částek hmotných, totiž moci přitažliwé (attractio). A poněwadž i tau se možnost hmoty zakládá, tedy bude hmota do sebe míti kromě odpudiwosti i také přitažliwost jakožto moc prwobytnau, podstatnau a základní. Hmota jest tedy jakýsi wýwod (productum) z těchto dwau činitelů (factores).

§. 108.

Wzájemné působení dwau hmot na swé společné hranice podlé oběma wlastní neproniknutelnosti sluje *fysické dotýkání*, na rozdíl od mathematického, kteréž toliko společné hranice míwá a nikoli wzájemného působení. — Wzájemné působení wšak hmot bez dotýkání sluj *působením w odlehlost* (actio in distans). — Odpudiwost odporující wniku hmoty působí toliko fysickým dotýkáním. Přitažliwost wšak působí i w odlehlosti, jsauci příčinau, že se hmoty zbližují. — Když tedy hmota odpudiwě w jinau odlehlau působí, děje se postředem druhých hmot. Kdy wšak hmota působí přitažliwě w druhau odlehlau, tehdy se to děje nepostředně.

§. 109.

Odpudiwost hmoty jest toliko moc *poplošná*, podlé které wěci toliko w stěnách swého setknutí, totiž na swých plochách w sebe wzájemně a nepostředně působiti mohau. — Neboť nelze, an styčné částky okres působení wzájemně hradí, aby která hmota odpudiwau mocí swau jinau odlehlau částku pohnula, leda hnutá dříwe částkami prostředními.

§. 110.

Přitažliwost hmoty ale jest *wniklá moc* anebo takowé hybadlo, kterým hmotné wěci i za ohradau swého společného setknutí a tudy přese wšecky na ostředě ležící hmoty nepostředně se dojímají. — Neboť moc, která i w odlehlosti jaksi skrze prázdné prostory působí, nemůže prostředními hmotami we své činnosti ochromená býti. Protož prwobytná přitažliwost hmoty dosahuje w prostoře světa od jedněch končin ke druhým nepostředně do nekonečnosti, byť i stupeň její síly w té neb oné částce hmoty rozpostraněné k odlehlým hmotám se umalil a ztenčil, jednak na prosto zmařen býti nemůže, a bude wždy, ač i w nekonečně malém stupni, w nejzdálenější odlehlosti se jewiti.

§. 111.

Z toho plynau následující záwěrky:

1) Jakákoli částka hmoty, t. hmotná wěc wyplňující nějakau měrau prostoru, nemohla jinak wzniknauti, leda půtkau prwobytných, popudných a přitažliwých mocí, jelikož rozpudem by se hmota nekonečně rozptýlila a přitahem w jednu tečku sražila.

2) Přitažliwost i odpudiwost w každé částce hmoty wězící množí nebo tenčí rozmnožením neb umalením zpausty hmotné w tělese.

3) Čím dále která weličina hmoty swau tažliwau neb pudící moc roznesla, tím umalenější bude w každé částce prostory.

4) Budeli tedy weličina hmoty, wyplniwši menší prostoru, wyplňowati znenáhla prostoru větší, tehdy nabude

sice většího objemu (volumen), ale menší hutnosti, — a opáčně směstnáli se znenáhla w užší prostoru, tehdy nabude sice menšího objemu ale více hutnosti. *Objem* jest tedy rozsáhlost wyplněné prostory a *hutnost* jest wsažitost její. — Oboje w rozličném poměru může towaryšiti wespolek bez přerušení spojitosti u wyplněných prostorách skrze prázdné mezery.

Na wyswětlení počátku, jakým wzniknauti mohla hmota, bráwali filosofowé útočiště buďto k jalowé prázdnotě a atomům w ní se teprwa potkawším a skopiwším, buďto ke směsici silojewné (dynamicus), totiž k odpudiwosti a moci prostraniwé.

§. 112.

Podlé sady silojewného přírodozpytu jest neproniknutelnost hmoty skutek odpudiwosti a moci prostraniwé a nazwané prwobytnau *pružitostí* (elasticitas). Skutek ale wšeobecné přitažliwé moci w částkách každé hmoty sluje *tížení* (gravitatio), a snaha naskytlé hmoty, kterauž se ona we směru mocnějšího tížení pohybuje, sluje *tíže*. Wšeliká tělesa budau podlé toho prwobytně *pružitá* a *težká*. Neproniknutelnost neb prwobytná pružitost a tíže jsau jediné wlastnosti we hmotách, k nimžto cestu klestiti smí domysl.

Ať se rozeznáwá *prwobytná pružitost* ode *zwláštní* zhledáwané na nemnohých tělesech, kterauž *přezwědnau* (empiricus) nazýwáme, a kteráž záleží w tom, že některé hmotné wěci hnutím swým nebo jinostranným působením we welikosti i twaru swém zjinačené w předešlý swůj staw se nawracují, když působení přestalo. Tehdáž pružitost se nejewí toliko w moci prostraniwé ale i we stažliwosti, — buďže po přešlém dojmu se znowa wypne anebo srazí; u p. měchýř nadutý a smačknutý a kaučuk (gummi elasticum) roztažený. — Jindy bývá pružnost u téže wěci, u p. meč ohýbaný, jenž pružitě se narownáwá, když náloha přestala.

§. 113.

Hmota prostoru wyplňující může se považowati, an *pokojná* jest a *ustálá*, anebo *hnutá* a *hnutí dodáwající*, tak že druhau hmotu před sebau žene anebo za sebau táhne, dá se tedy mysliti, že wšeliká hmota jest prwobytně nadána pohybliwau mocí.

§. 114.

Kolikost hmoty záleží we množině wěcí pohybliwých w určité prostoře a skládá hmotnau podstatu nazwanau *zpaustau* (massa), kdy totiž wšecky částky nějaké hmoty hnutím swým hýbací moc projewují. Zpausta určitého twaru sluje těleso w hyboměrném neb mechanickém smyslu. — W tělese hnutém a hnutí své dodáwajícím nemůže kolikost hnutí rychlostí jeho jako při pauhém bodu neb tečce měřena býti, nébrž bude také podlé kolikosti hnuté hmoty neb zpausty wážena. Poměr dwau hnutých těles w ohledu na kolikost jich hnutí jest složen ze přímých poměrů zpust a rychlostí. U p. nazwemeli kolikosti dwě Q q, zpausty M m, a rychlosti J i, tehdy wznikne poměr tento: $Q : q = MG : mg$. Protož také stejný se skutek wywede hyboměrným tělesem, budeli zpausta při stejné rychlosti anebo rychlost při stejné zpaustě zdwojnásobená.

§. 115.

Aby se kolikost hmoty srownaná s některau jinau změřila, není jiné cesty možné leda hledati ji i w kolikosti hnutí, když se rychlost byla oznámila.

§. 116.

Kolikosi hmoty zůstáwá při wšech proměnách w tělesné přírodě wesměs tatáž, jelikož hmota se wšemi swými částkami činí podstatu a podstata při wšech hodách i nehodách zachowáwá své *wytrwání*, mohloby se to nazwati zákonem *samostatnosti* (lex substantiae materialis), dle kterého hmotě ani ubyti ani přibyti nelze.

§. 117.

Poněwadž wšeliká proměna toliko od příčiny se děje, a hmota toliko swým hnutím (odpudiwostí a přitažliwostí) proměněna býti může, tedy budau wšeliké proměny w tělesné přírodě od wněšnych příčin pocházeti, — z čehož opět plyne, že wšeliké těleso we swém stawu (w pokoji anebo hnutí) w témže směru a rychlosti tak dlauho pozůstáwá, dokud nebude jinau wněšnau příčinau do jiného stawu wpraweno. Ať toto sluje zákonem *leniwosti* (lex inertiae).

§. 118.

Pospolné předměty dle zkušenosti stojí u wzájemném působení, — a z toho následuje, že i při dodáwání hnutí *důraz* a *odraz* (actio et reactio) se zhledáwá, a dle toho wšeliké těleso buďto hrubé buďto malé každým druhým i nejmenším hnutelno jest, — a to může slauti zákonem *odrážliwosti hmotné* (lex antagonismi materiae).

§. 119.

Ze zákona powšechné spojitosti, budeli upotřeben k zákonům zde wytknutým, plyne zákon *spojitosti hyboměrné* (continuitatis mechanicae), podlé kteréhož wšeliké těleso ze stawu do stawu (z pokoje w pohnutí, z pohnutí w pokoj, z pohnutí semoměrného w pohnutí tamoměrné, z rychloty malé w rychlotu wětší a naopak) jen znenáhla, t. ne jedním okamžením, nébrž teprwa w jistém čase skrze nezčíslné ostředy stawu přecházíwá, tak že hnutí se ustojí *zpozďowáním* (retardatio) a pohnutí wzniká *zrychlowáním* (acceleratio) a hnutí wůbec *ponucowáním* (solicitatio).

§. 120.

Wšeliké hnutí může přisuzowáno býti tomu neb onomu předmětu aneb oběma najednau, byť i w hnutí nebyly, a tehdáž jest úsudek podmětný, padneli ale přísudek na wěc skutečně pohnutau, bude usauzení předmětné.

§. 121.

Když se pozoruje hnutí rownočárné, tehdy jest samo w sobě (nebereli se jiná zkušenost w úwahu) jednostejné, powažujeli se těleso jakožto hnuté w pokojné potažné prostoře, anebo přisaudíli se tělesu pokoj a prostoře potažné hnutí w prostoře jiné prostrannější s odpornym směrem a stejnau rychlostí. — Rownočárné hnutí jest tedy w potažné prostoře toliko možný přísudek některého tělesa a úsudek o tom jest pauze podmětně odličný (disjunctivus) aneb takowý, podlé kterého jeden nebo druhý ze dwau přísudků položen býti může.

§. 122.

Když se pozoruje hnutí křiwočárné, tehdá není jedno, zdali se tělesu přičítá nebo odpírá. Neboť w křiwočárném hnutí se směr ustawičně uchyluje, což jinak by se státi nemohlo, leda tím, že jiná pohybující moc naň doráží a k uchylowanému směru ponucuje. A proto jest hnutí tělesa w křiwočárném směru k rozeznáni ode wstříčního hnutí prostory skutečný přísudek tělesa a úsudek o tom předmětně odličný, t. odličný w užším smyslu, aneb takowý, podlé něhož ze dwau protiwostojných přísudků jeden s wylaučením druhého se klade, při čemž hnutím tělesa hnutí prostory mylně se přijalo.

§. 123.

Když hnuté těleso jinému hnutí dodáwá, tehdy podlé zákona odrážliwosti (antagonismus) bude obau těles hnutí se powažowati co oprawdowý *důraz* a *odraz*. Hnutí bude jich nutný přísudek, a úsudek o tom bude *rozdělowací* (distributivus).

II. Hlawa.

Metafysická organologie čili prostowědné strojeslowí.

---

§. 124.

Z prahmoty powstala ona okrauhlá náramná tělesa, která w prostoře swěta zhledáwáme co jasné tečky neb plochy, z nichž některé jsau zářiwé a druhé ozářené a mezi posledními i země naše se swau pobočnicí lunau, jakož i wšeliká malá i hrubá tělesa rozmanitých twárností a způsobů, na díle životem obdařená, na díle nežiwotná. Wšecky tyto wýtwory spolu sňaté se wšemi mezery wyplňujícími tekutinami činí přirozený celek, který we swém wšestranném spojení se drží a twoří.

§. 125.

Neznáma jest prwobytného stawu látka, z kteréž wšecko powstalo, aniž znám jest způsob, kterak to wšecko z pralátky znenáhla powstalo. Wšeliká domnění o tom jsau složená w učených *světorodstwích* a *zeměrodstwích* (cosmogonia et geogonia) co důkazowé nedostatku w našem poznání.

§. 126.

Obrátiwše zření swé k powrchnosti wěcí zhledáwáme, že každá malá neb welká nadána jest wlastním swým twarem a podobau rozdělující ji ode druhých, a jelikož podoby tyto na wěcech přírodných wůbec se udržují, byť i jednotliwé z nich jistými měnami se lišily, dlužno přece přírodě položiti zwláštní zálohu, z které twárnost wšelikých porod swůj bere počátek. — Tuto zálohu nemohauce owšem wyložiti a objasniti, nazweme ji powšechnau neb prwobytnau *dobotwornau* mocí přírody (vis naturae formativa s. plastica universalis s. originaria).

§. 127.

Tato *dobotwornost* se wyjewuje nejprwé w oné útwornosti, kterau *nakopením* (aggregatio) a *přilnutím* (cohaesio) býti saudíme a powšechnějším jmenem *hlatěním* (crystallisatio) nazýwáme. — Jiná twornost plodí tělesa s údy na sebe se potahujícími, kteráž se děje *zažitím* (intus susceptio) a *zpodobněním* (assimilatio) a sluje *ústrojňowáním* (organisatio). Tato twornost we wyšší powaze může se také nazwati *strojiwau mocí*, založenau na *pudu dobotworném* (nisus formativus s. plasticus).

§. 128.

Uważujícím přírodu naskytuje se rozdíl mezi *výtworami ústrojnými* a *neústrojnými*. Ačkoli z příčiny, že se nezhledáwají odlaučené, nébrž w úzkém spolku a towaryšstwu, cosi celého působícím, tedy přírodu wůbec ústrojným celkem býti klademe. Poněwadž se w rostlinách a žiwočiších tato ústrojnost přírody nejrázněji a nejurčitěji jewí, tedy je jmenujeme jako mohutnější částky wýtečně *twory ústrojnými*. Jednotliwé ústrojí jest tolik co swět w malém (microcosmos) a tudy obraz swěta we welikém (macrocosmos).

§. 129.

We wšech twořích zjewuje se jakási činnost neboli pudiwost sebau a ze sebe, kteráž jsauci w ustawičném rozbroji s wněšnými předměty a w rozličném se udržujíc stupni *žiwotem* se nazýwá. *Žiwot* jest tedy wýsledek neboli plod popudliwosti každému ústrojnému tworu přislušející dojaté a rozdrážděné jistým způsobem. *Činnost žiwotní* jest činnost ústrojná. Neboť jak dlauho jest moc ústrojná w některém tělese činná, tak dlauho ono žiwo; jak ale nátiskem hyboměrných neb lučebných sil se na prosto udusila, widí se mrtwo. Poněwadž ústrojnost jest podminka žiwota a swět stojí na zámince ústrojnosti, tedy wlastně we swětě není smrti, alebrž zwracowání jednotliwého žiwota w žiwot powšechný aneb ustawičné *přerozowání* (palingenesis).

§. 130.

Poněwadž twornost w přírodě ústrojné jewí se přerozmanitým způsobem, ačkoli při wší rozmanitosti jakási jednotwornost se zpatřuje, tedy wšeliké ústroje na jeden aneb wíce *prarázů* wztahowati se dají, z kterých zponenáhla určitého rázu jestoty powstaly, jakéž w přírodě zhledáwáme, an tworná činnost na jich twaru neodlučně lpíti se zdá. Když totiž tato mocnost přírody w jistém okresu swé činnosti (jako jest země) z prostých pradob znenáhla nejrozmanitější twary wšeliké potažné dokonalosti až i k nejdokonalejší (člowěcké) powyplodila, tedy se zdá, že toliko w těchto rázích činná býti může, tak že jestoty ústrojné, které se jedenkrát od oněch určitých twarů odchylují, buď swé *plodiwosti* (vis productiva) pozbywají, aneb jestli ji podržely, zhusta k starožitným twarům se wracejí, jakoby w zablauzení, chtíce a snažíce se, pro mdlobu ale k rozšíření nowých rázů dále pokročiti nemohly.

§. 131.

Ústrojná mocnost přírody snažící se zachowati jednotníky sluje *krmiwá* (vis altrix); když wšak směřuje k tomu, aby částky postrádané neb porúchané opět nasadila, sluje *nahradiwá* (vis reproductiva), a když obmýšlí twořením nowých jednotníků uhájiti plemene we spojení různých pohlawí, tehdy sluje *plemeniwá* neb *plodiwá* (vis genetrix s. propagatrix).

§. 132.

Twornost přírody zčinila plody swé w největší rozmanitosti, a rozum člowěcký, hledaje zwrchowanosti wěcí, snaží se je zwrstwiti a w nepřehlédnutelný celek sestawiti, rozeznáwaje jich podobnost i nepodobnost, a zamýšleje *utřídění* (classificatio) jich. Takowé utřídění jest buď *zamýšlené* (künstlich) aneb *přirozené*.

§. 133.

Wšeliké přirozené plody dají se na dwě částky rozwrci, totiž na *rosty* neb plody *ústrojné* a na *nerosty* neb

plody *nástrojné*. Z rostů však jsau jedny *hnutí libowolného*, t. živočichowé, a druhé *hnutí nelibowolného*, t. rostliny. Z toho powstal trojí rozhled či říše, a sice *živočišstwo*, *rostlinstwo* a *nerosty*.

§. 134.

W okresu živočišstwa widí se člowěk sám sobě nejdokonalejší swým *rozumem*, jako na stolec usazený, aby mocným žezlem nad přítomným živočišstwem (animalia bruta) wládl. Rozum jest původce *řeči* (loquela), wýtečnější nad zwířecí *hlas* (vox); rozum snuje sponu *towaryšstwa* mezi člowěky (societas humana); rozum se činí wlastním zákonodárcem a konatelem swé wůle (sui juris). Rozum nese člowěka za meze hmotného swěta do nekončenosti a jen tímto letem nese se člowěk k nekonečné dokonalosti (perfectibilitas), jednak dowodě jím původ swůj z wyššího nadhmotného neb dušewného swěta, a též své právo, by wněšný swět jej obkličující směl účelu swému podrobowati a wládařem pozemské přírody se státi (dominium in terram). K tomu ke wšemu jest nadán takowau ústrojností, že, byť i ne jednotliwě, aspoň w celosti nad každého druhého živočicha se daleko powznesl.

III. Hlawa.

Metafysická teleologie čili prostowědné účeloslowí.

---

§. 135.

Ústrojné jestoty jsau plody přírodau welmi *účelně* zřízeny, tak že w nich netoliko *účelnost úsobná* neb *podmětná*, ale i *wýsobná* nebo *předmětná*, netoliko *účelnost dobná* ale i *hmotná*, netoliko *účelnost wněšná* ale i také *wnitřní* se zhledáwá. — Strom u p. ošacený listím líbí se oku, a tu se powažuje účelnost jeho podmětně; on má wšak také

účelnost předmětnau a wnitřní, že ti listowé netoliko plody ale i ploditeli jsau, berauce šťáwu ze swého kmene a spolu ze wzduchu potrawu teníčkau do sebe ssajíce kmenu dodáwají.

Z ohledu swé přirozené účelnosti jsau plody přírodné jakési *samobyty*, poněwadž netoliko jiným plodům jsau pomocny, alebrž i samy swé plémě zachowáwají, obnowují a rozplozují.

§. 136.

Zhledawším účelnost na ústrojných plodech přírody jakožto samobytech, namítá se sama od sebe i účelnost přírody weškeré. — I ona se nám představuje jakožto celek ústrojný, w němž se ponětím účelu a postředku wše zpořádáno zpatřuje, — w němž nic osamělého daremného nestojí, nébrž wšecko wzájemně si slauží a napomáhá.

§. 137.

Jestliže příroda wůbec má se podlé pojmu účelnosti powažowati a tudy weškera příroda toliko co saustawa účelu sauditi, tehdy jistě we wěcech přirozených bude se zhledáwati podřízenost, podlé které některé wěci, jsauce účelem w řadě přírody, wyšší přednost opanowáwají nad jinými.

§. 138.

Ústrojným plodům přírody přislušeti bude *účelnost wnitřní, neústrojným* pak *účelnost wnější*. Nebo tyto jsauce podrobeny dojmům hyboměrným a lučebným, aniž jsauce w částkách swých články celku sobě dokonaného, sebe zachowáwajícího a wytwarného, nemohau také we swých částkách jakožto wzájemné účely a postředky pod widau celosti se powažowati, nébrž úhrnek jich dlužno w účelné přírodě co postředek na něco jiného potahowati, co wlastně účelem sluje. Slowem: *neústrojné plody přírody budau slaužiti postředkem jestotám ústrojným*, anebo jinak: *nežiwost bytuje w přírodě dle žiwosti.*

§. 139.

Mezi ústrojnými plody přírody bude *druh druhu podroben*, a který výtečnější, jest u větší hodnosti vážen, tak aby bylinstwo bylo úsluhau živočišstwu pitomému, a toto úsluhau rozumnému, totiž člowěkům, an tito jediné jsau na zemi nadáni nejdokonalejším ústrojím a toliko oni pojímají swau účelnost, sami si účely stanowíce. Živočišstwo *nerozumné* jest w přírodě pro *orozumcné* stwořeno.

§. 140.

Řekneli se, že člowěk jest účel přírody, tehdy se to twrdí o něm jakožto o jestotě přirozené podlé přirozených prawidel se řídící. W tom ohledu dá se příroda w celém swém řízení směřowati k tomu, aby člowěk se wšestranně rozwil a wzdělal, aby nejwyšší tělesné dokonalosti nabyl, a také schopen byl k účelům samowolným prospíwati. Wzdělanost jest tedy účel neb ustanowení, ku kterému příroda člowěka wšemi měrami uwádí.

Míry, kterými příroda ho ke wzdělanosti odchowáwá, jsau následující:

1. Příroda neřídí člowěka pauhým pudem (instinctus), jako jiné twory, — aby činnost jeho ničím nejsauc ohraničena tím swobodněji se rozwíjeti a působiti mohla.

2. Příroda slabě ozbrojila člowěka netoliko proti útokům jiných živočichů, ale i proti nehodám počasí, aby tím spíše o zachowání sebe pečowal a mohutnosti swé namáhaje cwičil.

3. Příroda wede člowěka ke zrostu a dospělosti wolným a nenáhlým krokem, aby se saucitnost w něm wzbudila a činnost jeho byla trwalejší.

4. Kdy člowěk dozrál a k rozplození swého plemene schopnosti nabyl, tehdy ho příroda pudem k ustawičnosti směřujícím k trwalému spolčení se s podobnými sobě twory přidržuje, a často w půtku s naskytujícími se nesnázemi uwádí, čímž síla jeho se cwičí, tuží a rozmáhá.

5. Tím že mu příroda wšecky pruhy země za obydlí a plody wšech tří říší za pokrm wykázala, rozší-

řila se nesmírně činnost jeho a ke wšestrannému wzdělání otewřela se cesta.

6. Přímá postawa ohlašuje jeho k wyššim wěcem ustanowení a kdykoli na polowičné cestě swého wzdělání se opozdiw sobě w neúčinnosti howí, wždy kára nehod doléhá naň, aby probuzený znowa se wzchopil a k cíli dokonalosti cestu swau naměřil.

B. Metafysika přírody nadsmyslné čili prostowěda wyšší.

I. Hlawa.

Metafysická psychologie čili prostowědné dušeslowí.

§. 141.

Rozumowé dušeslowí rozeznáwá se od *zkusného*, kteréž k anthropologii neb člowěkoslowí přisluší, tím, že duši člowěckau nepowažuje dle ní jakožto předmět wnitřního smyslu neb zkušenosti (animus phaenomenon), nébrž ji jako předmět pauhého rozumu (animus noumenon) powažuje, počínajíc představau *myslné jestoty* wůbec, kteráž se w sadě »Já myslím«, rozumně podáwá a naskytuje, snažíc se z ní domyslně (a priori) swé sady wywoditi.

§. 142.

Celý obsah metafysického dušeslowí dá se w těchto sadách zawřiti: *Myslící úsoba* (jástwi), *nazwaná člowěckau duší*, jest *podstata* a sice *nenásobná*, po wšecky časy *číslně* (numerice) *totožná* a s *ústrojným tělem, ježto ji s druhými předměty w prostoře a čase spojuje, slaučená*. Z toho wyplýwá pak i její *nehmotnost* (immaterialitas), *duchownost* (spiritualitas), *nezrušitelnost* (incorruptibilitas) a *nesmrtelnost* (immortalitas).

§. 143.

Slowem podstata rozumí se cosi bytného a skutečného naproti pauhému pomyslu, a nikoli pauhá toliko wlastnost nebo přisudek neb případnost, která skrze jiné a na jiném se jewí. To, co w nás mysli, jest tedy samobytná skutečnost aneb samostatný byt a jestota, která nelpí teprwa na jiném bytu neb jestotě.

§. 144.

Pozorujícím dušewné kony swé naskýtá se mnohotwárná rozmanitost jich, ale také neomylný jediný původ wšech, jehož sebe, swau úsobu neb duši nazýwáme, která swau moc w rozličném směru wyléwá. Jakož myslícímu nelze pochybowati, že myslí, saudícímu, že saudí, pociťujícímu, že pociťuje, jelikož swědomost naše do sebe má newywratitelnau jistotu, tak také nelze pochybowati o úsobě nebo podmětu, wšemu tomu za původ slaužícím. *Úsoba* tedy co příčina dušewných konů našich jest *skutečná* a *podstatná*.

Proti podstatnosti i samobytnosti duše bojují widníci (idealista) a wšebožníci (pantheista).

Widníci nerodí připustiti, že duše jest jakau jestotau o sobě, nébrž toliko přídělek mysli aneb wěc myslná. Widník odsuzuje wšecku skutečnost a twrdí nébyti jí leda toliko obrazem a představau. Wšeliký předmět prý nic jiného není než představa, buzená dojmem wnějšnosti w našem wnitřku neb smyslu, tak také duše prý jest toliko tehdá skutečná, kdy se o ní jakožto o skutečné jestotě myslí, a takowý pomysl jest možen i při bytnosti i nebytnosti duše.

Tyto námitky samy se porážejí swau nedůwodností, a o wěcnosti názorného swěta může se každý přeswědčiti, kdo z umu nezešel. Duši wšak nemůže wěcnost odepřena býti, lečbychom toliko do oka padajícím wěcem wěcnost připauštěli, neohlédajíce se nikoli na činy swědomosti. Wytknauli se činy tyto a uznajíli se za skutečné, tehdy připustiti dlužno, že úsoba za původ jim jsaucí skutečnost

do sebe má a samostatně bytuje. Pauhé myšlení jakožto pauhodobná činnost nemůže o skutečnosti neb neskutečnosti jestot ničeho rozhodnauti.

Wšeboženstwí (pantheismus) přijímá božstwí jako jedinau samobytnau skutečnost, jakožto jedinau wšeoživující podstatu, a ostatní wěci powažuje co pauhé přídělky nekonečné rozsáhlosti a nekonečného myšlení w božstwí. Wšeboženstwí proměňuje dušewný žiwot w pořadu myšlének, které twarem a dobau úsoby se snímají bez skutečnosti této úsoby, a pomyslem božstwí jsau. W tomto uwážení není duše swobodnau jestotau, nébrž její domněle swobodní skutkowé jsau skutkowé božstwí. Šalba jest myšlení přisuzowané úsobě, která z božstwí swau má původnost.

§. 145.

Přijímání, že duše jest *nenásobná, nehmotná* a *netělesná*, totiž *pauhoduchá*, sluje *duchokladstwím* (spiritualismus, immaterialismus), a ono stojí na těchto důwodech. Kdyby byla duše znásobená a složená z částek, tehdyby sklad její podmíněn byl částek přiblížením a rušení její částek rozlaučením; kdyby nebyla netělesná, bylaby složená a zákonům hmoty podrobená; tu ale jižby nebylo swobodnosti příslušné jestotám podstatně nadsmyslným: protož nemůže duše nutnosti hmoty podléhati.

§. 146.

Přijímání, že není žádné od hmoty rozličné zásady k dušewným činnostem, že wšickni úkonowé, kteří se duši připisuji, činowé těla jsau, sluje *hmotokladstwím* (materialismus). Hájí pak se nesloženost a bezhmotenstwí duše asi takto. Hmotokládci (materialisté) dwojím se zanášejí domněním, buďto twrdíce: *a)* že duše není nic jiného nežli mozek, anebo shoda nerwů tetelených a hnutých, aneb *b)* se za duši přijímá owšem útlá, newiditelná, ze soku nerwowého wyprawená hmota, kteráž jest působící příčinau živočišných i dušewných činnosti.

Twárné důwody jejich jsau asi tyto:

1. Úzká spona mezi tělem a duší a odwislost dušewných úkonů od tělesných dowodí totožnost obého; neboť zkušenost učí, že duše we swém působení dle stawu těla swého se řídí, a že dužnější tělo i mocnější weň působení dušewnému napomáhá, a že s utuchujícími silami strojowými i mocná snaha duše tuchne. Stejnowěké bývá rozwinutí těla i duše w mládí, a když w stáří klesáwá, klesá i duše w slabost dětinskau. — Jenom když zdrawé stroje smyslowé máme, nabýwáme názoru a zatemnělé představy wyjasňují se zesílením saustawy mozkowé.

2. Každé dosti malé narušení stroje mozkowého oslabuje časem naší mysli plodiwost, časem i úplně maří, kony mysli hatí, časem z dowtipných lidí hlupců a šálenců nadělá.

3. Také tělem ponucen bývá člowěk některé ukájeti potřeby; tak půwod chtění zhledáwá se w těle. —

Na to se dá odpowědíti. Námitka prwní nedokazuje nic jiného, nežli že duše we wzájemné dojemnosti stojí, z které se nedá totožnost obau zawírati. — Jest sice prawda, že tělo mnohonásobně činností dušewných dojímá a je wšelijak jinačí, než i to se dá twrditi, že tělo w množších případnostech duší, nepodrobenau tělu, dojato bývá, kdežto si duše samowolně počíná. — Můžeme se ke zkušenostem odwolati, an z duše zrodilá strážeň a wášeň tělesné ústrojí rušily, a na opak jasnomyslnost duše welmi dobročinně a ochranně w tělo působila.

Jest dále prawda, že duše při mnohých swých úkonech, u p. názorech, pocitech, snahách zwířecích, odkázána jest k činnostem těla, a že bodrost mozkowé saustawy w dušewnau odplodiwost wůbec a w myšlení i rozpomenutí zwláště weliký wplyw wyjewuje; jednak tyto dušewné úkony nejsau následek tělesného působení, — byloliby to, jistě rozwití oněch dušewných činností stejnokročně s ústrojowým wýwojem by postupowalo, — ale toho se nedá dokázati; nebo není s prawdau, žeby dokonalost dušewných činností prawě w poměru s dokonalostí tělesných

některých ústrojí zmáhala se anebo klesala. Že sice w dětinském wěku jedno s druhým se zmáhá (ač jsau také wýminky), mohloby se připustiti, žeby ale w stáří, když tělo slabne, duše též slabost anebo zakrnění jewila, skutkem se nedokazuje; ano právě w šedinách se duše wšelikým poznáním bohatí, a jiných a jiných dokonalostí nabývá, — pak i při mnohých neduzích, ježto tělu wšecku statečnost odňaly, u p. w sauchotinách, dušewná mocnost wyššího stupně dosahuje. — A když konečně dušewná bystrota ochabla, nestalo se proto, žeby se mocnost duše ztenčila, ale přišlo odtud, že potřebné ústroje příliš ztupěly. Nebo dejme tomu, žeby člowěk toliko prozorným sklem swé hledění prowozowal, kteréby mohlo býti jednak jasné jednak tmawé, jednak čisto jednak zbarweno, — jednak nelze byloby sauditi, že mocnost zření we skle wězí a že není ode skla rozdílná.

Ostatně není uwedenými činnostmi názorů, pocitů a zwířecí snahy celé dušewné žití člowěka ještě wyčerpáno. Dospělý člowěk má do sebe také widu dobroty, krásy a prawdy, cit mrawný, nábožný a krasowědný, jsa nadán samowolností, podlé které si nějaký účel obírá a opět samochtě účelu druhému se opírá. Že člowěku tyto dušewné činnosti přislušejí, netřeba důkazu, jelikož swědomost nade wšeliké důkazy wyšší o nich swědčí. Wšecky tyto dušewné kony nezáwisly jsau od úkonů tělesných, ano člowěk swau samowolností smí i potřebám tělesný žiwot zachowáwajícím až na jistý stupeň w odpor se postawiti, čím se dowodí, že duše nad tělem wládne a je sobě podrobuje.

Co do námitky hmotníků či hmotokládců (Materialist), že *galwanská mlnina* w těle žiwočišném ještě po smrti trhání a křeče probuzuje, z čehož by se dalo sauditi, jakoby duše byla onen elektrowý, útlý, nezwážitelný, pružitý mok aneb nerwowý plyn, který w saustawě nerwowé a obzwláště w páteři jako w nějakém woltajském slaupu se pohybuje, — widěti jest, an se podpírá domnění jich na omylné sadě, »že podobní skutkowé k podobným příčinám okazují,« ježto w tisícerých případech nedůwodná býti se zhledáwá. Mlnina w uwedeném

případku jest toliko draždidlem popuzujícím pozůstatky žiwotné moci w těle, kteráž i po smrti za nějaký čas swau dojímatelnost prozrazuje.

Méně wážné námitky proti netělesnosti duše jsau tyto, když se prawí, že duši se toliko záporné wlastnosti připisují, u p. netělesnost, nesmrtelnost. Zápor se nedá ale mysliti, leda se dříwe myslilo o kladu a twrdění, a takowé přisudky jsau toliko wnějšné wýjewy, duše wšak není wnějšný wýjew, nemůže se tedy o ní záporu užiti a tím méně jí netělesnosti připsati.

Opět: Duše, která násobnost i rozsáhlost pojímá, musí sama též násobná a rozsáhlá býti.

Opět: Poranění těla w kterémkoli článku dochází duše; musí tedy duše w celém wšude těle rozprostraněna býtí a t. d.

Ze wšeho plyne, že tělesná činnost s dušewnau není totožná, že totiž duše od těla rozličná, samobytná podstata jest, jejto těla swého co nástroje k swým konům užiwá, a že tělo ochabnuwši duši sice wadí, ale bytnosti její nezjinačuje.

§. 147.

Jestli duše prosto nenásobná, tehdy člowěku jenom *jediné* přislušeti bude a zůstane po wšecky časy tatáž; nebo byť i byli úkonowé její jakkoli wšelikeří, u p. názorowé, pocity, jednak swědomost zůstáwá neproměnně tatáž. Chtěloliby se připustiti wíce duší nežli jediné, asi pro každý dušewný počinek jiné a jiné, nelze byloby ujíti důtkliwému zporu a náramné nedůslednosti, dle kteréby jiná duše myslila, jiná mínila, jiná wykonáwala: při takowém domnění bylby nesmysl, a *přísudnost* (imputatio) klesala by na prosto.

§. 148.

Přijímání dwau zásad člowěcké činnosti sluje *dušeslowné dwojstwí* či *dwaukladstwí* (dualismus). To, které určiti se snaží jednu i druhau, totiž hmotnau i dušewnau, jakožto zásady sobě se protiwící, sluje *dwojstwím přesažitým* (transcendentalis). Kdy ale se duše a tělo od sebe jako wýjewy

rozeznáwají, kdy tělo jakožto předmět smyslnosti a zásada wnèšné činnosti, a duše jakožto předmět smyslu a zásada wnitřních činností se poważuje, ostatně se nehlaubá o tom, jak obě strany zpořádány jsau, tehdá místo má *dwojstwí zkusitelnè sudebnè*. Onono dwojstwí slauti může *prostowèdnè dušeslownè*, toto *zkusitelnè dušeslownè* čili *člowèkoslownè*. Že prwní saustawa s idealismem a druhá s realismem se srozumíwá, samo sebau zřejmě se widi.

§. 149.

Proti dwojstwí stojí *jedinstwí* či *jednokladstwí* (monismus), kteréž toliko jednu zásadu činnostem přičítá, a sluje buď *duchokladecké*, kdy se duch za zásadu klade, anebo *hmotokladecké*, kdy se tělo za zásadu přijímá. Duchokladecké jedinstwí jest opět zase buďto *úsobní* (egoisticus), když toliko swau dušewnau jestotu připauští, anebo *wýsobní* či *wícekladecké*, když i jiným dušewným jestotám místo dáwá.

§. 150.

Metafysičtí dušeslowci nawrhují o duši, o těle a o wzájemném poměru jich některé otázky, o kterých se sice dá rozumowati, ale ne také cosi rozhodného pronésti. — Směřují pak 1) k půwodu duše neb ku počátku její bytnosti a činnosti; 2) k obecenstwí s tělem anebo k bytu a konu jejímu w přítomném žiwotě; 3) k trwalosti duše anebo k bytu a konu jejímu po smrti.

§. 151.

Otázka wztahující se na *půwod duše* má asi tento smysl. Bytowalali duše, dokud těla dojímatelného nebylo, týmže způsobem, ač u jiných okolnostech, nebo jiným způsobem, a nebytowawši na prosto, kterako přišla k nynější bytosti? Nemožnost postačitelné odpowědi wyswitá již z toho, že o jinakém způsobu bytosti nám ničeho není wědomo, aniž o wznikání dušewného bytu jakého pojmu máme.

Ti, kteří se s odpowědí na tuto otázku zanášeli, náleželi buďto ke *stworowěrcům* (Creatiani), proto tak nazwaným, že totiž stworení božímu (creatio divina) původ duše přičítají; aneb ke *zplodowěrcům* (Traduciani), jižto duši plozenau od rodičů pokládají (quasi per traductionem); anebo k *předbytowěrcům* (Praeexsistentiani), protože bytost duši již před porodem přičítají, a ji pak teprwa do těla člowěckého uwedenau býti kladau (quasi per inductionem), a protož také *úwodowěrci* (Induciani) slují, a tak i jiní a jiní.

Mezi předbytowěrci nejslowútnějšími se učinili *předušowatelé* (metempsychosisté), domnění majíce, že duše jinde již bywši z jednoho ústrojného těla do druhého přechází a se přestěhowáwá, a sice buďto se powyšujíc (migratio ascendens), u p. ze zwířecího těla do žiwota člowěčího, a odtud w dokonalejší těla kdesi na jiném světě, — anebo w okruhu přestupujíc (migratio per orbem) z jednoho těla člowěčího w druhé tělo člowěčí, — anebo se ponižujíc (migratio descendens) z někdejších ušlechtilejších těl za pokutu w člowěčí anebo, když prowinění se zmáhá, i we wšelikě zwířecí tělo.

§. 152.

Otázka k *obecenstwí* duše s tělem (commercium animi et corporis) směřující má tento smysl. Kterak se to děje, že činnost těla a duše stojí we wzájemnosti a že wezdy některé proměny stránky jedné s jistými shodnými proměnami stránky druhé se potkáwají.

Na wyswětlení této otázky zamýšleli se od dáwna wšelikě domněnky, z kterých tyto hlawní jsau:

1. Bohu bývá w jedné ze dwau stránek zběhlá proměna záminkau, že i w druhé stránce proměnu podobnau působí, a to se zůwe *saustawa příčin údobných* (causarum occasionalium) aneb *saustawa božího přispění* (assistentia divina).

2. Bůh obě stránky od počátku zřídil k sauhlasnému pořádku proměn, tak že obojstranné proměny se shodují, ačkoli neodwisle od sebe powstáwajíce, asi tak jako bití a

ukazowání dwojích hodin by se srownáwalo, kdyby w stejném času puštěny a w stejném chodu držány byly, a to se zůwe *saustawau předřízené shody* (harmonia praestabilita).

3. Obě stránky působí obapolně w sebe tak, že každá jedna w druhau swé proměny přenáší a to sluje *saustawa wliwu přirozeného* (influxus physicus).

a. Prwní dwě saustawy odnímají tělu a duši wšecko obcowání, přizywajíce nenadálau pomoc či, jak prawí latiníci, Deum ex machina, a jedna newyswětlitelnost za druhau se klade.

b. Pakli Bohu se mají připisowati wšecky činy člowěka, tehdy netoliko dobrých ale i zlých bude on původem a wolnost člowěcká se netoliko zruší, ale i ponětí o Bohu zůstaloby nemožno.

c. Jestli wšecko, co pomyslem sluje a myslitelno jest, od Boha uskutečněno, tehdy se *wšeboženstwí* (pantheismus) brána otewřela.

d. Wšak netoliko wšeboženstwí by se nadržowalo, nébrž také *widinstwí* (idealismus), jelikož tu těla potřebí není, a i škodnějšímu *šálenstwí* (fanatismus), poněwadž by zlosyn každau zlomyslnost swau za wnuknutí boží wydáwati mohl. — Z ohledu třetí domněnky o wzájemném působení obau stránek aspoň tolik se připustiti může, že wzájemnost mezi duší a tělem oněmi prwky swědomosti se dowodí, z nichž pojem člowěčí jednotliwosti, zawírající duchownost i hmotnost pospolu, se wywíjí, a že při každém pocitu, názoru, dojmu a snaze jakási od těla rozdílná wloha se wyjewuje, tak že wzájemnost mezi tělem a duší w ustanowení člowěcké jednotliwosti prawě tak založena jest, jako jestota swědomosti. — Dost budiž na tom, že nám wědomá dojímatelnost z jedné, a dojímatelnost z druhé strany, a že na těch dwau mohutnostech we spolku skutečnosti se zakládá možnost pro naše poznání. — Mylně se saudí, žeby o poměru mezi tělem a duší nám ničeho známo nebylo; ne bo kterak lze upustiti ponětí sebe samého, bez jehož prawdiwosti by zwláště prawidla mrawnosti, u p. o přemáhání chtíčů, nižádného smyslu a nutnosti do sebe nemělo. Bychomť i úplně neznali, jak se to děje, aspoň znáti nám přáno, že se to děje.

S otázkau wyšetřující obecnost těla a duše spojena bývá otázka wyšetřující *sídlo duše* (sedes animae). Než saudíli se metafysicky, nemá tato otázka nižádné wáhy. Nebo přičítáli se duši člowěcké netělesnost, tehdy nemůže nižádného sídla (místa w prostoře) míti, ať by se i sebe menší myslilo. Dáwati pak místo duši asi tak malé jako jest tečka mathematická, byloby též nesmyslné, jelikož tečka není místo, nébrž konec linie.

§. 153.

Přistaupiwše k třetí otázce wyšetřujeme *trwalost duše*, jestliž duše *nesmrtelná?*

Nesmrtelnost duše sluje *nekonečná trwalost* její s oswědoměnau osobností anebo nekonečná trwalost duše jakožto rozumné podstaty.

Účel našeho zde přebýwání nemůže býti neznám tomu, w němž se probudilo swědomí a powolání wyjasnilo. Cíl žití jest přiblížení se k widině dobroty (Bohu); ale toho nedosáhneš w žiwobytí zemském, jelikož widina nekonečná jest, a protož sahá powolání naše přes wšecky hranice času. Ono dotčené přibližowání možno toliko wlastní wolnočinností uskutečniti; wolnost pak musí býti spojena s rozumností, a spolkem obau se působí osobnost člowěka. Tedy nelze dosáhnauti cíle člowěku leč nekonečnau trwalostí w jedné a téže úsobě, od které wšak swědomost nesmí odwlekowána býti, proto žeby žádný prospěch na cestě ctnosti možen nebyl; a wšak nekonečné trwání duše s oswědoměnau osobností sluje nesmrtelnost: tedy dosažení cíle člowěku jest tehdáž možno, budeli duše nesmrtelná.

§. 154.

Rozjem wšelikých *důkazůw o nesmrtelnosti* duše. Plato se snažil wšelikými měrami pojistiti duše nesmrtelnost, jakožto důležitost za onoho wěku welmi wážnau a zajímawau. Již tehdáž rozwíjení se rozumu tak daleko prospělo, že poznáním základních prawdy zákonů dalo se oswědomiti spojení mrawného žiwota s nesmrtelností, a wysta-

witi w jasnějším swětle pojmy, na jichžto prwních čerwánkách přeswědčení o nesmrtelnosti duše se podpíralo. Důkazy, kterýmiž Plato jistotu o nesmrtelnosti duše proti wšelikému odporu hájil, jsau následující:

1. Prwní důkaz jest čerpán z *oživující moci* duše. Rozdíl mezi tělesy oživenými i neoživenými prý tento jest: Těleso oživené wždy duší opatřeno, která jím u wnitř hýbe, kdež neoživené wně hnuto bývá. Hnutí wšak w tomto posledním tuchne a mizí, když ho wněšného nic k činnosti neponucuje: jelikož jestota, zawírající důwod swé činnosti w sobě, nikdy nepřestáwá činnau býti, an činnost a důwod její na prosto sjednoceny jsau. Tato jednota jest pro wšecky jiné podmínečně působící jestoty zásadau činnosti. Takowá wšak na prosto samočinná moc jest duše, jež nemohla ani *wzniku* míti, aniž může míti *zániku*, t. jsaucí nesmrtelná. Nemůže totiž *wzniku* míti, jelikož wše, co wzniká, podsaděno jest prwau příčinau; kdyby ale tato sama wznikla, nebyloby prwé příčiny. I nelze také, aby zanikla; nebo kdyby prwotní příčina zhynula, kteráž se nadesílá při wšem, cokoli se děje, tehdy nelze, aby čím jiným zanikla, tak jako nelze, aby druhé wěci skrze ni zanikaly. —

Tento důkaz jest dosti statný, jestliže tím wnitřním hnutím, o kterém se zmínka děje, samočinnost se wyrozumíwá; toliko se namitnauti dá, že ze samočinnosti ustawičnost právě ještě nenásleduje, jelikož myslitelno jest, že moc neustále činná časem jako ztráwená by wyhynauti mohla. Pak se také příliš dokazuje, totiž že duše netoliko wěčnau, ale i také jestotau nezkonalau, t. Bohem, se pokládá.

2. Jiný důkaz zní takto: Duše jest pauhojedná: pauhojedné není násobné: co není násobné, nemá nižádných částek: co nemá částek, nedá se w částky rozložiti: co se nedá rozložiti, nemůže nikdy přestati: co nepřestáwá, jest nesmrtelné: duše tedy jsauci pauhojedná, jest i nesmrtelná.

Připustíli se při tomto důkaze možnost, že wěc nerozložitelná by se dala i bez rozložení zrušiti, tehdy ztratí důkaz sílu swau, a pauhojedná duše nebude moci slauti nesmrtelnau, proto že pauhojedná jest.

3. Opět jiný důkaz zní takto: Nejzpanilejší twor jest člowěk, předčící nad nerosty i rostlinami. Duše wyniká nad tělo, jsaucí mysliwá, netělesná, Bohu podobná podstata, smyslem nepojatná, — wýbor tworstwa celého. Nedá se wšak mysliti, žeby nejdokonalejší Bohu podobnost zajíti mohla: tedy jest duše nesmrtelná.

W tomto důkazu se nedowozeně přijímá duše jakožto wýbornost nade wšecko wynikající, jelikož wšecky částky weškerenstwa neznáme. Na nejwýš by se mohlo říci, že duše mezi známými twory jest nejdokonalejší.

4. W tomto důkaze dowozuje se nesmrtelnost duše wycházením ze *zákona* wší *proměnnosti*, že některý staw jen tehdá swůj počátek bere, když předešlý rozdílný byl přestal, tak že každičká wěc počátek berauc z rozličného, k nowé rozličnosti powstáwá. — Žiwot jest rozličný od smrti tak, jako bdění ode sna, jeden z těchto stawů bude následowati na druhý a protož dwojí dá se mysliti přechod, jeden ze žiwota k smrti a druhý ze smrti k žiwotu, tak že ze žiwé duše zemřelá a ze zemřelé žiwá se stane a umírání s oživowáním střídati se musí. To první jest děj před naší zkušeností, druhé, ačkoli na zkušenosti neleží, jednak plyne z téhože zákona. Kdyby se tomu odpíralo, tehdyby w přírodě konečně nižádného žiwota nebylo, kdyby duše za duši žiwot zkončiwši se neožiwila.

Tento důkaz by platnost míti mohl, kdyby to, co o přechodu těles se prawí, také o přechodu duše říci se dalo.

5. Podlé zásady, že to, co podstatným, neodlučitelným znakům některého pojmu odpírá, odpírá i pojmu samému, snaží se Plato nesmrtelnost duše tím dowoditi, ukázaw, že umírání s pojmem duše se nesrownáwá, a sice: Žiwot možen lidskému toliko tělu spojenému s duší; nebo ta jest základ žiwota. — Smrt a žiwot jsau si záporně protiwny: tedy nemůže smrt s duší, jakožto s protiwau toho, co ona působí a co jejím podstatným znakem sluje, we sjednocení myšlena býti. Jestota, ježto neslučitelná jest se smrtí, jest nesmrtelná: tedy duše nesmrtelná.

6. Mendelssohn wywedl platonský důkaz z pauhojednosti takto: Duše jest pauhojedná podstata, totiž jednice, tedy nemůže býti zrušena ani rázem ani znenáhla. Ne rázem, jelikož mezi oka mžikem A, w kterémž bytuje, a mezi B, w kterémžby zhynula, není žádného mezičasí; což i státi se nemůže, protože příroda nižádného skoku nečiní. — Nemůže zhynauti znenáhla, protože duše z nižádných nesestáwá částek, aby poslaupným rušením jich w nic uwedena býti mohla. Když jest tedy duše nezrušitelná, tehdy bude žíti stále a jest nesmrtelná.

Tento důkaz choruje w tom, že nedowozuje nekonečnau trwalost osobné swědomosti. Také nejsau wšecky případky wyčteny, w nichžto zrušení duše možno jest; neboť se zde toliko kolikostné rušení wywrací, nikoli ale uhašení její jakostné.

7. Kartesius podložil swému důkazu zásadu tuto: Jestota wší pochyby prázdná jest swědomost. — Jestota, jež sobě swého duchowního stawu wědoma jest, žije a jest skutečně. Cožkoli jest skutečně, bude i podstatau. Podstaty wšak jsau dwojaké: hmotné nebo tělesa, a duchowné nebo duše. To prwní jest naznačeno rozsáhlostí, to druhé jest naznačeno myslností. Prwní jest hmotné, znásobené,— druhé pak jednosobné duchowné. Ponèwadž pak tito znakowé, myslnost a rozsáhlost, sobě se protiwí, tedy i podstaty, jimž tito znakowé přisluší, stojí mezi sebau w protiwnosti. Duše jest tedy nerozsáhlá, duchowná podstata, bez oddělných částek, tedy nezrušitelná, nesmrtelná.

Tento důkaz proto neupokojuje na prosto, že se myšlení s předmětem wěcným za jedno pokládá.

8. Jiný užíwáwaný důkaz o nesmrtelnosti duše wywozuje se ze *člowěcké tauhy po blahosti*, a jest následující: Člowěk od narození cíti tauhu po blahu, kterau sám sobě wštípiti nemohl, nébrž od Boha přijal. Tato tauha bude míti swůj powěcný předmět, protož smí člowěk s jistotau očekáwati, že jeho tauha dojde cíle swého. Zkušenost ale učí, že zde na zemi ukojena nebývá: tedy bude jiný žiwot, w němž tauha tato se upokojí, t. duše musí býti nesmrtelná.

9. Mnozí chtíce tento důkaz důkladněji wyjádřiti, zprawili při něm tuto proměnu: Bůh wnukl člowěku tauhu, aby, co nejlepšího jest, stále wyhledáwal. — Protože ale nejlepší we tworech pozemských nalézti nelze, tedy musí we stwořiteli samém hledáno býti, jenž podlé swé maudrosti nižádné tauhy wštípiti nemůže, kteráby ke skutečnému, powěcnému předmětu wztahowati se nemohla. — Účel člowěka tedy jest, aby prawé dobro w Bohu pohledáwal, odkudž mu blaženost plyne rownè tako trwalá, jakož jest nekonečný předmět její Bůh, jenž jest wěčný: tedy i duše nikdy nepřestane, nebo jest nesmrtelná.

10. Nesmrtelnost duše také se dokazuje *pojmem účelnosti w přírodě*, a sice tímto způsobem: W přírodě wše se koná podlé účelu; účelní zpořádání by se ale zrušilo, kdyby duše nebyla nesmrtelná. -- Wlohy a moci člowěka totiž dají se ustawičně wzděláwati, a toť jest účel člowěka; člowěk by swého účelu nedosáhl, kdyby podlé duše nebyl nesmrtelný, jelikož zde na zemi jeho wlohy k nejwyššímu stupni dokonalosti dostihnauti nemohau: a kdyby tam dostihnauti nemohly, mizela by účelnost při člowěku, a toliko při něm samém.

11. Mnozí dowozují nesmrtelnost duše ze *zákonů swětozprawných* (cosmicus) takto: W přírodě není stopy, že by, což bytuje, na prosto zmařeno bylo. Twárnost sice mizí, ale podstata nikoli: wšecko se spíše sjednocuje k zachowání prwotných mocí a žiwota, takže to, co smrtí se zdá, an hyne, obnoweno w krašších podobách se naskytuje, u p. hmyz, bylina, semeno a jiné, rowně tak i duše.

12. Ještě take se dowozuje nesmrtelnost duše ze *wlastností božích*, a sicé:

a) Z *nesmírné dobroty boží.* Člowěk baží neukojitelně po blahosti dychtěním od Boha toliko wštípeným; že se ale takowá tužba w tomto žiwotě upokojiti nedá, tedy bude duše nesmrtelná; nebo jinak bylaby tužba mukau neukrotitelnau člowěku, což se s dobrotau boží nesrownáwá.

b) Z maudrosti božské. Bůh člowěka wyprawil na swět s wýbornými schopnostmi, kterých buďto pro krátkost wěku, buď pro jiné překážky dokonale wzdělati nemůže; toť by opět se nesrownáwalo s maudrostí boží, kdyby nebylo druhého žiwota k takowému wzdělání přihodnějšího, t. j. kdyby nebyla duše nesmrtelná.

c) Z božské sprawedlnosti. W tomto žiwotě pozemském nesrownáwá se wněšná odměna za mrawnau zásluhu nebo za mrawnau winu s božskau sprawedlnosti, jelikož sprawedliwí a šlechetní lidé mnohdykráte s nehodami zápasi, jsauce w nauzi a chudobě, w strastech a protiwenstwich postaweni, práwě že konání swých powinností na péči míwají, ano druzí wší mrawné ceny prázdní lidé wšemi lahodami z wůle hojně oplýwají. — Nebyloby po sprawedlnosti, kdyby prwní laučiwše se s tímto žiwotem neměli nižádné náhrady, a zločincowé za swau neprawost nižádné pokuty čekati, třeba jest tedy druhého žiwota, w němž každému podlé skutků odměněno bude, aneb duše musí býti nesmrtelná.

Tento důkaz podáwá také Kant toliko s rozdílem, že rozeznáwá odměnu zewnitřní od odměny wnitřní, řka: Wnitřní odměna jest sice již zde se zásluhami spojena, ne tak zewnitřní neb wněšná, a pro tu jest třeba nesmrtelnosti.

13. Krug prawí, že pro mrawný prospěch jsme nuceni w nesmrtelnost duše wýkonně wěřiti, jelikož účel wýkonného rozumu toliko pod tau wýminkau dostihnauti se může, kterýž jiný není nežli cíl mrawné dokonalosti.

Fries pronesl se w tom, že bohomyslné prawdy, k nímž i nauka o nesmrtelnosti náleží, předmětowé pauhé wíry jsau, nemohauce z důwodů, ale toliko citem poznáwáni býti.

14. Herbart domníwá se, že důkaz o nesmrtelnosti duše netoliko možen, ale i snadný jest, takto: Duše jest prwní podstata, o níž nás wšeliká nauka uwědomuje, jest totiž ona jednosobná bytost, kterauž pro celau spojitost přijímáme, ježto před očima nám stojí, když představy jakožto swé wlastní poważujeme. Jednost tohoto spojení žádá jednosobnau jestotu, kteráž, poněwadž jest powěcná, přísně

jednosobná býti musí. Nesmrtelnost duše pak rozumí se skrze bezčasnost wšeho wěcného, sama od sebe.

15. Šulce prawí: Důwod k nadèji naší šlechetnější částky nalézáme w tom, že schopni jsme wyššího žiwota dosáhnauti nežli tento k upokojení tělesných potřeb směřující. Nebo by se nesrownáwalo s pořádkem přírody, kdyby člowěk jedwa počaw rozwíjeti swé moci a schopnosti, již také hynul.

16. Reinhold pokládá důwěru, že wytrwá naše osobnost, když by i zemské žití přestalo, za bytné jmění pobožnosti, utwrzené ostatním bohomyslným přeswědčením, zakládající hrdinnost a pewnost mrawné a náboženské mysli. Toliko etnostný a pobožný člowěk dosahuje této pewné důwěry.

17. Šelingowa uka o trwání osobném zakládá se zwláště na nutné poslaupnosti tří odstaw čili stupňů u weškerém žití člowěckém. Prwním stupněm nazýwá přítomný neb *jednostranně přirozený žiwot*; druhým stupněm následující *jednostranně duchowní žiwot*; třetím pak stupněm onen nejzdárnější, po rozpadu swěta se počínající *wyjasněně duchowní přirozený žiwot*. Podlé tohoto zhledu nedá se žiwot po smrti jinak mysliti, leda co žiwot potažného odjemu (privatio). Smrt sama w sobě není rozluka dwaukladecká, nébrž spíše jakési cídění neboli přehánění celého člowěka w jestotu lepší a čistější, jako se dobýwá tresť (Essenz), u p. z oleje a jiných wěcí, kdežto wšecky síly w jedno se shánějí.

18. Hegel pak, jak dalece jeho zatemnělým sadám wyrozuměti lze, nehájil tak trwalosti osobní, jako spíše trwalost pokolení samého.

§. 155.

Proti osobní trwalosti duše tyto se nawrhují námitky.

1. Tělo a duše žijí pospolu w těsném spojení. Za proměnau w duši wznikají proměny w těle, a za proměnami w těle powstáwají proměny w duši. Že wšak podlé tohoto těsného spojení jedno bez druha nedá se mysliti, tedy slušně se saudí, že wymíráním jedné podstaty těla i druhá podstata, duše, se končí. (David Hume).

Na to se odpowí. Různí se sada: Tělo a duše jsau w jednotě spojeny, od sady: Tělo a duše jedno jsau. Že w sebe společně působí, dokazuje se jich wzájemnost, ale nikoli totožnost.

2. Wesmír se wywíjí, mění, jinačí, střídá ustawičně, nose w sobě záwazu čili zárodek porušení. Duše člowěka také projewuje w něm samém rozwíjení, jinačení, střídání, s přibýwáním i ubýwáním činnosti. Člowěk nezůstáwá ani na okamžení tentýž, alebrž w ustawičném stojí wywíjení těla i ducha co nemluwně, pachole, mládenec, muž i kmet; bá sama jeho mrtwola w ustawičné jest rušce, změně, a wylučowání postawena. Není tedy myslitelno, aby s takowým činů swých jinačením nezrušitelnost a nesmrtelnost zasnaubena býti mohla.

Na to přijde odpowěd. Přejinačowání, proměňowání, wywíjení se jest na prosto něco jiného nežli w nic obracení. Duše se owšem we swých počincích mnohotwárně jewí a wšestranně rozwíjí, ale buďte jakkoli rozličně projewowány duchowního žiwota obraty, wždy k jednomu a témuže půwodu se odwoláwají. Duše zůstáwá a trwá při wšech proměnách žiwotního běhu týmže žídlem nezrušeným. Rozwíjení ať se děje tau neb druhau stranau, duše ta jakožto nadsmyslná podstata nepřestáwá podstatau býti, ani zrušena, ani zmařena býti mohauci.

II. Hlawa.

Metafysická kosmologie čili prostowědné swětoslowí.

§. 156.

Metafysické swětoslowí čili *rozumowá swětowěda* rozeznáwá se od zkusného swětoslowí, kteréž jest díl silozpytu, tím, že swěta nepowažuje za předmět wnějšího smyslu nebo zkušenosti, nébrž za předmět pauhého rozumu (noumenon), a wšak tau měrau, ne žeby se mínil jakýsi úhrnek

nadsmyslných wěcí čili nadsmyslného světa, nébrž na prosto wzatý úhrnek wěcí, w čase a prostoře bytujících. Neboť ačkoli jsau tyto wěci jewné, jednak w jakosti jewného swèta od metafysického světoslowí se nepowažují, nébrž w nepodmíněné celosti, totiž jakožto swèt rozumowý. Tímto samým od něho rozdilná jest filosofie přírodní, jakožto metafysika smyslné přírody.

§. 157.

Přemyslný rozum obracuje světoslownau (cosmologicus) widu w předmèt k poznání daný, hledaje nepodmíněnost w rozličných řadách úkazů světowých, a powažuje celkowitost těchto řad za náskytek poznání. Tím pak se zaplétá sám s sebau w rozpor; neboť pohledáwání toho, což o sobě a nepodmíněno jest, w potažném a podmíněném, projewených wěcí w mysli obracení do neprojeweného celku, pak sauzení o tom celku podlé zákonů jen na projewené wěci se hodících, nemůže se státi leda s rozporem, jehož odwod a wyswětlování opět w nowé odpory zaluzuje.

§. 158.

Čtyry řady swètoslownych podminek přemyslnému rozumu se podáwají, w kterých by celost wyšetřowal, powažuje swět sám o sobě za poznatný předmèt podlé čtwera wýroků rozumowých, a sice:

a) Podlé *kolikosti* hledí na znásobení wšech projewů w prostoře a čase, celek jakýsi sestawujících.

b) Podlé *jakosti* hledí na hmotnost w prostoře a času se nalézající, jakožto celek dělitelný.

c) Podlé *potažnosti* hledí na wznik projewů w prostoře a čase jakožto účinkůw jistými příčinami způsobených.

d) Podlé *způsobowosti* hledí na bytnost světowých projewůw wůbec jakožto na nutnau nebo náhodnau.

Tudy powstáwá čtwero tříd světowědných podminek, totiž třída podminek w násobení wšech projewů světowých k jednomu celku, pak w dělení daného celku w projewě,

potom w odwození jednotliwých projewů a příčin, konečně w bytnosti světowých projewů wůbec.

Z toho wznikají světoslowné čtyry widy, a sice: *prostowzatá úplnost wšech projewů znásobených w jednotě; prostowzaté dělení celku w projewě; prostowzatá úplnost obapolného odwození w projewech; prostowzatá úplnost wšech projewů co do bytnosti jich.*

§. 159.

Podlé tohoto rozwržení powstáwá tolikéže světoslowných otázek čili záhad, totiž:

1. Máli *swět počátek swůj w čase, a hranice swé w prostoře,* či *jestli nekonečen w obojím ohledu?*

2. *Sestáwajíli hmotné podstaty we světě z konečné množiny jednosobných částek* či *jsauli z nesčíslně mnohých částek složeny, z kterých každá opět swé částky má?*

3. *Jestli we světě také nepodmíněných (wolných) příčin,* či *jsauli wšecky příčiny we světě podmíněny (newolné)?*

4. *Jestli w potahu na swět jakého prostonutného bytí,* či *jestli wšelké bytí toliko náhodné?*

Každá třída dá se w mysli probírati nejprwé *předsechodmo* (progressive) anebo *zpětochodmo* (regressive). Ale předsechodný čili wzestupný průbor jest přemyslnější nežli průbor zpětochodný čili sestupný, protože rozum při každém článku daném články předcházející jakožto podmínky možnosti w daném nadesílati musí, an následující k možnosti daného zcela nepotřebny jsau, ba jako nebylé mysliti se mohau. Pak se dá každá třída wzestupmo probíraná předložiti buď co konečná neb nekonečná. Při konečné myslí se jen o prwním článku jakožto prostowzatém a nepodmíněném, při nekonečném wšak myslí se o celé třídě jakožto prostowzaté a nepodmíněné.

a) Obraťme to na světoslowné řady. Powažujíce u p. nynější čas, w kterém žijeme, jakožto čas daný w řadě světských příběhůw, můžeme jej posuzowati jakožto čas podmíněný wšemi časy předešlými, neboť teprwa když tyto uplynuly, mohl tento nastaupiti a tázati se zdali w pořadě světských příhod prwní článek se na-

lézá, t. máli swět swůj určitý pořádek čili nic, a tudy jestli řada konečná čili nekonečná? Právě tak mohau tělesa wšemírná po wšech stranách weškerosti se powažowati jakožto řady twořící podminku za podminkau, jelikož každá naskytlá prostora, u p. naši slunečné saustawy, nejbližší prostorau ohraničuje se, a tudy podmíněná bywá. Zde owšem není rozdílu mezi wzestupowáním i sestupowáním. Jednak předložíli se, aby z daného kterého tělesa, u p. našeho slunce, k druhému přestaupilo se, ažby se wesmír jaksi přeměřil, tehdy by takowé počínání také wzestupowáním nazwati a tázati se mohlo: zdali w řadě wšemírowých těles nalézá se kde jaká určitá hranice, t. prwní článek, čili nic? nebo zdali to pořadí konečno čili nekonečno jest?

b) W ohledu na dělitelnost daného celku w čase a prostoře nalézá se opět řada podminek. Neboť se celek powažuje jako podmíněný, jehožto podminky jsau částky jeho, tak že každá částečka opět podmíněná se býti widí, jejíž wyšší a zdálenější podminky dělením wynalézti se mají, a tu se naskytá otázka: zdali we wšech možných částkách hmotných, we swětě, prwních článkůw stáwá, t. jednosobných, nesložených, čili nic? a tudy jsauli řady konečné neb nekonečné?

c) W ohledu na wznik projewů w čase a prostoře působí příčiny i účinky řadu podminek, kteréž, půjdeli se od skutku k příčinám, wzestupmo se probírají; a tu se opět otázka položiti může: zdali w řadě skutků a příčin we swětě se nalézají prwní články, ježto řadu úsečně počínají, t. jsauli wolnočinné příčiny, čili nic? a tudy, jestli řada konečná nebo nekonečná?

d) W ohledu na bytí projewů wšemírowých wůbec může podobně otázka o prwním článku položiti se: Jestliž jaký, čili nic? a t. d. Na tyto otázky možno wždy we dwojí odpowědi se pronésti, které se co sada a zápor srownáwají, a *swětoslownau protisadností* (antithetica cosmologica) slauti mohau.

§. 160.

Prwní *světowědná* záhada, při kteréž se rozum přemyslný w rozporu ocítí, ať položí swětu počátek a hranice, anebo jej za bezpočátečný a bezmezný klade, musí w tom rozhodu se pronésti: že wesmír jakožto celek o sobě wzatý nemůže poznáním stižen býti, ale že jakožto projew se w neurčitau dálku prodlužuje a rozleha.

1. Že swět podlé prostory a času konečný jest, zdá se z toho wyswitati, žeby bezpočátečný swět byl jakási uběhlá wěčnost, aneb nekonečná řada sebesledných dob. Že ale nekonečná řada právě w tom záleží, an nenáhlým poslaupným sborem nikdy dokonána býti nemůže, tedy domnění o swětě nepočátečném upada w rozpor. Podobným způsobem i domněnka o swětě ohraničeném zaplétá se w rozpor; neboť i tu by k wýčtu wšech částek nekonečného času uběhlého třeba bylo, což opět wálčí s rozumem.

2. Jednak že swět podlé času a prostory nekonečen jest, zdá se z toho wyswitati, an před počátkem swěta by byla času prázdnota, a nebo čas, w němž by swěta nebylo. Swět by wšak w některém dílu prázdného času se počíti nemohl, kdyby nebylo důwodu nějakého, proč právě w tom a ne w jiném rannějším swůj počátek nebere, a přece by jedna částka času před druhau podmíněného počátku do sebe neměla, tedy domněnka o swětě počatém upadá w rozpor. A kdyby swět ohraničen byl, tehdy by za jeho hranicemi nastalo postranstwí ničeho neobsahující, tehdyby swět se nalézal w prázdné pustině w sobě neobmezené, tudy by w poměr přišel s pustinau a prázdnotau. W tom wšak jest neshoda a rozpor, když se myslí swět w poměru k pustině a prázdné prostoře, jelikož prostora prázdná ničím není, a tudy onen poměr jest jen potah bez potažného. Domněnka o wšemírowé hranici stojí w neshodě a rozporu.

3. Tento rozpor wzniká odtud, že se swět jakožto celek o sobě poważuje s otázkau: Jestli celek konečný čili nekonečný? Tehdáž wšak se neposuzuje jakožto zhledatelný

předmět, nébrž co wěc o sobě (Ding an sich), a proto se k němu nehodí přísudek konečnosti neb nekonečnosti. Neboť tito přísudkowé se zakládají na naší představě o prostoře a času, tedy na naší názornosti k daným předmětům. Kde wšak podminka našich přísudkůw přestala, tu přestáwá i přísudkowání naše. Kdy wšak swět uważujeme tak, jak se nám w názoru podáwá, tehdá nestojí před námi we swé celkowitosti, nébrž we swé částečnosti. Protož jest nám swět dle swé kolikosti w prostoře a času neurčit; nebo jděme w projewech času a wýčtu těles wšemírowých až k nejzazším jakkoli hluboko a daleko, nikdy nedospějeme k prwnímu dèji, jímž se swět započal, aniž k počátečnému tělesu a hraničnému, kterým by se swět obmezil, ale ustawičně nowých a nowých předmětů w prostoře a času odkryjeme. Ano byť i kdysi a kdesi zprâwy dějůw a zhledáwání těles se přetrhlo, jednak by nelze bylo bez úskoku rozsudného uzawříti, że počátek nebo hranice swèta se nalezly.

§. 161.

Došedše druhé swètoslowné záhady, při níž se přemyslný rozum do rozporu zaplétá, přijímaje buď konečnau množinu částek w tělesech wšemírowých, anebo nekonečnau, budeme opět přibezděčeni k tomu rozhodu, że hmotná wěc we swětě w ohledu na swé částky jakožto prostowzatý celek nikdy wystiżena býti nemůże poznáním, a tatáż w názoru wážená nekonečně dèlitelná jest, byť i nikdy nekonečné množiny částek neposkytowala.

1. Neboť że hmotné jestoty swèta z konečné množiny jednosobných částek sestáwají, zdá se z toho wyswitati, an znásobení jich toliko náhodný a proměnný poměr wěcí jest, který se w mysli i wypustiti dá, kdyby tedy nebylo ničeho jednosobného, zawrżením znásobnosti we wěcech zawrhly by se wěci samé, t. ničeho by nezbylo, coby znásobením mezi sebau w poměr kročiti mohlo. Że ale jsau wěci znásobené we swětě, a swět se z nich složený zhledáwá, tedy by s rozporem bylo, wè-

ci jaké složené i znásobené připauštěti, a jednoduchých a jednosobných zapírati.

2. Že wšak hmotné jestoty we světě z nekonečné množiny částek, z nichž nižádná jednoduchá neni, sestáwá, zdá se wyswitati, že každá znásobená wěc prostoru zajímá, a tudy z tolikera částek sestáwá, jako i prostora. Jelikož prostora nesestáwá z dílůw jednoduchých, anobrž rozdrobitelných, a mathematická tečka nezaujímá určité částky w prostoře jsauc toliko hranicí; tedy se připuštěním jednoduchých částek we hmotných wěcech též připustiti musí, že tito dílowé také nějaké prostory zaujímají, což k rozporu a neshodě wede.

3. Tento rozpor powstáwá toliko tím, že se každá hmotná neb znásobená wěc swěta co celek o sobě powažuje, a pak otázka klade, zdali tento celek konečné množiny částek, z nichž každá o sobě powažuje se co jednosobná, a neb z nezčíslné množiny částek, z nichž každá o sobě co znásobená se powažuje, záleží. Tyto přísudky wšak nemohau k jednotliwým wěcem we swětě, aniž ke wšemu míru samému potahowány býti.

§. 162.

Třetí swětoslowná záhada o příčinách wolnočinných anebo přírodních we swětě w rozpor wodící může tento rozhod míti, že sice wšecko, co se we swětě děje, jakožto projew wisí od příčin přirozených, skutkům ale mrawných jestot, ráz rozumnosti na sobě nesaucím, může wolnočinnost připustiti se, kdyžby připuštění takowého platná potřeba se widěla.

1. Že kromě přírodních příčin we swětě také příčiny wolnodějné působí, zdá se z toho wyswitati, žeby při pauhých příčinách přírodních se nenalézalo nižádného prwního článku, jelikož by každá působící příčina k jiné předcházející příčině poukazowala. Chcemeli si ale úplnau řadu příčin a skutkůw mysliti, tehdy w řadě těch příčin bude jedna postačitelná, jelikož bez ní we swětě ničeho se státi nemohlo. Přírodní příčiny wšak nejsau

postačitelny, poněwadž pro swé skutkowání jiných příčin pohledáwají, tedy nemůže býti leda s rozporem přijímati řadu příčin dostatečně důwodnau, a nepřijímati wolnodějné a prostau samowolností se ustanowující příčiny.

2. Že wšak wylaučením wolnodějných příčin toliko přírodní we světě panují, zdá se z toho wyswitati, že každý děj maje swůj podnět i čas, k jinému času poukazuje, kdy jednající úsoba dobu swého jednání měla, kdyby wšak úsoba ničím k jednání ponucena nebyla, tehdy by ze swého stawu A, w kterémž nejednala, do stawu B, w kterém jednala beze wší příčiny a podnětu, jako nějakým skokem se dostati musela, což opět rozpor w sobě zawírá.

3. Tomuto rozporu se wyhowí, když jednajícím úsobám se popustí netoliko ráz přírody, podlé něhož ke světu smyslnému, ale i ráz mrawní, podlé něhož k wyššímu pořádku rozumných wěcí přislušeti budau. Z té příčiny budau jednající úsoby státi jednak pod zákonem přírody, jednak pod zákonem swé mrawné wolnosti.

§. 163.

Čtwrtá světoslowná záhada s rozporem spojena z ohledu připaušténí buď prostonutného bytí anebo bytí náhodného da se takto rozhodnauti: že, ačkoli wšeliké smyslné bytí náhodno jest, jednak prostonutná bytost jakožto rozumem nadaná může se přijmauti, když takowého přijetí by platná potřeba nastala.

1. Že k světu cosi prostonutného náleží, zdá se z toho wyswitati, že wšeliká náhodná a proměnná jsaucnost, jakáž wšem zhledatelným wěcem přisluší, toliko podmíněná, neúplná, nedostatečná jsaucnost jest, neboť se k jiným wěcem jakožto k swým podmínkám odnáší; kdyby wšak tyto wěci opět jen způsobeny byly a w jiných swůj počátek hledaly, tehdy by wůbec nebylo jsaucnosti dostatečné. Podmíněnost nebo způsobenost wšak wždy se odnáší k podmince dostatečného bytí, bez níž by nižádného bytí

nebylo. Wzniklby tedy rozpor, kdyby se náhodné i proměnné wèci we swětě přijímaly, ale prostonutné neproměnné wěci by se nepřipustilo, w které toliko dostatečný důwod naší jsaucnosti ležeti může.

2. Že we swětě ničeho prostonutného není, zdá se z toho wyswitati, żeby ono buď we swětě nebo kromě swèta bytowalo. We swětě, jsauci částkau jeho, nemůże bytowati, jelikož we swětě dle zákona příčinnosti wšecko podmíněno jest, a tudy jen podsazením swé příčiny, t. náhodně bytuje. Wèc swètowá a wěc prostonutná jsau w rozporu stojící pojmy; protož nemohau wšecky wěci we swětě býti naprosto nutné, poněwadž wěc prostonutná nemůže z náhodných wěcí sestáwati. Wèc pak kromě swèta co příčina jeho myšlená musila by w čase činiti, počawši býti wěcí w čase, tedy smyslným podmínkám podrobena we swých činnostech, pročež wěc, ježto bez rozporu by nemohla spolu za prostonutnau držána býti.

3. I tento rozpor w tom swůj půwod má, že se náhodné i prostonutné z jednoho a téhoże stanowiště powažuje, totiž co předmèt k poznání daný. Takowým předmětům neboli pojmům we swětě přisluší owšem toliko náhodna jsaucnost. Tím se wšak úplné nutnosti neruší, jen nebudeli z téhož hlediště powažowána. Neboť máli ona dostatečným důwodem a půwodem wšeliké náhodné wěci býti, tehdy se nemůže w nižádné zkušenosti naskýtati, aby podlé swé jsaucnosti nebo podlé swého působení mohla býti zeznána. Následowně nemůže ona ani co díl swèta we swětě (ens intramundanum), aniž co půwod swèta kromě swèta w nějaké řadě projewůw se wyskytnauti. Jest tedy pauze rozumowá jestota, kteráž nikoli na přemyslném, nébrž toliko na skutečném důwodě swé založení má.

§. 164.

Powažujice swèt za poznatný předmèt widíme w něm toliko úhrnek projewů, w kterých, buďte ony w jakýchkoli seřaděny třídách, pro naši wázanost ku prostoře a času nižádné úplné dostatečnosti nenalézáme. Prostowzatost nebo

nepodmíněnost jest toliko wida nepoznané něcoty, kteraužto hledati rozumu uloženo jest jakožto záhadu; a kteráž sice snahu skumnau i wykonnau pobízí, ale u wěk wýstihu zdálena zůstane.

1. Pozorujemeli swět z dotčeného hledistě, seznáme marnost oněch přesažitých otázek, které se w ohledu na swět nawrhují; u p.

Jestli wíce swětů kromě jednoho? (pluralismus cosmologicus) a jestli tento swět nejlepší? (optimismus cosmologicus).

Co do prwní otázky může se rozebrati w tyto smysly. Jestli kromě naší země, jež také někdy světem sluje, ještě podobných těles, a zdali mimo saustawu sluneční, ku kteréž země se počítá, anebo mimo tu, ku kteréž slunce se počítá (cesta nebeská), ještě jiné těm podobné saustawy bytují? Tuto otázku owšem přírodnictwí sobě klade, a bez rozpaku přiswědčuje. Smysl oné otázky může býti tento: Jsauli w nekonečné prostoře, jakau si představujeme, ještě jiné saustawy swětůw od sebe neodwislé umístěny, z nichž každá jen pro sebe celek projewůw zawírá, a jalowau mezerau od druhých se lauči? Poněwadž k ohraničení takowých sbledatelných swětůw by pustá prostora slaužila, a pustá prázdná prostora není připustitelna, tedy se záporně odpowídá na tuto otázku, a spolu za wěrno klade, že nejzdálenější tělesa a swětůw saustawy s naší saustawau se spojují, a s ní celek twoří, ač celkosti této nám wystihnauti nelze.

Co do druhé otázky, bez odporu bude swět tento jakožto jediný, tak také nejlepší, jelikož s jiným lepším srownán býti nemůže. Chtělliby kdo twrditi, že mimo swět tento mnoho jiných swětůw možno bylo, z nichžto swěta twůrce tento nejlepší obral, twrdil by bez možného důkazu, wyšed z okresu swého poznání.

2. Swět co úhrnek předmětůw zákonně spojených a podáwaných možné zkušenosti sluje *příroda* we hmotném smyslu. To, co nenáleží k oněm předmětům, jest kromě přírody neb *nadpřírodno*. Co se řídí zákonem pří-

rody, sluje *přírodný děj* (eventus naturalis). Následek těchto dějůw sluj *běh přirozený*, a stejnodobnost těchto následkůw *pořádek přirozený*. Co od toho pořádku se odchyluje, jest *neobyčejno*, a když se zákonům přirozeným protiwí, *nepřirozeno*; *nadpřirozeno* neb *nadpřírodno* pak, když něco příčinau nad přírodu wznešenau způsobeno saudíme. Nadpřírodný děj sluje též *diwem* neb *zázrakem* (miraculum rigorosum), neboť w širším smyslu nadpřirozená příhoda diwem sluje. Možnosti zázrakůw nelze popírati, aniž bez opowážliwosti bude w některé skutečnosti zázrakůw kladení a hájení. Hajič skutečného zázraku měj dostatečný důkaz dějeprawný (historicus) o tom ději podlé wšech okoličností, a za druhé filosofický důkaz, že projew takowý nižádnau (známau i neznámau) mocí přírody dle zákonůw přirozených nemohl býti způsoben. Jest to tedy rozumu prawidlo snažícího se ku poznání, aby cestau přirozeného wýkladu sobě příběhy swěta wyswětlowal, ač nezamítaje toho, co se tudy wyswětliti nedá.

III. H l a w a.

Metafysická theologie čili pauhorozumowé bohosloví.

---

§. 165.

Pauhorozumowé bohosloví jest wěda neobmezené nadsmyslné jestoty, Boha, čerpaná ze zásad rozumowých. Rozeznáwá se od *bohosloví sadného* (positivus), jež Boha zjewením poznati se snaží; i též od *mrawného bohosloví* (theologia moralis neb ethicotheologia) náležející k wýkonné filosofii. Jindy také metafysické bohosloví nazýwáwali *bohoslowím přirozeným* (theologia naturalis).

§. 166.

Rozum přemyslný dospěw we swém swětoslowném skaumání ku pojmu nepodmíněné nutnosti, slučuje s ním

welmi sausledně také pojem nejwyšší dokonalosti, nemoha onu pauhotu nikterak zasnaubiti s nějakau wadau nebo nedostatkem. Z toho se udáwá pojem naprosto nutný a wýbor wší dokonalosti, anebo pojem o jestotě nejdokonalejší, kteráž důwod swé jsaucnosti w sobě zawírá, jsauci neodwislau od jiných podstat, nébrž jsauci původem bytí i ostání wšeho míra, a tudy i twůrce i ochrance a spolu mrawni swěta ředitel, a jiným slowem *Bůh*, jakoby řekl *prabyt* (ens originarium), *jestota wšech jestot* (ens entium perfectissimum et realissimum), *zwýsobená widina* (objectivirte Idee, ens ideae adaequatum).

§. 167.

Na tu to jestotu činí přemyslný rozum troje wztahowání.

1. Jestliž takowá jestota?

2. Jaké má ona wlastnosti do sebe?

3. Co působila a působí ona podlé těchto wlastností?

Na těchto záhadách se zakládá metafysického bohoslowí rozwržení w nauku o *jsaucnosti* (exsistentia divina), o *wlastnostech božích* (attributa divina) a konečně o *skutcích božích* (de operibus divinis).

§. 168.

Metafysické bohoslowí snažící se odpowídati k oněm otázkám, buď ono po straně *nadpřirozenstwí* (supernaturalismus), ježto se ke zjewení wyššímu odwoláwá, anebo po straně *přirozenstwí* (naturalismus), ježto přirozenau cestau pauhého rozumu hodlá známosti o Bohu nabyti, žádá za podporu swým důkazům:

1. Úprawu swědomí odchowáním, aby w tomto hlase rozumu se mohlo wzbuditi ozwání hlásající tu nadwšemírnau podstatu;

2. Uznání wýroku činěného swědomím, t. wíru. Neboť uznaw jednau tento wýrok, již ho nepokládám za swůj wýmyslek, nébrž za nadáni, jsa weden, abych poznal toho dárce samého.

§. 169.

Aby se wýrok našeho swědomí k pojmům rozumu připojil, hleděli odedáwna mudrolibní myslitelé nalézti cestu, obrawše k tomu cíli následujících čtwero důkazů, a sice:

1. Důkaz *bytoslowný* (ontologicus), w němž se dowozuje z pauhých pojmůw domyslně bytost nejpodstatnější jestoty.

2. Důkaz *swětoslowný* (cosmologicus), jenž důwody swé z náhodnosti swěta čerpá.

3. Důkaz *účeloslowný* (teleologicus) aneb důkaz odwozowaný z účelnosti, zjewující se we wšech částkách swěta.

4. Důkaz *dějeprawný* (historicus), jenž se prowodí příkladem wšech národů srownáwajících se w poctě k jestotě nejwyšší.

Třetí důkaz nazýwá se jinak také *přírodobohoslowný* (physicotheologicus), a odlaučené wědění jeho *přírodné bohoslowí* (physicotheologia), kteréž opět w *hwězdné* (astrotheologia), *rybné* (ichthyotheologia), *hromné* (brontotheologia) bohoslowí a t. d. rozwrhnauti se dá; jelikož w tom ohledu každá částka přírody se uważowati může. Dle snadnějšího přehledu těchto čtwero důkazůw we spojení s oním nadpřírodným dají se takto sestawiti.

I. *Důkaz nadpřírodný*, t. zjewením.

II. *Důkaz přírodný*, t. odlučně od zjewení:

1) Z domyslu čili z pauhých pojmůw, bytoslowný neboli pauhorozumowý (a priori).

2) Z přezwědu čili ze zkušenosti (a posteriori).

a) We swazku s oněmi pojmy neboli zkusnorozumowý.

α) S odwoláním ke zkusitelným wěcem, an se jich náhodnost poważuje, swětoslowný.

β) S odwoláním ke zkusitelným určitým wěcem, an se jich účelnost poważuje, účeloslowný aneb přírodobohoslowný.

b) Bez swazku s oněmi pojmy, jakožto pauhá zkušenost, dějeprawný.

Že ale wíra w Boha neb náboženské přeswědčení o bytu nejwyššího původa w mrawném swětě sama od sebe se zachowáwá, nebywši podrobena domněnlým důkazům jsaucnosti Boží, aniž jimi zplozena, tedy mohau tito důkazowé bez ujmy a úrazu oné wíry směle wážený a sauzeny býti. Neboť dejme tomu, že by jich nebylo s to, aby zdůwodili dostatečně ono přeswědčení, neutrpí toto naše přeswědčení nižádné úhony, ale spíše bude ochráněno před mamem a klamem úskočné popírawosti.

§. 170.

Bytoslowný důkaz jest w tomto rozsudku sestawen. Pojem o Bohu anebo představa o nejwyšší a nejdokonalejší bytosti nezawírá w sobě rozporu nižádného: tedy jest takowá bytost možna. Že ale jsaucnost také k dokonalostem náleží, které wedlé onoho pojmu Bohu přislušejí, tedy by rozpor wznikl, kdybychom Bohu jsaucnost odepřeli. Následowně jest takowá bytost skutečna, poněwadž jest možna, t. její jsaucnost jest nutna.

Tento důkaz poprwé Anselm, filosof anglický, asi takto pronesl. Člowěk jest mnohých wěcí žádostiw, protože se mu dobré býti zdají. Tyto wěci pak jsau w ohledu na swau wýtečnost a na swé jakosti welmi rozličny; jistě ale bude něco, čím se wšecky odobřují, t. ještě bude něco, co jest samo sebau dobro, a co teprwa jiným wěcem na dobrotu pomáhá; — a to jest dobro nejwyšší. A tak jako jistě jest něco dobro samo sebau, bude také weliko samo sebau, jsauc weliko w každém ohledu, ano i nejwětší, ne pak w ohledu na prostoru jako těleso, nébrž w ohledu na dobrotu, dokonalost a důstojnost, jako jest maudrost; a tato bytost, která spolu nejwětší a nejlepší jest, bude bytostí nejwyšší, a posledním původem netoliko wšeho dobra, ale i wšeho bytu, nebo wšeliká bytost jest buď skrze něco nebo skrze nic. To poslední není myslitelno. Wšecko bude tedy skrze něco, a to něco bude aneb jedno aneb mnohé; jestli poslední, tehdá wztahuje se mnohé k jednomu, skrze které jest, a w tom případku jest wšecko skrze jedno. Anebo w každé jednotliwé w mnohém jest

skrze sebe, dle kteréž případnosti bude w každém jednotliwém moenost skrze sebe bytowati, a tím opět bytuje wšecko skrze jedno. Pak i třetí případ není myslitelen, w němž by jedno aneb prwotno od podřízeného a podmíněného swau jsaucnost dosáhlo. Jest tedy bytost, ježto, nepošedši od nikoho, původem jest všemu, dokonalejší nade wše, což jiným způsobeno; a tato jest bytost nejpodstatnější, nejwýtečnější, nejwyšší a nejwýbornější, kteréž jsaucnost rownč tak přistoji, jako světlu záření.

Tento důkaz se zakládá na pojmu nejdokonalejší bytosti, kteryž Anselm přijímá za nutný a prwobytný pojem rozumu, poněwadž konečnost wšech wěcí se k nezkonalé bytosti odwoláwá.

Kartesius užíwaje toho důkazu, podjal se při něm proměny, že místo nutnosti wystawil nekonečnost, a nejdokonalejší bytost, tak že se od tohoto podstatně liší, ale s oním předešlým se srownáwá.

Namítáno bywá proti bytoslownému důkazu toto. Bytoslowný důkaz nenadsílá si nic jiného nežli skutečnost konečných wěcí, a pojem odtud získaný jest pojem nejpodstatnější bytosti, která důwod možnosti pro wšecky ohraničené wěci w sobě zawírá, a sama sebau nutna jest. Kterak ale Bůh tuto ohraničenost zpořádal, zdali wolnočinně swět utwořil a jemu cílení jaké wytkl, nedá se bytoslowným důkazem nikterak určiti. Bůh jest tímto důkazem owšem bytost nejpodstatnější, sebau nutná, ale ještě není *bytost zosobná*.

Kartesius položil jsaucnost mezi dokonalosti, a uzawřel, že ona jakožto wlastnost Bohu přináleží. Než jsaucnost není dokonalostí, nébrž toliko to, bez čehož nižádné dokonalosti není. Tomu, čehož není, nemůže se přisauditi ani dokonalost ani nedokonalost.

Když se zawírá: Nejpodstatnější bytost jest možná: tehdy jest i skutečná; patrné se rozsudkem přeskakuje z možnosti na skutečnost, což nelogické a nerozsudné jest.

Když zawírám: Nejpodstatnější wěci nemohu jinak mysliti, leda s přídawkem nutnosti, a tudy i jsaucnosti, teh-

dy bytuje ona i kromě mé mysli; wywodím z náwěstí více nežli se wywoditi dá, nebo z toho nic jiného nenásleduje, než že ta wěc w mé mysli si místo osobila.

Konečně zásada, že zřetelná představa neb pojem má býti sudidlem prawého, jest křiwá; neboť se klamáwají lidé, domníwajíce se, zřetelné představení míti o wěcech.

Spinoza se podjal saustawy, mající w čele *pauhau jsaucnost*, totiž wšudypřítomnost, neproměnnost, skutečnost, kteráž nikdy není wlastností jinému, nébrž majíc wšecko jiné za wlastnost swau. Tuto jedinau wšemístnau nekonečnau bytost jmenuje podstatu nebo božstwí. Podlé Spinozy jest tedy božstwí a příroda jediná a ta podstata wládnaucí nekonečným rozsahem a nekonečným myšlením. Wšecky wěci stwořené nejsau než *měny* (modificatio, Nuance) nekonečného rozsahu a nekonečného myšlení, ježto obě w Bohu sňaté jedno a toże jsau a nerozlučnau jednotu působí. Od wěku jsau wšecky jednotliwé wěci w Bohu směstnány a z něho w nekonečnost podlé swé wnitřní nutnosti wycházejí. Rozum a wůle jsau měry nekonečné mysli, pokoj a hnutí jsau měry nekonečného rozsahu.

Spinoza snažil se zdůwoditi domnění swé o pauhém bytí, božstwí nazwaném, tímto rozsuzowáním. Jsaucnost bude míti wěc, při které není důwodu, aby se jí nejsaucnost přisauditi mohla. Neníli možno udati důwodu, za kterým by nejsaucnost Boha následowala, tehdy nutná jest jsaucnost jeho. Byloliby takowého důwodu, byłby budto w přirozenosti Boha anebo kromě ní, t. w podstatě jiné přirozenosti; bylaliby podstata téže přirozenosti, użby byla jsaucnost Boží uhájená, podstata ale jiné přirozenosti nesauwiselaby s Bohem a nemohłaby jsaucnost jeho ani se stanowiti ani rušiti. Když tedy onen důwod nemůže býti kromě Boha, muselby, jestliby božstwí býti nemělo, na přirozenosti boží ležeti, a tudy rozpor s nedůwodem zploditi, čehož o bytosti prostonutné a nejwýš dokonalé mysliti se nedá.

Námitka: zřejmě se widí, že Spinozowa saustawa ke *wšeboženstwí* (pantheismus) se kloní, jež we své sauslednosti s *osudowěrstwím* (fatalismus) se snaubí a wolnosti člowěka

odsuzuje. Ke Spinozowu božstwí lne weškera příroda, člowěk i wěci shledatelné, jest tedy Bůh původem dobrého i zlého, prawdy i bludu, což i po pojmu Spinozowě s pronešenau předstawau o nejdokonalejší bytosti se nesrownáwá. Ostatně klade Spinoza sadu, že božstwí wnitřní nutností bytuje, a jelikož wšecko we světě pauhau měrau božstwí jest, tedy nemůže nižádného důwodu podlé onoho přípustku domysliti se, kterýby kromě Boha se nalézal, a z něhožby nejsaucnost božstwí se wyslediti dala.

Spinoza uděluje také podlé prawidel Kartesia swému nadeslanému prostonutnému bytu wšecky wlastnosti wšewěcné jestoty a spolu také skutečnost.

§. 171.

Důkaz světoslowný wodí se takto. Zkušenost učí, že wšecky wědy we světě ustawičným proměnám, co do swého stawu, podrobeny a tudy náhodny jsau. Jedno wzniká, druhé zaniká. Kdykoliw náhodná wěc wznikne a bytuje, wezdy musí též prostonutná wěc bytowati, protože nelze, aby wšeliká jestota náhodná byla, nébrž cosi také bytuje, kteréž dostatečný důwod netoliko swé wlastní, ale i ostatní jsaucnosti w sobě obsahuje, jelikožby nikde postačitelného důwodu k jsaucnosti nebylo. Prostonutná bytost bude nejwyšší dokonalostí, jelikožby se nedalo pochopiti, kterak důwod swé wlastní a jinobytné jsaucnosti obsahowati může. Jest tedy nejwyšší bytost čili božstwí newyhnutelné.

Smysl náhodného wztahuje se k náhodnosti hmoty, ježto důwodu swé jsaucnosti nemající w sobě není příčinau, že jest neb bytuje, nébrž že její nebytí rowně tak za možno se powažuje jako její bytí, a w tom leží náhodnost, která rerum contingentia a důkaz sám argumentum a contingentia mundi slowe.

Námitka 1. Tento důkaz světoslowný není než úkrytek bytoslowného. Nebo pod zástěrau zkušenosti wluzuje se pojem prostonutné bytosti a otázka, co o takowé bytosti dále se dá mysliti.

2. Nadesílá se a prohlašuje bytost nejdokonalejší, že totiž každá prostonutná bytost také nejdokonalejší bude. Jestli tato sada prawá, dá se aspoň s umalenau kolikostí

obrátiti a také říci. Některé nejdokonalejší bytosti jsau bytosti prostonutné. Že ale nižádná bytost před druhau prostonutnosti jako nějakým nádawkem dosáhnauti nemohla, jelikož tato po zadu omeškaná méně dokonalába byla, tedyby se i prostým obrácením říci mohlo: Každá nejdokonalejší bytost jest spolu také prostonutná bytost. Tím způsobem by se z pauhého pojmu o takowé bytosti na její jsaucnost zawíralo, jakžto w bytoslowném důkazu křiwosudně se děje. Tak wráworá i tento důkaz jako prwní.

3. W tomto důkazu se zákon příčinnosti, jenž we předmětech zkusitelných swau platnost má, k wěcem přesažitým zawléká, a snažně pátrá po prostonutné bytosti tam, kde ji mezi předměty není najíti.

4. Konečně klame rozum sám sebe, mysle, že celkost wšech proměnných a náhodných wěcí pojal tím, an přetnuw pořadí podminek o swé ujmě nepodmíněnau bytost si sází a myslí. Neboť prostonutná jsaucnost jest nepochopitelná, a tím samým ničeho se nepochopuje, když se z ní jsaucnost náhodná wyswětliti hodlá.

Škola Wolfo-Leibnicowa dokazowala jsaucnost boží ne tak z náhodného swěta, jako spíše z náhodnosti člowěckého bytí asi takto. Moje wlastní bytí jest náhodno; jak zkušenost učí, nejsem skutečně, jelikož mohu myšlen býti, sicebych byl nuten. Moje jsaucnost nenásleduje z blízkých a nenásleduje ze zdálených příčin w oboru pocitelném, jelikož w něm co we wěci náhodné nižádný postačitelný důwod se neshledáwá. Ale wšak zapříti se nedá, že jsem skutečně; tedy já co podmět sady budu se jsaucností co přísudkem myšlen. Důwod tohoto snětí nemůže w obsaze pojmu ležeti, sicebych wèky a bez proměny býti musil, jsa swé proměnnosti dosti sobě powědom. Neležíli ale důwod mého bytí w myslitelnosti podmětu, tehdy bude ležeti w jeho podstatě a sice w pauhé nebo potažné dokonalosti. Že pauhé dokonalosti nemám, wím; tedy musí on w potažné dokonalosti ležeti, a sice w tom způsobu, podlé kterého jsem já w jistých případcích a w jistém pořadě wěcí wýborem se státi mohl.

Než potažná ta wýbornost náhodné jestoty nemůže nižádnau jinau měrau důwod její jsaucnosti obsahowati, leda se připustí swobodná příčina, ježto wýbornost tu prwé uznala, zchwálila, a za tím podmětem we skutečnost uwedla. Tato swobodná příčina již nemůže býti náhodná, nébrž dlužna býti nutná, a její předmětná jsaucnost nemůže býti laučena od swé myslitelnosti. Tato prostonutná jestota bude míti wšecky dokonalosti do sebe, mezi nimi i jsaucnost.

Mendelssohn podáwá swůj důkaz tímto způsobem. Netoliko možné wěci co možné, ale i skutečné co skutečné bywají od myslící jestoty myšleny; neboť každý možný pojem bywá jakožto pomysl od myslící jestoty myšlen, protož bude míti aspoň jsaucnost myslnau, t. bude prawý pojem myslící jestoty. Ale i skutečnost musí od některé jestoty co prawda poznána a pochopena býti, máli slauti prawdiwau. K wěci musí se hoditi pojem, každý předmět musí se w podmětu wyobraziti; jsau ale příčiny a znaky, ježto k bytosti a skutečnosti některého předmětu přináležejí, tak nezčíslny, že ani já ani jiná konečná jestota, ani wšecky konečné jestoty pospolu jich zřetelně pojmauti nemohau. Žádná možnost nemůže od náhodné jestoty w nejwyšším stupni poznání jakožto možná, žádná skutečnost nejdokonaleji jakožto skutečná myšlena býti. Třeba jest tedy myslící jestoty nejwyššího rozumu, ježtoby úhrnek wšech možností a úhrnek wšech skutečností jakožto skutečný přemyslila, slowem jestoty takowé, kterýby úhrnek a swazek wší prawdy u nejwyšším rozwití co nejzřetelněji a nejobšírněji myslila, a ta jestota jest Bůh.

Námitka 1. Že wšecko skutečné spolu i myslitelno jest, s nadesláním myslící jestoty, nedá se popírati, ale možnost od myslitelnosti se rozeznáwá. Možno sluje to, co pod jistau podmínkau námi kdesi poznáno býti může; k myslitelnosti pak náleží, aby předmětní přísudkowé wespolek se nerušili, k tomu wšemu potřebí jest, aby myslící jestota k nějakému předmětu se odnesla, při mnohých pak takowé odnešení se nestalo, z čehož následuje, že mnoho předmětů jest, jichžto možnost a skutečnost ještě nižádnau myslící jestotau poznáno nebylo.

2. Ačby ostatně wšecky sady se připustily, jednak neplyne z nich božstwí jakožto žídlo wšeho bytí a wšeho.

§. 172.

Není od místa *důkaz dušeslowný*, jenžto jsaucnost Boha takto hájí. Cožkoli bytuje, má nějaký půwod swého bytí; člowěk bytuje, ale nebytuje toliko tělesně a žiwočišně, nébrž i dušewně. To, co bytuje, má swůj půwod buďto w sobě nebo kromě sebe. Člowěk wyskaumaw sebe, že půwodu swého w sobě hledati nemůže, kromě sebe hledati jej musí. To, co nedokonalé jest, nemůže býti půwodem dokonalému. Že ale bezrozumná a bezwolná příroda u přirownání ke člowěku, jestotě rozumné, jest prawě jakási nedokonalost, nemůže ona tedy, byť i půwodstwí w ohledu na tělo jí se nepopíralo, w ohledu na jeho duši půwodem býti.

Člowěk jakožto rozumná jestota, kteráž postačitelný půwod a důwod dlužna jest míti, dosáhl swé jsaucnosti od toho tworce, který jsa wznešen nad bezwolnau a bezumnau přírodu, člowěka, totiž duši člowěckau, stwořil a Bohem sluje.

Námitka 1. Tento důkaz hlawně se swětoslownym se jednotí; neboť prawda owšem, že člowěk si sám půwodem býti nemohl, a i to, co sadami ostřednimi dowoditi se hledělo, že Bůh mi jest půwodem. Ale nesrownale stojí podlé toho rozwodu člowěk w příčinné řadě s Bohem, tau nutnau bytující podstatau, co náhodná jestota. Wedl se tedy důkaz na wzor swětoslowného.

2. Pak se rozumuje sadau, že nedokonalost nemůže býti důwodem jestotě dokonalé. Ta sada jest dwojsmyslna; nebo budeli slowem *dokonalost* rozuměna, tehdy jest sada důwodná, jestli s ním spojen smysl potažné dokonalosti, tehdá newidí se příčiny, pročby takowá dokonalost w dokonalosti menší anebo w nedokonalosti půwod swůj míti nemohla.

§. 173.

Jiná míra důwodně wywinauti widu a uznání Boha jest zaujata w důkazu, který slowe *přírodobohoslowný* (physicotheologicus neb physicoteleologicus) a své důwody rozstawuje takto. Obezřewše bedliwě swět tento a uwážiwše rozmyslně zpořádání jeho, nalézáme w jednotliwých částkách swěta tolik podiwné sličnosti, pořádku a účelnosti, že nelze jinak než z této částečné účelnosti a zpráwnosti zawírati o zpráwnosti a účelnosti swěta weskerého. Tato účelnost a zpráwnost nebylaby myslitelna, nemohauci ze swěta sama wycházeti, kdyby rozum zákonodárný a wůle účely wytýkající a zprawu wedaucí myšlena nebyla. We swětě pak skutečně se zhledáwá a uznati musí zpráwnost, pořádek a rozpoložení, z čehož následuje, že kromě swěta práwě tak jistotně rozum účely wytknuwší, pořádek a rozwrhy obmysliwší a wůle bytowati musí, jakž jistotně ta zpráwnost we swětě se zeznáwá; a tento rozum a wůli přičítáme jestotě nazwané Bohem, kteráž pro ohromnau welikost swěta opatřena jest wlastnostmi wšemoci a wšemaudrosti.

Námitka 1. Tento důkaz kráčí cestau wýčtu, probíraje poměr wěcí spojených wzájemnau příčinností a posuzuje nezkončenau celost, uzawíraje z účelnosti w jednotliwých wěcech se nalézající na účelnost powšechnau. Wýčet tento není wšak úplný za důwodem, že obzor člowěka jest na krátko sahající úžina poskytující toliko k wíře podobnost.

2. Ba i proti jednotliwé účelnosti powstáwá z hlediště zkusitelného wšeliká pochybnost. Mohlibychom se pozastawiti, widauce, an dobročinná uzpořádání přirozenými nehodami mařena bywají, an uwedené dobré a prawda s překážkami a nesnázemi neprospěšně wálčíwá; widauce, an nejšlechetnější lidé nátisky zklíčení bez obrany hynau, ač wýrok rozumu ubezpečuje, že ctnost s blahostí se zasnubowati má. Owšem dalo by se druhostranně říci, že tyto zmatky nejsau pořádku wšemírowému na ujmu, wšak kdo tak sauditi umí, ten již zprawu a řízení boží před očima

maje w Boha wěří, an onim důkazem se jsaucnost Boha teprw wyslediti měla.

3. Tento důkaz jest pojat obdobně z nějakého uměleckého stroje, jehož uzpořádání chwálu maudrého původce hláše. Podlé toho by Bůh jako každý řemeslný strůjce k látce byl odkázán a nemohlby slauti světa twůrce, alebrž pořadatel jeho, cožby nepostačowalo k úmyslu tohoto důkazu, jenž dowoditi usiluje jsaucnost prabytného Boha.

4. Než ani pauhým rozjemem přírody nelze dospěti k pojmu swrchowané bytosti a swatosti, nébrž toliko nachýlení se děje k nadsmyslné stránce člowěka, k rozumu a wolnosti.

5. Konečně může se *přírodobohoslowný důkaz* powažowati jako zjinačený světoslowný; jelikož se w něm newychází od náhodnosti wůbec, nébrž toliko ode zwláštního způsobu náhodnosti.

Ačkoli tento důkaz, jakož z uwedeného o něm posudku wyswitá, wšem potřebám sbíhajícím se k dowozowání wšestranně platnému úplně newyhowí, jednak hodí se wýborně, aby wíru w Boha, jestli ujata, w lidech upewnil. Wěčina z lidí není k tomu, aby w odtahu myslila, a w ohradě metafysiky duchownè se ohlédala, ale snadno dospěje k nějaké známosti přírody a dowede si uwědomiti její pořádek a sličnost. Důkaz přírodobohoslowný moha se snadno upotřebiti k wýkonnému žiwotu a k mrawnému obcowání člowěka, jsa wedlé swého prostonárodního wyjádření každému zrozumitelen, předčí nad důkaz bytoslowný a světoslowný.

Potom hodí se welmi dobře při wychowání mládeže, která se již podlé swé náklonnosti s pořádkem, zpráwností a sličností přírody ráda obírá. Také prospíwá k powzbuzení nábožných citů, nebo člowèk mrawného smýšlení rozněcuje se k pobožnosti a bohomyslné modlitbě, kdy zpráwnost a sličnost světa byl zeznal.

§. 174.

Kant podáwá w knize (Kritik der reinen Vernunft) tento důkaz takto. Nalézáme w sobě, a mnohem wíce w

pojmu rozumné a wůlí nadané jestoty wůbec, také mrawnau účelnost, podlé kteréž člowěk sobě mrawné záměry ukládá a jimi w přírodě ke konečnému účelu prohlíží. Otázka tu wzniká, smíli se kromě světa wrchní půwod wyhledáwati, aby se příroda i w ohledu na naše wnitřní, mrawné zákonodárstwí za účelnau pronésti mohla. Poważímeli bytnost wěcí co náhodnau, totiž w sobě půwodu swého nemající, tehdy můžeme se tázati: která jest to swrchowaná wznik dáwající příčina, nebo jaký jest wrchní poslední cíl její, při čemž se nadesílá, že tato příčina si účel swůj wytknauti umí a pročež rozumná bytost jest.

Stojíť pak, pokročímeli dále w tomto pořádku, newyhnutelná zásada, že máli poslední cíl, jehož rozum z domyslu (a priori) stanowí, platen býti, nikdo jiný jím býti nemůže, leda člowěk mrawným zákonům podrobený. Nebo kdyby záležel swět toliko ze samých bezžiwých, nebo na díle ze žiwých a při tom bezumných jestot, tehdyby jsaucnost takowého světa neměla nižádné ceny do sebe, poněwadžby nebylo jestoty cenu ani na mále pochopující. Byliyby pak rozumné jestoty, kteréby cenu wěcí jen poměrem přírody k swému blahu uważowaly, a nemohauce si samočinně tu cenu o swé swobodě wydobyti, byloby bytí takowých jestot we světě bezúčelno, a we světě byliby sice účelowé potažní, nikoli wšak cíl jaký konečný neboli poslední. Mrawné zákony ale ukládají rozumu cosi bez wýminky za účel, prawě tak, jakž toho pojem o posledním účelu potřebuje.

Úsobná podminka, za kterau si člowěk pod oněmi zákony účel stanowí, jest blaženost, protož jest nejwyšší we světě možné: a co na nás jest, jakožto úsobný poslední cíl rozmnožitelné přirozené dobro, blaženost, pod zámluwau duchowní hodnosti, a podrobení se zákonům mrawným.

Než mezi úsobným a wýsobným nebo mezi podmětným a předmětným cílem posledním světa nebyloby žádného spojení, kdybychom mrawný půwod světa nepřijali, kterýby nám podlé zákonů mrawných wýsobný cíl ulo-

žil a úsobný cíl uskutečnil. Tato jestota sluje Bůh: tedy jest Bůh.

Námitka. Tento důkaz jest dosti sausleden, toliko mu wadí, že se dwa poslední cílowé sázejí, kteří, jestli rozličtí jsau smyslem swým a nejsauli wespolek podřaděni, platnost cílu tratí; jsauli ale podřaděni, wlastně toliko jeden z nich jest, jejž co poslední saditi lze. Ostatně by Boha stáwalo toliko dle časné blaženosti člowěcké.

§. 175.

Dějeprawný důkaz pro jsaucnost Boha bývá čerpán z nadeslané záwěrky, že to, w čem wšickni lidé we wšech wěcech stejnomyslnost ukázali, prawdiwé býti musí. Poněwadž tedy u wšech témeř lidí a národůw přeswědčenost o jsaucnosti Boha se nalézala i nalézá, kdykoli podosáhli dosti nízký stupeň duchownílio rozwití, tak že menší částka těch, u kterých ono přeswědčení se neuhostilo, ani zmínky nezasluhuje. Nemůže tedy toto jednohlasné přeswědčení se wyhlásiti za nějaký předsudek, neboť předsudkowé stojí pod zpráwau rozumu, a kdyžby rozum usedlejší dospělosti nabyl, musilby předsudek klesnauti. Musíť tedy základ této stejnomyslnosti swé rodiště míti w člowěku, jakožto tworu rozumem nadaném. Jest tedy Bůh, jelikož powšechná přeswědčenost o jeho bytí u wšech národůw panuje. Sem náleží, co pronesl Cicero (99. Tusc. L. I. c. 1).

Námitka 1. Důkaz dějeprawný nedá se sice pobořiti ukázáním k nèkterým lidem a národům, u nichž nižádné stopy náboženosti, aniž jakého zdání o božstwu se nenalézá, jelikož počet národůw bohoctiwých přewahu drží, aniž tím, že mnozí národowé ne tak božstwu, jako spíše wyšším nadlidským jestotám se klanějí, protože obyčejně mezi mnohými swými bohy wždy nèkterému přednost před jinými udělují, a od národůw newywázlých z wazeb surowosti čistá widina božstwa se očekáwati nedá; jednak slabost onoho důkazu leží spíše w tom, že jsaucnost Boha se nedá wůbec zdůwoditi na cestě dějeprawné, jelikož důkaz o předmětu nepojímatelném jest sám w sobě nedospělý.

2. Stejnomyslnost w lidu nebývá wezdy na neomylné prawdě založena. Panowalyť bludy po tisíciletích w národech a stály u nich we wážnosti, kteréž teprwa pozdějším odkrytím wyswětleny a opraweny byly. Protož nemůže dotčená sada slaužiti za wšeplatný důwod, z něhož by se prawda druhé sady s jistotau odnožiti dala.

3. Sázka wnèšné jednomyslnosti jest pojata ze zkušenosti, zkušenost ale w důkazu poskytuje toliko k wíře podobnost, nikoli jistotu.

We zkusitelnych wěcech jest těžko se doložiti powšechnosti, jelikož wežďy možno jest, že se wyskytne nowá řada podminek nesauhlasných s domnělau powšechností. Jednak wyswitá z onoho dějeprawného důkazu aspoň tolik, že w přirozenosti člowěcké cosi wšeobecně platného musí základem býti, za čímž se wíra w Boha mezi národy tak obecně rozprostranila.

§. 176.

Tříbiwše skumně uwedené důkazy pro jsaucnost Boží, přišli jsme k uwědomění, že pauhá přemyslnost nepostačuje k důkazům těmto, a tím samým pojem swrchowané jestoty w pauhoskumném ohledu zůstáwá toliko widinau rozumu. Z druhé strany jest ale i patrno, že opak, totiž nejsaucnost Boží, mnohem méně jest dowoditelen, a že zapírání Boha (zapřiboštwí, atheismus) pokaušející se o důkaz nejsaucnosti Boží přemyslný rozum odwážně a marně namáhá. Neboť čím a kterak by mohlo dowoděno býti, že pojem, w němž se nic odbojného nenalézá, nejsa toliko wýmyslek pošáklého mozku, nébrž pojem nutný, co wida rozumu jalowá, prázden wší wěcnosti, nic skutečného a wýsobného po boku swém by míti nemohl.

Bohowěrcům (deistae neb theistae), mezi které se počítají i wšiekni nedoučenci, přijímající božstwí z jakého koli důwodu, protiwuje *bohopůrce* či *zapřiboh* (atheista).

Rozdělujíť pak se tito we *skumné* bohopůrce, jižto pauhým bludem mysli Boha popírají, a *nýkonné*, kteří zlomyslně Boha popírajíce, w něho newěří, nebo aspoň tak si počínají, jakoby w něho newěřili. Ale tak jako možno

jest, že kdo křiwosudností zaweden božství we skumu popírá, ačkoli skutkem uznáwaje, také tak možno, že kdo huda w skutku Boha popůrcem, dle skumné stránky jeho bývá jeho wyznawatelem. Dále se rozeznáwá mezi bohopůrci *záporn*ými, nemajícími totiž nižádného pojmu o Bohu, a mezi *twrdícími*, jižto nebytí Boha zřejmě kladau a hájí, ačkoli by jen tito jména toho zasluhowali, a onino toliko *neznabohy* by se jmenowati měli.

§. 177.

Wystawiwše důkazy hájící jsaucnost Boha, přecházíme k otázce: Co jest Boha mysliti? nebo jaké wlastnosti (attributa) mu přičítati dlužno? — Wlastnosti božské jsau pojmy čili znaky a přísudky potahující se na božství co wèc skutečnau. Tyto wlastnosti jsau w Bohu neskončenými dokonalostmi, které toliko swým rozeznáwáním od sebe různíme, an we spolku a přirozenosti božské jedno jsau.

Jest owšem mezi konečným člowèkem a neskončeným božstwem náramná propast, a člowěk hodlaje wytknauti dokonalosti božské, mělby se hroziti a užásati skoku toho, jednak nelze jiným způsobem plnost dokonalostí božských myslí swau pojmauti, leda rozebráním jich w jednotliwé a různé wlastnosti; jenom když se zhostíme hrdého domnění, že jsme swým rozborem a pojmenowáním swrchowanau jestotu rozumně zaujali a wystihli, smíme obmezenosti ku pomoci přispěti rozměšujíce dokonalost w božstwu nerozlučně celistwau w oddělené představy.

§. 178.

Rozeznání mezi wlastnostmi božskými budiž w pohodě s ponětím wytwořeným o Bohu. Pronesli jsme se o Bohu, nazwawše ho podstatau nadsmyslnau a neohraničenau, a dle toho se odličuje Bůh od přírody swau nadsmyslností a swau neohraničeností neb neskončeností od člowěka. K uwědomění wlastností božských dojdeme, obrátiwše zření k swé wlastní nadsmyslné přirozenosti, jež ohraničena jest, a ty wlastnosti, které nám wedlé naší nadsmyslné ohraničené bytnosti přisluší, na Boha přeneseme,

wypustiwše wšeliké obraničení. Owšem že tau cestau ubíháme w úhonu *učlowěčení* (anthropomorphismus), činíce Boha obrazem a podobiznau sebe. Než přenášejme toliko ze stránky swé nadsmyslné wlastnosti ze sebe bezmezně na Boha, aby ono *učlowěkowání pauhorozumowé* bylo, a wystříhejme se učlowěčení podlé tělesnosti, které kromě nadsmyslných wlastností, z člowěka wzatých, také nízké wášně, chtíče, ba i tělesné člowěka křehkosti na Boha přenášíwá. Kdykoli se mluwíwá o božských pocitech lásky, útrpnosti a t. d., tehdy se těchto jmen we smyslu *obrazowém* a *přenešeném* (symbolicus a tropicus) užíwá; neboť u Boha nemohau místa míti pocitowé, jelikož wšelikau obmezenost w sobě zawírají. Ještě méně smí se Bohu přičítati wášeň a náružiwost, kteráž se rodíwá z nemrawného naší wůle uchýlení, což swrchowané swatosti božské úplně se protiwí a příčí. Ostatně není pauhorozumowé učlowěčení žiwotu činnému na škodu, nebo byť ono potřebám rozumu w ohledu na widinu zcela newyhowělo, jednak jiné cesty není, máli se o wlastnostech božských zmínka činiti.

§. 179.

K historické známosti budtež uwedena zde wšeliká dělidla, jimiž se wlastnosti božské rozwrhowáwaly, totiž:

1) W *přírodné* a *mrawné*. *Přírodné*, když se potahují na podstatu Boží, jakož jest neskončenost, jednota, duchownost, a *mrawné*, když mrawné dokonalosti wyjadřowaly, jako jest wšewědaucnost, wšemohaucnost, maudrost, sprawedliwost. Než w rozjímání o Bohu newhodný jest oddil přírodní, neboť pojem přírodnosti na sobě nese znak konečnosti a obmezenosti.

2) W *prwobytné* (primitiva) a *odwozené* (derivata), kdežto wlastnosti prwní z podstaty wycházející se poznáwají, a druhé jako z nich následující. Toto rozdělení nemůže místa míti, nebo by se připaustělo, že wlastnosti odwozené půwod swůj mají w prwobytných, bez nichž by ničím nebyly, jsauce při tom podmíněny a ohraničeny.

3) We wlastnosti *působící* (operativa neb transeuntia) a *spočíwající* (quiescentia, immanentia) a *mrawné* (moralia).

První projewují působnost Boží we wnějšek, jako jsau um, wšemocnost a jiné, také člowěku, ačkoli w míře nižší ohraničené, přislušející; od druhých nedá se nižádného skutku jich hodného znáti, nébrž wyjadřují zprosta podstatnost Boží, kteráž wezdy a wšady neproměnná zůstáwá, jakož jest jednosobnost, nesmírnost, wěčnost. Třetí, kteréž z mrawné dokonalosti člowěcké s wypuštěním ohraničenosti na Boha se přenesly, jsau u p. tyto: swrchowaná maudrost, prawdomluwnost, sprawedlnost i swatost a jiné. Jiní činí toliko rozdíl mezi působícími a spočíwajícími. Že toto rozwržení nepostačuje, jest očito. Mohauli působící i mrawné wlastnosti z částky anebo we skrownější míře konečné rozumné bytosti přináležeti, tehdy není mezi nimi nižádného podstatného rozdílu. Pojmenowání wlastností spočíwajících jest nenáležité pauze proto, že we wnějšek nepůsobí.

4) W *powěcné* a *dobné*. Ale dobnost zawírajíc tak dobře nadsmyslnost jako smyslnost, nemůž na Boha wztažena býti.

5) W *záporné* a *kladné* (negativa et positiva). První odlučuji nedokonalost od Boha, druhé pak dokonalosti kladau a twrdí; u p. nesmírnost, neskončenost jsau *záporné*, maudrost ale, wšewědaucnost, prawdomluwnost jsau *kladné* wlastnosti. I toto rozdělení jest nedostatečné, jelikož poznáwání Boha w potahu jednak kladno, jednak záporno jest.

§. 180.

Wyšedše z pojmu o Bohu, nazwawše ho jestotau předčící wšecko podmíněné, jehož jsaucnost wšemu podmíněnému se nadesílá, kteráž důwod sebe samé w sobě zaujímá, můžeme Boha pojmenowati *prabytostí*. Bůh pak jest také půwodem swěta a jeho zřízením. Z toho dwojího stanowiště možno w úwahu wzíti podrobně dokonalost božskau, když se totiž Bůh rozjímá co *prabytost* a *půwod* swěta w poměru k němu.

a) Prabytost boži.

§. 181.

Bůh jsa považowán jakožto *prabytný*, nepotřebuje k swému bytowání žádného jiného, nesa wšecky podminky w sobě, jsa tudy i podstatně odlíčen ode wšeho podmíněného a hmotného, a to netoliko měrau, ale i podstatau a cenau. On jest swrchowanost nepodmíněná a nadsmyslná a dá se w dwojím potahu uważowati, totiž co *duch*, a k rozeznání od člowěka co *duch neskončený*.

§. 182.

α) Co duch.

Podlé toho wynikne wlastnost božská, která sluje *nehmotství* (immaterialitas), jelikož od duchownosti boží wšeliká hmota i násobnost wylaučena jest. Kdyby nebyl Bůh jednosobný, bylby násobný. Částky, z kterýchby záležel, bylyby buď neskončené nebo konečné. W prwním přípustku mělibychom tolik Bohů co částek, a każdá z nich by se rownala celku. Bylyliby ale částky konečné, bylby Bůh, ač neskončený, toliko celkem konečného, což býti nemůże, jelikož počet, jenž sám konečný jest, nic konečného nekonečným učiniti nemůže.

§. 183.

Z jednosobnosti wyplýwá jeho jednost. Jest jen jeden Bůh. Boha jsme uważili co auhrnek aneb widinu wší dokonalosti. Byloliby wíce Bohů, byloby i mnohých neskončeně dokonalých jestot, což očitě nesmyslné jest.

Ať nedíme o *mnohobožství* (polytheismus), již we *dwojbožství* (dualismus) widíme jedinost boží zawrhowanau, neboť podlé této saustawy přijímají se dwa původci we swětě proti sobě wálčící, dobrý a zlý. Proti této saustawě dá se pronésti. Tito původcowé buď jsau oba konečni, anebo

oba neskončeni, anebo jest jeden konečný a druhý neskončený. W prwní sadě nebylby žádný z nich Bohem, w druhé by každý druh druha rušil, w třetí bylby buď dobrý neskončený, a tehdy druhý původ zlého pro swau konečnost muselby prwému se podrobiti a zmařen býti, a nebyloby již zloby we swětě, anebo by stalo se na opak, a tehdy zlý původce by překonal dobrého a nebyloby dobra na swětě, což owšem proti wší zkušenosti se příčí. W třetí sadě by jen to, co se opowídá za neskončené, bylo Bohem a druhé nic.

§. 184.

Jednosobnost aneb zápor bytí pospolného a bytí poslaupného, totiž *nauprostořečnost* a *nečasnčnost*, přisluší božstwu. Bůh jest wywýšen nad prostornost i časnost, nejsa podroben ani prostoře ani času, t. on jest *ušudy přítomen* a *wěčen*.

Bylliby Bůh podroben času a prostoře, bylby jako jiné předměty smyslům našim dojímatelen, a částky jeho bylyby buď neskončené anebo konečné. W prwní sadě by Bůh byl rowen každé swé části, a každá část by byla druhé části rowna a byloby tolik Bohů, kolik částí. W druhé sadě bylby neskončeným úhrnkem konečného. Počet částek bylby buď neskončený nebo konečný. Prwější by bylo nemožno, jelikož každý počet sám sebau jest konečný, w druhé případnosti nebylby Bůh neskončený.

§. 185.

Poważujíce Boha co ducha uznáwáme na něm z duchownosti plynaucí rozum a wolnost, a netoliko co schopnost, alebrž co w nejwyšší dokonalosti swrchowanau rozumnost a dokonalau wolnost.

Bohu přislušná swrchowaná rozumnost nedá se od jeho jestoty odlaučiti, sicehy slanla přídawkem, což se příčí jeho jednosobnosti. Pročež znáním swým proniká swau nejprw podstatu, swau božskau bytost a své bož-

ské působení. Jeho neskončená podstata nemůže nižádnau jinau, leda opět neskončenau znalostí pojata býti.

Bůh ale nepoznáwá toliko swau wlastní bytost, nébrž i wšelikau bytost kromě sebe, t. wšecko konečné. Jelikož pak konečnost se w dobách prostory a času jewí, Bůh ale wznešen jest nad čas a prostoru, tedy poznáwá Bůh wšecky wěci w prostoře a čase. Kdyby Bůh nepoznáwal wšech wěcí přítomných, wšech wěcí minulých, wšech wěcí budaucích, nemohlby zachowatelem a zpráwcem swěta býti.

Bůh poznáwá wěci, jaké jsau a jaké byly, minulé co minulé, budaucí co budaucí, wolné co wolné. Tudy se neskonalým wedením božím wolnost člowěcká neruší, aniž wolnost člowěckau Bůh we swém wědění obmezuje, neboť wědění wolných skutků člowěckých nečiní jich činěnými, nébrž že se wšemi podměty a následky činěny budau, to jest spolu důwodem boží *předwědaucnosti* o nich.

Wšecko Bohem předwěděné stane se jistě, než wše podlé swé zwláštní powahy, nutně nutné, wolně wolné.

Wědění boží jest neohraničeno, t. Bohu přisluší *wšewědaucnost*. Wědění boží není wšak wědění odtahem a přemítáním pořízeno a upostředěno, anobrž wědění jeho jest nepostředno, an wědění upostředěné by nebylo naprosto a neskončeně dokonalé. Wědění boží jest toliko jediným úkonem w poznání, ano netrpí ujmy, aniž může býti zmnoženo, jelikožby dokonalost bytnosti božské některým okamžením buď umalena nebo zwětšena bywala, což jednak bytnosti boží se příčí, jednak s boží neproměnností bojuje. Z toho též důwodu nelze, aby poznání boží s omylem se potkalo: ono jest neomylno.

Jako nutno jest w Bohu mysliti *duchownost*, také tak nutno jest w jeho činnosti mysliti *samowolnost*, a že to podstatně w pojmu wolnosti leží, tedy i tato nejdokonalejší bytosti přislušeti bude, ale opět nikoli jako schopnost obmezená a podobná schopnosti člowěcké, nébrž jako neskončeně působící síla. Tak jako w potahu na poznání Bůh jest nejwyšší rozumnost, také tak w potahu na wůli jest on swrchowaná mocnost, kterauž Bůh

wše kromě sebe, jak a co jemu úhodno, samowládně wykonawá, nejsa nižádnau jinau mocí od své wolnočinnosti uchylowán, a sice ne wnitřním nucením, jelikož by přestal býti neodwislau a nepodmíněnau jestotau, ani wněšným, jelikožby buď neskončenost byla řízená konečností, což nesmyslné jest; nebo kdyby wnitřnost wněšností se stanowila, náleželyby wněšné příčiny k podstatě wnitřní a swět by stal se bozstwem (pantheismus).

§. 186.

Wůle boží pronáší se we wněšných skutcích *wšemohútně*.

Ačkoli Bohu přislauchá neskončená *znalost*, jednak nemůže wšecko woliti, co jím poznáno, u p. neprawost.

Z příčiny, že w Bohu se swrchowaná rozumnost a mohútnost jednotí, a my onu jestotu, která jest nadána rozumem a wolností, osobau nazýwáme (na rozdíl od wěcí), tedy jest Bůh také osoba, a sice tím podotknutím, že božská osobnost se liší od jednotliwosti, která se přičítá jestotě jednotliwé na čas a prostoru se wztahující.

Bůh nemůže woliti to, což nemožno jest, neboť nemožnost jest toliko podlé potažného pojmu swého co nicota, tedyby se řeklo o Bohu, že má moc učiniti nicotu.

§. 187.

β) Co duch neskončený.

Nadsmyslnost se nenalézá toliko w nadsmyslné podstatě, ale i w nadsmyslném účele. Tedy možno Boha považowati za nadsmyslný účel s wypuštěním wšelike ohrazenosti, a tudy jakož neskončeně nadsmyslný účel nebo jakožto widinu dobra, krásy a prawdy. A z tolikerého hlediště dá se o Bohu rozjímati.

1. Nejprwé z hlediště *swrchowané dobroty* nalézající se w Bohu. Onen záměr, ku kterému zákon rozumu člowěka nachyluje a jemu ukládá, jest w Bohu swrchowaný záměr wšeho konání, a protož dlužno Boha co swrchowané

dobro powažowati. Bůh poznáwá swrchowané dobro w celé rozsáhlosti, a pro swau swrchowanau wůli wolí on toto beze wšeho ohraničení. Nazýwáme pak jestotu, která dobro wezdy uznáwá a wolí, *swatau*, a že toto poznání a wolení wšecky meze přesahuje, *nejwýše swatau* čili *nejswětější*.

2. Z hledíště *swrchowané krásy*, která se w Bohu nalézá. Krásau nazýwáme to, co úhrnek dokonalosti w sobě obsahuje. Swrchowanau krásu boží možno toliko podlé obdoby, z dušewné krásy člowěcké wzaté, chapati. Krása duše člowěcké jewí se w tom, kdy žiwot člowěka jest podlé předmětných zákonů člowěcké bytnosti spořádán, kdy totiž si člowěk uložil k widině mrawné dobroty se chýlití, swé tělesné chtíče podrobiw pod příkazy rozumu. K tomu jest potřebí, aby člowěk poznal účel swého rozumu a dosti mocen byl uskutečniti tento účel swůj. Jestliže zření k mrawnému stawu swému obrátí, jewí se mu žiwot tak spořádaný, že s oním zákonem sauhlasí a za příčinau takowé sauhlasnosti neúhonným se nachází; w čemž nejsličnější krása duše záleží. Oswědomiw si člowěk tuto spořádanost swau nabýwá utěšené mysli, kterau *přirozeným blahoslawenstwím* zůweme. Že ale Bůh jest podlé podstaty nejdokonalejší a we wšech stránkách jestota neúhonná, tedy přisluší Bohu pojem swrchowané krásy, o které se nedá mysliti, žeby co zkusitelného do sebe měla. Této swrchowané dokonalosti bude Bůh sobě wědom; protož bude míti také swé *blahoslawenstwí*, a sice blahoslawenstwí *nejwyšší*, jelikož dokonalosti jeho ani umaleny ani rozšířeny býti nemohau, a on w každém okamžení swého neskončeného wěku celau míru swého neskončeného blahoslawenstwí najednau požiwá.

3. Z hlediště *swrchowané prawdy*, ježto w Bohu se nalézá. Podlé swé nejwyšší rozumnosti jest uwědomen Bůh o wšech wěcech co nejzřetelněji a nejurčitěji, a jeho poznání jest wšeho omylu prázdno; on wí wšecku prawdu a podlé nejdokonalejší wůle swé nemůže než prawdě chtíti, a jest *nanejwýš prawdiwý*.

b) Bůh w poměru k swětu.

§. 188.

Co jest *swět*? Swět jest úhrnek wšech konečných jestot. Swět jakožto celek konečného obsahuje dwoje jestoty, totiž *rozumné* a *přírodné*. Rozwrhuje se tedy wšeho míra spojitost we dwé: buď se wztahuje na byty rozumné, a tudy *spojitost mrawná*; nebo na byty přírodné, a tudy *spojitost přírodná* (nexus finalis). Jestoty rozumné uwědomují se swým rozumem o swém účelu, a mohau dle wolnočinnosti swé jej uskutečniti. Swědomím rozumných jestot ohlašuje se widina *mrawné dobroty*, jež má skutečnost do sebe a spolu úlohu blížiti se k ní, ačby nebylo lze dostihnauti jí, s ukázáním na přírodu jakožto postředek toho bližení. Příroda jest tedy účelu konečné rozumné jestoty podrobená. Účel swěta buď pohledáwán toliko w posledním účelu rozumných jestot, totiž w tom, w čem ustanowená jest konečná jestota rozumem nadaná, která jest a bytuje dle sebe, a není postředkem, ale *účelem wlastním*. W řadě wěcí přírodných slaužíwá, jakože zkušenost učí, druh druhu postředkem pospolného zachowání; není z nich tedy nižádná účelem wlastním, anobrž důwodem druhých jestot, které wedlé sebe stojí w poměru příčiny se skutkem nebo w poměru příčinnosti. Proto bude wesmír w potahu na wšemírowé jestoty, a sice w potahu na jestoty rozumné *we spojitosti účelné* neb *mrawné*, a w potahu na jestoty přírodné *we spojitosti příčinné* (nexus causalis). Že ale přírodné jestoty za postředek na dosažení posledního účelu ohraničeným rozumným jestotám slaužĺ, postředek ale wezdy účelu se podrobuje, tedy zpráwa wšeho míra přírodná podrobena jest zpráwě wšemírowé a mrawné a stojí w podřízené, ač nutné, spojitosti.

§. 189.

Twořiti jest tolik co způsobiti jestotu pauhau woli netoliko podlé doby ale i také podlé hmoty, tedy způsobení něčeho z ničeho pauhau wolí, a w tom smyslu

dlužno Boha co *světa tvorce* považowati. Kdyby Bůh svět (zpaustu konečného) nebyl stwořil, tehdyby původ světa se nalézal buďto we světě samém anebo kromě světa a Boha, tedy w něčem třetím; w něčem třetím se ale nalézati nemůže, jelikož mezi světem, totiž zpaustau konečného, a Bohem, jestotau neskončenau nadsmyslnau, nic třetího mysliti se nedá. Leželliby původ světa we světě samém, dlužnoby bylo přijmauti neskončený sestup w řadě příčinné, čehož nemůže připuštěno býti, jelikož svět konečen jest. Jestli tedy Bůh původ světa, tehdy stwořil w čase podlé doby a hmoty tento svět. Kdyby Bůh světa w čase byl nestwořil, bylby svět wěčný a neskončený, a kdyby od Boha toliko podlé doby byl stwořen, tehdyby hmota, nepobywši nikdy stwořením, musila býti od wěčnosti a také neskončená, a tehdá by byli dwa původowé, hmota totiž a Bůh. Konečnost s nekonečností buď jest zarowen anebo jedna druhé podřízena; rowny ale sobě býti nemohau, a majili druh druhu býti podřízeny, tehdyby bylo buďto neskončené konečnému, což se příčí, anebo konečné neskončenému, totiž hmota božstwu podrobena, což ukazuje na jediný původ.

Byllli Bůh twoře dobu hmoty hmotě podroben a powinowán, tehdyby byl i ohraničen; ale každá hraničnost čelí proti bytu božstwí a Bůh by byl toliko *světostrůjce* a nikoli *světotwůrce*. Bůh tedy stwořil svět i podlé doby i podlé hmoty z ničeho.

Stwoření swěta jest úkon neskončené božské *wolnosti* nebo jeho *neskončené wůle*. Nebylliby při wolnosti Bůh, bylby způsobil svět z nutnosti, kterážby byla buď wnešná, cožby býti nemohlo, jelikož nižádná nebytost by ho ke stwoření přiměti nemohla, a kdyby i také hmoty poskytnuté stáwalo, nemohlaby wliwu na nepodmíněného Boha míti; nebo že byla nutnost wnitřní, tehdyby Bůh byl toliko zwláštní mocí přírodnau, což podobně za jedno býti nemůže, a za druhé nedá se wnitřní nutnost w pohodě s pojmem božstwí neohraničeného udržeti, aniž pak s pojmem

wolnosti člowěcké, jelikožby wšeliké skutky a konání člowěka newylnutelně w okresu božských skutků se obsahowaly, jakowéž domnění přímo ke wšeboženstwí uwádí.

§. 190.

Proti stwoření světa z ničeho bývá namítáno:

1. Rozum nepochopuje, kterak něco z ničeho powstati mohlo. Z nicoty opět nicota (ex nihilo fit nihil): proteż jest stwoření světa z ničeho nemožno.

Tomu buď za odpowěd. Stwoření z ničeho jest sice nepochopno w ohledu na naše poznáwání, ale nikoliw w ohledu na Boha. Wezdy přemnohých wěcí nepochopujeme, jen když nezápasí s rozporem. Pojem pak o stwoření z ničeho nezápasí s nižádným rozporem, ani w ohledu na Boha ani w ohledu na swět; nebo pojem o něčem, což dříwe nebywši nyní bytuje, jest možen a nižadný mu newadí rozpor. Co se týče školastické sady: Ex nihilo fit nihil, dopauštíť ona několiko wýkladů a sice, z ničeho tolik co bez příčiny ničeho se neděje, pak z ničeho jakoby se řeklo bez látky konečnými silami se ničeho neděje; dále, sčítáním nicot a rozmnožowáním nicoty nicotau wywede se nicota. Ačkoli se w těchto případcích prawdiwost oné školastické sadě neodpírá, jednak z ní neplyne, že stwoření světa z ničeho by bylo nemožno. Kdyby se stwoření z ničeho nepřipustilo, museloby se připustiti, že bytující wěci beze wší příčiny powstaly a sebe samy učinily.

2. Jestli stwoření světa welebnosti božské hodno jest, tehdy stwořil Bůh swět od wěčnosti, poněwadž Bůh twoří to, co za nejlepší uznáwá. Neníli ale ono božské welebnosti hodno, tehdy nemohl Bůh ani w čase světa stwořiti.

Na to odpowěd. Bůh nemohl ničeho utwořiti, coby nań jakožto nejwelebnějšího neslušelo, tím samým jest od něho stwořený swět na něho příslušné a důstojné dílo. Také jest křiwo mysliti, že Bůh z nutnosti wezdy, co nejlepšího jest, we skutek uwádí.

3. Swět byl od wěčnosti možen, tedy ho mohl též od wěčnosti stwořiti.

Ta propowěd se již poráží tím, že mluwíli se o stwoření, mluwí se i o počátku, a to co má počátek, nemůže býti od wěčnosti. Potom nedá se od wšemohúcnosti na swět, ale na opak dá se uzawírati od swěta na wšemohúcnost boží.

4. Bůh jest neproměnný we swém nejwyšším zwolení. Byloli uloženo w úmyslu božím stwořiti swět, tehdy od wěčnosti musel se twořiti; neboť stwoření w čase byloby státi se musilo toliko proměnau umínění božího, a pak by se o Bohu twrditi nemohlo, že jest we swém uwolení a skutcích neproměnný.

Jest prawda, že Bůh we swém uwolení a we swém wykonání musí býti neproměnný; než tato prawda se užíwá na wywedení z falešné záwěrky. Neboť w neproměnnosti boží neleží, aby ku předmětu wěčnému mohla býti obracowána. Ostatně obsahuje w sobě pojem wěčného swěta, jak jsme prwé zhledali, rozpor; ale wůle boží nemůže k ničemu směřowati, coby se spojilo s rozporem.

§. 191.

O *swětotworstwí* (cosmogonia) rozličná se zamyslila domnění; dajíť pak se w tato rozmísiti:

1. Podlé starých býwal wytknut do neskončenosti sahající sestup w řadě příčin a jim podřízených působů, w němž se swěta látka netoliko co wěčná ale i od božstwí neodwislá powažowala.

Takowé neskončené pořadí nemůže připuštěno býti, protožeby swětu wěčná neskončená jsaucnost a spolu i neproměnnost příslušela. Ze zkušenosti ale wíme, že we swětě wšecko proměnám podrobeno jest, protož nemůže swět býti ani neproměnný ani neskončeně wěčný.

2. Podlé Demokrita, Epikura a jiných powstal swět sražením nestwořených a nedělitelných částic (Atom), které w neskončené prostoře semo tamo prchaly.

Samo sebau se to domnění zwrací, neboť kterakby tauto náhodnau srážkau a slepením různých takowých částic, jimž jen hmotenstwí přisluší, tolik prawidelnosti a

sličnosti powstati mohlo, jehož ani nejmaudřejší wystihnauti nemůže? Pak i kterakby srážka hmotných částeček duchownim jewům mohla původem býti, jako jest rozum, saudnost, představy a pocity?

3. Podlé jiných, tuším, powstal swět hmotnau přitažliwostí. Na to dá se odpowěditi. Nebo hmotu přitažliwau Bůh stwořil, a tehdá jest Bůh příčinau swětu, nikoli hmota; nebo ji Bůh nestwořil, a tehdáby byla hmota wěčná, což již nahoře swůj odwod nalezlo.

4. Někteří přičítají hmotě wěčnost a nestwořenost, a Bohu toliko *wydobení* (formatio) hmoty.

Ale i toto domnění bylo již nahoře wywráceno.

5. Elejská stoická škola prohlásila swět za ožiwenau nutnau jestotu Bohem pojmenowanau, z čehož w nowějších časech setkal Spinoza své wšebožství a Šeling za ním swau saustawu obohacenau nowými a nowými nedůslednostmi.

Nedůslednost toho domnění, podlé kteréhož neskončená mysl a neskončená rozsáhlost jedna jest, a wšeliké projewy toliko přítwary božstwa jsau, již z toho wykwítá, že se pojem Boha ruší, anby tělem i duchem býti musil, a žeby dobré i zlé božstwu přičítati se musilo, což bojuje proti jeho swatosti a maudrosti, a že konečně toto domnění wede k *wíře o předustanowení a osudowěrství* (determinismus a fatalismus), ruše wolnost člowěckau a platnost mrawných zákonů.

6. Jiný zřetel k světotworstwí bere útočiště k domněnce o *wýplywu* (emanatio), podlé kteréhož se swět powažuje za wýplywek božské podstaty. Domněnka tato představuje wznik swěta takto. Podstata swěta přebýwala od wěčnosti w božstwí, ona z něho wynikla, jako wyniká swětlo ze swítících těles, a božskau wůlí připojená wšemu míru. Sstaupenci této domněnky dělí se na dwě strany:

a) Někteří se domníwají, že podstata swěta přebýwala w božstwí;

b) Druzí pak twrdí, že jestoty toliko co obrazowé widy w božské podstatě přebýwaly a teprwa, kdy wynikly z božstwa, we skutečné a úplné podstaty se obrátily. Tato domněnka o wýplywu nalezla w nowoplatonské škole w Plotinu a Porfyru své sstaupence.

Podlé této domněnky byloby připaustěti: a) že buď látka světa bytostí božskau jest aneb aspoň částkau její, neboby se musila buď celá podstata boží, nebo jen částka z ní, nebo wůbec některá wnitřní wěcnost w částku světa proměniti. Jsau pak wnitřní wěcnosti božské neskončeny i neproměnny, nemůže tedy neproměnnost w proměnné se přesunauti. b) Této domněnce se protiwí též jednosobnost boží; neboť wnitřní wěcnost boží, wynikši z božstwí, musilaby se od ostatních částek odlaučiti, aby kromě Boha bytowala. Tudyby bylo Bohu takowé wěcnosti míti, které by kromě sebe bytowati mohly, a dle toho bylby Bůh w prawém smyslu násoben.

§. 192.

Uwážiwše Boha w poměru se světem přičítáme jemu *wšemohúcnost*. Neboť přijímati nám jest, že Bůh wzdělal swět netoliko co do doby, alebrž i co do hmoty pauhau wolí swau z ničeho. Bude tedy nutno mysliti, že swět Bohu podroben a jeho jestota w činnosti a působnosti boží že založena jest. We své nepodmíněnosti widí se nám Bůh také we své jestotu světa podmiňující působnosti dokonale wolen a tudy se světem a jeho silami w takowém poměru, kterým se podstata božská co nepodmíněná příčinnost a *wšemohútenstwí* zjewuje.

Budeli poměr působnosti takowý, že i ostatní pospolné moci oddolati nemohau, nazwe se *wšemohaucnost*. Tento přísudek náleží božstwí, jakožto určitější wyjádření jeho poměru se světem. Bůh jest *wšemohaucí*, sluje tolik, jako působnost božská jest se wše to, co její wěčná přirozenost w sobě zawírá neb co chce.

§. 193.

Ačkoli se wůle boží nedá pautati časem, siceby byla ohraničená, aniž, jak jsme shledali, světu nepřisluší wěčnost, jednak wznikají předměty, ku kterým se wůle boží wztahuje, w čase takowém a pořádku, w jakém je Bůh od wěčnosti k bytu ustaňowil, neboť božská wůle

neobsahuje wesmír toliko w přítomnosti, totiž w pořádku tom, w kterém wěci bytují pospolně, anobrž i w tom, w kterém nastupují po sobě (succedo). Tak jako božská maudrost netoliko wesmír, anobrž i wšecky jednotliwé wěci obsahuje a od wěčnosti uwoluje (jim chce). Neboť jako božská wůle co neodwislá od času powažowati se musí, také tak nemůže u wědomění božském býti jaké poslaupnosti nebo proměny, a wšeliké proměny stwořených wěcí dějící se wedlé sebe, anebo w čase nastupující po sobě jsau podlé neproměnné wůle boží od wěku stanowcny, ale w pohodě s přirozeností wěcí wesměs tak, jako s přirozeností rozumných tworů zwláště.

Tímto držením wyhowí se otázce školastiků:

1. Zdali Bůh stwořiw swět weň a w něm wíce nepůsobí, jelikož wšeliké stwoření samorodně jednotliwé wěci rozplozuje, čili působnost božská wezdy ještě w jednotnících swé míwá konání? Školastikowé rozeznáwají totiž *rozplody* (generatio) *prwotné* (primaria) a *potomné* (secundaria).

2. Někteří rozeznáwají wšeobecnau wůli boží ode zwláštní, tu, ježto k jednotliwým wěcem se wztahuje, a onu, ježto se wztahuje ke wšemu míru. Opět jiní rozeznáwaji *předcházející* (antecedens) nebo *podmíněnau*, a *následující* (consequens) anebo *swrchowanau* wůli boží. Opět jiní rozeznáwají wůli boží *tworiwau, welící* a *překážející*. Ale wšeliké takowé rozdíly nemohau míti místa w ohledu na poznání člowěcké, a nic w ohledu na působiwost božskau.

3. Také i toto pronešení stoické se tu wywrací, že, jestli Bůh dle wěčné a neproměnné wůle wšecko chce, wšecko we swětě na té wůli záleží, a wšecko newyhnutelnému osudu podrobeno býti se zdá. Tudy žeby i skutkowé rozumných tworů newyhnutelné následky stanowné wůle božské byli.

§. 194.

Proti wšemohaucnosti božské toto se namítáwá:

1. Působiwost božská může jen tehdáž neskončenau anebo wšemohaucí slauti, když se stalo wykonání skut-

ku neskončeného. Stwořitel Bůh učinil swět, který jakožto celota konečného se jewí; jestli tedy působiwost konečná, nebude Bůh wšemohaucí.

Připaustí se owšem, že Bůh we hmotě sice ničeho neskončeného působiti nemůže, jelikož swět na sobě ráz konečnosti nosí, ale w působení samém musíme působiwost božskau za neskončenau prohlásiti, jelikož způsobení i nejmenšího předmětu z ničehož nemůže než úkon neskončené moci a wůle býti.

2. Bohu nelze činiti mnohých činů ač dosti snadných, jakých člowěk činíwá; u p. Bohu nelze hřešiti, Bohu nelze umříti. Na to budiž odpowěd, že Bůh nemůže ničeho takého wněšně, coby dokonalosti jeho podstaty se příčilo, ač od člowěka konáno bywá za přirozeností ohraničenau: odtud nelze Bohu jedno nebo druhé, nikdy wšak od nedostatku moci. Ostatně jest hřích nedokonalost mrawná, smrt pak u přirozené swěta zpráwě ležící nutnost; Bůh ale jsa původ mrawné bytosti i přírodné swětozprávy, nemůže týmže zákonům poddán býti.

3. Totéž by se nechalo k oné otázce říci: Zdali Bůh tomu, co jest přirozeně nemožno, možnosti uděliti může? Mezi wěcmi, kteréž twárnost nemožných mají, mohau mnohé býti možny, ačkoli se možnost jich wystihnauti nedá, a které shlukem wšech sil a mocí konečných jestot způsobeny býti nemohauce působením božským uskutečněny by býti mohly; a w tom smyslu platí propowědění: Bůh swau mocí může wšecko, cokoli w sobě možno jest.

§. 195.

W poměře se swětem jest Bůh též *zachowatel* a jako zachowatel sluje *nejwýš dobrotiwým*. Stwoření záleží we způsobení něcoty z nicoty, naproti tomu záleží zachowání w ochraně stwořeného před úpadem w nicotu a nikoli tedy w obnowě tworstwa anebo w *dotwořowání*.

Mělli účel swěta, totiž přibližowání se rozumných konečných tworů k widině krásy, dobra a prawdy, býti dosahowán, tehdy potřeba jest, aby swět w čase pobyl, což bez zachowání státi se nemůže. Nebo twořenému swětu

a jeho mocem nepřitwořila se nepodrobenost, jelikož se takowého cosi pojmu swěta, jenž jest rázem konečnosti naznačen, protiwi, ačkoli tedy wěci nadané mocnostmi spolně w sebe působí, jest jednak třeba síly wěcem a mocnostem jich nepodrobené, totiž mohutné podmínky, jeżtoby důwodem posledním slaużila wšemu působení. Tudy se odpora dèje domnění tomu, żeby Bůh toliko tworcem swěta slauti mohl, ale nikoli zachowatelem jeho, ponèwadż prý stwořeným wècem ku wzájemnému zachowání potřebných mocí přitwořeno bylo, čímżby se docílilo możnosti, aby bytowaly o sobě a sebau. Jakożto zachowatel swěta jest Bůh nejwýš dobrotiw. Tuto dokonalost zwláště w poměru Boha s člowěkem, jakożto částí celku konečnosti, wážiti dlużno, jelikož ożiwená i neożiwená přiroda k tomu ustanowena jest, aby konečnému rozumnému tworu postředkem slaużila, by blíże podospěl k widině dobra, krásy a prawdy, w čemż *určení* jeho záleží a člowèk swau samočinností nepostačuje práwa si k tomu nadání wydobyti, jelikož dříwe, než se počíná snażiti, již míry a cesty w přírodě k tomu přihotoweny býti musejí. Bůh hotowě člowěku tyto postředky bez ohledu na jeho nezaslaużilost, sluje Bůh *nejwýš dobrotiwý*, a sice pro swau w té stránce wšecko obmezení přesahující dokonalost, dáwaje tyto postředky i zlému, jich na zlé użiwajícímu.

§. 196.

Boha jsme seznali půwodem býti swěta dle wzniku i dle jeho zachowání, ale nebèží tu toliko o to, aby se konečné wěci utwořily a we swé bytnosti zachowaly, nébrž také o to, aby jednotliwé wěci k společnému cíli sauhlasně směřowaly, w čemž i zpráwa swěta záleží. Tato zpráwa nemůże od wěcí samých a jim propůjčených mocí wycházeti, nemohaucích ani swau jsaucností neodwisle wládnauti; bude tedy třeba půwod jiný tohoto sauhlasného upřímění wšech wěcí k jednomu společnému cíli kromě swěta, a sice w bytosti neskončené hledati, totiž w Bohu samém, jenž w potahu tomto podlé obdoby k wladařům zemským sluje *swěta ředitelem*.

Poslední účel světa ale záleží w tom, aby se konečně rozumní tworowé přibližowali k widině dobra, krásy a prawdy, k čemuž přírodný swět pomocnau úsluhu činí; takowý wšak účel jest účel mrawný, a tudy jest i Bůh zwláště co mrawný světa ředitel

a) *Nejwýš maudrý.* Neboť máli Bůh swět k nepodmíněnému účelu wšestranně skloniti, tehdy dlužno, aby jej netoliko zřetelně a úplně seznal, ale spolu uwědomen byl o wšech účelech podřízených, takéž i o wšech řadách ostředních příčin a měr, jimiž swět k cíli poslednímu by doprawiti lze bylo. Wšak Bůh jakožto swrchowaný rozum wí o měrách, kterými dojíti jest účelu co nejrychleji, i spojuje w sobě také swatost a neobmezenost wůle a podlé ní wolí takowé míry, ježto se shodují s tauto swatostí a wšemocně jich užiwá. Sauhlas mezi úplným poznáním a wolí sluj *maudrost*, a že w Bohu jest neohraničena, sluje *maudrost nejwyšší*, maudrost božská, swrchowaná.

b) Jakožto mrawný světa ředitel jest Bůh *nejwýš sprawedlíw.* Hlawní náležitost sprawedlnosti zakládá se w tom, aby každému se dostalo toho, čeho hodna se učinil. Jest pak powšechný wýrok rozumu, že s hodností jest spojitelná zásluha a s nehodností wina, protož záleží *sprawedliwost* w udělitelné odměně zaslauženému a wykázatelné pokutě prowinilému. Odměna jest blaho udělowané osobám pro jich hodnost, pokuta wšak jest případek zla sledujícího za jich nehodností. Rozum káže s hodností spojowati zwůli a s nehodností spojowati newoli. Toto podřízení následků pod zásluhu od nekonečné rozumné bytosti wycházeti nemůže, jelikož člowěk přírodau wládnauti nemůže, nébrž toliko Bohem působeno býti musí. W odměňowání konečného twora rozumného za skutky podlé hodnosti sluje Bůh sprawedliwý a sice *nejwýš sprawedliwý*, jelikož se odměna newztahuje na činy toliko, alebrž i na smýšlení a sice zcela a zúplna podlé hodnosti neb nehodnosti. Neboť Bůh za swatostí swau nemůže než dobré woliti, za swau wšewědaucností prozírá k nejtajnějším skutkům i podnětům, a za swau wšemohaucností může odměnu i trest právě podlé hodnosti a nehodnosti odměřiti.

c) Sprawedliwost božská bývá wezdy *showíwawostí* a *milosrdenstwím*. Showíwawost záleží w tom, že ona pokutu za prowiněním w odálenosti drží a teprwa w příhodném čase dopaušťí, tak že pokuta se stáwá postředkem k uwarowání přestupkú mrawného zákona. Neboť pokuta nebýwalaby dobrau měrau k cíli, kdyby čas a okolnost k tomu neslaužily. Že ale Bůh nemaudře nikdy jednati nemůže, tedy jest jeho showíwawost nejdokonalejší. *Milosrdenstwí* záleží w tom, že Bůh člowěku prowinilému swé nesmírné dobrotiwosti zakaušeti dáwá, ba i trest mu promíjí, když on se obrátiw, cestu ctnosti nastaupil.

§. 197.

Prozřetelnost božská se jewí w maudré zprawě, kterau Bůh co twůrce, ředitel a zachowatel nad swětem prowozuje. Božské prozřetelnosti zdají se na odpor státi, 1) shledáwané we swětě nehody; 2) zloba lidska; 3) twárná wěcí náhodnost a krutý osud.

1. Přírodný swět nespřahuje se wezdy s naším úsilím, nébrž jemu druhdy ku překážce weliké bývá; odtud se udáwající nesnáze s přírodným swětem sluje *přírodná nehoda*; u p. neduh, chudoba. Přijímajícím wšak prozřetelnost božskau wesmír ku poslednímu cíli řídící, přijímati také dlužno, že i wyskytlé nehody přírodné jakýmsi postředkem slaužiti budau k témuž cíli. Bywámeť i s to, že aspoň na díle účelnost jich poznáwáme. Přitom owšem doswědčiti třeba, že wšelicos, co náhodau se zůwe, jest nutné a podstatné spořádání we swětě a panující w něm příčinnosti u p. smrt, nebo nepostředný následek a wýplyw powšechné i obzwláštní ohraničenosti we swětě, u p. ranitelnost těla.

Powažujíce přirozené nehody w ohledu na jednotliwé lidi, shledáwáme, že welmi k našemu mrawnému zdokonalení prospiwají, dáwajíce

a) člowěku poznati, jak slabá jeho síla jest, aby pýchu swau pokořil, saustrastným citům srdce své rozewřel, útrpný, zdílný a w cizí otrapě pomocen byl.

b) W přemáhání dotírajících nehod cwičíwá člowěk mocnost swau, cwičením ji množí a tuží, že roste a wzmá-

há se w statečnost k warownému konání a wítězení nad wnějšnými nesnázemi.

c) Nemrawník nalézá w překážkách, na jeho scestné jednání se obořujících, pokutu a wýstrahu, tak že se nekázanost sama lomí a nemrawník přirozenými nehodami k mrawnosti bývá wyzýwán a puzen. Mnohdykrát náhle připadlým úrazem byl nemrawný člowěk obromen a i polepšen.

d) Přirozené nehody odkazují člowěka k wyšší mocnosti, která wšim wládne a řadu projewůw we přírodném swětě zprawuje, aby nemoha sobě zmatečnau přítomnost wyjasniti pro nemožný přehled wšeho spojení u wěcech konečného swěta, jich účelnost z maudrosti řízení božího chápal a uznaw zprawu božskau nad sebau oddal se čáce, že přijde čas, kdy se nesrownalost mrawného člowěka s jeho příhodami na budaucnost wyrowná. Připomenauti též třeba, že se mají rozeznáwati nehody skutečné od nehod twárných a jalowých, u p. od newole hrdého člowěka.

2. Proti prozřetelnosti božské zdá se wálčiti zloba lidská, jelikož nemůže připuštěno býti, žeby ji Bůh we své swatosti wolil. Ačkoli tomu nelze odpírati, jednak nelze w člowěcké wolnočinnosti ležící možnost a skutečnost dobra rozlaučiti od možnosti a skutečnosti zloby, nebo kdyby w lidských činech měla zloba býti nemožna, tehdyby člowěcké činění nemohlo býti než dobro. Zamezením zlého ustanowilaby se nutnost dobrých činů w člowěku, a weta by bylo po wolnosti. Wymizením wolnosti zmízeloby i uskutečnění posledního záměru. Ačkoliw tedy zloba Bohu jakožto nejswětějšímu přičítána býti nemůže, jednak, shledámeli ji při kom skutečně, wezdy ji toliko jakožto Bohem dopuštěnau poważujeme.

3. Slowo *náhoda* užíwá se we dwojím smyslu, pauhém a potažném. W prwním jest náhoda takowý příběh, který se z postačitelného důwodu dá prowoditi. W tom smyslu buď pojem náhody zawržen, poněwadž tudy powšechna bezzákonnost nesjednatelná s účelem posledním by se zasadila. Náhodau potažnau (úsobnau) wyrozumíwá se příběh, který setkáním se několika přírodných, k tomu nesměřujících příčin se děje, o nichž wědomo není, podlé jakého

zákona a podlé které moci ony působí, aby jimi proneseny projew se sčinil a zplodil, u p. pokrywač spadlby se střechy na wůz sena, právě tudy se tarabící, a při žiwotě by se zachował. W takowých případnostech mluwíwáme o náhodě.

4. *Osudnost* a *osudowěrstwí* (fatalismus) jest saustawa, podlé které wšecko we swětě, žiwé i nežiwé, pauhopřírodné i rozumné, slepé nutnosti se podrobuje. Nutnost tato sluje *osud* (fatum), a ten, který se k této saustawě hlásí, sluje *osudowěrce* (fatalista). Podlé rozličné této nutnosti wytklo se několiko rozličných dob we fatalismu, z nichž následující zasluhují uwáženy býti.

a) *Bohopůrčí* osud, jemuž původem Demokrit byl, učí, že wesmír není zprawowán neskončenau nadsmyslnau bytostí, totiž Bohem, anobrž slepým působením přírodných sil.

b) *Stoický* osud twrdí, že wšecky řady příčin a skutků we swětě nutnau nezlomnau wolí boží jsau ustanoweny, a že wšecko bez ohledu na wolnost člowěckau newyhnutelným wýkazem před se jde.

c) *Spinozowý* osud jest ten, dle kteréhož neskončené řady wěcí s neproměnitelnau nutností z přirozenosti božské wyplýwají. Spinoza totiž si usmyslil, že kromě jediné podstaty není jiné nižádné, a tato podstata že jest neskončená, nutná a nic jiného, než co weškerenstwem či swětem zůweme. Wšecky wěci, jež za díly swěta máme, nejsau prý nic než *případkowé* (accidens) nebo přítwary této jediné nutné podstaty, a že wšecka wnitřní swojstwa nutna jsau, tedy budau také wšecky díly swěta nutny.

d) *Mahometanský* osud hradí se newyhnutelnau nutností i w těch okamženích, když jindy příčinám a postředkům místo se postupuje. Sstaupenci této saustawy mají wšecky děje swěta za tak newyhnutelně nutné, že nižádným úsilím zjinačeny a wywarowány býti nemohau. Proč prý člowěk musí mříti, kdy hodina jeho udeřila, byť i příčiny k smrti před rukama nebylo, a druhý z neduhu ozdrawěti, byť i uléčiti se nesnažil. Moru se tito osudowěrci neštítí,

aniž kule z dèla wystřelené, pewně wèřice, že jim nebude úhonau, neníli smrt jim sauzena.

e) *Chaldejský* neboli *hwězdopravčí* osud přičítá hwězdám působící mocnost, která nad dějinami swèta a skutky lidskými panuje a činí, že buď šťastné neb nešťastné příhody swèt potkáwají.

Registrik.

Aberglaube 36.
Absolute 24, 200; notio absolute vacua 80; absolute identicus 73.
Absolutus 11, 211.
Abstractio 75; abstractio logica 61.
Abstractionsvermögen 161.
Abstractus 61; in abstracto 46.
Abstrahere ab aliquo aliquid 61; abstrahere animum ab aliqua re 82.
Acceleratio 240.
Accelerates 233.
Accidens 211, 215; conversio per accidens 98; contrapositio per accidens 99.
Accidentalitas 217.
Acroamaticus 140.
Actio 240; actio in distans 236.
Active 16.
Activitas 215.
Actualitas 203; principium actualitatis 220.
Actus 85.
Adaequatus 71; ens ideae adaequatum 275.
Aequalis 207.
Aequipollens 96.
Aequipollentia 121.
Aesthetica 42.
Aestheticus 125; modus aestheticus 138.
Aeternitas 211.
Aetiologia 212.
Affinis 73.
Affinitas 79.
Affirmans 80.
Affirmare 55.
Affirmatio 80.
Aggregat 212.
Aggregatio 209, 243.
Aggregatum 63.
Agnosia 3
Ahnung 67.
Altrix vis 244.
Ambiguus 71.
Analogia 148.
Analysis 24, 50.
Analytica 50
Analyticus 64.
Anima 18; sedes animae 257.
Animalia bruta 245.
Animus 18, 24, 52; animus phaenomenon i noumenon 248; animi et corporis commercium 255.
Annihilatio 206.
Anschauung 21, 52.
Antagonismus 215, 241; lex antagonismi materiae 240.
Antecedens 89, 303.
Anthropologia 48, 52.
Anthropomorphismus 289.
Antithetica cosmologica 267.
Antitheticus 38.
A parte post 64; a parte ante 63.
Aphoristisch 139.
Apodicticus 3, 91, 203.
A posteriori 17, 49, 148, 191, 276.
Appetitus 22.
Applicatus 47.
A priori 12, 17, 49, 148, 248, 276.
Arbitrium 24.
Aretologia 42.
Argumentum a contingentia mundi 280; argumentum ad hominem 136
Architectonicus 29.
Archologia philosophica 41.
Ars 24.
Assertoricus 15.
Assertorius 91, 203.
Assimilatio 243.
Assistentia 255.
Astrotheologia 276.
Atheismus 288.
Atheista 288.
Atom 212, 230, 300.
Attractiva vis 186, 234.
Attribut 64.
Attributum 289; attributa divina 275.
Auctoritas 181.
Ausführlich 70.
Ausserwesentlich 64.
Authenticus 181.
Autodidact 145.
Autotheismus 15.
Auxiliaris 213.
Aversatio 22.
Axioma 103.
Basis 11.
Bedeutung 153.
Bedürfniss 48
Begriff 49, 58.
Beifall 30.
Bejahend 62.
Bestimmbarkeit 57.
Bezèetnost 210.
Bezhmotenstwi 250.

Bezměrnost 210.
Bezprostředně 58.
Bezprostřední 76; bezprostřední rozsudek 105
Bezwědnost 3.
Blahoslawenstwí přirozené i nejwyšší 296.
Blahost 260.
Blauzniwost 176.
Blb 145.
Blud 36, 169.
Bludná wíra 36.
Bod 211.
Bohopůrce 288, 289.
Bohoslowí pauhorozumowé či prostowědné i přirozené 274; bohoslowí přirodné, rybné, hwězdné, hromné 276.
Bohoslowný 227.
Bohowěda 42.
Bohowěrce 288.
Bolest 23.
Boží přispění 255; skutky boží 275.
Božské wlastnosti 289.
Brontotheologia 276.
Buh 275; zapírání Boha 288.
Byt 5, 197.
Byti 5, 216; byti náhodné i prostonutné 266.
Bytoslowí 194.
Bytoslowný dukaz 276.
Bytost zosobená 278.
Bytowati 217.
Bytowěda 42.
Callologia 42.
Canon 48, 127.
Casus 221; casus purus 223.
Categorice 203.
Catecheticus 140
Causa 212; causa movens i efficiens 214; causa coëfficiens 213; causa cessans 217; systema causarum occasionalium 255.
Causalis nexus 212, 297.
Causalitas 56, 203, 212; principium causalitatis 220.
Celek 207.
Celkost 63.
Celkowý díl 207.
Celeritas 231.
Cesta tajemná 15; cesta nebeská 273.
Cíl konečný, hlawní, swrchowaný 214.
Cit 198.
Citliwost 20
Classificatio 78, 244.
Codivisio 135.
Cognatus 73.
Cognitio 23; objectum cognitionis 195; principium cognitionis humanae 217.
Cognoscendi principium 9; objectum ad cognoscendum datum 5.
Cohaesio 243.
Combinatio 83.
Commentarius 186.
Commercium 203; commercium animi et corporis 255.
Communis fides 33; sorites communis ordinarius 123.
Communitas 220.
Comparativus 149; propositio comparativa 95.
Compositio 212; compositio logica 62.
Compressiva vis (stlačowací moc) 235.
Conceptus 23, 53; conceptus dati 61; conceptus factitii 62.
Concretus 83.
Conditio 89, 217; conditio, sine qua non 12.
Conditionatus 213; conditionatum 89, 217.
Confinis 201.
Conflictus substantiarum 215.
Conjectura 184.
Conjungere 202.
Congruere 209.
Consectarium 103.
Consecutiva nota 64.
Consequens 303.
Consequentia immediata 105.
Consequenz 89.
Consilium 213.
Constituere 10.
Constitutivus 64, 209.
Constructio 31.
Contiguus 201.
Contingentia 217; rerum contingentia 280; argumentum a contingentia mundi 280.
Continuitas 240.
Continuum 208; continuo 221; lex continui 221; principium continui specicrum 79.
Contractus 116.
Contradictio 79; principium contradictionis 55.
Contradictorium 56.
Contraponirt 99.
Contrapositio simplex 99.
Contrarium 56, 79.
Conversio 98; conversio simplex i per accidens 98; ratiocinium conversionis 121.
Conversus 98.
Coordinatus 63, 77.
Copula 88, 216.
Cornutus 120.
Corollarium 103, 136.
Cosmicus 261.
Cosmogonia 242, 300.
Cosmologicus 227, 265; antithetica cosmologica 267; pluralismus i optimismus cosmologicus 273.
Cospecies 79.

Crassitudo 200.
Creatiani 255.
Creatio 216; creatio divina 255.
Crescere 210.
Criterium 130.
Criticismus 38.
Criticus 38, 139.
Crypticus 116.
Crystallisatio 243.
Cwičný náwod 29.
Čára 211.
Časobytný 211.
Časowý ostředek 201; časowá rozlehlost 201.
Částečný 33, 86.
Čidlo 52, 199.
Čin 5, 214.
Činně 16.
Činitel (factor) 236.
Činnost 215; životní činnost 243; doba činnosti 19.
Činný 53.
Čislně 248.
Číslo 205.
Čiti 52.
Článek 109; článek wyšší, nižší, prostřední 110.
Člen odlíčený 90.
Člowěcká duše 248.
Člowěkoslowí 48.
Člowěkoslowný 254.
Čtena 153.
Čtwerrolý rozsudek 120.
Dalekopis 145.
Dati conceptus 61.
Declaratio 67.
Decrescere 210.
Definitio 70, 128; definitio genetica 129; definitio verbalis, realis, nominalis 129.
Definitus 71, 86; definitum 128.
Děj 214, 217; děj přirodný i nadpřirodný 274.
Dějepisný 157.
Dějeprawný 33; důkaz dějeprawný 276.
Dějina 216.
Dějinowý náwod 139.
Dějowý 178.
Deista 288.
Dělení 235.
Dělidlo 134.
Dělitelný 134.
Délka 211.
Demonstrabilis 48, 103.
Demonstrativus 31; pronomina demonstrativa 86.
Denkbar 42, 54.
Derivativa vis 215.
Derivatus 11, 154, 290; philosophia derivata 41.
Destructio 216.
Determinare 202.
Determinatio 83; determinatio logica 75.
Determinatus 86.
Determinismus 301.
Dexteritas 179.
Dialectica 50.
Dianoeologia 42.
Dicaeologia 42.
Didacticus 29.
Dignoscere 202.
Díl 207; díl dílowý i celkowý 207; díl swěta we swětě 272.
Dílec 134.
Dilemma 120.
Dílowý díl 207.
Dimensio 211.
Ding an sich 264.
Directio 231.
Directus 137.
Discernere 202.
Discretus 208.
Discursivus 31.
Discussivus 137.
Discutere (místo discurrere) 202.
Disjunctio 90.
Disjunctive 203.
Disjunctivus 88.
Disjunctus 76; membra disjuncta 90.
Disparatus 77.
Disputatio 187.
Dissimilis 209.
Dissimularis 209.
Distans 201; actio in distans 236.
Distinctus 68; complete distinctus 70.
Distributivus 241.
Diversitas 73.
Diversus 73; entia numero diversa 224.
Divinus 275.
Divisio 67; membrum divisionis 134.
Divisum 134.
Diw 274.
Dlužnost 194.
Dně i wně 22.
Doba 21, 47, 192; doba činnosti 19; doby sebesledné 268.
Dobrá prawda 71; dobré wlastnosti 71.
Dobotwornost 243; moc dobotworná 242; pud dobotworný 243.
Dobré 24; naprosto dobré 24.
Dobrota 184; swrchowaná dobrota 295.
Docílitelnost 214.
Doctrina 51.
Doctrinalis 178.
Dojem wnitřní i wnější 21.
Dogmaticus 38, 139.
Dogmatismus 38.
Dokázaná jistota 31.
Dokázatelný i nedokázatelný 103; dokázatelná jistota 32.
Dokazowání kolemchodné 138.
Dokonalost pojmu logická 70.
Dokonalý 11; logicky dokonalý 70.
Dolejšek 108.
Dolejší náwěst 108.
Domesticus 185.
Dominění 184.

Dominium in terram 245.
Domitiana quaestio 101.
Domnělý i skutečný důwod 31.
Domnění 31, 36, 131.
Domněnka či podmínka 186.
Domyslitelný 148, 177.
Domysl 49; z domyslu 276.
Domyslné wědění 31.
Dostatečný 71; zákon dostatečného důwodu 56.
Dosudné pamatowání 160.
Dotwořowání 304.
Dotýkání fysické 236.
Dowěd 21, 195.
Dowoditelný 48.
Druhdy bytný 206.
Druhořadý 11.
Dualismus 253; dualismus transcendentalis 253.
Duchokladecké jedinstwí 254.
Duchokladství 250.
Duchowní i duchowní přirozený žiwot 263.
Duchownost 248.
Důkaz pro člowěka 136; rozjem důkazůw o nesmrtelnosti duše 257; důkaz přímý i nepřímý 137; důkaz přirodný i nadpřirodný, bytoslowný i světoslowný, dějeprawný i účeloslowný 276; důkaz přírodobohoslowný 276, 284.
Důmyslně 248.
Duratio 200.
Důraz 240, 241.
Duše člowěcká 248; původ duše 254; wznik i zánik duše 285; důkazy o nesmrtelnosti duše 257; sídlo duše 257; obecenstwí duše s tělem 255.
Dušeslowí pauhorozumowé 228, 248.
Dušeslowný 227; dwojstwí dušeslowné 253.
Důwěra 30.
Důwěrnost 34.
Důwtipné pamatowání 160.
Důwtipnost 145.
Důwod 56, 136; důwod podmětný (podmětní) i předmětný (předmětní) 30, 131; důwod úsobní (podmětní) 33; důwod skutečný i domnělý 31; důwod postačující i nedostatečný 30; zákon dostatečného důwodu 56.
Důwodnost 70.
Dwaukladství 253.
Dwaurohaun 120.
Dwaurohý rozsudek 120.
Dwojstwí dušeslowné i přesažité 253; dwojstwí zkusitelné sudelné, prostowědné dušeslowné, zkusitelné dušeslowné či člowěkoslowné 254.
Dychtiwost 23.
Dynamicus 36, 204, 215.
Effectus 212.
Efficacia 204.
Efficacitas unitna 203.
Egoisticus 15, 254.
Eigenthümlich 62.
Eigenschaft 214
Eigentlich 154.
Einbildungskraft 53
Einfach 85, 233; absolut einfach 66.
Einstimmig 55.
Einzeln 86.
Elasticitas 238.
Elasticus 238.
Elektrowý 252.
Element 153.
Elementaris 209; logica elementaris 50.
Elementum 23.
Elipticus 192.
Emanatio 301.
Empfindung 52.
Empirema 103.
Empiricus 12, 17, 191, 202, 220, 238.
Ens 55; ens a se 212; ens dependens 212; ens sensus interni 206; ens reale 207; ens imaginarium 206; ens merae cogitationis, intellectus, rationis 206; ens originarium 275; ens intramundanum 272; ens ideae adaequatum 275; ens privativum 207; ens entium perfectissimum et realissimum 275; entia numero diversa 221.
Entgegengesetzt 55.
Enthymema 116.
Epicherema 121.
Erkenntniss 49.
Erkenntnisskraft 162.
Erkenntnisslehre 42.
Eromaticus 140.
Esse 216; principium essendi 9
Essentialis 64, 212; nota essentialis constitutiva 64.
Essenz 263.
Ethica 42.
Ethicus 229.
Ethicotheologia 42, 274.
Etwas 206.
Eusebiologia 42.
Eventus 216; eventus naturalis 274.
Evidens 137.
Evidentia 30, 132.
Exceptivus 95.
Exclusivus 94.

Expansivus 234.
Experimentum 151.
Exponens 94.
Exponibilis 94.
Expositio 127.
Exsistentia 54, 216; exsistentia divina 275.
Exsistere (bytowati) 217.
Extensio 65, 201.
Extensivus 126, 208, 219.
Factitius 62.
Factor 236.
Factum 216; factum a priori 12.
Facultas 52; facultas appetendi 20; facultas cognoscendi et appetendi inferior, superior, suprema 25.
Falsitas 72.
Fanatismus 256.
Fatalismus 280, 301.
Fatalista 309.
Fatum 221.
Fides rationalis 34; fides communis 33.
Fiducia 30.
Figura 211.
Filosof 3.
Filosofie 3; filosofie základní neb prwotinná 4; filosofie odnožená 41; filosofie sadná, protisadná i sausadná 39; filosofie wěcná či hmotná, skumná dobná, skumná matiznowá 193.
Finalis notio 213; nexus finalis 297.
Finis 213; finis primarius, summus s. ultimus 214.
Flexio 156.
Fluctuans 71.
Folge 56.
Form 192.
Forma 21, 47, 76; forma agendi originaria 19.
Formalis 71; philosophia formalis 50.
Formatio 216, 301.
Formativus 242, 243.
Fragmentarisch 49, 139.
Fruchtbar 64.
Fundamentum probationis 136.
Fundamentalis 41.
Fürwahrhalten 130.
Jakost 62, 203.
Jalowý znak; jalowé znamení 154.
Jasnost 71; jasnost názorná 32.
Jasný pojem 67.
Jástwí 12.
Jedinstwí 254; jedinstwí duchokladecké i hmotokladecké, úsobní 254.
Jednaký 101.
Jednati 214.
Jednice 212, 224.
Jednictwí 212, 224.
Jednoboštwo 14.
Jednoduchost 212.
Jednoduchý 212.
Jednokladstwí 254.
Jednorodost 79.
Jednorodý 36, 79, 209.
Jednostranný 215; srownalost jednostranná i obapolná 87.
Jednota 203, 205; wida pauhé jednoty 227.
Jednotina 83.
Jednotliwě 203.
Jednotliwý 67, 86
Jednotnický 33, 77.
Jednotný pojem 68; jednotný rozdil 78; úsudky jednotné 85.
Jednotwárnost 79.
Jem 24.
Jemný 24.
Jestota 65; jestota rozumná 25, 207; jestota myslná 248; jestota myslící 213; jestota mrawná i swobodná 25; jestota přírodná 297; jestota působící 213; jestota swatá 296; jestota wšech jestot 275.
Jestotnost 212.
Jestotný 212; znak jestotný 64.
Jew 221.
Jewonásobný úsudek 93.
Jinačiwost 5.
Jinorodý 79, 209.
Jistící neb stanowný 203; úsudek jistící 91.
Jisto zřejmě i wýsobně či předmětně 31.
Jistota okázaná i dokázaná 31; jistota dokázatelná 32; jistota zřejmá 132; jistota postřední i bezpostřední 136; jistota podmětní (úsobní) i předmětní 30; jistota skumná i mrawná 177.
Jmění 214.
Jméno wlastní 86.
Jsaucnost 5, 54, 194; pauhá jsaucnost 279; nauka o jsaucnosti 275.
Judiziöses Gedächtniss 160.
Jus naturae 42; sui juris 245.
Justa notio 71
Galwanská mlnina 252.
Gedachtes 51.
Gedanke 51.
Gedächtniss judiziöses und ingeniöses 160.
Gegengrund 139.
Gemein 49.
Gemeinsam 62.
Gemeinschaft 88.
Gemüth 18, 24.
Generalis 229.
Generatio 303.
Genericus 77.
Generificatio 78.

*

Geneticus 129.
Genetrix 244.
Genus 76.
Geogonia 242.
Geschmackslehre 42.
Gesichtspunkt 146.
Gleichgeltend 74.
Gleichschlechtig 79.
Gnoseologia 42, 191.
Grund 56.
Gründlichkeit 70.
Grundprincip 48.
Grundsatz 54, 136.
Gravitatio 238.
Gummi elasticum 238.
Hádka 187.
Harmonia praestabilita 258.
Hermeneutica 153.
Heterogen 209.
Heterogeneus 79.
Hiatus 221.
Historicus 33, 139, 178.
Historisch 157.
Hlatění 243.
Hlaupost 176.
Hlawa dobrá 145.
Hlawní příčina 213; hlawní cíl 214.
Hlediskoslowí 146.
Hledistě 146.
Hlubokost 70.
Hmota původní i pohybliwá 230; hmota surowá či pauhá i ustrojená i účelně sestrojená 229
Hmotenstwi 13.
Hmotník 14.
Hmotná filosofie 193; hmotná prostora 232; hmotné ústroji 229.
Hmotokládce 14.
Hmotokladecké jednostwí 254.
Hmotokladný 14.
Hmotokladstwi 13, 250.
Hmotoslowí 229.
Hnutí 201, 217, 230, 231; hnutí stejné i nestejné, stejnodobé, prosté i složené 233; hnutí spojité i rozpojité či nepřetržené i přetržené 232.
Hodnowěrnost 182.
Hodnowěrný 132, 178.
Homogen 79.
Homogeneitas 79.
Homogeneus 209.
Horizont 142.
Hořejšek 108.
Hořejší náwěst 108.
Howorný náwod 140.
Hranice 210.
Hromadník 124.
Hromadnost wzstupná i sestupná 123.
Hromné bohoslowí 276.
Hrubý nekonečně 210.
Hutnost 238.
Hwězdné bohoslowí 276.
Hýbací moć 233.
Hybliwost 230.
Hybliwý 232.
Hybóměrný 240.
Hybridus 113.
Hylologia 229.
Hypothesis 89, 103, 186.
Hypotheticc 203.
Hypotheticus 88.
Hypothetisch 85.
Chaldejský osud 310.
Charakter 48.
Chodný 233; kolemchodné dokazowání 138.
Chtění nižší, wyšší, nejwyšší 25.
Chtič 20, 23, 24.
Idea 13, 196; ens ideae adaequatum 275.
Idealis 10.
Idealism 14; idealism wýslowný 15; idealism záhajný i wýkonný 196.
Idealismus 13, 39, 256.
Idealista 15.
Idee objektivirte 275.
Idejní zásady 9.
Identicus 72; absolute i relative identicus 73.
Identitas 73; relativa identitas 112; principium identitatis 55; principium identitatis indiscernibilium 224.
Idiot 143.
Ichthyotheologia 276.
Illimitatum 210.
Imaginarius 206.
Immanens 19, 290.
Immaterialismus 250.
Immaterialitas 248, 292.
Immediatus 105.
Immensum 210.
Immensurabilitas 210.
Immortalitas 248.
Impar 207.
Imparitas 73.
Impedimentum 214.
Impenetrabilitas 234.
Impotentia 214.
Imputatio 253.
Inadaequatus 71.
Inaequalis 207.
Inanis notio 80.
Incorruptibilitas 248.
Indefinitus 71, 86.
Indemonstrabilis 103.
Indifferentismus 181.
Indirectus 137.
Indiscernibilia 73, 224.
Individualis 33, 67.
Individualiter 203.
Individuell 77.
Individuum 83.
Indoles originaria 17.
Induciani 255.
Inductio 148; per inductionem 255.
Inertia 240.
Infinitus 217; in infinitum 217.
Influxus physicus 256.
Ingeniöses Gedächtniss 160.
Innumerabilitas 210.
Innumerum 210.
Instinctus 22, 247.
Instrumentalis 213.
Instrumentum 213.
Insufficicus 71.
Integrans 209.

Intellectualitas 20.
Intellectus 20, 24; ens meri intellectus 206.
Intelligentia 18.
Intensio 65.
Intensivus 126, 208, 219
Intermedius 213.
Interminatum 210.
Internus 206.
Intervallum locale et temporale 201.
Intramundanus 272.
Introductionsmittel 35.
Intuitio 198.
Intuitivus 31.
Intus 243.
Inversus sorites 123.
Irrealitas 80.
Isolirt 159.
Kategorie či wýslowa 204.
Kaučuk 238.
Klad 210.
Kladení 203.
Kladmo 117, 203.
Kladný 16, 229. kladné wlastnosti boži 291.
Klásti 80.
Klátiwý 233.
Kolemchodný 233; kolemchodně dokazowání 138.
Kolikost 62, 203.
Kolisawý 71.
Konawost 20.
Konawý 34.
Konec 216.
Konečný 298.
Kosmologie 264.
Kraft 52.
Krása swrchowaná 296.
Krasowěda 42.
Krasowědný 125; způsob krasowědný 138; přiznak krasowědný 65.
Krátkost rozumu 176.
Kritik 48.
Kružný 233
Krytonásobný úsudek 93.
Krytý rozsudek 116.
Křiwda logická 72.
Křiwocárný 232.
Křiwý pojem 71; křiwý swědek 178.
Kunst 24.
Künstlich 169, 244.
Kusý 49, 71, 139.
Kýwawý 233.
Látečná či matiznowá prawda 130.
Látka 47.
Látkowá prawda 72.
Leer 64.
Lehkowěrnost 36.
Lehrmethode 151.
Leichtgläubigkeit 36.
Lemma 103, 137.
Leniwost 240.
Letora 176.
Lex continui 221; lex continuitatis mechanicae 240; lex substantiae materialis 239; lex antagonismi materiae 240; lex inertiae 240; lex parsimoniae 222.
Libomudrctwí 3.
Líbost 23; čit líbosti i nelíbosti 22.
Libowáni 22.
Libowolnost 24.
Limitatio 203.
Limitative 203.
Limitatus 210.
Limites 210.
Logica elementaris 50; logica pura i applicata 47.
Logice perfectus 70.
Logicus 37; modus logicus 138; abstractio logica 61; compositio logica 62; determinatio logica 75.
Logicky dokonalý 70
Logický přiznak 65; logická možnost i nemožnost, něcota i nicota 55; prawda logicka 72, 130, křiwda logická 72; následek logický 56; logické obmezowani 75; logické odtahowani 61; logické složeni 62; logická dokonalost pojmů 70.
Logika 41, 45.
Logiker 49.
Logomachia 187.
Loquela 245.
Los 223.
Macrocosmos 243.
Magnitudo 208.
Mahometanský osud 309.
Malost 208.
Malý nekonečně 210.
Mam 166; mam tělesný 169.
Mámení smyslůw 169.
Mancus 71.
Masojedlý 75.
Massa 239.
Materia 47; materia primitiva, originaria 230.
Materialis 193.
Materialism 13.
Materialismus 250.
Materialist 14, 250, 252.
Matizna 47.
Matiznowý i dobný smysl 32; prawda matiznowá 72, 130; skumná matiznowá filosofie 191, 193.
Maudrost nejwyšší 306.
Mdloba 214.
Meditatio 146.
Medium 214; principium exclusi tertii vel medii inter duo contraria 57; terminus medius 110.
Mechanisch 160.
Meinung 36.
Mělkost rozumu 176.
Membrum divisionis 134; membra disjuncta 90.
Měna 242, 279.
Mens 52.

Mensura 209.
Mensurare 209.
Mensus 209.
Měřidlo 209.
Měřiti 209.
Merkmal 62.
Metabasis 138.
Metafysický 242, 245, 248, 274.
Metafysika 42, 191; metafysika smyslné přirody 228; metafysika nadsmyslné přirody 248.
Metaphysicus 228
Metempsychosist 255.
Methode 146.
Methodica 50.
Methodisch 146.
Metiri 209.
Meze 210.
Mezera 221.
Mezičasi 201.
Mezník 211.
Microcosmos 243
Mýjeliwost 5, 212.
Mýjeliwý 211.
Migratio ascendens, descendens, per orbem 255.
Milosrdenstwí 307.
Mimojestotný 64.
Mínění 36.
Mír, wesmír 216.
Mira 209.
Miraculum 233; miraculum rigorosum 274.
Mistně přitomný 215.
Mistní ostředek 201.
Místo 200.
Mírený 115.
Mlnina galwanská 252.
Mnohobožství 292.
Mnohost 208.
Mnohota 203, 205.
Moc 52, 214; moc oživující 258; moc působící 215; moc živá i mrtvá 214; moc hýbací 233; moc přitažliwa a stažliwa (contractiva) i protahowací (roztažliwá) 234; moc stlačowací (compressiva) 235; moc odplozená, stateční, násilná 214; moc wyšší i poznáwací 34; moc dobrotworná 242; moc strojiwá 243; moc poplošná 237; moc zásadní 225; wniklá moc 237.
Mocenstwo 20.
Mocnost 214; mocnost krmiwá, plemeniwá, plodiwá, nahradiwá 244; mocnosti myslné 20.
Modalitas 62.
Modificatio 279.
Modus logicus 138; modus ponendo tollens i modus tollendo ponens 119; modo ponente 117; modo tollente 117, 120.
Möglich 54.
Mohutnost 48, 52; mohutnost skumná i wýkonná 19; mohutnost odtahowací 161.
Monadologia 212, 224.
Monas 212, 224.
Monismus 254.
Monstrativus 31.
Moralis 290; theologia moralis 274.
Motus 201.
Možnost 203; možnost logická 55; možnost wnitřní či prostowzatá i wnější či potažitá, podmíněná neb podsadná 215; zásada možnosti 220.
Možný 54, 220.
Mrawný 229; mrawná jestota 25; mrawná jistota 177; mrawná spojitost 297; mrawné wlastnosti 290; wira mrawna 34.
Mrawnictwo 48.
Mrawowěda 42.
Mrtwá moc 214.
Mudre 3.
Mudrcký 37.
Mudrctwí 3, 40; mudrctwí pauhodobné 50.
Mudrolibectwí 3.
Mudrolibstwí 40.
Multitudo 208.
Mundus 216; mundus sensibilis 221.
Mysl 18, 52, 198; těkání mysli 146; nedospělost mysli 172.
Myslitelnost 55.
Myslitelný 54
Mysliti 51; myslící jestota 213; myslící osoba 248
Myslnost 201.
Myslná jestota 248; myslné mocnosti 20
Myslowěd 49.
Myslowěda 41, 45; myslowěda prwotinná 50, 61; pauhá wšeobecná myslowěda 51; upotřebená wšeobecná myslowěda 141; myslowěda přirozená, učenecká, wšeobecná, zwláštní 51.
Myslowědec 49.
Myslowědný 37.
Mysticus 15.
Myšlení 51.
Myšlenka 51.
Myšlený pauze 206.
Náboženský 34.
Nadpřirodný důkaz 276; nadpřirodný děj 274; nadpřirodno 273.
Nadpřirodstwí 191.
Nadpřirozenstwí 275.
Nadpřirozený 274.
Nadsmyslný 37, 142, 220; přiroda nadsmyslná 248; sbornictwí nadsmyslné 15.

Náhoda i pauhá náhoda 221, 223.
Náhodnost 217, 280.
Náhodný 217; náhodná příčina 214; bytí náhodné 266; skutečnost náhodná 5.
Nahradiwá moenost 244.
Nahromadění 212.
Nachsatz 89.
Náklonnost 23.
Nakopení 243.
Naměření 231.
Náměstni pojem 74.
Námitka 132.
Námyslný 137.
Nápodobný 209.
Naprostowzatý 216, 217.
Násilný 214.
Náskytek 145.
Následek 56, 201; následek logický 56.
Následný znak 64.
Následownost 89.
Následující wůle 303.
Násobný 85; ponětí násobné 66.
Nástroj 213.
Nástrojná příčina 213.
Násudek 89.
Natura 4; jus naturae 42; vis naturae formativa s. plastica universalis s. originaria 242.
Naturalis eventus i theologia 274.
Naturalismus 275.
Natürlich 49.
Naturnothwendigkeit 17.
Naukowý 178.
Nawedení 151.
Náwěst 105; náwěst bořejši i dolejši 108.
Nawod 138, 146; náwod rozpačný či protisudný 38; náwod saustawný 138; náwod prostonárodni, učenecký, wýrokowý, rozpačitý, saudný, dějinowý, rozborný, sborný, wzstupný, sestupný 139; nawod poslyšný, howorný, rozmluwný, wyptáwací 140.
Náwodný 146.
Náwodstwí 29, 50.
Nawodstwo 125.
Názew umělecký 157.
Názor 21, 52, 198.
Názorný 32.
Nebengattung 79.
Nebeská cesta 273.
Nebytí 5.
Necessitas 203; principium necessitatis 220.
Něcota 206; logická něcota 55.
Nečetnost 210.
Nečíslný 210.
Nedospělost mysli 172.
Nedostatečný 71.
Nedostihlý 12.
Nedouk 143.
Nejestotný 212.
Negans 80.
Negare 55.
Negatio 80, 203, 291.
Negative 203.
Negativus 16; nihil negativum 206.
Nehmotnost 248.
Nehmotný 250; podstata nehmotna 228.
Nehmotstwí 292.
Nehoda přírodná 307.
Nechuť 23.
Neigung 24.
Nekonečně hrubý, malý 210.
Nelibost 23.
Neměrný 210.
Neměřitelnost 210.
Nemmohost 208.
Nemotorná otázka i odpověd 101.
Nemožnost 215; logická nemožnost 55.
Nemyslitelnost 55.
Nenásobný 250.
Neobmezenost 210.
Neobyčejno 274.
Neodwislý 212; naprosto neodwislý 217.
Neohrazenost 210.
Nepodmíněnost 273.
Nepodmíněný 217.
Nepodobný 209.
Nepostředečný 213.
Nepostředni představa 21.
Nepřetržitý 135, 208.
Nepřiměřený 71.
Nepřirozený 274.
Nepronikntelnost 234.
Nerost 218.
Nerownoměrný 36.
Nerownowážný 36.
Nerozeznatelnost 73.
Nerozlednost 37.
Nerozkladný 212.
Nerozsudek 166.
Neshoda 55.
Neskončenost 210.
Nesmrtelnost 248; nesmrtelnost duše a důkazy toho 257.
Nestejnost 73.
Nesworný 79.
Neštěsti 223.
Netečnost 181.
Netělesný 250.
Nečasuněnost 293.
Neumělec 143.
Neumělost 143.
Neuprostořenost 293.
Neustawičnost 211.
Newěcota 80.
Newěda 143.
Newědomec 143.
Newědomost 143.
Newěra 36.
Newěřící 182.
Newěřicnost 182.
Newolná příčina 213.
Newšimawost 181.
Newyhntelná wýminka 12.
Newýměrný 71.
Nezčíslitelný 36.
Neznaboh 289.

Nezrušitelnost 218.
Nexus 212; nexus causalis 212, 297; nexus finalis 297.
Nicokladství 14.
Nicota 206; nicota logická 55; nicota odjemná 207; w nicotu obrácení 216.
Nicotenství 14.
Niěcní 216.
Nihil negativum 206; nihil privativum 207.
Nihilism 14.
Nichts 206.
Nisus formativus 243.
Nomina propria 86.
Nominalis 129.
Nonens sensus externi 207; nonens sensus interni, intellectus s. rationis 206.
Nota 202; nota essentialis constitutiva i consecutiva 64.
Notio 23, 202; notio jasta s. recta i prava s. vitiosa 74; notio inanis i absolute vacua 80; notio reciproca 74; notio finalis 213
Nothwendigkeit 48.
Noumenon 248.
Nowověký 178.
Nuance 242, 279.
Nudný 152.
Numerice 248.
Numericus 78
Numerisch 77.
Nutnobytný 206.
Nutnost 48. 203; nutnost wnitřní či nepodmíněná (o sobě) i wnější čili podmíněná neb podsadná 217; zásada nutnosti 220.
Nutnourčitá příčina 213.
Nutný 54, 220; naprosto nutný 217; znaky nutně 65.
Obapolná srownalost 87.
Obdoba 148.
Obecenstwí duše s tělem 255.
Obecnost 203.
Obecná wira 33; znaky obecné 62.
Objasnění 67.
Objectiv rational i historisch 157.
Objective 103.
Objectivirte Idee 275.
Objectum 52; objectum cognitionis 195; objectum ad cognoscendum datum s. dabile 226.
Objem 238.
Objewení 145.
Obhájce 187
Obhowor 186.
Obliquus 71.
Obmezení 83.
Obmezený 210.
Obmezí 211.
Obmezowání logické 75
Obracení proměnné 98; obracení w nicotu 216.
Obrácený i prosto obrácený úsudek 98; obrácený rozsudek 121.
Obraz 153.
Obraznost 53.
Obrazný smysl 289.
Obrazotwornost 22.
Obsah 65.
Obsažný 126.
Observatio 151.
Obyčejná hromadnost 123.
Obzor 142; obzor jednotliwý neb saukromný 142.
Occasionalis 214; causae occasionales 255.
Očitý swědek 178.
Odbor 103, 137.
Odjem 263.
Odjemný 207.
Odlaučení 235.
Odlehlost 236.
Odlehlý 201
Odlíčeně 203.
Odlíčenec 90.
Odlíčení 77.
Odlíčený člen 90; odlíčený úsudek 88.
Odlika 90.
Odmíšení 22, 61
Odnožená filosofie 41; zásady odnožené 11.
Odnožní 42.
Odnožný 154.
Odplozený 214.
Odpor 79.
Odporný 56.
Odpowěd 99. 150; nemotorná odpowěd 101.
Odpudiwost 234.
Odpudiwá moc 233.
Odraz 240, 241.
Odrážliwost 240, 241.
Odtah 46.
Odtahowací mohutnost 161.
Odtahowání logické 61, 75.
Odtahowati se čeho, odtahowati něco 61; odtahowati se od jistých znaků 82.
Odtažení 67.
Odtaženost 162.
Odtažený 61; pojem odtažený 82.
Odwislost 212.
Odwislý 212.
Odwod 139.
Odwozený 290.
Odwrácenost 23.
Ojediněly 159.
Ohraničiti 202.
Okamžení 211.
Oka mžik 232.
Okázaná jistota 31.
Okres či okršlek 66.
Omnipotentia 214.
Omnitudo 203.
Omyl 166.
Ontologicus 276.
Ontologie 195.
Opáčný poměr 66.
Opera divina 275.
Operativus 290.

Opětawá propowěd 95.
Opětowané pamatowání 160.
Opinio, opinio vana 31.
Opponens 187.
Oppositio 121.
Optimismus cosmologicus 273.
Ordinarius 123.
Organicus 202, 212.
Organisatio 243.
Organismus 64.
Organologia 229, 242.
Organon 48, 127, 193; organon sensorium 199.
Originaria vis 214; vis naturae formativa seu plastica universalis s. originaria 242; forma agendi originaria 19; ens originarium 275; materia originaria 230; indoles originaria 17.
Oriri 216.
Osoba 52.
O sobě (absolute) 200; wěc o sobě 269.
Osobliwý 62.
Osobní jistota 30.
Ostředek místní a časowý 201.
Osud 221, 223; osud bohopůrčí, stoický, spinozowý, mahometanský, chaldejský, hwězdoprawčí 309, 310.
Osudnost 309.
Osudowěrstwí 280, 301.
Oswědomění půwodní 12.
Otázka 140; otázka nemotorna 101.
Oživující moc 258
Palingenesis 243.
Pamatowání 160.
Paměť 160.
Pantheismus 249, 250, 279, 295.
Pantheista 249.
Par 207.
Paradox 175.
Parallelismus 185.
Paraphrasis 186.
Pariatio 121.
Paritas 73.
Pars 207.
Parsimonia 222.
Particularis 33, 86.
Parvitas 208.
Passend 154.
Passive 16.
Passivitas 215.
Passivus 53.
Paucitas 208.
Pauhý 49; pauhá náhoda 223; pauhá hmota 229; pauhá jednota 227.
Pauhodobný 50.
Pauhoduchý 250.
Pauhodůmyslný 25.
Pauhorozumowý 42, 227; bohoslowí pauhorozumowé 274.
Pauhoumný 177, 191.
Pauhowěda 42, 193.
Perceptio 21, 198.
Pèregrinus 185.
Perfectibilitas 245.
Perfectus 70.
Persona 52.
Persuasio vana 31.
Petitio principii 138.
Phaenomenon 198; animus phaenomenon 248.
Phantasia 22.
Philosophia formalis 50; philosophia fundamentalis i derivata 41.
Physica generalis 228, 229.
Physicoteleologicus 284.
Physicotheologia 276.
Physicotheologicus 276.
Physicus 191.
Plasticus nisus 243; vis naturae formativa seu plastica universalis 242.
Platný 103; wšeobecně platný 32.
Plemeniwá mocnost 244.
Plod ústrojný i neústrojný 246.
Plodiwá mocnost 244.
Plodiwost 244.
Plocha 211.
Plození potažité i naprostowzaté 216.
Pluralismus cosmologicus 273.
Pluralitas 203.
Pluraliter 203.
Pocit 21.
Počasnost 204.
Počátek 216.
Početní 77, 78.
Podání 181.
Podaný pojem 61.
Podborný 150.
Poděleni 135.
Poddružený úsudek 96.
Podružní příčina 213.
Poddružowací úsudek 96.
Podezřelý swědek 178.
Podmět 12, 51, 88.
Podmětně i předmětně platný 103.
Podmětní jistota 30; důwod podmětní 245.
Podmětnost 15, 35.
Podmíněný 217; možnost podmíněná 215; příčina podmíněná 213; wůle podmíněná 303.
Podminka 217, 265.
Podobizna 153.
Podobnost 31.
Podobný 73, 209.
Pododporný úsudek 97
Podpowěd 103, 186.
Podpowědně 203.
Podpowědný 85, 88; podpowědný úsudek 102.
Podrobně 70.
Podrobnost 71.

Podřaděný 63, 74, 213; rozsudek podřaděný 121.
Podřadný 63, 178
Podsadný či potažitý 215.
Podstata 211; podstata nehmotná či netělesná 228.
Podstatnost 203; zásada podstatnosti 219.
Podstatná i skutečná úsoba 249.
Podstawa 11.
Pojem 53, 58, 202; pojem jasný i temný 67; pojem prawý i neprawý či křiwý 71; pojem jednotný, rozeznaný i nerozeznaný, zřetelný i zmateěný 68; pojem prostrannější i těsnější 76; pojem odtažený i srostitý 82; pojem střídní i náměstní 74; pojem rozličný 72; pojem prostojednotný 66; pojem přemětní 101; pojem účelní 213; pojem pauhorozumowý 227; pojem sestawiti 32; rozdělení w pojem 67; pojmy podané 61; pojmy učiněné 62.
Pohybliwost 230.
Pohybliwý 230.
Pochopnost 162.
Pochyba 132.
Pochybnost 37.
Pokoj 231, 232; pokoj pauhý i potažitý 232.
Polototožný 74.
Polytheismus 292.
Poměr opáčný 66.
Poměrně totožný 73.
Poměrný 207.
Pominutost 176.
Pomnožně 203.
Pomocná příčina 213.
Pomysl 51, 198.
Ponere 80; modo ponente 117; modus ponendo tollens i modus tollendo ponens 119.
Poněti 23, 49, 53; poněti násobné 66.
Ponímání 23.
Ponucowání 240.
Pomt přírody 17.
Poplošný 237.
Popud 214.
Populär 49.
Popůrce 187.
Pořádek přirozený 274
Positio 80, 203, 210.
Positive 203.
Positivus 16, 229, 274, 291.
Poslaupnost 201, 206.
Posledstwo 5.
Poslowný 185.
Poslyšný náwod 140.
Pospolnost 219.
Pospolný 201.
Pospolstwo 5.
Possibilitas 203; principium possibilitatis 220.
Postačitelná i nepostačitelná příčina 213.
Postačující důwod 30.
Postjacens 94.
Postredečný 213.
Postředek 169, 214.
Postřední 76; jistota postřední 136.
Posterius 13, 89, 201; a posteriori 17, 49, 148, 191, 276.
Postulatum 103, 137.
Poswědčení 30.
Pošetilost 176.
Potaha 62, 63.
Potak 80.
Potákací 80.
Potákati wýsobně či předmětně 197.
Potažitý pokoj 232; potažité plození i rušení 216; možnost potažitá 215; weličina potažitá 207; prostora potažitá 232.
Potažně 200; potažně wolný 213.
Potažnost 203; potažnost určená 206.
Potažný 211.
Potens 214.
Potentia 20; potentia valida 214.
Potestas 214.
Potomný 303.
Potřeba 48.
Potýkawý rozsudek 121.
Powěcný 185; powěcné wlastnosti 291.
Powěra 36.
Powěrčiwost 36.
Powěst 181.
Powěstní 178.
Powidka 181.
Powšechně 203.
Powšechnost 203.
Požádawek 103, 137.
Poznání 49, 195; poznání obšírné i chudé 144.
Poznanstwí pauhé 195.
Poznatek 23.
Poznatelný 221.
Poznání nižší, wyšší i nejwyšší 25.
Poznáwati 24.
Poznáwawost 20.
Poznawní moc 24.
Pozornost 161, 163.
Pozorowání 151.
Pozorowatelný 228.
Prabyt 275.
Prabytný 191, 292.
Prabytost 291.
Practicus 20, 34, 194.
Pradoba 19.
Praecisio 70.
Praedicabilis 207.
Praedicament 207.
Praedicatum 62.
Prädikat 88.
Praeexsistentiani 255.
Praejacens 94.
Praemissa 105
Praestabilitus 256.
Pragmaticus 178.

Pramoc 214.
Praráz 244.
Prasada 8.
Prášek 230.
Prawda 130; prawda dobná či logická 71, 72, 130; prawda matiznowá či látková 72; prawda swrchowaná 296; prawdě podobnost 31.
Prawdiwý na nejwýš 296.
Prawidlo 48.
Prawowěda 42.
Prawý pojem 71.
Prázdnota 221.
Primarius 213; finis primarius 214; generatio primaria 303.
Primitivus 290; materia primitiva 230.
Principium 54; principium essendi i cognoscendi 9; principium cognitionis humanae 217; principium causalitatis, possibilitatis, necessitatis, substantialitatis, actualitatis, communitatis 220; principium identitatis i contradictionis 55; principium homogeneitatis, affinitatis seu continui specierum, specificationis 79; principium indiscernibilium 73; principium identitatis indiscernibilium 224; principium rationis sufficientis 56; principium exclusi tertii vel medii inter duo contradictoria 57; principium secundi ordinis 11; petitio principii 138.
Principien 225.
Prius 13, 201; a priori 12, 17, 49, 148, 248; 276; factum a priori 12.
Privatio 263.
Privativus 207.
Privatus 33.
Probabilitas 31.
Probationis fundamentum 136.
Probitas 184.
Problema 103, 137.
Problematicus 3, 21, 203.
Probytečný 178.
Prodlaužitost 201.
Productio 216.
Productivus 244.
Productum 192, 236.
Progredi 63.
Progressive 266.
Progressivus 139.
Progressus 217.
Proměna 216.
Proměnnost 259.
Proměnný 98.
Pronomen 86.
Propaedeutica 48.
Propagatrix (vis) 244.
Propositio major i minor 108; propositio comparativa, reduplicativa, restrictiva, exceptiva 95; propositio exclusiva 94.
Propowěd 172, propowěd opětawá, wýhradná, wýjemná 95; propowěd wyluěujici 94.
Proprawa 48.
Proprawná wědomost 162.
Proprius 86.
Prostojednotný 66.
Prostonárodní 49, 139
Prostonutný 266.
Prostoprázdný pojem 80.
Prostora 232.
Prostornost 204.
Prostorowý 201.
Prostowěda 42, 191; prostowěda niżší 218; prostowěda wyšši 248.
Prostowědný 228, 248, 264.
Prostowolný 213.
Prostowzatost 272.
Prostowzatý 211, 215
Prostraniwost 239.
Prostrannější pojem 76.
Prostraňowaci (roztažliwá) moc 234.
Prostý 108, 233.
Protažitě 210.
Protažitost 219.
Protažitý 208.
Protensio 201.
Protensivus 208.
Protiběžný směr 233.
Protiložný rozsudek 121.
Protisadnost 267.
Protisadný 38; náwod protisadný 38; filosofie protisadná 39.
Protiwný 55, 79; úsudek protiwný 96.
Prozřetelnost božská 307.
Průbor předsechodný 266.
Pružitost 238; pružitost prwobytná 238.
Pružitý 238.
Prwek 23, 153, 212.
Prwní příčina 213.
Prwobytný 192, 238, 290.
Prwost 13.
Prwotinná uka 51; prwotinná filosofie 4; prwotinná myslowěda 50.
Prwotný 17, 303.
Prwouka stanownà 8.
Prwoznanstwi 191.
Pře 187.
Předbytowěrec 255.
Předek 201; od předu 217.
Předestřený úsudek 94.
Předcházejici wůle 303.

Předloha 146.
Předmět 12, 52; po předmětu dějepisný, po předmětu rozumowý 157.
Předmětně jisto 31; předmětně platný 103; předmětně potákati 197.
Předmětní jistota 30; důwod předmětní 30.
Předmětná účelnost 245.
Předřízená shoda 256.
Předsechodmo 266.
Předsechodný průbor 266.
Představa 52; představa umowá 23; představa nepostřední 21; jedinaké i wšelijaké představy 101; shodné představy 55; srownání představ 61.
Představiwost 19.
Předsudek 172.
Předustanowení 301.
Předušowatel 255.
Předwědaucnost 294.
Překážející wůle 303.
Překážka 214.
Přeložení 186.
Přemětný pojem 101; přemětná saudnost 150.
Přemítání 55, 60.
Přemitawý 31.
Přemítka 67.
Přemluwa 131.
Přemluwení 31.
Přemyslný 34, 49.
Přenešený smysl 289.
Přeplněný 71.
Přerozowání 243.
Přesadný rozsudek 113, 115, 117.
Přesažitě (nadsmyslně) 38.
Přesažitý 191; wida přesažitá 227; dwojstwi přesažitě 253.
Přespolní přidobnost 185.
Přeswědčení 30, 131.
Přetlumočení 186.
Přetržené i nepřetržené hnutí 232.
Přetworné znamení 154.
Přewod 186.
Přezwěd 103; z přezwědu 49, 191, 276.
Přezwědný 238.
Příbuznost 79.
Příbuzný 73.
Příbytně 208.
Příčina 212; příčina hlawní, prwní, nutnourčitá, postačitelná i nepostačitelná, pomocná, podružní, nástrojná, saučinná 213; příčina účelní, působící, náhodná 214; příčina wolná i newolná 213, 266; swazek příčin 212; saustawa příčin údobných 255.
Příčinnost 203, 212; zásada příčinnosti 220; zákon příčinnosti 56.
Příčinoslowí 212.
Přidatečný znak 64.
Přídoba 185.
Přídobnost přespolní i domácí 185.
Přihled 82.
Příklad 152.
Přilnutí 243.
Přiměřený 71.
Přímětek 103.
Přiměti 213.
Přímý i nepřímý důkaz 137.
Případek 215, 309.
Případnost 211.
Přípojek 103, 136.
Příroda 4, 220, 273; ponut přírody 17; příroda smyslná 228; příroda nadsmyslná 248.
Přírodnictwí rozumující 228.
Přírodný děj 274; důkaz přírodný, bohoslowí přírodné 276; wlastnosti přírodné 290; jestota přírodná 297; spojitost přírodná 297; přírodná nehoda 307.
Přírodobohoslowný důkaz 276, 284.
Přirownalý úsudek 95; přirownalá wšeobecnost 149.
Přirozenstwí 275.
Přirozený pořádek 49, 274; přirozený i duchowní přirozený žiwot 263; přirozené bohoslowí 274; přirozené blahoslawenstwí 296.
Příslowí 172
Přispění boží 255.
Přísudek 62, 88, 207.
Přisuditelný 207.
Přísudnost 253.
Přitažliwost 186, 237.
Přitažliwá moc 234.
Přítomný i wšudy přítomný 215.
Přítwor 216.
Příznak logický i krasowědný 65.
Psychologie metafysická 248.
Psychologicus 227.
Pud 22, 247; pud dobotworný 243.
Punctum 211.
Punkt strittiger 159.
Purus 47.
Působení w odlehlost 236; wzájemné působení 220
Působící jestota 213; působící příčina 214; moc působící 215.
Působiwost 213.
Půtka 215.
Půwodčitost (Originalität) 182.
Půwodčitý 182.
Půwodně 12.

Původní 12, 17, 230.
Pytwa 152.
Quaestio domitiana 101.
Qualitas 62.
Quantitas 62, 203; quantitas virtutis 210; quantitas sensu absoluto i relativo 207.
Quantum 207.
Quiescens 290.
Ratio 24; ratio theoretica i practica 20; ens merae rationis 206; principium rationis sufficientis 56.
Ratiocinium 105; ratiocinium aequipollentiae, pariationis. subalternationis, oppositionis, conversionis 121.
Rational 157.
Rationalis 31, 40; fides rationalis 34; scientia rationalis 44.
Rationalitas 20.
Ráz 48.
Reactio 240.
Realis 10, 185, 193, 215; ens reale 207; definitio realis 129.
Realismus 13, 39.
Realist 14.
Realitas 34, 80. 196.
Receptivitas 16, 53, 215.
Reciprocus 74.
Reduplicativus 95.
Reflectere 9, 10. 202; reflectere animum ad aliquam rem 82.
Reflectirend 150.
Reflexio 22, 55, 67.
Reflexionsbegriff 101.
Regel 48.
Regredi 63.
Regressive 64, 266.
Regressivus 139.
Regressus 217.
Reihe 63.
Relatio 62, 63.
Relative 200.
Relativus 211; relativa identitas 112.
Remotus 201.
Reproductivus 244.
Repulsivitas 239.
Repulsivus 233.
Res 13.
Respondens 187.
Restrictivus 95.
Retardatio 240
Retardatus. 233.
Rhapsodisch 139.
Rod 76; rod pospolný 79.
Rodowodstwo 78.
Rodowý 77.
Rohatý rozsudek 120.
Rostlinstwo 245.
Rownobytně 208.
Rownočárně 232.
Rowné weličiny 207.
Rozbor 23, 50; rozbor rozumnosti 225.
Rozbornictwo 50.
Rozborný 64; rozborný náwod 139.
Rozdělení w pojem 67.
Rozdělowací úsudek 241.
Rozdil jednotný i twarowý 78.
Rozdrobitelný 212.
Rozdružowání 78.
Rozeznaný i nerozeznaný pojem 68.
Rozeznatelnost 224; nerozeznatelnost 73.
Rozeznáwati 202.
Rozjem 24.
Rozjímání 146.
Rozhodný 203; rozhodné wědění 177.
Rozklad 216.
Rozličený 77.
Rozličnost 73.
Rozměr 211.
Rozmluwný náwod 140.
Rozpačitý náwod 139.
Rozpačný náwod 38.
Rozplody prwotní i potomní 303.
Rozpoj 90.
Rozpojení 90.
Rozpojitý 208; hnutí spojité i rozpojité 232.
Rozpomínání 160.
Rozprávka 181.
Rozřešiti 4.
Rozrušený 139.
Rozsah 65.
Rozsáhlina 211.
Rozsáhlost 211.
Rozsažitě 210.
Rozsažitý 208; weličina rozsažitá 219.
Rozsažný 126.
Rozsudek 59, 104; rozsudek prostý 108, 116; rozsudek prostřední i bezprostřední 105; rozsudek úplný 109; rozsudek sražený 116, 121; rozsudek krytý, zamlkawý 116; rozsudek stejnowahý, podřaděný, potýkawý nebo protiložný, obrácený 121; rozsudek přesadný 113, 115, 117; rozsudek prostoodličný 119; rozsudek rohatý, dwaurohý, třirohý, čtwerrohý 120.
Roztržitost 146, 161.
Rozum 24, 59, 225; rozum skumný i wýkonný 20, 25; krátkost rozumu 176.
Rozumnost 20, 198; rozbor rozumnosti 225.
Rozumná jestota 25, 297; wira rozumná 34.
Rozumowstwo 50, 141.
Rozumowý 40; po předmětu rozumowý 157; wida rozumowá 49; swětowěda rozumowá 264; dušeslowí rozumowé 248.
Rozumující přírodnictwí 228.
Růsti 210.
Rušení prostowzaté i potažité 216.
Rybné bohoslowí 276.
Rychlost 231.

Řada 63; řada konečná i nekonečná, prostokonečná i prostonekonečná, potažitě konečná i nekonečná 217; řada podminek 217.
Řeč 245.
Ředidlo 48, 127, 172.
Sada 50.
Sadný 38, 274; sadná filosofie 39.
Saltus 221.
Samobohost 15.
Samobyt 246.
Samočinnost 16, 215.
Samočinný 16, 53.
Samostatnost 239.
Samostatný 212.
Samouk 145.
Samowládlá pozornost 163.
Satz 50.
Saubor 23.
Saučasnost 201.
Saučasný 213.
Saučinný 213.
Saud 59.
Saudil 135.
Saudnost 150; saudnost podborná neb přemětna 150.
Saudný nawod 139.
Sauhlasný 79.
Saukromný 33.
Sauřadný 63, 77.
Saurodý 209.
Sausadný 38; filosofie sausadná 39.
Saustawa 49, 136; saustawa wědecká 215; saustawa předřízené shody i wliwu přirozeného 256.
Saustawný 49; náwod saustawný 138.
Sbor 54, 61.
Sbornictwi nadsmyslné 15.
Sborný 64; sborný náwod 139.
Scepticismus 38.
Scepticus 38, 139, 196.
Scientia rationalis 49.
Scire 30.
Scrupel 133.
Sebesledný 268.
Secundarius 213; generatio secundaria 303.
Secundus ordo 11.
Sedes animae 257.
Semiotica 153.
Sensatio 21, 198.
Sensibilis mundus 221.
Sensorius 199.
Sensualitas 20, 198.
Sensus 20; sensus internus i externus 198; ens sensus interni 206.
Seřaděný 63, 213.
Series 217
Sestawa 31.
Sestawiti pojem 32.
Sestrojený 229.
Sestupný 64; nawod wzstupný i sestupný 139; zamyšlowání wzstupné i sestupné 146; hromadnost sestupná 123.
Shoda 55; saustawa předřízené shody 256.
Shodný 55, 79; shodné představy 55; shodný úsudek 96.
Shodowati se 209.
Showíwawost božská 307.
Shromadění 209.
Schein 166.
Schematizatus 205
Schluss 59.
Schlussatz 105.
Schodničný 192
Scholasticus 139.
Scholastisch 49.
Scholium 103, 137.
Schwärmerei 176
Sídlo 201.
Síla 214.
Silojewný 36, 204, 215.
Siloskum obecný 229.
Similis 73, 209.
Simplex 212.
Simularis 209
Simultaneitas 201.
Sinceritas 179.
Sinn innerer 52; Sinn äusserer 52, 168.
Sinneswerkzeuge 52.
Sinnlichkeit 20, 52.
Sittenlehre 48.
Situs 201.
Skepsis 3.
Skladna 156.
Skloňowání 156.
Skok 221.
Skopení 63.
Skoroběhý znak 64.
Skumný 103, 194: mohutnost skumná i wýkonná 19; rozum skumný i wýkonný 20, 25; jistotnost skumná 177; filosofie skumná dobná i skumná matiznowá 191, 193
Skutek 56, 212; nauka o skutcích božích 275.
Skutečnost 34, 203, 216; skutečnost náhodná i nutná (potřebná) 5; zásada skutečnosti 220.
Skutečný 54, 220; důwod skutečný i domnělý 31.
Slaučenost 212.
Slednost 13.
Slepé štěstí 223: slepá wíra 36, 132, 181.
Sličný 154.
Slowopor 187.
Složení logické 62.
Složený 85, 212; hnutí prosté i složené 233.
Směr 231; směr protiběžný 233.
Smysl 20; smysl wnitřní i wněšný (zewnitřní) 52, 169; smysl matiznowý i dobný 32; smysl obrazný, přenešený 289.

Smyslnost 20, 52, 198; smyslnost skumná i wýkonná 21.
Smyslný (sinnlich, durch die Sinne bedingt); smyslná snažiwost i zawrhawost 22.
Smyslowý (Sinnes-, Sinnen-) stroj 251.
Snadná pozornost 163.
Snažliwost 20; snažiwost smyslná 22.
Sněti 12.
Sobětný 15.
Societas humana 245.
Socraticus 140.
Solicitatio 240.
Solutio 216.
Solvere 4.
Somatologia 18; somatologia metaphysica 228.
Sophisma 166.
Sors 223.
Sorites communis ordinarius i inversus 123.
Species 76.
Specificatio 78; principium specificationis 79.
Specificus 77.
Speculatio 49.
Speculativus 34.
Sphäera 66.
Spinozowý osud 309.
Spiritualismus 250.
Spiritualitas 248.
Spojitě 147, 221.
Spojitost 212; zákon spojitosti 221; spojitost mrawná, přirodná, účelná, příčinná 297; spojitost hybowěrná 240.
Spojitý 208; hnutí spojité a rozpojité 232.
Spojowati 202.
Spolek 88; spolek wěcný 215.
Spolnost widná, wěcná, postřední i nepostřední 215.
Spoluřadný 77, 178.
Spona 88, 216.
Spontaneitas 16, 53, 215
Sprawedliwost božská 306.
Sprostý 49.
Srážený rozsudek 116, 121.
Srdce 52.
Srostitý 83; pojem srostitý 82.
Srownalost wnitřní, wnèšná, jednostranná, obapolná 87.
Srownání 83; srownání předstaw 61.
Stálost 5.
Stálá pozornost 163.
Stanowiště 201.
Stanowný úsudek 91. 203; wědění stanowné 3, 177; prwouka stanowná 8.
Stätig 135.
Stateèný 214.
Status 216.
Staw 216.
Stawebný 29.
Stažliwost 234.
Stažliwá moc (vis contractiva) 234.
Stejnodobé hnutí 233
Stejnorodé znamení 155.
Stejnost 73.
Stejnowahý rozsudek 121.
Stejnowážný 36.
Stejné i nestejné hnutí 233; stejné weličiny 207.
Stlačowací moc (vis compressiva) 235.
Stoický osud 309.
Strast 5.
Stroj smyslowý 251.
Strojcslowí 229, 242.
Strojidlo 48, 127, 193.
Strojitost 64.
Strojiwá moc 243.
Struènost 70.
Strnèný 152.
Střední příčina 213.
Střídní pojem 74.
Stworowěrec 255.
Subaltern 96.
Subalternatio 121.
Subalternirend 96.
Subalternirt 96.
Subconträr 97.
Subdivisio 135.
Subject 88.
Subjective 103.
Subjectum 51.
Subordinatus 63, 74.
Subsidiarius 213.
Substantia materialis 239; conflictus substantiarum 215
Substantialitas 203; principium substantialitatis 220.
Successio 201.
Sudba 48.
Sudebný 38; sudebné rozumowání 38.
Sudidlo 130.
Sufficiens 71; principium sufficientis rationis 56.
Summus finis 214.
Superabundus 71.
Superfluens 71.
Susceptio 243.
Suspendere 3.
Swatý, nejswětější 296.
Swědectwí 181.
Swědek očitý, ušitý, křiwý, podezřelý 178.
Swědomost 202.
Swět 216, 221, 297; weškeu swět 216; díl swěta we swětě 272.
Swětorodstwí 242.
Swětoslowí 264.
Swětoslowný 227, 265; důkaz swětoslowný 276.
Swětostrůjce 298.
Swětotworstwí 300.
Swětotwůrce 298.
Swětowěda 264.
Swětozprawný zákon 261.

Swobodná jestota 25, 297.
Swobodnost mysli 172.
Sworný 79.
Swrchowaný cil 214; swrchowaná wůle 303; swrchowaná krása, prawda 296; swrchowaná dobrota 295.
Symbolicus 289.
Symbolum 153.
Syntaxis 156.
Synthesis 12, 23, 54.
Syntheticus 38, 64.
Synthetismus 39; synthetismus transcendentalis 15.
System 136.
Systema 49.
Systematisch 49.
Sálenstwí 256.
Sílenost 176.
Sílhawý 71.
Šířka 211.
Štěstí 223.
Tajemná cesta 15.
Tečka 211.
Technicus 157.
Těkání mysli 146.
Těkawá pozornost 163.
Telegraph 145.
Telcologia 229, 245.
Teleologicus 276.
Tělesenstwí 25.
Těloslowí 18, 228.
Temný pojem 67.
Temperament 176.
Teplokrwý 75.
Terminus 9, 210; terminus technicus 157; terminus major, minor, medius 110.
Těžadný 63.
Teskný 152.
Těsný wýměr 128.
Těsnější pojem 76.
Tetrolemma 120.
Těžkowěrný 182.
Thätig 53.
Theista 288.
Thema 146.
Theologia metaphysica, naturalis, moralis 274.
Theologicus 227.
Theorema 103, 136.
Theoreticus 103, 194.
Thesis 89.
Thticus 38.
Tiefe 70.
Tíže 238.
Tížení 238.
Točiwý 233.
Tollere 80; modo tollente 117, 120; modus tollendo ponens i ponendo tollens 119.
Topica 146.
Totalitas 63.
Totožnost 73; potažná totožnost 112.
Totožný 72, 73; úsudek totožný i nctotožný 89; poměrně totožný 73.
Totum 207.
Towaryšstwo 245.
Traditio 181.
Traduciani 255.
Traductio 255.
Transcendens 37, 191, 220.
Transcendentalis 12; synthetismus transcendentalis 15; dualismus transcendentalis 253.
Transcendenter 38.
Transiens 19, 290.
Traup 145.
Trest 263.
Trilemma 120.
Trojrohý rozsudek 120.
Tropicus 154, 289.
Trpnost 215.
Trpný 16, 53.
Trwaliwý 211.
Trwalost 5, 206, 211, 212.
Trwalá pozornost 163.
Trwání 200.
Trestiwost 176.
Třídění 78.
Třirohaun 120.
Tupost 170.
Tušení 67.
Twar 76, 211.
Twarowý 77; rozdíl twarowý 78.
Tworcní z ničeho 216.
Tworící wůle 303.
Tworiti 297.
Twrdící 62.
Twrditi 55.
Uibersinnlich 142.
Úbytně 208.
Ubýwati 210.
Účel 213; účel wlastní 297.
Účelně sestrojený 229.
Účelní pojem i příčina 213, 214.
Účelnost 229; účelnost úsobná, wýsobná, dobná i hmotná, wnitřní i wněšná 246.
Účelný 297.
Účeloslowí 229, 245.
Účeloslowný důkaz 276.
Učeň, učenník 151.
Učenecký 49; náwod učenecký 139.
Účinliwost 214.
Učitel 151.
Učlowěčení 289.
Učlowěkowáni pauhorozumowé 289.
Událost 216.
Ukazowaci zájmeni 86.
Úkon 85.
Úloha 103, 104, 136.
Ultimus finis 214.
Um 20, 24, 51, 59.
Umělecký název 157.
Umění 24.
Umgekehrtes Verhältniss 66.
Umnost 18, 20.
Umowý 23.
Úmysl 213.
Ungeräumt 101.
Unglaube 36.
Unmittelbar 58.
Unitas 203.
Universalis 33, 242.
Universalitas 203.

Universaliter 203.
Universum 216.
Úplnost 71.
Úplný rozsudek 109.
Upotřebený 194; mrawnictwo upotřebené 48; upotřebená wšeobecná myslowěda 141.
Upřímnost 179.
Určení 217.
Určitelnost 57.
Určitý 213; určitý úsudek 86.
Urform 19.
Ursprünglich 191.
Urtheil 59, 84.
Urtheilskraft 59, 150.
Úsečnost 70.
Úsečný 152; wýměr úsečný 128.
Úsoba 12; úsoba skutečná i podstatná 249; myslící úsoba 248.
Úsobná účelnost 245.
Úsobní (podmětní) důwod 33; úsobní jedinstwí 254.
Úsobnost 35.
Ustawičnost 211.
Ustrojený 229.
Ústrojí 229.
Ústrojňowání 243.
Ústrojný 202; twor ústrojný i neústrojný 243; plod ústrojný i neústrojný 246.
Úsudek 59, 84; úsudek stanowný, rozhodný, jistící, záhadný 91; úsudek určitý, wyměřený i newyměřený, twrdící i zapirací 86; úsudek wýslowný 89, 102; úsudek podpowědný 102; úsudek rozdělowací 241; úsudek totožný i netotožný 89; úsudek odličený 88; úsudek přirownalý 95; úsudek zaměřený 99; úsudek jewonásobný i krytonásobný 93; úsudek obrácený i prosto obrácený 98; úsudek pododporný 97; úsudek zarowný, poddružowací, poddružený 96; úsudek předestřený, zastřený, wykladný, wyložitelný 94; úsudky jednotné 85.
Usitý swědek 178.
Utřídění 244.
Úwaha 173.
Úwodnice 35.
Úwodowěrec 255.
Uznání, uznáwání 130.
Vacuum 221.
Vana opinio, persuasio 31.
Verbalis 185; definitio verbalis 129.
Vereinigungspunct 147.
Verhältniss umgekehrtes 66.
Verhältnissmerkmale 63.
Vermögen 48, 52; Vermögen der Principien 225.
Vermuthung 36.
Verneinend 62.
Vernunft 59.
Versetzt 99.
Versio 186.
Verstand 24, 51, 59.
Verworren 68.
Virtualitas 210.
Vis 52, 214; vis altrix, genetrix, propagatrix 244; vis naturae formativa seu plastica universalis seu originaria 242; vis attractiva, contractiva (stažliwá), expansiva 234; vis compressiva (stlačowací) 235; vis derivata, vis originaria, mortua 214.
Volitio 24.
Volumen 238.
Voluntas 20.
Vordersatz 89.
Vorkenntniss 162.
Vorstellung 51.
Vorurtheil 172.
Wahn 31.
Wähnen 36.
Wahnglaube 36
Wahnwitz 176.
Wěc 13; wěc odjemná 207.
Wěcenstwí 13.
Wěcník 14.
Wěcnost 15, 196.
Wěcný 10; wěcný spolek 215; wěcná zásada 9; wěcná filosofie 193.
Wěcokládce 14.
Wěcokladný 14.
Wěcokladstwí 13.
Wěcota 80.
Wěčnost 211.
Wěda rozumowá 49.
Wědecká saustawa 215; zřejmost wědecká 32.
Wědění 30, 131; zřejmé wědění 32; wědění rozhodné i stanowné 3, 177.
Wědný 49.
Wědomost proprawná 162.
Welicí wůle 303.
Weličina wsažitá 210; weličina rozsažitá 219; weličina rowná či stejná, poměrná, potažitá, prostowzatá 207.
Welikost 208.
Wěření 29.
Wesen 65.
Wesmír 216
Weškerenstwo 216.
Whodný 154.
Wicekladecký či wýsobní 254.
Wida 13, 196; wida přesažitá 227; wida pauhé jednoty 227.
Widenstwí (widnost) 13.
Widina zwýsobena 275
Widinstwí (od widina) 256.

Widnik 249.
Widnost 15, 196.
Widný 10; zásady widné 9; widná spolnost 215.
Widodobný 11.
Widokladstwí 13.
Widoláteční 11.
Wíra 30, 131; wíra obecná 33; wíra wšeobecně platná 32; bludná wíra 36; slepá wíra 36, 132, 181; wíra mrawná, probytečná, nábožná, rozumowá 34.
Wirklich 54.
Wirkung 56.
Wissenschaftlich 49.
Wlastní jméno 86; wlastní účel 297.
Wlastnost prwobytná, odwozená, působící, zpočiwající, přirodná, mrawná 290; wlastnosti božské 289; nauka o wlastnostech božích 275.
Wliw přirozený 256.
Wloha původní 17.
Wňatek 22.
Wně i dně 22.
Wnější (zewnitřní) 21, 217.
Wněšný smysl 52, 169.
Wniklý 237.
Wnímání 21.
Wnímawost 16, 53, 215.
Wnitřek 9.
Wnitřní i wnější dojem 21; wnitřní i wněšný (wnější) smysl 52, 169.
Wolnočinnost 53.
Wolnodělná swědomost 202.
Wolný 213; příčina wolná i newolná 213, 266.
Wrchní zásada 8.
Wrtocha 132.
Wsažitě 210.
Wsažitý 208, 219; wsažitá weličina 210.
Wšebožeństwí 250, 279.
Wšebožník 249.
Wšemírný 33.
Wšemírowý 267.
Wšemohaucnost 214, 302.
Wšemohaucný 302.
Wšemohůtenstwí 302.
Wšemohůtně 295.
Wšeobecně platný 32.
Wšeobecnost přirownalá 149.
Wšeobecný 86.
Wůle 20; wůle swrchowaná, twořící, welící, překážející, předcházející i následující 303.
Wýčet 148.
Wydobení 301.
Wyjasnění 186.
Wýjew 198.
Wýjemný 95.
Wýhrada 203.
Wýhradně 303.
Wýhradný 95.
Wýklad 127.
Wykladactwí (lépe než wýkladnictwí st. 153) 182.
Wýkladný úsudek 94.
Wýkonný 103; wýkonná mohutnost 19; rozum wýkonný 20, 25; wýkonná smyslnost 21.
Wylaučené třetí 57.
Wyložitelný úsudek 94.
Wylučující propowěd 94.
Wýměr 70, 128; wýměr prostranný, těsný, úsečný 128; wýměr slowný, wěcný, názewní 129.
Wýměrný 71.
Wyměřenec 128.
Wyměřený i newyměřený úsudek 86.
Wýměsný 139.
Wýminka 12.
Wynalezení 145.
Wyobrazení 153.
Wýplyw, wýplywek 301.
Wyptáwací náwod 140.
Wýrokowý 38; náwod wýrokowý 139, 196.
Wýslowa 204.
Wýslownĕ 203.
Wýslowný úsudek 89, 102; wýslowný idealism 15.
Wýsoba 12.
Wýsobně potákati 197.
Wýsobní 254.
Wýsobný 245.
Wytknauti 9.
Wytknutí 22.
Wytrwání 239.
Wýtwora ústrojná i neústrojná 243.
Wýwěwa (Luftpumpe) 151.
Wýwod 192, 236.
Wýznam 153.
Wzácnost 181.
Wzájemnost 203.
Wzájemný 215; wzájemné působení 220.
Wznik duše 216.
Wznikati 216.
Wzpomenutí 160.
Wzstupný náwod 139, 146.
Wzstupowati 63.
Záběha 138.
Zad, od zadu 217.
Zádušliwost 133.
Zásada 103, 104, 137.
Záhadný 203; úsudek záhadný 91; wědění záhadné 3.
Záhajný idealism 196.
Zahrnauti k wnitřku swému 9.
Základní nauka i filosofie 41, 42; základní znak 64.
Zákon příčinnosti 56; zákon prwobytný 192; zákon samostatnosti

239; zákon spojitosti 221; zákon spojitosti hyboměrné 240; zákon proměnnosti 259; zákon světozprawný 261; zákon shody i neshody 55; zákon nerozeznatelnosti 73; zákon wylaučeného třetiho 57; zákon zpořiwosti 222; zákon hmotného ústrojí 229; zákon leniwosti 240; zákon odrážliwosti 240, 241.
Záluda 166.
Záměna zjinačená 99.
Zaměněný úsudek 99.
Zamětmo 117, 120.
Zamezená úwaha 173.
Zámka 116.
Zamkawý rozsudek 116.
Zámysl 146.
Zamýšlený 244.
Zamyšlowáni 146.
Zánik 216.
Zanikati 216.
Zájmeni 86.
Zapíraci 62, 80, 86.
Zapírání Boha 288.
Zapírati 55.
Zápor 79, 203.
Záporně 203.
Zaporný 16, 56, 291.
Zapřiboh 288.
Zapřibožstwí 288.
Zárowný 74; zárowný úsudek 96.
Zásada 48. 54, 103, 104, 136; moc ze zásad poznáwající 225; zásada wěcná 9; wrchní zásada 8; zásada widná 9; zásada druhořadá 11; zásada podstatnosti, pospolnosti 219; zásada příčinnosti, nutnosti, možnosti, skutečnosti 220.
Zásadní moc 225.
Zastřený úsudek 94.
Zásudek 89.
Záwada 159.
Záwěrek 105.
Zawrhawost 22.
Zawrhowáni 22.
Zázrak 223, 274.
Zažití 243
Zcelowací 209.
Zdání 31, 36
Zeměrodstwí 242.
Zjinačená záměna 99.
Zirkelbegehen 138.
Zkauška 151.
Zkusitelný 12, 17, 148, 191.
Zkusnorozumowý 12.
Zkusný 220.
Zkušebný 202.
Zmateční pojem 68.
Zmnožitelný 222.
Znak 62, 202; znak obecný i osobliwý 62; znak jestotný, základní, náhodný, wnitřní i wnější 64, 65; znak úrodný i jalowý, přídatečný, následný, skorobělý 64.
Znalost božská 295.
Znamení 36, 153; znamení přirozené či nepřetworné, libowolné či přetworné, wlastní i newlastní, jalowé 154; znamení stejnorodé 155; znamení prosté i složené (násobné) 153; nauka o znamenich 153.
Znásobení 63.
Znutněný 217.
Zosobená bytost 278.
Zpausta 239; zpausta konečného 298.
Zpatřitelný 31.
Zpětochodný 266.
Zplodowěrec 255
Zpočiwající wlastnosti 290.
Zpodobnění 243.
Zpor 215.
Zpořiwost 222
Zpozděný 233
Zpozdilost 176.
Zpozdowání 240.
Způsob 138.
Způsobnost 179
Způsobowost 62, 203.
Zrychlený 233.
Zrychlowání 240.
Zřejmě jisto 31.
Zřejmý 137; zřejmá jestota 132; zřejmé wědění 32.
Zřejmost 30; wědecká zřejmost 32.
Zřetelnost 71; zřetelnost logická 69; zřetelnost sborná i rozborná 127.
Zřetelný 152; úplně zřetelný 70; pojem zřetelný 68.
Ztenčitelný 222.
Ztrnulá pozornost 163.
Zusammengesetzt 66.
Zusammensetzung 63.
Zwláštni 86.
Zwrstwený 205.
Zwýsobený 275.
Žák 151.
Živá moc 214.
Živočišstwo 245.
Živorodný 75.
Život 243; přirozený život, duchowní život i duchowní přirozený život 263.
Životní činnost 243.

B
2525
C9M37

Mark, Antonin
Základní filosofie, logika, metafysika

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 02 07 06 003 8